
alternatif politika

Cilt 11, Sayı 3, Ekim 2019

MAKALELER

Popular Culture and International Politics:
An Alternative Way to Analyse Turkish Foreign Policy
Umut YUKARUÇ

Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Laboratuvarlar:
Metod, İşlev ve Kapsam
Öner AKGÜL

Türkiye Göç ve Mülteci Politikasının Dış Politika Ekseninde Değerlendirilmesi: 2000-2017
Fatma Armağan TEKE LLOYD

İslam Devleti Örgütü'nün (İŞİD) Irak'ta Çıkış ve Yayılmasının Sebepleri: 2003-2018
Sarkan Salman ABUBAKER & Aslı ILGIT

Ekim Devrimi'nin Düşünsel Etkisi ve 1960'dan 1970'e Türkiye Solu'nun İktidar
Mücadelesinde Farklı Kuramsal Açılımlar
Rasim Berker BANK

Two Dimensions of Interpersonal Tolerance:
Their Prevalence and Etiology in World Civilizations
Murat İNAN

Ulus Kalıpyargılarının İçerikleri: Sosyal-Yapısal Değişkenler ve
Kimliklenmenin Kalıpyargı İçerikleriyle İlişkisi
Timuçin AKTAN, Bilge YALÇINDAĞ, Tugay ÜNAL & Muhammed Emre SÜLLÜ

“Gündelik Direniş” ve Direnişin Koordinatları
Utku ÖZMAKAS

Gençlerin Toplumsallaşma Mekânı Olarak Trabzon Kent Merkezi
Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN & Gülmelek DOĞANAY

alternatif politika

Cilt 11, Sayı 3, Ekim 2019

alternative politics

Volume 11, Issue 3, October 2019

alternatif politika

EDİTÖRYAL KADRO

Yayıncı:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Editörler:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Gülçin ERDİ

Yardımcı Editör:

Kasım TİMUR

Tuğçe KELLEÇİ

F. Orçun KEÇECİ

Sevil TOĞAY

İngilizce Dil Editörü:

İshak TURAN

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aksu Bora (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Berna Turam (Northeastern Üniv.)
Prof.Dr. Edward L. Zammit (Malta Üniv.)
Prof.Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Üniv.)
Prof.Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniv.)
Prof.Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. M. Kemal Öke (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Şule Toktaş (Kadir Has Üniversitesi)
Prof.Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Doç.Dr. Eugenia Kermeli-Ünal (Hacettepe Üniv.)
Doç.Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Doç.Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniv.)
Doç.Dr. Şener Aktürk (Koç Üniv.)
Dr.Öğr.Üyesi Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Üniv.)
Avukat Ebru Sargıcı

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aylin Özman (TED Üniv.)
Prof.Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniv.)
Prof.Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof.Dr. Bruno S. Sergi (Messina Üniv.)
Prof.Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof.Dr. Füsun Arsava (Atılım Üniv.)
Prof.Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniv.)
Prof.Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Prof.Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniv.)
Prof.Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Prof.Dr. Ümit Cizre (İstanbul Şehir Üniv.)
Dr. Ruba Salih (University of Exeter)

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Dergiye yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, aşağıdaki veri tabanları tarafından taranmaktadır:

Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCOhost, ProQuest, Index Copernicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), ERIH PLUS, CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowipor - Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), SIS (Scientific Indexing Services), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals)

alternatif politika

Cilt 11, Sayı 3, Ekim 2019

MAKALELER

Popular Culture and International Politics: An Alternative Way to Analyse Turkish Foreign Policy, Umut YUKARUÇ, 448-473.

Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Laboratuvarlar: Metod, İşlev ve Kapsam, Öner AKGÜL, 474-501.

Türkiye Göç ve Mülteci Politikasının Dış Politika Ekseninde Değerlendirilmesi: 2000-2017, Fatma Armağan TEKE LLOYD, 502-526.

İslam Devleti Örgütü'nün (İŞİD) Irak'ta Çıkış ve Yayılmasının Sebepleri: 2003-2018, Sarkan Salman ABUBAKER & Aslı ILGIT, 527-555.

Ekim Devrimi'nin Düşünsel Etkisi ve 1960'dan 1970'e Türkiye Solu'nun İktidar Mücadelesinde Farklı Kuramsal Açılımlar, Rasim Berker BANK, 556-588.

Two Dimensions of Interpersonal Tolerance: Their Prevalence and Etiology in World Civilizations, Murat İNAN, 589-622.

Ulus Kalıpyargılarının İçerikleri: Sosyal-Yapısal Değişkenler ve Kimliklenmenin Kalıpyargı İçerikleriyle İlişkisi, Timuçin AKTAN, Bilge YALÇINDAĞ, Tugay ÜNAL & Muhammed Emre SÜLLÜ, 623-650.

“Gündelik Direniş” ve Direnişin Koordinatları, Utku ÖZMAKAS, 651-674.

Gençlerin Toplumsallaşma Mekânı Olarak Trabzon Kent Merkezi, Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN & Gülmelek DOĞANAY, 675-715.

alternatif politika

Volume 11, Issue 3, October 2019

ARTICLES

Popular Culture and International Politics: An Alternative Way to Analyse Turkish Foreign Policy, Umut YUKARUÇ, 448-473.

Laboratories for International Relations Research: Methods, Functions and Scope, Öner AKGÜL, 474-501.

An Assesment of Turkey's Migration and Refugee Policies and Their Intersection with Foreign Policy: 2000-2017, Fatma Armağan TEKE LLOYD, 502-526.

The Reasons Behind the Rise and Expansion of the Islamic State (ISIS) in Iraq: 2003-2018, Sarkan Salman ABUBAKER & Aslı ILGIT, 527-555.

Intellectual Influence of the October Revolution and the Left Power Struggle Different Theoretical Expansions in Turkey from 1960 to 1970, Rasim Berker BANK, 556-588.

Two Dimensions of Interpersonal Tolerance: Their Prevalence and Etiology in World Civilizations, Murat İNAN, 589-622.

Contents of Nation Stereotypes: Relationships of Stereotype Contents with Social-Structural Predictors and Identification, Timuçin AKTAN, Bilge YALÇINDAĞ, Tugay ÜNAL & Muhammed Emre SÜLLÜ, 623-650.

“Everyday Resistance” and Coordinates of Resistance, Utku ÖZMAKAS, 651-674.

Trabzon City Center as A Socialization Place of the Youth, Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN & Gülmelek DOĞANAY, 675-715.

**POPULAR CULTURE AND INTERNATIONAL
POLITICS: AN ALTERNATIVE WAY TO ANALYSE
TURKISH FOREIGN POLICY**

**POPÜLER KÜLTÜR VE ULUSLARARASI POLİTİKA:
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİNDE
ALTERNATİF BİR YOL**

Umut YUKARUÇ*

ABSTRACT

Popular culture studies have been mushroomed in the discipline of IR in the last decades. The field of popular culture and its relationship with International Relations (IR) discipline are studied in Turkish IR scholars but some parts are overlooked although it provides fruitful resources for IR. There are different ways to research popular culture in IR and this article aims to suggest one way to better study it in the context of Turkish Foreign Policy (TFP). The article uses some elements of Social Constructivism in IR suggested by Jutta Weldes to understand how popular culture can be a site for consent creation for foreign policies. These elements, the dual processes of articulation of the meaning and interpellation to the subject identities and intertextual meaning created by the combination of real political issues and popular fictions help us to understand why popular culture constitutes an important field when analysing foreign policies. In this context, a popular television series, *Valley of the Wolves: Ambush* and how it may create consent for foreign policies is examined. By explaining

* Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, umutyukaruc@nevsehir.edu.tr, umutyukaruc@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9107-5961>.

* Makale Geliş Tarihi: 12.05.2019
Makale Kabul Tarihi: 12.07.2019

all these, this article aims to contribute to Turkish popular culture and Turkish IR studies.

Keywords: Social Constructivism, Popular Culture, Foreign Policy, Intertextuality, International Relations.

ÖZ

Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Uluslararası İlişkiler disiplinde popüler kültür araştırmaları yapılmaya başlanmıştır. Popüler kültür alanı ve Uluslararası İlişkiler disipliniyle ilişkisi, Uluslararası İlişkiler disiplinine verimli kaynaklar sağlamasına rağmen, Türk akademisyenler tarafından çok az çalışılmış ve dış politika ile ilişkisi ise çok az çalışılmamıştır. Uluslararası İlişkiler disiplinde popüler kültürü araştırmanın farklı yolları vardır ve bu makale bu alanı Türk Dış Politikası bağlamında daha iyi çalışmanın bir yolunu önermeyi amaçlamaktadır. Makale, popüler kültürün nasıl dış politika için bir alan haline geldiğini anlamak için Jutta Weldes tarafından önerilen Uluslararası İlişkiler'deki Sosyal İnşacılık yaklaşımının bazı unsurlarını kullanmaktadır. Gerçek hayatta karşılaşılan siyasi konuların ve popüler kurguların bir araya gelmesiyle yaratılan metinlerarasıcı anlam ile anlamın eklemlenmesi ve özne kimliklerine çekilmesini öneren ikili süreç, dış politikaları analiz ederken popüler kültürün neden önemli bir alan oluşturduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda makale, popüler bir televizyon dizisi olan Kurtlar Vadisi: Pusu'yu ve onun dış politika konusunda nasıl rıza üretebileceğini incelemiştir. Tüm bunları detaylı bir şekilde açıklayarak, bu makale Türk popüler kültür çalışmaları ve Türk Uluslararası İlişkiler çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal İnşacılık, Popüler Kültür, Dış Politika, Metinlerarasıcılık, Uluslararası İlişkiler.

INTRODUCTION

The end of the Cold War opened new fields for the IR discipline. The major IR theories of neorealism and neoliberalism could not predict the end of the Cold War, and new theories were emerging as a result of challenges to these major theories. Constructivism was one of these new theories. Culture, which is a

constituent element of constructivism, started to be evaluated within IR and at the beginning of the new millennium popular culture found a place in IR.

A growing number of IR scholars focused on sub-fields of popular culture and attempted to integrate it with the IR discipline. Jutta Weldes (1999a, 2003) focused on the science fiction television series *Star Trek* and its connections to world politics, and stated that *Star Trek* had parallel features with US foreign policy discourse and that this discourse was reproduced in this television series. Cynthia Weber (1999, 2001) showed that popular Hollywood films can be a useful tool for explaining IR theories. Nicholas Evan Sarantakes (2005) also investigated *Star Trek* and revealed how the Cold War environment shaped the content of the series. Dittmer (2005) illustrated the political relevance of *Captain America* comics in the post-9/11 era from a geopolitical perspective. Nexon and Neumann (2006) and Kiersey and Neumann (2013) analysed the realms of *Harry Potter* and *Battlestar Galactica* and explained their relevance to world politics. Kyle Grayson, Matt Davies and Simon Philpott (2009) offered a research agenda for studying popular culture in IR. Klaus Dodds (2008) found intersections between film, geopolitics and IR by focusing on Hollywood, the Bush administration and the post-9/11 era. Ted Hopf (2002) included the discourses in popular Russian novels in his sample when he explained the relationship between Russian identity and Russian foreign policy. Robert Young (2015) looked at the reproduction of narratives of warfare and counterterrorism in popular video games.

All of these scholars were attempting to integrate popular culture into IR. There is also a Popular Culture and World Politics (PCWP) book-series published by Routledge that includes books such as *Documenting World Politics*, *The International Politics of Fashion*, *Political Torture in Popular Culture* and *The Politics of HBO's The Wire*. In this article, I also intend to contribute to IR by offering a way to study popular culture within IR (more specifically foreign policy) and to enhance popular culture studies within Turkish IR studies. Although there was some interest in popular culture within the Turkish Academia, this field still lacks alternative approaches. For instance, Yanık (2009) and Anaz and Purcell (2010) looked at the popular movie, *Valley of the Wolves: Iraq* and analysed it from the perspective of geopolitics. Kaynak (2015) examined Turkish television series such as *Noor*, *Forbidden Love* and *Magnificent Century* as a soft power and public diplomacy instruments. Yörük and Vatikiotis (2013); Anaz and Özcan (2016) also investigated popular Turkish television series as a part of soft power concept. There are also other studies related to Turkish popular culture and politics but not to IR such as Stokes (1992), Bayrakdar (2009), Carney (2018), Diken (2018), Özçetin (2019) and Çevik (2019). Yet, none of these studies were not related to Turkish foreign policy analysis (FPA) studies which is a sub-field of IR discipline. Therefore, this article aims to integrate two subfields of IR, popular culture and

world politics (PCWP) and FPA within Turkish context and seeks to answer this question: how can a popular Turkish television series create consent for a foreign policy? For this purpose, this article, firstly, discusses different approaches to popular culture within the field of IR. Secondly, the article suggests the processes of articulation and interpellation and emphasises the importance of intertextual meaning when studying popular culture products, in this case, popular television series. Thirdly, as a part of case study Turkish security imaginary and a representation belong to this imaginary will be examined and a popular culture product, *Valley of the Wolves: Ambush (VOW: Ambush)* will be analysed as production, articulation and interpellation to understand its possible role in consent creation for foreign policies.

1. POPULAR CULTURE AND INTERNATIONAL RELATIONS

Popular culture is a domain which both affects politics and is affected by politics. It infiltrates social and political life and representations of social and political life infiltrate the domain of popular culture. The former can be seen when a Chinese diplomat accuses Japan of becoming the villain in the *Harry Potter* series (Xiaoming, 2014) or when the US President Trump uses a popular phrase from *Game of Thrones* when he threatens Iran on Twitter by saying ‘Sanctions are coming’ (Tackett, 2019) or more recently, when the leader of one of the opposition party uses the very same phrase (NTV, 2019); for the latter, a television series such as *The West Wing*, or more recently *House of Cards*, which contain fictional representations of the White House can be given as examples. Such representations play a crucial role in constituting the social and political worlds because most of our knowledge does not derive from direct experience: we make generalisations or form stereotypes about other people and the social and political worlds and learn things from the testimony of our parents, teachers and scientific, religious and political authorities (Neumann and Nexon, 2006: 6). These representations are also applicable to our knowledge of international politics in which representations constitute a crucial point. Neumann and Nexon (2006) suggested that there are two kinds of representation. First-order representations which directly represent political events, such as television and print journalism or a politician’s speech, constitute the first kind of representation. Popular culture is second-order representation which represents narratives in politics indirectly, through a layer of fiction. Then, a Turkish television series which is analysed later for the purpose to link the TFP to popular culture can therefore be regarded as the second kind of representation.

Popular culture is a field in which political representations can be found and can create meaning for us. A television series as a part of popular entertainment and a vehicle for second-order political representations should be investigated fully for a better understanding of IR since it can include symbols, analogies, knowledge

and meanings of international politics. It can reproduce power relations, help to construct the reality of world politics, and even generate consent for foreign policies. According to Weldes (2003: 6), culture is a set of practices:

These practices, including representations, language, and customs, are “concerned with the production and the exchange of meanings – the ‘giving and taking of meaning’ – between members of a society or group”. Understood in this way, culture encompasses the multiplicity of discourses or “codes of intelligibility” through which meanings are constructed and practices produced. This multiplicity, in turn, implies that meanings can be contested. Culture is thus composed of potentially contested codes and representations; it designates a field on which battles over meaning are fought. In Stuart Hall’s words, culture encompasses “the contradictory forms of ‘common sense’ which have taken root in and helped to shape popular life”. Popular culture properly comprises one substantial element in this field of contestable and contradictory common sense meanings.

We can make the assumption that popular culture contains both favourable and challenging ideas about power relations. Weldes (2003: 6-7) said that “While prevailing cultural and discursive practices constrain and oppress people, they simultaneously provide resources to fight against those constraints”. For instance, in Turkey, whilst television series such as *VOW: Ambush*, *Resurrection: Ertugrul* or *Payitaht Abdülhamid* represent the current hegemonic power, some examples such as *Leyla ile Mecnun* do not. The former uses a similar discourse to that of the current hegemon, whereas the latter is mocking this discourse. According to Weldes, examining these texts to determine whether they support or undermine extant power relations helps us to highlight the workings of power (Weldes, 2003: 7). Although, counter-hegemonic readings can be done in Turkish popular culture products, this article is going to focus on hegemonic practices since it aims to understand TFP.

Weldes (2003: 7) also asserted that “popular culture helps to define and represent, or to construct, world politics for state officials”, therefore official representations depend upon the culture of a society. But more importantly, she contended that the plausibility of the state actors “depends upon the ways in which publics understand international politics and the location and role of their own and other states in it” (Weldes, 1999: 119; Weldes, 2003). Part of the plausibility comes from a structural combination of both daily experiences of people and official representations, and “this explicitly implicates popular culture in providing a background of meanings that help to constitute public images of world politics and foreign policy” (Weldes, 2003: 7). As a result, Weldes (1999a: 119) claimed that “Popular culture thus helps to construct reality of international politics for officials and non-officials alike and, to the extent that it reproduces the content

and structure of the dominant foreign policy discourse, it helps to produce consent for foreign policy and state action”. In other words, popular culture products such as a television series and the speeches of the politicians, creates an intertextuality and this can lead to production of consent. Elspeth Van Veeren (2009: 364) explained that a television series “can be considered an important and useful example in the production of intertextual meaning ... By both (re)constituting and drawing on the same (re)presentations of ‘reality’, the intertextuality of popular culture and world politics helps to make the world intelligible”. Van Veeren also explained in the same article in which she focused on the series 24 that the intertextuality between popular culture and official discourses makes it impossible to distinguish fiction from reality. Similarly, this can be applied to Turkish TV series which have IR content, and the case this article will examine later, *VOW: Ambush*.

At this point, Nexon and Neumann’s (2006: 11-20) four ways to research popular culture in IR, which they call *popular culture and politics*, *popular culture as mirror*, *popular culture as data*, and *popular culture as constitutive*, should be mentioned. The first approach, *popular culture and politics*, treats popular culture as causes and effects of political events of the kind depicted. For instance, if a television series affects an event in another country, that should be evaluated by this approach. The Greek Golden Dawn Party’s protests in Greece after the popularity of the Turkish television series is an example of this approach. *Popular culture as mirror* approaches popular culture as a tool to show themes and processes and to make analogies between world politics and IR. It is useful when teaching IR theories, as in Daniel Drezner’s (2014) *Theories of International Politics and Zombies*. *Popular culture as data* “draws on insights from hermeneutics, forms of content analysis, and ethnography, in which cultural texts and images are seen as storage places for meaning in particular society” (Nexon and Neumann, 2006: 13). Using this approach, popular culture can be treated as evidence for norms, beliefs, ideas or identities in a particular state since it can reflect cultural themes and ongoing political processes better than elite discourse. With this approach, popular culture is treated as a second-order representation which can reveal crucial facts about national identities. The final approach is *popular culture as constitutive*, which lifts the distinction between first- and second-order representations because this approach attempts to understand how popular culture shapes first-order representations such as in the way in which it reflects a politician’s speech or a column in a newspaper. This approach also deals with determining, informing, enabling and naturalising ways which can be constituent effects in international politics.

In this current study, I suggest the *popular culture as data* and *popular culture as constitutive* approaches since there can be a relationship between a television series

and Turkey's domestic and state identities. As a second-order representation, the television series related to the TFP can be investigated. In constructivism, state identities can determine the foreign policies of a particular state and these identities are constituted not only as a result of interactions with other states but also by domestic identities which are affected by culture. State identities are not static; they can be altered according to relations with other states or when domestic identities are affected by new political actors, or when a hegemonic power emerges. A new hegemonic power alters the narratives, norms, ideas and discourses in the political and social spheres to secure its hegemony and popular culture reflects this as well. These television series can be treated as *data* from which to examine the extant hegemony in Turkey since they reproduce political discourse and the narratives of state officials. The popular culture as constitutive approach can be used as well because of the intertextual meaning created by popular television shows such as *Valley of the Wolves* and other political texts. This intertextual meaning abolishes the line between reality and fiction. Also, when the reception of television shows is investigated it is seen that the series reproduces the speeches of politicians and sometimes these politicians and the media reproduce discourses and representations in television series in real life. It can therefore be claimed that this intertextuality lifts first- and second-order representations and makes what the representations in the political level commonsensical.

Here the dual processes of articulation of the meaning and interpellation to the subject identities become crucial because representations of international politics become commonsensical as a result of them. Social constructions appear as natural and become common sense when they have defined the relation of meaning to reality as one of representation. Thus, they become common sense if they neutrally represent the real. Common sense therefore "entails the reification or naturalization of constructed representations of the world, thereby obscuring their constructed nature and their ideological effects" (Weldes, 1999b: 226). Through the processes of articulation and interpellation, the naturalness of representations is created. This may be the explanation for why more people in Turkey do not oppose the foreign policy of supporting the opposition groups in Syria such as the Free Syrian Army. The articulated representations within the security imaginary and the interpellation of state identity in the TFP may make individuals, at least partly, give their consent for these policies. A television series which reproduces that identity may have a role in this process as part of a second-order representational role. Hopf (2002: 35) claimed that "popular fictional works are an especially important source of identity and its discursive practices". Therefore, the discourses of state officials and the television series in the frame of identity construction for foreign policies can be examined to show how Turkish governments, the media and the television series reproduce those discourses, representations and identities as a result of intertextual meaning. In the next

section, I will explain the processes of articulation of the meaning and interpellation to subject identities.

2. ARTICULATION OF THE MEANING AND INTERPELLATION OF THE SUBJECT IDENTITIES

So far in this article, I explained the approaches to popular culture in IR and ways to study it in the context of consent creation for foreign policies. In this section, I will explain the processes of the articulation of the meaning and interpellation of identity to show how they can constitute a national interest for states and constitute a starting point to study popular culture in IR. These processes are crucial because if the national interests of a state are altered, it means that the representations and discursive practices of state officials can have a role in the legitimacy of foreign policies. First, therefore, I shall explain what articulation of the meaning is. According to Lawrence Grossberg (1992: 54), articulation is “the production of identity on top of differences, of unities out of fragments, of structures across practices. Articulation links this practice to that effect, this text to that meaning, this meaning to that reality, this experience to those politics. And these links are themselves articulated into larger structures, etc.”. These practices include linguistic resources or cultural materials of their time period, and meanings are produced through these processes. Stuart Hall (1985: 113, note 2) described articulation as:

A connection or link which is not necessarily given in all cases, as a law or a fact of life, but which requires particular conditions of existence to appear at all, which has to be positively sustained by specific processes, which is not ‘eternal’ but has constantly to be renewed, which can under some circumstances disappear or be overthrown, leading to the old linkages being dissolved and new connections-re-articulations-being forged.

With these processes or structures, different terms, concepts and ideas are linked to each other and they come to connote one another because they are connected with each other by discursive chains (Hall, 1985: 104). These processes are pertinent in a particular society since meanings can change from one society to another. Some linguistic elements have meanings for Turkey whilst they have no meanings for other cultures. For instance, the word *capulcu* was used by Erdoğan during the *Gezi Parki* events to describe the young people who attended the events. Although the word means simply ‘marauders’, shortly after Erdoğan had used it with other words such as ‘separatists’, ‘tongs’ (as tools of foreign powers) or ‘terrorists’, *capulcular* began to invoke those meanings and connotations that the protestors of *Gezi Park* were controlled by powers outside Turkey who want to divide Turkey (Idiz, 2013). By doing this, Erdoğan was articulating the Gezi protestors with external powers who ‘make evil plans’ over Turkey: “With their successful repeated articulation, these linguistic elements come to seem as

though they are inherently or necessarily connected, and the meanings they produce come to seem natural, come to seem an accurate description of reality” (Weldes, 1999b: 98-99). However, it is important to say that articulation does not always lead to one specific meaning. Although *capulcu* connoted the meanings that the JDP wanted in specific groups, among other groups it has different meanings, such as people who ‘act in a peaceful and humorous manner to remind governments why they exist’ (Harding, 2013). It should therefore be emphasised that there are two important consequences of articulations: they must be repeated vigorously and the meanings which they create can be broken and contested with other meanings.

Weldes discussed the degree of freedom which exists in the construction of articulations, and thus the meanings of international relations. She wrote that

There is no simple or abstract answer to this question; rather, it is an empirical issue that requires a response grounded in extensive empirical analyses. Such analyses would demand an elaborate investigation of, among other things, the range of interpretive possibilities permitted by the security imaginary within a particular situation at a particular historical juncture and the constraints placed on possible articulations by extant power relations. (Weldes, 1999b: 102)

Then, this approach can be elaborated with specific situations such as relations with Syria or Israel, and Turkey’s security imaginary in the light of the transformation of TFP. Constructed articulations for these specific relations and how they are used in the speeches of state officials can be analysed. When these articulations are reproduced in the television series, they would be repeated not only by television news channels but also by popular culture products.

The second process which will be discussed is the interpellation of subject identities. After meanings are articulated for foreign policies or the security imaginary to construct national interests, the interpellation of subject identities constitutes the second process. Althusser (1971: 174) described interpellation as that “ideology 'acts' or 'functions' in such a way that it 'recruits' subjects among the individuals (it recruits them all), or 'transforms' the individuals into subjects (it transforms them all) by that very precise operation which I have called interpellation or hailing”. It refers to a dual process in which subject identities are created and individuals are hailed into or interpellated by those subject identities (Althusser, 1971: 174-175).

Specific subject positions or identities are created when social relations are depicted; there are different descriptions of world politics and individuals position themselves according to these descriptions: “Each subject position or identity carries with it particular ways of functioning in the world, is located within specific

power relations, and is characterized by particular interests” (Weldes, 1999b: 104). A state creates many subject identities including that state itself and other states, and in the central subject position or identity, there is that state itself. For instance, in Turkey’s security imaginary, Turkey is in the central position and the existence of Turkey is created as a subject by the security imaginary of the Turkish state: “Out of an abstraction designating a territory, a population, and a set of governing principles and apparatuses is created an anthropomorphization, the fiction of an apparently acting subject with motives and interests” (Weldes, 1999b: 104). This fictional Turkey has a specific identity and that identity has specific interests. As a result of the interpellation of this identity, Turkey positions itself as the central object of discussions of TFP and national interests and becomes the central object of the security imaginary which is responsible for the security of Turkey.

Weldes claimed that these subject positions or identities are provided by state elites according to individuals’ self-understandings and experiences. Individuals who construct national interests are hailed by specific representations of state identities because those representations are also a part of their experience. Weldes (1999b: 105) explained this as follows:

Imaginaries and the representations they enable describe to individuals in a recognizable way the manner in which they live their lives; they construct and entail subject positions or identities from which both perceptions of the world and perceptions of the self make sense. As a result, the representations appear to be common sense, to reflect ‘the way the world really is’. As a result, individuals can speak from the identities – the subject positions – entailed in the imaginary. That is, subjects ‘recognize themselves in the discourse’ and as a result they can ‘speak it spontaneously as its author’. It comes naturally because it accords with their (already constructed) self-understandings.

In interpellation, therefore, people accept or adopt an identity, in this case related to foreign policy, which is articulated by state officials. Individuals are hailed into or interpellated by specific identities through reiteration of the imaginations of selves and others. They give their consent to, or actively embrace, representations when they make sense of the identities. Within the frame of cultural references and common vocabulary, state officials attempt to speak in a language which resonates with their people (Klotz and Lynch, 2007: 80).

When we think about interpellation in the case of Turkey, it can be given as an example that there are identities which come from the time of the foundation of the Republic. People are interpellated by these identities, such as Turkishness or anti-imperialism, and give consent for these identities when, for example, there is an issue about Turkmen (Turcomans or Iraqi Turks) in Northern Iraq or when state officials raise arguments about external powers which aim to divide Turkey, as they attempted with the Sevr Treaty in 1920. Moreover, more recently, attempts

have been made to create new identities such as neo-Ottomanism, and state officials have used discursive practices to make references to Turkish history, mostly Ottoman history, in order to interpellate this identity which had come with the foundation of the Republic to legitimate their foreign policies.

However, last thing should be mentioned to link all these processes together, intertextuality. Lene Hansen (2006: 49) explained that the meanings of a text is not fully given by the text itself, in fact other readings and interpretations give it meaning, and this is called intertextuality:

“It [intertextuality] highlights that texts are situated within and against other texts, that they draw upon them in constructing their identities and policies, that they appropriate as well as revise the past, and that they build authority by reading and citing that of others. It points analytically, politically, and empirically to seeing official foreign policy texts—statements, speeches, and interviews—not as entities standing separately from wider societal discourses but as entities located within a larger textual web; a web that both includes and goes beyond other policy texts, into journalism, academic writing, popular non-fiction, and, potentially, even fiction”.

Then, not only other foreign policy texts but also popular culture texts can be included to the intertextual reading of foreign policies, in this case the TFP. Weldes (2006: 180) stated that

The concept of intertextuality is useful here. This notion draws our attention to the fact that texts, whether official or popular, high or low, are never read in isolation. Instead, “any one text is necessarily read in relationship to others and . . . a range of textual knowledges is brought to bear upon it” (Fiske 2011, 108)... Intertextuality allows us to illustrate and explain the often striking similarities in the way world politics are officially narrated, the way academics represent world politics, and the way stories are told in popular media. Intertextual knowledges—a culture’s popular “image bank”—“pre-orient” readers, guiding them to make meanings in some ways rather than others (Fiske 2011, 108).

As mentioned before, Van Veeren (2009: 364) claims that television series “can be considered an important and useful example in the production of intertextual meaning By both (re)constituting and drawing on the same (re)presentations of ‘reality’, the intertextuality of popular culture and world politics helps to make the world intelligible”. This leads to the claim that if a Turkish television series reproduces the same foreign policy discourse on the same representations in the TFP, it helps to make the TFP intelligible for the viewers. Moreover, intertextuality between the discourses in a popular television show and official discourse of the politicians makes it impossible to distinguish reality from

fiction and as a result, this makes that television show a crucial data to analyse the TFP. As a result, articulated meanings in the sphere of the TFP, can be reproduced by the popular culture products and this creates an intertextual meaning which may support interpellation process for these specific foreign policies and produce consent. That makes popular culture products a part of foreign policy analysis.

3. *VALLEY OF THE WOLVES: AMBUSH AND TURKISH FOREIGN POLICY*

In this section, I will analyse one of the most popular Turkish series, *Valley of the Wolves* and how it may have ability to create consent for specific foreign policies of Turkey. This television series reproduces the same security imaginary of the JDP politicians. According to Weldes, a security imaginary is “a structure of well-established meanings and social relations out of which representations of the world of international relations are created” (Weldes, 1999b: 10). She stated that these representations are constructed by the state officials who are responsible for foreign policy decision-making. When the discourses, meanings and representations used by the JDP politicians are investigated, it can be seen that these representations related to the TFP can be seen in the series as well. In this section, I will explain one of these representations in the TFP of the Davutoğlu Era and how *VOW: Ambush* reproduces it and helps to create intertextuality.

During the term of Ahmet Davutoğlu in foreign office between 2009-2014, Turkey sought to increase its activity in former Ottoman spaces such as the Balkans, the Caucasia and the Middle East with the ambition of becoming a regional soft power. This new pro-active foreign policy in the neighbouring regions where Turkey has common historical and cultural ties discussed in Turkish academia as whether or not the policy was Neo-Ottomanist (see for example Aras, 2009; Çandar, 2009; Keyman, 2009; Kardaş, 2010; Sözen, 2010; Taşpınar, 2011; Yanık, 2011). This article will not discuss whether the state identity was Neo-Ottomanist or not at that time, yet, it will explain one of the representations in the security imaginary: the representation of the defender of the oppressed in the Middle East.

This representation legitimised the TFP’s increasing activity in the Middle East. In the discourse of the JDP cadres, it can be seen that Turkey has always taken sides with the weaker and the oppressed (*mazlum*). This feature of the state identity makes Turkey right in her policies on the authoritarian regimes in the Middle East. When the speeches of the JDP leaders are investigated, it can be seen that these policies are constructed as if Turkey is supporting her oppressed brothers against their oppressors (*zalim*). This oppressor/oppressed approach has been used many times. For instance, Davutoğlu said in 2014: “We never asked the Syrian refugees ‘are you Sunni or Shia or Nusayri [Alawi]? Are you Arab, Turkish or

Kurdish?’ we did not ask. When they came to our border, it was a divine duty to protect them and as long as we are on this land, with these responsibilities, on these weak shoulders, Allah is our witness that we never abandon the *oppressed* to the *oppressor*” (Davutoğlu, 2014a). In another speech, he said: “We have always been on the same side as the *oppressed* and against the *oppressor*, and we will continue to do that. No matter how hard a time they give us, no matter what conspiracies they make, Syrian Turkmens, Syrian Arabs, Syrian Kurds, Syrian Muslims, Syrian Christians, Syrian Sunnis, Nusayris, all Syrians should know that we will continue to be on their side with all our capabilities” (Davutoğlu, 2014b).

There are other examples of this oppressed/oppressor discourse. In a speech in 2013, then PM Erdoğan said:

We will always be in the same side as the *oppressed*. You have seen Baniyas [Syria], you have seen how children were massacred. Every day, tens of women are massacred and raped in Syria. The ones who say ‘Syrian refugees should go back’, I wonder how they can look their neighbour in the face ... We are not a racist nation, we are not selfish. What makes us a great nation is being on the same side with the *oppressed* in the hard times (NTV, 2013).

This discourse was used also in policies on Turkish-Israeli relations; Erdoğan said that

We have always felt the sorrow of Palestinians and we are a nation that has never stayed silent about injustices and inhuman conduct against them. The situation of Palestine, for us, has always been a symbol of the agony of all *oppressed* communities. Each piece of bad news coming from Palestine has torn our hearts out, every piece of good news relieves us (CNN Turk, 2012).

It is clear that the discourse of oppressed/oppressor is relevant in many foreign issues within the frame of the TFP. It is important to say that this discourse is used with historical references from Turkish history. This leads this feature to articulate with the new identity in the TFP which put importance to common historical ties with former Ottoman lands. For example, Erdoğan said that

Turkey is a great country, which is something which some people are unable to comprehend. With its history, ancestry and civilisation, Turkey is a great country which will never be silenced... For a thousand years, we have never allowed one brother to massacre another, one Muslim to massacre another, and we have never allowed sectarian conflicts to happen. We have always been a negotiator and have taken sides with the *oppressed*. We have always been understood to promote peace, to reconcile brothers ... You see that the Seljuk sultans were against the oppression and on the same side with the *oppressed*. Look at

the Ottoman world state. You see a comprehension which is integrative, unifying, siding with the union of forces and partnerships created by fate; not pillaging, exploiting, blood shedding. You see fleets sent to deal with oppression in the Indian peninsula and Aceh, Indonesia ... (Milliyet, 2013).

According to Erdoğan, we, the Seljuk Turks, the Ottomans and now Turkey under the JDP rule, as Muslim Turks have always promoted peace in these regions and even in the far Islam lands such as India and Indonesia. However, he did not mention anything about the Christians or the Jews as 'others' or any non-Turkish and non-Muslim subjects of the Ottoman Empire as 'selves'. This approach articulates Turkishness to Islam and shows that the state identity gives Turks a duty to help their oppressed neighbours in the Middle East.

In another speech, Erdoğan talked at Gallipoli commemoration and used the same discourse:

They tell us why we are so interested in Palestine. Because here, in Çanakkale, there are martyrs from Jerusalem. They ask us why we are so interested in Syria. [The answer is] because there are martyrs from Damascus, Aleppo in Çanakkale. Go to Syria, there are martyrs who were *Mehmetcik* (Turkish soldiers). If they helped us 98 years ago, we will be on the same side with them in their hard times ... We have always been on the same side as the *oppressed*, and we will. Because, the Battle of Gallipoli commands us to do so (T24, 2013).

Again, here, Erdoğan was seeking to articulate the Battle of Gallipoli, which has an historical importance for Turkish nationalists and gives them an Islamic mission as well as a nationalist one. Events in Turkish history are articulated with this oppressed/oppressor discourse for both nationalist and Islamist people in Turkey. His narrative about the important events in Turkish history articulates their meaning to Islamic features and creates a naturalising effect for individuals. This feature becomes intelligible for the people who share Islamist and nationalist identities.

These speeches of Erdoğan and Davutoğlu constitute the first-order representations for individuals in Turkey. While these discourses were in circulation in Turkish media, individuals who also watch *VOW: Ambush* were subjected to these discourses as well since the series reproduced the very same discourse and representation. This created intertextual meaning for the consumers of the series and as discussed above intertextuality of a popular culture and politics can make the TFP intelligible. Then, *VOW: Ambush* will be analysed in the following section and its importance in consent creation will be investigated under three headlines: production, articulation and interpellation.

The Production

VoW: Ambush is one of the longest-running productions in Turkish television history. It started as *Valley of the Wolves* in 2003 and has continued to become one of the most watched television series since then, and this popularity of *VoW* and its content make it a perfect case for this research. *VoW: Ambush* holds the record for the most watched TV series on the internet with more than four million people per episode (Radikal, 2016). *VoW* has an ability to reach an enormous number of people and this distinguishes it from the other television series in the same genre, political action thrillers. The first four seasons were aired under this name until 2006 and in 2007 the series restarted as *VoW: Ambush* and continued until 2016.

The first *VoW* consisted of four seasons and 97 episodes. Each season continued to tell the same story: Polat Alemdar, the main character, infiltrates the Turkish Mafia structure under a mission for the Turkish 'deep state' organisation. The main goal of the mission is that he should become the leader of the Mafia structure by eliminating other Mafia leaders and as result will be able to rescue Turkey from these harmful organisations. In these seasons, he accomplished his mission by dealing with Mafia leaders who were supported by internal and external 'dark forces' led by American/Jewish organisations and even a secret organisation called the 'Templars'.

The first four seasons had a nationalist characteristic and fed by popular conspiracy theories relating to the Turkish Mafia throughout the 1990s and the early 2000s. Whereas there was continuity in the plot across the first four seasons of the original *VoW*, the same cannot be said for *VoW: Ambush* where the plot has been shaped in line with contemporary political and social developments. The first season of *VoW: Ambush* started in 2007. There were ten seasons and 300 episodes. In the first four seasons of *VoW: Ambush*, Alemdar waged a war against the Gladio structure within the Turkish 'deep state' and businessmen who had relationships with a consortium consisting of 'deep states' in Russia, the US, China and the EU. Alemdar and his team fought against these groups which were the remnants of 'old' Turkey and which carried out assassinations of politicians and other businessmen. In the fifth and sixth seasons, Alemdar and his team dealt with a Kurdish terrorist organisation (representing the PKK in Turkey) which was supported by 'dark' external forces such as Mossad, the CIA and Al-Mukhabarat.

Whereas the first six seasons of *VoW: Ambush* focused mostly on domestic developments in Turkey, the seventh and eighth seasons covered a story related to international politics. In these two seasons, Alemdar deals with international issues such as the Syrian crisis. He carries out operations in Egypt and Syria. Moreover, whilst he was the leader of the secret organisation, the KGT (Organisation of Public Security) in the first six seasons, he becomes the leader of

the regional KGT which is responsible for the security of the neighbouring regions, such as the Balkans, the Caucasus and the Middle East.

Articulation

VoW: Ambush created antagonism between Turkey and the external and internal powers that are a threat to Turkey. In the series, the ‘others’ are shown as evil. For instance, there are foreign villains carrying out inhuman activities such as Jewish organ traffickers, American child kidnappers and Syrian torturers. These characters do not just constitute a threat to the main characters but also to civilians in Turkey and other countries in the region. They are therefore represented as a part of general oppression in the Middle East. In episode 171, Alemdar undertakes an operation in order to kill a member of Al-Mukhabarat who has tortured members of the Free Syrian Army, killed civilians and kidnapped children in Syria. This operation lasted for four episodes and creates opposition between Bashar Al-Assad and Turkey: it depicted Assad as the oppressor and Alemdar (or Turkey) as the saviour of the oppressed in Syria. During this operation, in episode 171 (1:30:05-1:31:00), for instance, Alemdar and his team see a group of people, including women and children, walking barefoot and in very poor condition. We are led to understand that those people are very miserable and ‘oppressed’, as stated in previous episodes. From how they look, it can be understood why Alemdar and his team felt pity for them. In another scene, Assad’s picture is shown hanging in the office of the Al-Mukhabarat officer. In one scene in episode 171, a member of the Al-Mukhabarat tortures a Syrian prisoner and eventually cuts his tongue off. Blood splashes across the wall right across Assad’s face. By these scenes, the series articulated the Al-Mukhabarat and Assad as evil and responsible for the oppression of the Syrian people and showed that this was the reason why Alemdar has a mission in Syria. This gave a duty for Alemdar and his team.

Another articulation related to the defender of the oppressed representation is the organisation called Black Flag. This organisation has both Turkish and Islamic features and is represented as part of defender of the oppressed in the Middle East representation. Alemdar’s right-hand man explains the meaning of Black Flag. He states that it was the battle flag of the prophet Mohammed. It was one of the first flags of the Turks. The Black Flag signifies being on the same side as the oppressed until the oppression ends (episode 210, 48:57). First, he explained that Black Flag has a religious meaning. Then, he articulated it with nationalist features by saying that it is part of Turkish history. Finally, these Turkish and Islamic features articulate into the defender of the oppressed representation with the Black Flag. Kara, the leader of this team, explained the main aim of the Black Flag organisation to the team members during their training: “Friends, Black Flag was founded to be on the same side as the oppressed and to face oppressors

anywhere” (episode 221, 22:51) and “Black Flag was founded to protect the rights of all oppressed people in the world and to save them from the hands of the oppressors” (episode 222, 31:14).

Interpellation

In the series, Alemdar and his friends are on the same side as the oppressed peoples in neighbouring regions, as explained above. According to them, Turkey and the Ottoman Empire before Turkey have always been on the same side as the oppressed. The Black Flag team which was formed on Alemdar’s orders and operates under the leadership of Kara is very important for showing this solidarity between the Turks and the regional peoples. Alemdar and Kara are important characters for the interpellation process. Alemdar is the most popular character in *VoW*; there is a special bond between the audience and this character, people imitate him and there are many news stories related to this in the Turkish media.

In 2013, Necati Sasmaz, the actor who plays Alemdar, released a video for the ‘oppressed’ people of Egypt. In the video, he said “I appreciate your resistance for freedom and democracy. I believe that you will continue to protest patiently to demand real freedom and democracy ...” (Hürriyet Daily News, 2013). Here, it can be said that Necati Sasmaz (or Polat Alemdar) was on the same side as the oppressed people in Egypt and was actively against the oppressor, Abdel Fattah el-Sisi. In the video, it is also important to note that Sasmaz was speaking on set in front of a wall in Alemdar’s office. This might have an influence on the real/fiction division and increase the effect of *VoW: Ambush*. With this video, not only the people in Egypt but also Turkish viewers who identified themselves with Alemdar could understand that Alemdar (or Necati Sasmaz) was on the same side as the ‘oppressed’ Muslim Brotherhood and against the ‘oppressor’ el-Sisi. This identification with Alemdar could also ‘hail’ them to the position of Alemdar (or Necati Sasmaz) in the situation in Egypt and in other situations which create an oppressed/oppressor dichotomy.

A prominent columnist, Ertugrul Özkök of the daily Hürriyet (2014), argued that Alemdar was representing the ‘oppressed’ just as Recep Tayyip Erdoğan does and contributed to creating this intertextuality between the series, the production team and the Turkish media. He drew attention to a picture of Necati Sasmaz, Andy Garcia (who had come to Istanbul to play a role in *VoW: Ambush*) and himself. In this picture, all three men are wearing suits; whilst Andy Garcia and Ertugrul Özkök have a handkerchief in the top pocket of the suit, Necati Sasmaz does not. Özkök stated that he had never seen a handkerchief carried this way in a suit worn by Erdoğan. According to him, both Erdoğan and Sasmaz are therefore representing the oppressed people. After this analysis of the photograph, he claimed that “... there is no other feeling in this community which brings gain

as oppression does” (Hürriyet, 2014). So Özkök thought that Erdoğan and Alemdar represent oppressed people and the viewers of the series who identify themselves with Alemdar might also may identify themselves with Erdoğan.

It is also important to state that viewers can identify themselves with the Black Flag organisation because of its oppressed/oppressor dichotomy, its aim and its foundation by two favourite characters, Alemdar and Kara. After this organisation was first introduced in the series, two pro-JDP newspapers, Star and Yeni Safak, covered it as news. In both newspapers, the religious feature of the organisation was emphasised and its meaning was described (Star, 2014; Yeni Şafak, 2014). Although in those news stories there were no references to the representation of the defender of the oppressed in the Middle East by using the oppressed/oppressor discourse, it can be said that there were references to the Islamist articulation in the series. In the news items, it was stated that “after 1400 years, the black flag known as the flag used by our Prophet is unfurled once more in *VoW* ... This flag has been kept in the Topkapı Palace with the other Holy Relics since the sixteenth century”. It can therefore also be said that these news items were mixing up reality and fiction by portraying a development in the series as if it were real and by backing it up with facts from real life, and as a result they narrowed the line between reality and fiction.

Furthermore, it is understood that the organisation of Black Flag was widely accepted by viewers. After this fictional organisation was introduced in the series in 2014, an increased frequency of searches for the words ‘siyah sancak’ (‘Black Flag’) was seen in the Google search engine.

Figure.1: Interest over time in the term ‘Siyah Sancak’ (Black Flag) (Google Trends Search (2012-2016))

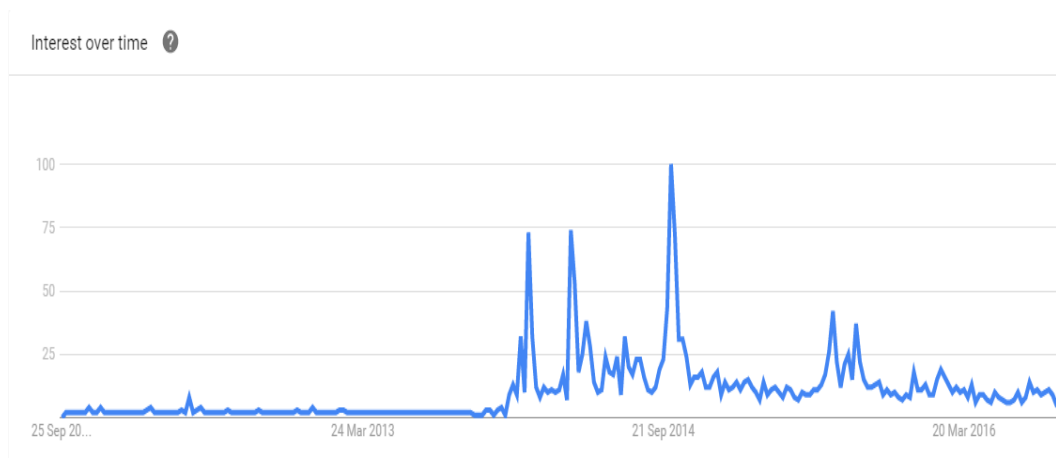
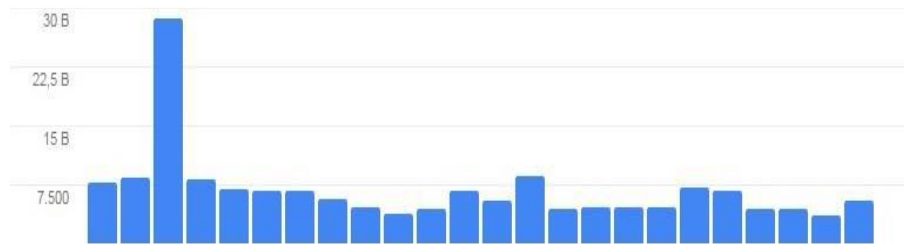

Figure.2: Monthly Searches in Google, Aug 2014-Jul 2016

Also, there is a pro-JDP Facebook page with the same name, and it has more than 230,000 followers (Siyah Sancak, 2019). When this page is investigated, it can be seen that it shares pictures and videos of Erdoğan and JDP politicians. So, it can be said that although the page uses the name 'Black Flag', it is not actually about Black Flag, it mostly shares pro-JDP posts with its followers more recently. In addition to all this, there are three books related to Black Flag all written by the same author, Ali Kuzu. The first one, simply entitled Black Flag, was published in 2014 and the others, *Black Flag: Pandora's Box* and *Black Flag Occupation Plan of Turkey: Code Name 96 Hours*, were published in 2016. It can therefore be claimed that this concept became very popular in Turkey after it was first introduced in *VoW: Ambush*.

Moreover, in 2015, the Twitter account and website of one of the members of the pro-Kurdish Peoples' Democratic Party (HDP), Sirri Sureyya Onder were hacked by a Turkish hack team calling themselves 'Black Flag', who released this statement:

This account was taken by Black Flag. There is no reason for treason, there would be a price eventually. The homeland cannot be divided virtually and also cannot be saved virtually. We also do not have a thought like this. The Turkish Republic promises to live in this land in a brotherly way. Yet, what did you do? You chose to live in a dastardly way. Then, the under of the soil is fair for you. The first wave is Sirri Sureyya, who is going to be next? For every martyr report, we shall air your dirty laundry. Wait and see (HaberiyaKala, 2015).

Then, it can be seen that the Black Flag concept in the series was accepted by viewers in Turkey and became very popular. As Weldes and Van Veen stated, reiteration of the discourse is also very important in the interpellation process. Viewers who identify themselves with the characters are also exposed to the discourses and not just the images.

As stated above, the oppressed/oppressor dichotomy is used in many dialogues. This discourse is also a reproduction of the JDP elites' discourse, so it is important to say again that the audience is exposed to the same discursive practices; they are listening to the JDP politicians using the oppressed/oppressor

discourse during the day and in the evening they are watching Alemdar and his friends, the characters with whom they have aligned themselves, using the same discursive structures, and *vice versa*. For instance, while viewers watched episodes from 22 November to 13 December 2012 and in that same first week, Erdoğan used this discourse at the opening of the Kutahya Zafer Airport on 25 November 2012:

...If we had backed the bloody-handed regime in Syria, they would have asked us ‘what is your business in Syria?...They are uncomfortable that we are taking sides with the oppressed, the rightful, because they have always taken sides with the oppressors throughout their history (Hürriyet, 2012).

In addition to episodes 171-174 which showed Alemdar’s Syrian operation, this discourse is reproduced in many other episodes. For instance, it is possible to see the same discourse in episodes 164, 165, 167, 171, 172, 174, 196, 197, 205, 212, 215, 216, 221 and 222 of Seasons 7 and 8. Again, when episodes of 221 and 22 were aired on 10 and 17 April 2014, in the same month, Erdoğan was using this discourse ubiquitously. On 29 April, for instance, he read a poem in a party meeting (these meetings are aired live on state television and mainstream television channels) written by the nationalist poet Mehmet Akif Ersoy. In the poem that Erdoğan read, there were lines such as “I cannot applaud oppression, I can never love the oppressor ... If someone assaults my ancestors, I will even strangle him ... I am an enemy of the oppressor but I love the oppressed ...” (Akşam, 2014). So again, it is seen that *VoW: Ambush* reproduced the same discourse in the same time period, and by doing that it became part of the interpellation process.

It can therefore be said that this representation was created by the discursive practices of the JDP politicians and was reproduced and reiterated in *VoW: Ambush*. The JDP elites created a position in which Turkey was more active in the Middle East because Turkey was a regional power which had historical ties with the region and therefore had to do something for the oppressed people in the Middle East. The ubiquitous usage of the oppressed/oppressor discourse helped the elites of the JDP to interpellate people to this position. *VoW: Ambush* not only reiterated this discourse but also consolidated it visually and as a result reproduced the representation of the defender of the oppressed in the Middle East. Therefore, *VoW: Ambush* became part of this interpellation process and may have the ability to create consent for the TFP.

4. CONCLUSION

This article aimed to contribute to the TFP studies with an alternative way for foreign policy analysis by inviting popular culture. There are a growing number

of studies that looking at popular culture and world politics in the foreign academia. However, there is lack of study in the Turkish IR studies in terms of popular culture and the TFP although there were some examples in other fields such as geopolitics. By filling this gap, this article targeted to show how popular culture can be a good site for the TFP studies.

The article contributed to the relationship between popular culture and foreign policy and claims that popular culture can be an alternative site to study foreign policy analysis because popular culture products, in this case, a popular television series can reproduce the official foreign policy discourses and create an intertextual meaning which helps to create consent for foreign policies. It shows that not only the first-order representations are important but also second-order representations can be crucial for the TFP studies. For instance, in the case of the TFP, Turkish Minister of Foreign Affairs makes a statement in relation to Turkey's policy towards Syria. This statement is reproduced by news on television in a direct, non-fictional way. However, if this statement and the meanings and representations in this statement are reproduced by a television series, it creates an intertextual meaning which can be more intelligible for the consumers (or fans) of this show. This show, also, helps us to understand commonsensical ideas, meanings and identities related to foreign policy in Turkish society. Popular culture products, *VOW: Ambush* in this research, create intertextual meaning with other representations, ideas or discourses and lifts the line between first- and second-order representations. Thus, popular culture can be treated as constitutive and as data as Nexon and Neumann suggested, and also it can be a resourceful field for academics who study foreign policy analysis.

BIBLIOGRAPHY

Akşam (2014), "İşte Başbakanın okuduğu o şiir", <http://www.aksam.com.tr/siyaset/iste-basbakanin-okudugu-o-siir/haber-303694> (04.07.2019).

Althusser, Louis (1971), *Lenin and Philosophy and other essays* (New York; London: Monthly Review Press).

Anaz, Necati and Darren Purcell (2010), "Geopolitics of film: Valley of the Wolves—Iraq and its Reception in Turkey and Beyond", *The Arab World Geographer*, 13(1): 34-49.

Anaz, Necati and Ceyhun Can Özcan (2016), "Geography of Turkish Soap Operas: Tourism, Soft Power, and Alternative Narratives" in: *Alternative Tourism in Turkey*, p. 247-258.

Aras, Bülent (2009), "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, 11(3): 127-142.

Bayrakdar, Deniz (2009), *Cinema and Politics: Turkish cinema and the new Europe* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Press).

Carney, Josh (2018), "Resur(e)cting a spectacular hero: Diriliş Ertuğrul, necropolitics, and popular culture in Turkey", *Review of Middle East Studies*, 52(1): 93-114.

Çandar, Cengiz (2009), "Turkey's Soft Power Strategy: A New Vision for a Multipolar World", *SETA Policy Brief*, Vol. 38.

CNN Turk (2012), "İsrail'e: "Bunlarda her oyun var"", <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/12/11/israile.bunlarda.her.oyun.var/688199.0/index.html> (04.07.2019).

Çevik, Senem. B. (2019), "Turkish historical television series: public broadcasting of neo-Ottoman illusions", *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(2): 227-242.

Davutoğlu, Ahmet (2014a), "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Dünya İslam Bilginleri Barış, İtidal Ve Sağduyu İnisiyatifi Toplantısında Yaptıkları Konuşma", http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-dunya-islam-bilginleri-baris_-itidal-ve-sagduyu-inisiyatifi-toplantisinda-yaptiklari.tr.mfa (04.07.2019).

Davutoğlu, Ahmet (2014b), "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Suriye Türkmen Meclisi Genel Kurul Toplantısında Yaptıkları Konuşma", http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-suriye-turkmen-meclisi-genel-kurul-toplantisinda-yaptiklari-konusma_-9-mayis-2014.tr.mfa (04.07.2019).

Diken, Ebru Thwaites (2018), *The Spectacle of Politics and Religion in the Contemporary Turkish Cinema* (Cham: Palgrave).

Dodds, Klaus (2008), "Have You Seen Any Good Films Lately? Geopolitics, International Relations and Film", *Geography compass*, 2(2): 476-494.

Drezner, Daniel W. (2014), *Theories of International Politics and Zombies* (Princeton, NJ: Princeton University Press).

Fiske, John (2011), *Television Culture*, 2nd Ed. (London; New York: Routledge).

Grayson, Kyle, Matt Davies and Simon Philpott (2009), “Pop Goes IR? Researching the Popular Culture–World Politics Continuum”, *Politics*, 29 (3): 155-163.

Haberiyakala (2015), “HDP’li Sırrı Süreyya Önder’in Twitter hesabı ve sitesi hacklendi”, <http://www.haberiyakala.com/2015-07-30-hdli-sirri-sureyya-onderin-twitter-hesabi-ve-sitesi-hacklendi-h27331.haber> (04.07.2019).

Hall, Stuart (1985), “Signification, representation, ideology: Althusser and the post-structuralist debates”, *Critical Studies in Media Communication*, 2 (2): 91-114.

Hansen, Lene (2006), *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War* (Oxon/New York, NY: Routledge).

Harding, Luke (2013), “Turkish protesters embrace Erdoğan insult and start 'capuling' craze”, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/10/turkish-protesters-capuling-Erdogan> (08.05.2019).

Hopf, Ted (2002), *Social construction of international politics: identities & foreign policies*, Moscow, 1955 and 1999 (Ithaca: Cornell University Press).

Hürriyet (2012), “Erdoğan Zafer Havalimanı'nı açtı”, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-zafer-havalimanini-acti-22010262> (04.07.2019).

Hürriyet (2014), “Polat’ın niye cep mendili yok”, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ertugrul-ozkok/polat-in-niye-cep-mendili-yok-27157061> (04.07.2019).

Hürriyet Daily News (2013), “‘Valley of the Wolves’ actor expresses support for Morsi”, <http://www.hurriyetdailynews.com/valley-of-the-wolves-actor-expresses-support-for-morsi.aspx?pageID=238&nID=52822&NewsCatID=381> (04.07.2019).

Idiz, Semih (2013), “Erdogan Blames International Conspiracy for Protests”, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/06/Erdogan-gezi-conspiracy-taksim-governance-authoritarian-akp.html> (09.05.2019).

Kardaş, Şaban (2010), “Turkey: redrawing the Middle East map or building sandcastles?”, *Middle East Policy*, 17(1): 115-136.

Keyman, E. Fuat (2009), “Turkish foreign policy in the era of global turmoil”, *SETA Policy Brief*, 39: 1-16.

Kiersey, Nicholas J. and Iver B Neumann. (2013), *Battlestar Galactica and International Relations* (London: Routledge).

Klotz, Audie and Cecelia M. Lynch (2007), *Strategies for Research in Constructivist International Relations* (Armonk N.Y.: ME Sharpe).

Milliyet (2013), “Sen ne işe yararsın”, <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-in-rize-konusmasi/siyaset/detay/1754156/default.htm> (04.07.2019).

Nexon, Daniel H. and Iver B. Neumann (2006), *Harry Potter and international relations* (Oxford: Rowman & Littlefield).

NTV, (2013), “Erdoğan: Altında kalmaz, misliyle ödetiriz”, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-altinda-kalmaz-misliyle-odetiriz,Ppr8nPXDT0-rjmVG7Dtdng> (04.07.2019).

NTV, (2019), “Akşener: Artık yeni bir dönem başladı (Winter is coming)”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/aksenerartik-yeni-bir-donem-basladi-winter-is-coming,CvAwzKhSiUebfoEbN8pZ1g> (04.07.2019).

Özçetin, Burak (2019), “The show of the people’ against the cultural elites: Populism, media and popular culture in Turkey”, *European Journal of Cultural Studies*, March 2019: 1-16.

Radikal (2016), “Kurtlar Vadisi Pusu’nun rekoru”, http://www.radikal.com.tr/hayat/kurtlar-vadisi-pusunun-rekoru-1499366/?utm_source=facebook.com&utm_medium=post&utm_term=post&utm_content=kurtlar-vadisi-pusunun-rekoru-1499366&utm_campaign=hayat (04.07.2019).

Sarantakes, Nicholas Evan (2005), “Cold War Pop Culture and the Image of US Foreign Policy: The Perspective of the Original Star Trek Series”, *Journal of Cold War Studies*, 7 (4): 74-103.

Selcan Kaynak (2015), “Noor and Friends: Turkish Culture in the World”, in S. Çevik (ed.) *Turkey’s public diplomacy*, 233-253.

Siyah Sancak (2017), On Facebook, [Group Page], <https://www.facebook.com/Siyah-Sancak-368002019944858/?fref=ts> (04.07.2019).

Sözen, Ahmet (2010), “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”, *Turkish Studies*, 11(1): 103-123.

Star (2014), “Kurtlar Vadisi Pusu’da Siyah Sancak açıldı”, <http://www.star.com.tr/dizi/kurtlar-vadisi-pusuda-siyah-sancak-acildi-haber-871844/> (04.07.2019).

Stokes, Martin (1992), “Islam, the Turkish State and Arabesk”, *Popular Music*, 11(2): 213-227.

Storey, John (2009), *Cultural Theory and Popular Culture: A Reader*, 5th Ed. (Harlow; New York: Pearson Longman).

T24 (2013), “Erdoğan: Güzel gelişmeler var”, <http://t24.com.tr/haber/erdogan-guzel-gelismeler-var,225881> (04.07.2019).

Tackett, Michael (2019), “A ‘Game of Thrones’-Style Poster Overshadowed a Trump Cabinet Meeting. Nobody Talked About It” <https://www.nytimes.com/2019/01/03/us/politics/trump-game-of-thrones-poster.html> (08.05.2019).

Taşpınar, Ömer (2011), “The Three Strategic Visions of Turkey”, *Brookings Institution*, 50:1-5.

Van Veeren, Elspeth (2009), “Interrogating 24: Making Sense of US Counter-terrorism in the Global War on Terrorism”, *New Political Science*, 31 (3): 361-384.

Weber, Cynthia (1999), “IR: The resurrection or new frontiers of incorporation”, *European Journal of International Relations*, 5 (4): 435-450.

Weber, Cynthia (2001), *International Relations Theory: A Critical Introduction* (London: Routledge).

Weldes, Jutta (1999a), “Going cultural: Star Trek, state action, and popular culture”, *Millennium-Journal of International Studies*, 28 (1):117-134.

Weldes, Jutta (1999b), *Constructing National Interests: The United States and the Cuban Missile Crisis* (Minneapolis; London: University of Minnesota Press).

Weldes, Jutta (2003), *To Seek Out New Worlds: Exploring Links Between Science Fiction and World Politics* (New York: Palgrave Macmillan).

Weldes, Jutta (2006), “High Politics and Low Data: Globalization Discourses and Popular Culture” in Dvora Yanow and Peregrine Schwartz-Shea (eds), *Interpretation and Method: Empirical Research and the Interpretative Turn* (New York; London: Routledge).

Xiaoming, Liu (2014), “Liu Xiaoming: China and Britain won the war together”, <http://www.telegraph.co.uk/comment/10546442/Liu-Xiaoming-China-and-Britain-won-the-war-together.html> (09.05.2019).

Yanık, Lerna K. (2009), “Valley of the Wolves–Iraq: Anti-Geopolitics Alla Turca”, *Middle East Journal of Culture and Communication*, 2(1): 153-170.

Yanık, Lerna K. (2011), “Constructing Turkish “exceptionalism”: Discourses of liminality and hybridity in post-Cold War Turkish foreign policy”, *Political Geography*, 30(2): 80-89.

Yeni Şafak (2014), “Vadide Siyah Sancak açıldı”, <http://www.yenisafak.com/gundem/vadide-siyah-sancak-acildi-637406> (04.07.2019).

Young, Robert (2015), “Going fifth freedom: fighting the War on Terror in the Splinter Cell: Blacklist video game”, *Critical Studies on Terrorism*, 8 (1): 147-162.

Yörük, Zafer and Vatikiotis, Pantelis (2013), “Soft Power or Illusion of Hegemony: The Case of the Turkish Soap Opera Colonialism”, *International Journal of Communication*, 7: 2361-2385.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÇALIŞMALARINDA LABORATUVARLAR: METOD, İŞLEV VE KAPSAM

LABORATORIES FOR INTERNATIONAL RELATIONS RESEARCH: METHODS, FUNCTIONS AND SCOPE¹

Öner AKGÜL*

ÖZ

Sosyal bilimlerin farklı dallarında yaygınlaşmaya başlayan metodolojik çeşitlenmeyle beraber, dünya literatüründeki uluslararası ilişkiler araştırmacıları ve bölümleri açısından da veri analizinin yükseliş eğiliminde olduğu görülmektedir. Batı'nın uluslararası ilişkiler okulları açısından oldukça eski bir geleneğe sahip olan bu metodolojiler, teknolojik gelişmeyle beraber deneysel çalışma laboratuvarlarına doğru evrilmektedir. Bu birimler, varsayımsal bilgi üretmenin ötesinde, uluslararası ilişkiler olgularına veya aktörlerin davranışlarına ilişkin hem hipotez testleri yapmakta hem de nicel, nitel ya da karma yöntemleri kullanarak uluslararası hayata ilişkin bulgular sunmaktadır. Başka bir ifadeyle bu laboratuvarlar uluslararası ilişkiler kuramlarına ciddi katkılarda bulunurken aynı zamanda siyasal analizler için de veri toplamaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen uluslararası ilişkiler laboratuvarları üç çok temel işlevi üstlenir. Bunlardan birincisi başta lisansüstü öğrencileri olmak üzere temel istatistik ve uygulamalı olarak nicel, nitel ve karma yöntemlerin kullanımına ilişkin eğitimlerdir. İkincisi daha ziyade araştırmacılar için olup bilgisayar destekli veri

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 2219 Doktora Sonrası Araştırması desteği ile Illinois Üniversitesi Urbana-Champaign'de yapılan gözlemler sırasında elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üye., Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, oakgul@ahievran.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2245-5124>.

* Makale Geliş Tarihi: 05.07.2019

Makale Kabul Tarihi: 03.09.2019

madenciliği ve toplama süreçleri olup veri bankası, metin verisi gibi depolama işlevleridir. Son işlevi ise ileri düzeyli metotların veriye uygulanması, algoritma geliştirme ve öngörü sağlayan sistemlerin kurulması üzerinedir. Ampirik anlamda Türkiye'deki uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki metodolojik sorunlar, Türk uluslararası ilişkiler disiplindeki birçok yazarın da tespitidir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara dayanarak, laboratuvar projelerinin Türkiye'deki uluslararası ilişkiler bölümlerinin veri temelli metodolojik gelişimine katkıda bulunacağı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu laboratuvarların, kapsamı, alanı, kurumsal altyapıları ve işlevsellikleri hakkında bilgi vererek Türkçe uluslararası ilişkiler alanına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Laboratuvar, Nicel, Nitel, Veri, Uluslararası ilişkiler.

ABSTRACT

The data analysis in international relations is gradually increasing today by researchers and departments of international relations along with the spread of methodological disparity among various social science fields. The empirical research which is an older tradition among Western scholars in IR theory evolved into the experimental fields of laboratories together with the technological development. Beyond the presumptive knowledge, those units both test hypotheses on the phenomena of international relations and provides observable/testable findings about the actual or historical events through the usage of quantitative, qualitative or mixed methods. In other words, these laboratories can present significant information for the political analysis while contribute remarkably to the theory construction for international relations. Fundamentally, the investigated laboratories for international relations include three basic functions. The first function is regarding the basic statistics education for particularly graduate students of IR and trainings on applied qualitative, quantitative and mixed methods for IR. The second one is more appropriate for the researchers of IR field. This function includes event coding through data mining /collecting through using computational methods, creating depositories or textual banks and data

processing. The last function is application of advanced methods into the data, developing algorithms and producing predictive systems on international relations. It can be argued here that there is lack or paucity of empirical methodology research in IR departments by referring various authors from Turkey. I argue that the laboratory projects can contribute the methodological development of IR scholars in Turkey. In this context this study was prepared in order to give a brief explanation on the context, scope, institutional infrastructures and functionality of IR laboratories by the aim of integrating it into the Turkish IR scholars.

Keywords: Laboratory, Quantitative, Qualitative, Data, International Relations.

GİRİŞ

Metodolojik anlamda uluslararası ilişkilerde bilgi üretimi, en temelde iki bakış açısı farklılığından beslenmektedir; bir olayı, davranışı ya da olguyu *anlamak* ya da *açıklamak*. Anlama çabası, çoğunlukla uluslararası ilişkiler kuramlarında post-pozitivist ya da reflektivist anlayış ile ilişkilidir. Öte yandan bir davranışı ya da olguyu açıklama çabası ise pozitivist uluslararası ilişkilerin kuramlarından temel alır. Dolayısıyla ampirik çalışmalar, metodolojik olarak deney ve gözlem sonrasında elde edilen bilgiyle incelenen olgunun kuramsallaştırılması amacıyla belirgin ‘davranış biçimlerinin’ oluşum nedenlerini, süreçlerini ya da sonuçlarını açıklama eğilimindedir. Bu açıdan açıklanmak istenen davranışın ya da olgunun, nasıl açıklanacağı sorunu, araştırmacıyı metodolojik arayışa yönlendirir. Teknolojinin gelişimiyle birlikte sosyal bilimlerde alanlarında uygulanan metodolojik çeşitlilik artarak devam etmektedir. Bu durum uluslararası ilişkilerde bilgi üretim sürecini de etkilemiştir.

Uluslararası ilişkilerde temel teorik derslerde öğrencilere, savaşın neden çıktığını ya da iş birliğinin neden yapıldığı sorulduğunda, öğrencilerin çok büyük bir kısmı çoğunlukla aynı cevabı verir; çıkar/menfaat. Oysa ki uluslararası ilişkilerde davranışlar tek bir değişkenle incelenemeyecek kadar kompleks haldedir ve teorik zenginlikten gelen bakış açısıyla bu hali açıklama çabası da yine tekil kavramlarla olamayacaktır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde bilgi üretmek çok daha fazla değişkenin, öngörü gücü daha yüksek metodolojilerin kullanımı halinde mümkün olmaktadır. Bu olanağı oluşturmak, doğrudan araştırmacının metodolojik bilgisine ve kuramsal bilgi birikimine bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde araştırmacıların kuramsal birikim

edinmelerinin yansıra, aldıkları metodolojik eğitimin niteliği de bu noktada önem kazanmaktadır.

Öncelikli olarak vurgulanmalıdır ki, bu çalışma, uluslararası ilişkilerin pozitivist/post-pozitivist tartışmasını açmak amacıyla hazırlanmamıştır. Bu çalışmada nicel, nitel ya da karma metotların kurumsallaşmış bir birim aracılığıyla nasıl gerçekleştirilebileceği, bu kurumsallaşmanın önemi ve Türkiye'deki uluslararası ilişkiler çalışmalarına katkıları üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla alanda uzun süredir devam eden pozitivist/post-pozitivist tartışması bilim felsefesi temelli başka çalışmaların konusu olabilir. Öte yandan bir çalışmanın nicel ya da nitel yöntemleri kullanması, doğrudan araştırmacının sorusu ve onun hipotezi ile ilgili bir konudur. Dolayısıyla hangi metodun bir diğerine üstün olduğu tartışması da bu çalışmanın konu kapsamına girmemektedir. Ancak hem nitel hem de nicel verinin sofistike tekniklerle analiz edilme süreci, bu türden laboratuvar altyapılarının önemini ortaya koyduğundan, bu çalışmada nitel ve nicel yaklaşımların kullanım alanları birlikte değerlendirilmiştir. Öte yandan Soğuk Savaş döneminin metodolojik tutuculuğunun günümüzde aşınarak, metotların birbirlerini besleyebildiği gerçeğinin de altı çizilmelidir. Başta karşılaştırmalı politika ve Amerikan politika çalışmaları alanı olmak üzere metodolojik anlamda birçok nitel çalışmanın, nicel analizlerle de desteklendiği görülmektedir. Pierson, (2007: 146), güçlü araştırma programlarının hem nitel hem de nicel birçok araştırma metodolojisinden faydalandığını ifade etmektedir. Mahoney (2007: 125), özellikle istisnai vakalara (*deviant case study*) ilişkin çalışmalarda, vaka incelemesi gibi nitel çalışmaların, nicel araştırmalarla birleştirilebildiğini vurgulamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında ampirik uluslararası ilişkiler kuramının, büyük ölçüde alana, konuya ve soruya göre metodolojik çeşitlenmeye açık olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla laboratuvarlar hem nitel hem de nicel analiz yöntemlerini içeren tekniklerin kullanımını kolaylaştıran altyapılar sağlamaktadır.

Diğer taraftan rasyonel uluslararası ilişkiler kuramı, günümüzde artık kognitif süreçlerin ölçülebilirliği ile kaynaşmaktadır. Bu durum, başta karar verme kuramları ve dış politika analizinde olduğu gibi hem rasyonel hem de rasyonel olmayan modellerin ampirik yöntemlerle birlikte kullanılabilirliğine ilişkin bir kapı aralamıştır. Bu durum uluslararası ilişkiler çalışmalarında çok metotlu çalışmaların yapılmasını sağlarken, aynı zamanda araştırmacıların farklı metodolojik yetenekler edinmesini de mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla Dünya'da birçok örneği bulunan sosyal bilimlerde veri bazlı analizler ve laboratuvarlaşma çalışmaları günden güne önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, bir uluslararası ilişkiler laboratuvarının araştırmacılara sağladığı avantajları ve kullanım alanlarını ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu

bağlamda nicel ve nitel yöntemlerin kullanımlarına bağlı olarak laboratuvarla ihtiyaç duyulan materyalin ve diğer yeteneklerin incelenerek kapsamlı bir analiz yapılması amaçlanmıştır. Buna ek olarak, uluslararası üne sahip bazı bilim insanlarının, laboratuvar kullanımıyla verdikleri derslerin, ders izlenceleri kontrol edilmiştir. Bunların ortak ve farklı yönleri de çerçevenin çizilmesinde yardımcı olmuştur. Buradan elde edilen bilgilerle bir uluslararası ilişkiler laboratuvarında yoğunlukla kaç tür çalışma yapılabileceği üzerinde durularak Türkiye'deki uluslararası ilişkiler çalışmalarına muhtemel katkıları değerlendirilmiştir.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE VERİ TEMELLİ ANALİZLER VE KAVRAMLARIN TARİHSEL SÜRECİ

Uluslararası ilişkiler alanının ilk cevap aradığı soru olan savaşların çıkış sebebine ilişkin sistemli çalışmaların, I. Dünya Savaşı sonrasına denk geldiği gözlemlenmektedir. Bu açıdan I. Dünya Savaşı ve sonrası uluslararası ilişkiler çalışmaları açısından dönüm noktası olmuştur. Nitekim bu dönemde çatışma ve barış analizlerinin, devletlerin bu yöndeki davranışlarının analiz edilebilmesi için siyasal bilimler dışında bir çok bilim ve disiplinden faydalanılmıştır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde metodolojik gelişim ve tartışma döneminin de bu süreçle başladığı ileri sürülebilir. Öncül veri temelli çalışmalar daha geriye gitse de, esasen, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası ilişkiler alanı, yönetsel bir çeşitlenmeye yönelmiş ve bu dönemden sonra veri temelli çalışmalar daha kurumsal hale gelmiştir. Bu dönemin ilk yazarlarının yanısıra, literatürde el yoramıyla veri toplama ve işleme yöntemleri hızla artmaya başlamış ve bu çalışmalar hükümetler, fonlar ve üniversiteler tarafından ciddi ölçüde de desteklenmiştir. Soğuk Savaş dönemi esasen nicel uluslararası ilişkiler çalışmalarının da kurumsallaşmaya başladığı bir dönemdir.

Nicel uluslararası ilişkiler (quantitative international politics) ya da literatürde o dönem verilen adıyla *interpolimetrics* (siyasal bilimlerdeki adıyla polimetrics) nicel verilerle uluslararası ilişkiler bulgularının analiz edilmesinin alanı olarak kabul edilmiştir (Mitchell, Diehl ve Morrow, 2012: 4). Klasik tarihselci metodolojiler yerine öncelikli olarak istatistiki yöntemlerin kullanımını öngören bu yöntemler, en basit tanımıyla devletler başta olmak üzere uluslararası ilişkilerin aktörlerinin davranış kalıplarını, belirli istatistiki yöntemlerle analiz ederek kuramlaştırma amacıyla kullanılmışlardır. Bu mantıktan hareketle genel davranış kalıplarına uygun olan sonuçlar, nicel yöntemlerle açıklanabilirken, istisnai durumlar ise vaka incelemesi olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak nicel yöntemler küçük örneklemli vaka incelemeleri yerine, daha geniş bir örneklemden elde edilen verinin analiziyle genelleştirilebilir sonuçlar üzerinde durarak kuram oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Bu yöntemlerin kullanımının faydası, geliştirilmiş kuramın varsayımsal olmaktan çok istatistiki

olarak anlamlı bulgular sunmasından kaynaklanır. Öte yandan geleneksel olarak kullanılan nitel metodlar, 1990’lardan sonra yükselişe geçen bilgisayar ve yazılım teknolojileri ile beraber, dil çözümlemeleri yapabilecek boyutlara ulaştığında, artık uluslararası ilişkilerde sınır aşan özgünlükte çalışmalar da yapılabilir hale gelmiştir. Etnografik, fenomenolojik, gömülü kuram, anlatı çalışması ya da vaka incelemeleri gibi nitel metodların kullanıldığı çalışmalarda, belge verilerini analiz etmede daha sofistike tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Söylem analizi, içerik analizi, saha çalışması analizlerinin yanı sıra görsel, işitsel dokümanların da analiz edilebildiği yazılım altyapıları, uluslararası ilişkiler çalışmalarında kullanılabilir. Dolayısıyla nitel ve nicel metodolojilerin hangisinin daha makul olduğu süregelen bir tartışma olsa da tutarlı bir biçimde uygulanan bir metodolojinin, uluslararası ilişkilerde bilgi üretimine daha büyük katkıda bulunduğuun altı çizilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, kuramsal eğitimin yanı sıra öncelikli olarak metodolojik eğitimin de uluslararası ilişkiler araştırmacıları arasında günden güne daha fazla önem kazandığı ve Türkiye açısından önem kazanacağı ileri sürülebilir. Bu çerçevede bu çalışmanın içeriğini oluşturan laboratuvarların da bu eğitim sürecinin destekleyici bir parçası haline geleceği iddia edilebilir.

Laboratuvarların, bir bilim dalının deneysel çalışmalar, analizler ve sınamalar yapmak için altyapı sağlayan birimleri olduğu ileri sürülebilir. Bu tanım sosyal bilimler alanında değerlendirildiğinde sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın sorunlarına ilişkin araştırma sorularının uygun metodolojilerle sınanmasına imkan veren altyapı birimleri olduğu kanaatine ulaşılabilir. Bu bağlamda laboratuvarlar, ortaya atılan hipotezin sınanabilmesi için gerek yazılım, gerekse eğitim için ihtiyaç duyulan altyapı desteğini sağlayan birimlerdir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler laboratuvarları, uluslararası ilişkiler çalışmalarının araştırma sorularını nitel ya da nicel uygun metodlarla araştıran birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu laboratuvarlar gerek sosyal bilimlerin diğer alanlarında, gerekse uluslararası ilişkiler özelinde çoğunlukla, merkez, enstitü, birim adını taşımaktadır. Bir kaç profesyonel örneği de değerlendirerek, içerik itibarıyla bir araştırma laboratuvarının tüm altyapılarını, uluslararası ilişkiler ve siyasal bilimler temelinde kullandıkları için bu çalışma kapsamında ortak ad olarak “laboratuvar” kavramı benimsenmiştir. Öte yandan uluslararası ilişkiler alanına özgü kurulan araştırma merkezleri, çoğunlukla bölge çalışmaları, stratejik analizler ve yorumları içeren çalışmalar yayınlamaktadırlar. Bunlardan bazıları think tank kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada bahsedilen laboratuvarlar, yukarıda bahsedilen merkezler olmadığı için altı çizilmelidir. Bu nedenle araştırma merkezleri kavramı yerine laboratuvar kavramının kullanılması bu ayrımın yapılabilmesi açısından önemlidir.

Literatürde bir uluslararası ilişkiler laboratuvarını kesin çizgilerle tanımlayan herhangi bir çalışma bulunamamıştır. Deneysel siyasal bilimler (*experimental political science*) adıyla kavramsallaştırılan alan ise ampirik uluslararası ilişkiler çalışmalarının kullandığı nitel/nicel yöntemleri kullanmaktadır. Bu yöntemlerle ilerleyen alanın çalışma altyapısı, esasen bu laboratuvar çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Öte yandan siyasal laboratuvarlar, daha çok simülasyon çalışmaları için kurgulandığı düşünülse de bu simülasyonlar laboratuvarların içeriğinin sadece küçük bir kısmıdır. Dolayısıyla bu laboratuvar donanımları, simülasyonlar da dahil olmak üzere bir çok metodolojik uygulamayı araştırmacılara sağlamaktadır. Bir uluslararası ilişkiler laboratuvarının nasıl tanımlanabileceği sorusuna, alandaki örneklerin işlevleri ve yaptıkları işlemler ile Mintz, Yang ve Dermott'un (2011: 493) deneysel uluslararası ilişkiler çalışmalarına ilişkin kurguladıkları üç temel özellikle birleştirilerek yanıt aranabilir.

Bir tanım olarak uluslararası ilişkiler laboratuvarı, araştırmacıların metodolojik olarak nitel/nicel, başlangıç/ileri eğitimlerinin yanında (Northwestern, Harvard, MIT örnekleriyle), uluslararası ilişkilerdeki mikro ve makro davranışlara açıklama getirmek amacıyla, bu olguları açıklamak için farklı evrenler, örneklemeler kullanarak keşif yapma amacı güden, incelenen olgu üzerine istatistikî analiz, vaka incelemeleri, formel modelleme, simülasyonlar ve bilgisayarlı modelleme gibi diğer metodolojilerden türetilen yöntemlerle çapraz doğrulama imkanı sağlayan, yeni uluslararası ilişkiler kuramlarının ve dış politika analizlerinin yanında sezgisel modellerin de ortaya çıkmasını sağlayan (Mintz, Yang, ve McDermott, 2011:493), bu çalışma programları için veri toplayan, tasnif eden, analize tabi tutan ve bulgularını bilim dünyasıyla (Cline Center, NYU Experimental Polsci örnekleriyle) paylaşan ileri araştırma merkezleridir.

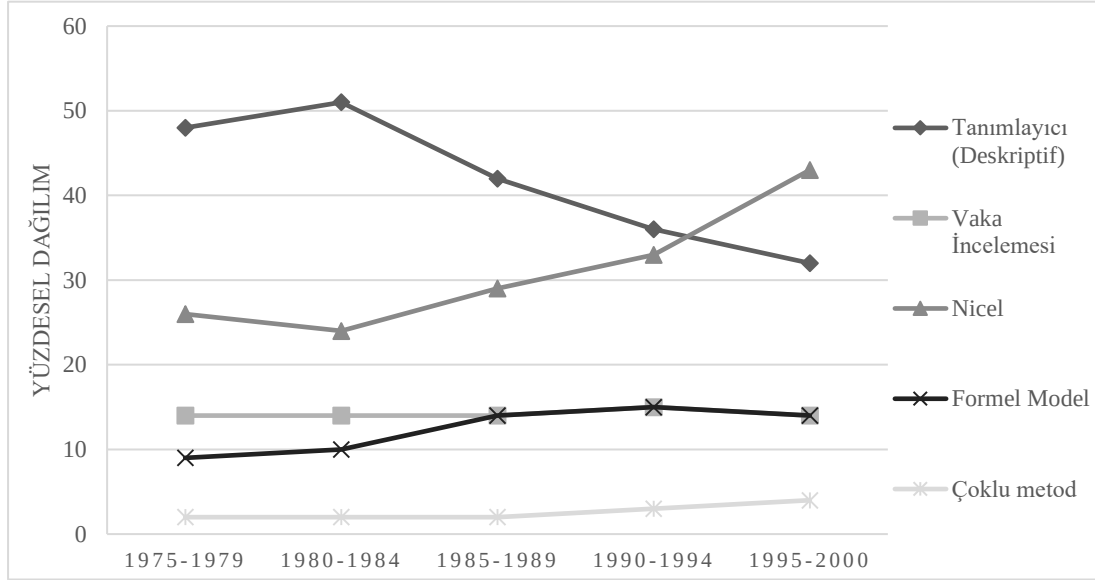
Alanın laboratuvar örneklerine bakıldığında, kurguladıkları altyapının amacının, çoğunlukla ve en genel tanımıyla (ulusal/uluslararası) siyasal hayatın problemlerine ampirik yöntemlerle yanıt arayan araştırma destekleme birimleri olduğu gözlemlenmektedir. Burada bahsedilen siyasal bilimlerdeki problemler, araştırmacının geliştireceği hipoteze göre sonsuz sayıdadır. Bu birimlerin çalışma prensiplerini uluslararası ilişkiler özel alanına indirgediğimizde, topladıkları verilerle, nicel-nitel ya da karma metodları kullanarak araştırmanın teorik altyapısına göre ileri sürülen hipotezlerin sırandığı merkezler olduğunu ileri sürebiliriz. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu çalışmada açıklanan uluslararası ilişkiler laboratuvarları adı verilen birimler, think-tank kuruluşları ile bu açıdan karıştırılmaması gerekmektedir. Öyle ki think-tank yazarları dahi bazı çalışmalarında bu kurumların bulgularını güncel analizlerinde kullanabilmektedirler. “Şimdilik” bazı değerlendirmeler, yorumsamacı varsayımlar, ideolojik yaklaşımlar, komplo teorileri bu bahsedilen

laboratuvarların çalışma prensibi içinde değildir. Ampirik çalışmalar, diğer ana akım yaklaşımlardan farklı yöntem ve tekniklerle kuramsal bilgi üretimine katkıda bulunurlar. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde nitel veya nicel veriye dayalı analizler, bu bilgi üretim sürecine ve kuramsallaşmaya ciddi ölçüde katkıda bulunması amacıyla kurgulanmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi uluslararası ilişkilerde nicel veriye dayalı analizler oldukça eski bir gelenek olmakla birlikte, 1990'lardan sonra gelişen teknolojiye paralel olarak kuramsal ve pratik alanda yükseliş eğilimindedir. 1960'larda başlayan el yordamıyla veri toplama ve analiz etme süreci, (Rummel, 1969; 1967; 1968) 1980'lerde bilgisayar/yazılım destekli bir sürece evrilerek gelişmeye başlamıştır. Bu ara dönem, yukarıda belirtilen interpolometrics alanının da kurumsallaşmaya başladığı dönemdir. Çünkü 1960'larla 1980'ler arasındaki dönemde başta COW projesi olmak üzere bir çok araştırmacının, ampirik çalışmalarda yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelerde veri toplayan birimler kurumsallaşarak farklı disiplinlerin yöntemlerini kullanmak suretiyle gerek nicel analizler yapmakta, gerekse nitel verilerden hareketle eğilimleri belirlemektedir. Belirli araştırma programları ve kurumlar, uluslararası ilişkilerin spesifik alanlarında/konularında veri toplamışlar ve bunlar da hükümetler ve üniversiteler tarafından fonlanmıştır. Bu sayede uluslararası ilişkilerin neredeyse her alt başlığına ilişkin veri setleri geliştirilmiş ve analizlerde kullanılmıştır (Akgül, 2015). Dolayısıyla varsayımsal ya da yorumsamacı tek-vaka (single-case study ya da n=1) analizlerinden ziyade, uluslararası literatürde veri analizine dayanan çalışmaların da sayısında artış görülmeye başlanmıştır. Vaka incelemelerinde de geniş örneklemlili (Large-n case study) çalışmaların, kuramlaşma sürecinin önemli bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi Sprinz vd. (2004), örneklem olarak aldıkları uluslararası ilişkiler alanının en prestijli altı dergisinde yayınlanan çalışmaları, metodolojik olarak sınıflandırarak alanın metodolojik gelişim eğilimini açıklamışlardır.²

² Bu çalışma kapsamında Sprinz tarafından şu dergilerde yayınlanan çalışmalar incelenmiştir. American Political Science Review (vol. 69-vol. 94); International Organization (vol. 29-vol. 54); International Security (vol. 1 - vol. 25); International Studies Quarterly (vol. 19 - vol. 44); Journal of Conflict Resolution (vol. 19 - vol. 44); and World Politics (vol. 27 - vol. 52).

Tablo.1: Uluslararası İlişkilerde Araştırma Metodoloji Eğilimlerinin Yıllara Göre Dağılımı (Sprinz ve Nahmias-Wolinsky, 2004: 26)

Her ne kadar formel modelleme çalışmaları, belirli ölçüde matematik altyapısı gerektirdiğinden sayıca yıllara göre düşük seviyede kalsa da grafikte görüldüğü gibi bu tür çalışmalarda da görece bir artış bulunmaktadır. Öte yandan nicel veri analizine dayalı çalışmaların prestijli dergilerde yayınlanma sıklığının artması ve tanımlayıcı çalışmalarla, vaka incelemelerinin sayısındaki azalma, dünyanın uluslararası ilişkilerdeki araştırma trendinin ampirik metodolojiye doğru yöneldiğini göstermektedir.

Tabloda görülmeyen erken dönem çalışmaları ile ilgili sadece birkaç bilgi sunabiliriz. Dünyada Kuzey Amerikan ekolü ve İskandinav çatışma okulları ampirik analizlere çok daha erken başlamıştır. Özellikle COW Projesinin de etkisiyle, savaş ve barış konularında kurumsal bir araştırma programının, uluslararası ilişkilerde daha erken bir gelenek yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu ekolü devam ettiren bilim insanlarının, diğer disiplinlerden ödünç alınan birçok metodu, uluslararası ilişkiler alanına kazandırdığı ifade edilebilir (Geller ve Singer, 1998; Midlarsky, 1989, 2000, 2009; Singer ve Small, 1972). Dolayısıyla savaş çalışmaları (ya da barış bilimi) alt dalının veri analizi ve metodolojik çeşitliliğe katkısı son derece önemlidir (Akgül, 2016). Dolayısıyla bu ülkelerde ampirik kuramsal alana yapılan yatırımın, daha fazla olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan 1950'lerden beri devam eden veri temelli uluslararası ilişkiler analizlerinin hem sayısının hem de niteliğinin artmasıyla, bu alana ilginin de yükseldiği ileri sürülebilir. Teknolojik gelişim trendi ile ampirik uluslararası ilişkiler çalışmalarının gelişimi arasındaki

ilişki ise yadsınamayacak durumdadır. Bu konuda Schrodtt (2012), özellikle 2000'lerin başından itibaren ampirik metotların ve veri analizinin alanda daha önem kazanmasının nedenlerini açıklamaktadır. Bu açıdan üç temel konu, olay kodlamasının yapılmasını kolaylaştırmıştır. Bunların başında teknolojik gelişmeye paralel olarak otomasyon sistemlerinin devreye girmesiyle, insan eliyle kodlanan verilerin doğrudan makine aracılığıyla yapılmasının önü açılmıştır. Doğal olarak bu durum hem zamandan hem maliyetten bir kazanç unsuru sağlamıştır. İkinci husus, teorik olarak devlet merkezci paradigmalara yerini devlet dışı aktörlerin alması, başka bir ifadeyle aktörlerin çeşitlenmesi, veri toplama ve olay kodlama yöntemlerini de etkilemiştir. Dolayısıyla yeni veri setleri coğrafi bilgiler de içeren devlet-altı ve devlet dışı aktörleri de içerek, devlet merkezli paradigmalara dışında da veriler toplanmasını mümkün hale getirmiştir. Üçüncüsü ise bu çalışma konusunda da üzerinde durulan, veri toplamının kurumsallaştırılması hususudur. Bu çalışmanın esasen üzerinde durduğu konu da Schrodtt'un vurguladığı kurumsallaşma hususudur. Uppsala Üniversitesi, PRIO, Bütünleşik Kriz Erken Uyarı Sistemi gibi sistemlerin kurulmasıyla veri toplama, işleme ve analiz gibi alanlar daha kurumsal bir biçimde oluşmaya başlamıştır (Schrodtt, 2012).

Dünya'nın bazı ülkeleri, deneysel çalışmalara ciddi bütçeler ayırmaktadır. Özellikle 1960'lardan itibaren başta ABD'deki örnekler olmak üzere çeşitli bilimsel kuruluşlar ya da hükümet kurumlarının, bu türden faaliyetlere finansal destek sağladıkları bilinmektedir. Devlet kurumlarının bu desteği sağlamasının amacı, hükümetler için özellikle kriz ve çatışma konularında erken uyarı sistemlerinin geliştirilebilmesidir (Anderton ve Carter, 2011; Eck, 2005). Ancak 1990'lardan sonra bazı üniversiteler ve bağımsız araştırma enstitüleri yukarıda bahsedilen metodolojik ilkelere sahip araştırma merkezleri oluşturarak veri toplamaya başlamışlardır. Uluslararası ilişkiler adı altında olmasa da alanın alt dallarında bu türden veri toplama merkezleri bulunmaktadır. Bu merkezler, proje bazında çalışmakta ve uzmanlık alanlarına göre veri hazırlamaktadırlar.³ Bu veriler, ilgili üniversitenin himayesinde bulunan araştırma merkezleri ya da

³ Correlates of War Project (COW), ACLED (Armed Conflict Location and Events Dataset) (1997–), Armed Conflict Database, The Chicago Project on Security and Terrorism, Correlates of War, Event Data on Armed Conflict and Security (EDACS), Global Terrorism Database (GTD), Integrated Network for Societal Conflict Research Data and Codebooks, KOSVED – Data, Minorities at Risk Project, Peace Research Institute OSLO (PRIO) Data on Armed Conflict, Political Instability Task Force Worldwide Abstracts Database, Social Conflict Analysis Database (SCAD), Stockholm International Peace Research Institute, University of Uppsala Conflict Data Program (UCDP) Datasets Downloads, Inter-University Consortium for Political and Social Research (ICPSR), CIRI Human Rights Dataset, Database of Political Institutions (DPI), Dataverse, Freedom in the World, International Studies Association Compendium Project Dataset Page, Issue Correlates of War (ICOW) Project, Nations, Development, and Democracy, 1800–2005, Transparency International, UN Peace Agreements Database, Worldwide Governance Indicators

sağlanan olanağa binaen belirli akademik gruplar tarafından hazırlanmaktadır (Akgül, 2015). Bu açıdan bakıldığında proje temelli çalışan bilim insanlarının gerek metodolojik gerekse teorik altyapısı, üniversitelerinin ya da ilgili birimlerinin sundukları olanaklarla devam etmektedir.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE AMPİRİK METODOLOJİLER VE LABORATUVAR UYGULAMALARI

Öncelikle bir uluslararası ilişkiler laboratuvarı, altyapısı itibarıyla veri toplamak ve analiz yapmak için gerek yeteneği gerekse altyapıyı sağlamaktadır. Bilim insanları yukarıda belirtildiği gibi doğrudan kendilerinin bireysel olanaklarıyla topladıkları verileri analiz etmeleri mümkündür. Ancak bu laboratuvarın sağladığı altyapı, esasen hem metodolojik eğitimi kolaylaştırmakta hem de analizler yapmayı daha profesyonel hale getirmektedir. Nitekim laboratuvarın yarattığı kurumsallık aracılığı ile geliştirilen projeler sayesinde profesyonellerle çalışma imkânı edinilebilir. Laboratuvarda ne türden çalışmalar sorusuna en basit olandan en karmaşık olana doğru bir kurgu yaparsak, işlevselliğinin anlaşılması kolaylaşabilir. Dolayısıyla öncelikle uluslararası ilişkilerde kullanılan yöntem ve tekniklerle, bunların uygulama süreçlerinden kısaca bahsetmek, çalışmanın kurgusal bütünlüğünü sağlayabilir.

Diğer tüm sosyal bilim dallarında olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de metodolojik olarak en temelde nicel ve nitel yöntemler bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilere indirgeyerek metodolojik sınıflandırma açısından King, Keohane ve Verba'nın (1994) yaklaşımları oldukça açıklayıcıdır. Onlara göre en basit tanımıyla nicel yöntem, olguların belirli bir örneklem içinden alınan örneklerinin spesifik yönlerinin rakamsal ölçümüne dayanan nedensellik ilişkisi içeren hipotezlerin sınanması, diğer araştırmacılar tarafından ölçülmesi ve analiz edilmesidir. Bu bağlamda nicel analiz, sayıları ve istatistiki yöntemleri kullanır (King, Keohane ve Verba, 1994: 3). Nitel çalışmalar bir ya da (birden fazla fakat) az sayıda (Small n) vakanın incelenmesini, görüşme yöntemini, tarihsel materyalin derinlemesine incelenmesini, bir birim ya da olayın kapsamlı bir biçimde incelenmesini içermektedir (King et al., 1994: 4). Bu bağlamda çalışmanın hazırlanmasında son derece önemli iki husus ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi araştırmacının kullandığı teorik altyapı, diğeri ise bu teori aracılığı ile türetilen hipotezin uygun bir metodolojiyle sınanmasıdır. Teoriden faydalanılmadan hipotez geliştirilmesi mümkün değildir. Ancak bu çalışmanın kapsamı itibarıyla ikincisini açıklamak önem kazanmaktadır. Nitekim teori-metodoloji ilişkisi birçok farklı çalışmanın konusu olabilir.

Öyle ki teoriden ya da tarihsel gözlemden elde edilen araştırma soruları, geniş bir örneklemde mi yoksa tek vaka incelemesinden, bir olayın, olgunun anlaşılmasından mı yoksa bir davranış biçiminin açıklanması üzerinden mi

yapılacağına odaklanılır. Araştırmacı konusunu belirledikten sonra, sorduğu soruya cevap arama sürecinde geliştirdiği hipotezlerin sınanması aşamasına geçilir. Örneğin uluslararası ilişkilerde devletler neden özür diler gibi bir soru soran araştırmacı, tarihte kaç defa, hangi devletlerin, ne zaman, kimden özür dilendiğini ve özür dileme sürecini hazırlayan tüm değişkenleri tek tek toplaması gerekmektedir. Dolayısıyla bu değişkenlerin analizi esasen özür dileme davranışına ilişkin bir genel kuram ortaya konabilmesini sağlayabilmektedir (Kavaklı ve Hossein, 2018).

Genel itibarıyla tek vaka incelemesi, büyük ölçüde tarihsel vaka anlatısına dayandığından, bunun için laboratuvar kullanımına ihtiyaç duyulmayabilir. Ancak arşiv çalışmaları esnasında içerik analizi yapılacaksa ya da tek vakadan bir davranış biçimi kuramsallaştırılıyorsa o halde yazılım altyapısı araştırmanın çıktılarının daha hızlı alınmasını kolaylaştırabilir. Bunun dışında laboratuvarlar, veri toplama ve işleme, davranış modelleme ve kuram oluşturma gibi amaçlar içerdiğinden o halde geniş örneklem çalışmalarının, laboratuvar çalışmaları açısından daha uygun olduğu ileri sürülebilir.

Veri analizlerindeki istatistiki yöntemler, rasyonalite kurgusu gibi konular teoride süregelen bir tartışmadır. Ancak karar verme süreçleri üzerine hem rasyonel hem de rasyonel olmayan modeller konularında çalışmalar yapılmaktadır. Rasyonel modellerin başta çatışmalar olmak üzere birçok konuda devletlerin ya da diğer uluslararası aktörlerin davranış eğilimlerini belirlediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan uluslararası aktörlerin rasyonel olmayan davranışlarının analizi de nitel yöntemlerle incelendiğinde anlamlı sonuçlar vermektedir. Bu açıdan bakıldığında oyun kuramcılığının rasyonel yaklaşımının modellenmesi konusunda bu laboratuvarlardan faydalanılabileceği gibi nitel analiz gerektiren kognitif analizlerin de aynı laboratuvarlarda yapılması mümkündür. Dolayısıyla laboratuvarlar gerek nicel gerekse nitel tüm metotlara uygulanabilirlik kazandıracak altyapıya sahip olabilir. Ayrıca günümüz çalışmalarında rasyonalite ile kognitif süreçler arasında kopukluk da giderilmektedir. Bu konuda Mintz vd. (2016) formel modellerden vaka incelemesine kadar birçok farklı modeli karar verme süreçlerine ilişkin çalışmalarında kullanmışlardır. Bu süreçte kullanılan her bir modelin, nicel ya da nitel yöntemsel altyapısı bulunmaktadır. Bu bağlamda dış politika analizi alanına da önemli katkıda bulunmuşlardır (Mintz ve Wayne, 2016; Mintz, 2016).

Morton (1995: 95-96) tipolojik olarak formel modelleri, en rasyonelden en kognitif olana doğru sınıflandırır. Dolayısıyla beklenen fayda kuramı (*expected utility theory*) ve oyun kuramları gibi karar modelleri, çok güçlü bir rasyonel yaklaşıma sahipken, doğrusal olmayan beklenen fayda kuramı ya da beklenti kuramı (*prospect theory*) ise kognitif yönü de bulunan yaklaşımlardır. Psikolojik

modeller ise rasyonel olmayan yaklaşımlar açısından değerlendirilir ve büyük ölçüde nitel verilerin nitel analizine ya da nicelleştirilmesine dayalı analizler yapılabilir. Bu durum başta politik psikoloji olmak üzere aktörlerin karar verme süreçlerini inceleyen akademisyenlerin uygun metodolojilerle kognitif süreçleri anlama ve en önemlisi “açıklama” kabiliyetinden geçmektedir. Örneğin devlet adamlarının psikolojik karakteristiklerini ve hayat öykülerinin nicelleştirilerek, bu bireylerin davranış kalıplarının açıklandığı alan olan historiometri, özellikle çatışma, savaş, barış, işbirliği gibi alanlarda nicel çalışmalara eklenilebilecek ciddi veriler sunabilir (Ligon, Harris ve Hunter, 2012). Bunun dışında kognitif yönü olmayan ve belirli bir zaman aralığında politik liderlerin hayatlarını, görev başında kalma sürelerini, iktidara geliş biçimlerini, iktidarı kaybetme biçimleri veri seti haline getirerek çatışma, kriz ve savaş konusundaki davranışlarını analiz eden nicel çalışmalar da bulunmaktadır (Chiozza ve Goemans, 2011; Goemans, Gleditsch, ve Chiozza, 2009; Horowitz, Stam, ve Ellis, 2015; Horowitz, McDermott, ve Stam, 2005; Uzonyi ve Wells, 2016). Dolayısıyla Schrod'tun (2012) tespitlerinden mantıksal çıkarım yapılırsa, sadece devlet, aktör çiftleri ya da sistemin değil, aynı zamanda birey düzeyinde bu laboratuvarlar kapsamında liderler, liderin iç çemberi ya da devlet altı gruplar gibi kognitif yönü daha ağır basan çalışmaların da yapılması mümkündür. Laboratuvar örnekleri de buna işaret etmektedir.

Bu metodolojik karşılaştırmada da görüldüğü gibi, yöntem ve teknik üzerine yapılan çalışmalar, bunların yazılım haline getirilmesi ve araştırmacıların kullanımına sunulması, uluslararası ilişkiler laboratuvarlarının işlevselliğini artırmıştır. Dolayısıyla konuyu biraz daha somuta indirgeyerek, bu birimlerde ne tür çalışmaların yapılabileceğini açıklamak, laboratuvarların işlevselliğini açıklamak açısından önemlidir.

Bir Uluslararası İlişkiler Laboratuvarının Somut Çıktıları ve Teknik Altyapısı Üzerine

Bir uluslararası ilişkiler bölümünün laboratuvara sahip olması, yukarıda belirtilen yöntemlerle birçok alanda araştırma yapılmasını mümkün kılar. Başka bir ifadeyle dünyada alanında öncü üniversitelere bakıldığında birçok okulun, bu bahsedilen türde veri topladığı, işlediği, analiz ettiği ve diğer araştırmacıların kullanımına sunduğu görülmektedir. Bu çalışma kapsamında ilk olarak ele aldığımız bir uluslararası ilişkiler laboratuvarı aracılığıyla neler yapılabilir sorusuna cevap vermek için, veriye dayalı analizler yapan birimlerin, akademisyenlerin, araştırma kurumlarının çıktılarına bakılmıştır. Ampirik çalışmaların metodolojik farklılıkları üzerine yapılan literatüre dayanarak minimum 15 farklı amaçla bu laboratuvarlarda eğitimin ve çalışmaların yapılabileceği ileri sürülebilir. Aşağıda sıralanan araştırma konuları ve

yöntemlerle ilgili kaynakların incelenmesi halinde, her biri ile ilgili ayrıca detaylı bilgi edinilebilir ve her bir çalışmanın metodolojisi ayrıca incelenebilir. Ancak bu alt başlıkta laboratuvarların kullanım biçimlerinin kısa bir biçimde aktarılmasına odaklanılmıştır.

1. Başta lisansüstü öğrenciler olmak üzere araştırmacılara/bilim insanlarına bu laboratuvarlarda temel istatistikten, ileri düzey kodlama eğitimine kadar, nitel veri analizinden formel modellemeye kadar birçok konuda eğitimler verilebilir. Bireyler burada araştırma deseni oluşturmayı, yazılım bilgisi, sonuçların yorumlanması ile ilgili çeşitli teorik eğitimleri uygulamalı olarak alarak yeteneklerini artırabilirler.
2. Uluslararası ilişkiler alanının en eski öğretim yöntemlerinden biri olan simülasyonlar, bu altyapıyla uygulanabilir (Bursens, Donche, Gijbels, ve Spooren, 2018; Starkey ve Blake, 2001).
3. İncelenen olgu/davranış özelinde tarihsel düzenlilikler hipotetik hale getirilerek sınanır. Uluslararası ilişkiler alanında ileri sürülen hipotezlere göre veri toplama ve hipotez test etme eğitimleri verilebilir ve bu konularda laboratuvarın sağladığı altyapıyla araştırmalar yapılabilir. Bu sayede en temel anlamda ana akım uluslararası ilişkiler kuramlarının varsayımları sınanabilir (Mitchell et al., 2012).
4. Olay kodlaması (event coding) yukarıda belirtildiği gibi en önemli konularda biridir. Ampirik uluslararası ilişkiler çalışmalarının büyük bir kısmı, olay kodlamasına dayandığından, öncelikli olarak bunun üzerine çalışılması makuldür. Ampirik teorinin geçmişten gelen deneyimiyle, artık uluslararası ilişkilerde kaç tür olayın gerçekleşebileceği dahi bu olay kodlamalarından alınan birikimle ortaya konulabilmektedir. Dolayısıyla veri tarama süreçleri daha standart ve kolay hale gelmiştir. PETRARCH 2 (CAMEO ve öncesinde TABARI altyapısını kullanır) gibi araçlarla olay kodlaması daha hızlı yapılabilmektedir. Örneğin IDEA (Integrated Data for Events Analysis) kapsamında, uluslararası ilişkilerde kaç tür olayın var olduğu detaylı bir biçimde gösterilmektedir. (Bond vd., 2003). Bu olaylara verilen kodlar aracılığıyla geçmişte el yordamıyla toplanan verilerin, yazılım desteğiyle sayesinde milyonlarca materyali içererek daha kapsamlı bir biçimde tarama yapılması mümkündür. Başka bir ifadeyle milyonlarca verinin toplanması bu yazılımlar aracılığı ile mümkün hale gelmiştir (Gerner, Schrod, Yilmaz, ve Abu-Jabr, 2002; King, 1989; Schrod, 1995, 2001).
5. Mukayeseli ülke durumu analizleri ile endeksleme çalışmaları yapılabilir. Bu bağlamda incelenen olgunun nitel ve nicel verileri tek bir rakamsal değere dönüştürülerek güç, çatışma, diplomasi, barış, verimlilik, dış politika benzerlikleri gibi konularda endeks değerleri türetilir. Dünya'daki tüm ülkeler hakkında belirlenecek tipolojiye göre ayrı ayrı

raporlar çıkarılabilir. Bu raporlar, bilim insanının belirlediği kriterlere göre endeks değerlerine dönüştürülerek her ülkenin, barış, kriz, çatışma ve güç gibi konularında sınıflandırma çalışmaları yapmasını sağlayabilir. Günümüzde birçok araştırma kurumu bu türden endeksleme çalışmaları yapmaktadır. Bunlardan bazıları Global Peace Index, Dispute Severity Index, Refugee Welcome Index, Soft Power Index, Global Conflict Risk Index, Global Firepower Index, Human Development Index, Composite Index of National Capabilities (cinc score vs...), State Fragility Index, Humanitarian Effectiveness Index, Diplomacy Index, Global Terrorism Index, EU Index, Cyber Power Index vs. olarak sıralanabilir. Bunların bazıları bireysel ya da çok katılımcılı akademik projelerle, bazıları ise kurumsal bir mekanizma altında çalışmaktadır.

6. İkili ve çok taraflı ilişkilerin tarihsel dinamikleri çıkartılarak (ya da halihazırdaki verisetleri kullanılarak), uluslararası askeri, çevresel, ekonomik, siyasi krizler, belirli yöntemler ve tekniklerle analiz edilebilir. Olayların anlık kodlanmasıyla hâlihazırda devam eden krizler gözlemlenebilir. Özellikle çatışma, kriz ve savaş çalışmaları büyük ölçüde bu kapsamda hazırlanan veri setleri ile çalışmaktadır (Brecher, 2013; Brecher ve Wilkenfeld, 1997; Gochman ve Maoz, 1984; Maoz, Johnson, Kaplan, Ogunkoya, ve Shreve, 2019).
7. Ağ analizleri yapılabilir. Gerek tarihsel gerekse devam eden savaşlar da dahil olmak üzere, çevre, terör, uluslararası güvenlik, silahlanma, ayaklanma, ittifaklar vb. tüm uluslararası ilişkiler konularında ağ analizleri yapılabilir (Flint, Diehl, Scheffran, Vasquez, ve Chi, 2009; Hafner-Burton, Kahler ve Montgomery, 2009; Maoz, 2010; Maoz, Kuperman, Terris, ve Talmud, 2006; Ward, Stovel ve Sacks, 2011).
8. Dünyadaki tüm liderlerin ve karar verme merkezlerinin konuşma metinleri tasnif edilerek tipoloji çalışmaları yapılabilir. Bu bağlamda liderlerin söylemlerine ilişkin operasyonel kodlama analizleri yapılabilir, (Schafer ve Walker, 2006a; 2006b) ve liderlerin psikolojik karakteristikleri ve dış politika çıktılarına etkilerine ilişkin analizler ve bunların değişimleri gözlemlenebilir (Hermann, 2005; Hermann ve Milburn, 1977; Winter vd., 1991, Özdamar, 2017). Bu konuda Profiler+ adlı yazılımın kullanımı, insan eliyle yapılan kodlamalardan daha profesyonel sonuçlar verebilmektedir. Ancak bu yazılım genel anlamda İngilizce temellidir. Bunun dışında ek dil paketleri de bulunmakla birlikte, Türkçe çalışmalar için uygun değildir.
9. İncelenen sistemler, aktörler, ülkeler veya bölgeler açısından, ya da o an için önem ihtiva eden bir olayda, sosyal medya verisi alınarak toplumların, örgütlerin ya da diğer etkili aktör/gruplarının davranış eğilimleri belirlenebilir. Bu analizler doğrudan yazılım destekli yapılabilir (Hatipoğlu, Gökçe, Arın, ve Saygın, 2018; Unver, 2017). Bunun yanı sıra yazılım

destekli duygu analizi (sentiment analysis) gibi yöntemler kullanılabilir. İngilizce, İspanyolca dillerinde halihazırda kullanılanların yanı sıra, bu konuda SentiTurknet gibi Türkçe dil destekli projeler de bulunmaktadır (Dehkharghani, Saygin, Yanikoglu, ve Oflazer, 2016).

10. Günümüzde artık bilgisayarlı sosyal bilimler analizleri (Computational Social Science-ComSoc) yapılmakta olup, bunun uluslararası çatışma analizleri de dahil olmak üzere birçok alanda uygulanabilirlik kazandığı görülmektedir (O'Connor et.al, 2013; Taber ve Timpone, 1996; H. Unver, 2019). Bu laboratuvarlar, bu türden çalışmalar için araştırmacılara uygun zeminler yaratabilir.
11. Laboratuvarda kullanılacak coğrafi bilgi sistemleri (GIS) gibi programlar aracılığı ile çatışma bölgelerine ilişkin dinamik haritalandırmalar yapılabilir (Branch, 2016; Starr, 2000, 2002; Weidmann, Kuse, ve Gleditsch, 2010). GIS dışında, web globe gibi uygulamalarla toplanan veriler harita üzerinde görselleştirilebilir. Bu konuda PRIO'nun geliştirdiği Mapping Arms Data Projesi iyi bir örnektir (Muggah ve Marsh).
12. Analizler basit matematiksel işlemlerden, kaos matematiğinin uluslararası ilişkilere uygulanmasına kadar birçok farklı konuyu içerebilir. Matematik biliminden faydalanarak analitik yöntemlerin uygulandığı alanlarda birçok orijinal model geliştirilebilir. Intriligator hangi matematiksel modelin nerede kullanıldığına ilişkin yaptığı çalışmada silahlanma yarışları (diferansiyel denklemler), savaş başlatma, sonlandırma ya da zamanlama (karar kuramı/kontrol kuramı), askeri strateji ve savaşın idaresi (oyun teorisi), tehditler, krizler ve tırmanma (pazarlık kuramı), nitel anlamda silahlanma yarışı, kontrolü (belirsizlik kuramı), ittifak kuramı (istikrar teorisi), nükleer yayılma (aksiyon/reaksiyon modelleri), savunma bürokrasisi ve bütçesi (örgüt kuramı) gibi konuları literatür örnekleriyle sınıflandırmıştır (Intriligator, 1982: 308-311). Bu türden çalışmalar ekonometri, matematik, istatistik ya da mühendislik gibi alanlardan gelen bilim insanlarıyla uluslararası ilişkiler alanında çalışan bilim insanlarının birlikte çalışmasını sağlayabileceği gibi araştırmacının bu matematik altyapısı kazanmasıyla da gerçekleşebilir. Bunlar dışında başta uluslararası politik ekonomi olmak üzere çevre, göç, yoksulluk, iç savaşlar, istikrar gibi konularda benzer analitik yöntemler de çalışmalarda kullanılmıştır. Lojistik regresyonun özellikle çatışma analizlerinde fazlasıyla kullanıldığı görülmektedir. Ancak günümüzde logit ya da probit'ten yapay sinir ağlarına kadar pek çok istatistiksel metodun uluslararası ilişkiler çalışmalarında veri analizinde kullanım kabiliyeti kazandığı görülmektedir (Beck, King, ve Zeng, 2000). Bu konuda sayısız çalışmalar yapılabilir.
13. Başta R ya da Python gibi kodlama dillerinin eğitimlerinin verilmesi halinde, ya da bu dilleri kullananlarla iş birliği halinde akıllı algoritmalar

geliştirilerek öngörü sağlayan modeller kurulabilir. Yukarıda bahsedilen yöntemler bu yazılımlar aracılığıyla uygulanabilir. Hatta günümüzde, bazı yazılımların uygulama örneklerini siyasal bilimler verileri aracılığı ile gösteren kitaplar da yayınlanmıştır (Monogan, 2015).

14. Başta uluslararası siyaset tarihi olmak üzere, birçok sofistike konuda ansiklopedik çalışmalar yine buradan elde edilecek metin verisi aracılığıyla yapılabilir. Nitekim bu laboratuvarlar metin veri madenciliği için ciddi bir altyapı sağlamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi içerik analizlerinin bu laboratuvarlar aracılığı ile gerçekleşmesi büyük bir metin veri bankasının da oluşmasına imkân tanımaktadır. Dolayısıyla günümüzde uluslararası ilişkilerin *büyük verisi* araştırmacıların üzerinde durdukları başka bir konudur. Büyük veri çalışmalarının etik boyutundan, kapsamına, sınırlarından gücüne ve işlevselliğine kadar birçok konu uluslararası ilişkiler araştırmaları gündemine girmeye başlamıştır (Cukier & Mayer-Schoenberger, 2013; Zwitter, 2015).
15. Bunun dışında uygun birçok disiplinli çalışma ile uluslararası krizler, çevre, göç gibi konular için erken uyarı sistemi ve benzeri birimlerin bu yolla kurulması mümkündür.

Yapılabilecek çalışmalar elbette bunlarla sınırlı değildir. Bu 15 madde uluslararası ilişkiler literatüründe bugüne kadar nicel, nitel ya da karma metodlarla çalışan bilim insanlarının çıktıları değerlendirilerek oluşturulmuştur. Her yeni metod ya da model uygulaması, bu laboratuvarlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Nörobilim çalışmalarının gelişmesiyle, günümüzde bu alanın nitel yöntemleri ve teknikleri dahi ilgili birimlerin konusunu oluşturabilir (McDermott, 2011: 511). Öte yandan bu laboratuvar eğitimi alan bireylerin nitel ve nicel metodoloji ve yazılım bilgisi eğitimleri almasıyla uluslararası ilişkilerde daha nitelikli bireylerin yetişmesi sağlanabilir. Bu bağlamda başta lisansüstü öğrencileri olmak üzere bu eğitimlere yatırım yapılması önemlidir.

Çeşitli örnekler incelendiğinde laboratuvarların işlevsel hale gelmesi için disiplinli bir eğitim sürecinin gerçekleşmesinin gerekliliği son derece açıktır. Bu bağlamda laboratuvarlarda verilecek eğitim konusunda farklı bilim ve disiplinlerden yardım almak, eğitim sürecini hem hızlandırabilir hem de nitelik artışı sağlayabilir. Başta matematik, mühendislik gibi alanlar olmak üzere araştırmacıların matematiksel/istatistiksel metodlar, kodlama dilleri konularında eğitim almaları zaruridir. Nicel/nitel anlamda R, Stata, Python, MatLab, Eviews, SPSS ve nitel anlamda Atlas.ti, QDAMax, Nvivo vb. programlarının kullanılabilir hale gelmesi araştırmacıların yeteneklerini artıracaktır. Dolayısıyla araştırmacıların, profesyonel metodologlarla bu laboratuvarlarda eğitim süreçlerini tamamlaması beklenmelidir. Bu türden birimlerin üniversitelerde kurulması, bu açıdan avantaj sağlamaktadır. Nitekim aynı üniversitenin farklı bölümlerinden

gelen bilim insanlarının, laboratuvara katkıda bulunması daha kolay ve daha az maliyetli olması söz konusu olabilir.

Öte yandan Amerika ve Avrupa kökenli veri merkezleri, genel itibariyle tüm ülkelerde İngilizce olarak yayınlanan ulusal/yerel basın kaynaklarını, bu dillerde yazılmış ansiklopedileri ve yazılı diğer materyalleri tarayarak veri toplarlar. İstisnai olarak İspanyolca, Rusça ve Arapça'nın da bazı yazılımlara eklemeliği görülmektedir. Bu veri toplama süreçleri çoğunlukla Lexis-Nexis, Factiva, Kessing Records of World Events, Facts on File, Africa Reports gibi veritabanları üzerinden gerçekleşir. Bununla birlikte dil çeşitlenmesine gidebilen veri merkezleri, verileri mukayeseli olarak alma şansı olur ve güvenilirliğinin artabileceği ileri sürülebilir. Bilindiği gibi siyasal olaylar hakkında yazılan haberler ve bilgiler nitelik itibariyle oldukça spekülattır. Dolayısıyla veri güvenilirliği açısından çok uluslu ya da çok dilli projeler oldukça önemlidir. Bu laboratuvarların altyapısı ve sağladığı kurumsallık, bu türden uluslararası projelerin yapılabilme ihtimalini de artırmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında laboratuvarlar için öncelikli olarak donanım altyapısını (bilgisayar vs.) da içeren mekânsal/fiziksel koşullar, yazılım lisansları ve veritabanı üyelikleri ile laboratuvarı işletebilecek eğitilmiş ve yetenekli beyin gücü gerekmektedir. Çok daha sofistike çalışmalar için araç gereç alımı da bu laboratuvar üzerinden gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda gerek üniversite bütçesinden gerekse projeler aracılığıyla bu laboratuvarlar finanse edilebilir. Dünyadaki örnekleri bu araştırma programlarının yukarıda bahsedildiği biçimde işlediğini göstermektedir.

3. LABORATUVAR ÖRNEKLERİ ÜZERİNE

Uluslararası ilişkilerde laboratuvar çalışmalarının bazıları sadece istatistikî analiz laboratuvarları olarak kurulmuş olup, bazıları ise bu konuda uzmanlaşmış bilim insanları tarafından bu altyapı aracılığıyla eğitimlerin verildiği birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda örneklem olarak seçilen bilim insanlarının ders izlenceleri kontrol edildiğinde, genel anlamda temel istatistik bilgisinin yanı sıra, doğrusal ve doğrusal olmayan istatistikî yöntemlerin, çoklu regresyon analizlerinin, oyun kuramları ile formel modelleme uygulamalarının uluslararası ilişkiler ve siyasal bilimler çalışmalarında kullanımı üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Özellikle bu analizlerde birçok bilim insanının STATA programını kullandığı, bir kısmında da R ve Python gibi kodlama dillerinin de öğretildiği gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra bazı laboratuvarlarda, nitel veri analizine ilişkin NVivo ve Atlas.ti adlı yazılımlar öğrencilere aktarılmaktadır. Diğer taraftan uluslararası ilişkiler konularını ve alt alanlarını içeren çalışmaların daha çok veri toplama ve olay verisi kodlamaya dönük olduğu gözlemlenmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi bu çalışmada laboratuvar olarak adlandırılan birimler, merkez, enstitü ya da birim adını alabilmektedir. Dünya'nın çeşitli ülkelerinde yukarıda belirtilen işlevleri birlikte ya da ayrı ayrı gerçekleştiren laboratuvarlar bulunmaktadır. Bazı üniversitelerde siyasal bilimler laboratuvarı bir ders adı olarak bulunurken, bazı üniversitelerde ise ileri sosyal bilimler araştırma merkezi adı altında çalışmalar yapabilmektedir. Örneğin Massachusetts Institute of Technology'de, siyasal bilimler laboratuvarı, öğrencilere nicel araştırma yöntemleri eğitimi verme amaçlı bulunmaktadır. Benzer biçimde Kanada'da McGill Üniversitesi bünyesinde oluşturulan DemoTIP Laboratory, siyasal bilimler alanına ilişkin ampirik araştırmalar yapmaktadır. James Druckman rehberliğinde bilgi üreten Northwestern Üniversitesi'nde bulunan Siyasal Bilimler Araştırma Laboratuvarı (*Political Science Research Laboratory*) da alanın önemli örneklerinden biridir.

Bazı laboratuvarlar belirli konularda spesifik olarak çalışmaktadır. Örneğin Heidelberg Institute for Conflict Research, sadece çatışma alanında ampirik yöntemleri kullanan enstitülerden biri olup, uluslararası ilişkiler alanında gayet iyi bilinen yıllık Conflict Barometer'ı yayınlamaktadır. Bunun yanı sıra Uppsala Conflict Data Program (UCDP) ya da Peace Research Institute of Oslo (PRIO) bu laboratuvar çalışmalarının uluslararası ilişkiler ve siyasal bilimler alanında belki de en iyi örnekleri olarak değerlendirilebilirler. Bazı üniversiteler, laboratuvar ve deneysel çalışmalar yapan araştırmacıları bir araya getiren konferans serileri düzenlemektedir. *Harvard Experimental Political Science Graduate Student Conference* ve New York Üniversitesi Deneysel Sosyal Bilimler Merkezi'nin düzenlediği *Annual Conference on Experimental Political Science* buna örnek olarak gösterilebilir. Burada bahsedilen tüm örnekler, ampirik uluslararası ilişkiler çalışmalarının özellikle Batı'daki kurumsallaşmasına örnektir.

Bu çalışma kapsamında bir örnek, diğerlerine göre daha detaylı incelenmiştir. Cline Center for Advanced Social Research, ABD'de Illinois Üniversitesi'nde (Urbana-Champaign) uluslararası ilişkiler ve siyasal bilimler başta olmak üzere veri madenciliği ve ileri düzey araştırma yöntem ve teknikleri ile çalışan bir sosyal bilimler araştırma merkezidir. Bu yönüyle bu çalışma kapsamında laboratuvar olarak adlandırdığımız işlemlerin çok büyük bir kısmını yapabildiğinden, ideal bir laboratuvar programı kapsamında değerlendirilmiştir. Dünyanın en ünlü mühendislik okullarından biri olan Illinois Üniversitesi, Süperbilgisayar Uygulamaları Ulusal Merkezi'ne de ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum yukarıda da belirtildiği gibi uluslararası ilişkiler uzmanlarının diğer bilimlerden yardım almasını, birlikte çalışmasını ve başarılı sonuçlar edinmesini sağlamaktadır.

Esasen Cline Center, ham veri bankası kurmak amacıyla kurulmuştur. Nitekim büyük veri çalışmaları bu merkez üzerinden sağlanmaktadır. Tematik olarak çatışma süreçleri, temel veri bilimi, demokrasi ve kalkınma, etnik ve dinsel kimlik, doğal afetler ve iklim değişikliği, haber verisinin matematiksel analizi gibi altı farklı alanda veri toplayan Cline Center, bu verileri çeşitli metodlarla hipotez testlerinde ya da diğer araştırmalarda veri olarak kullanmaktadır. Merkezin web sitesi üzerinden yayınladıkları verilere ulaşılabilir. Olay kodlamasına dayalı bu veriler, birçok çalışmada veri olarak kullanılabilir. Bu merkezde toplanan verilerle, gerçek zamanlı haber verilerini işleyerek birçok konuda bilgi sahibi olunduğu, dünyada hâlihazırda ve geçmişte yaşanan sivil ayaklanma/kargaşa gibi konular hakkında süregelen bir gözlem oluşturulduğu, geniş ölçekli doğal dil çözümlemesi çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bunun dışında bu merkez, yukarıda maddeler haline getirdiğimiz işlevlerin tamamını yapabilecek düzeyde donanım altyapısına sahiptir.

Dünyadaki bu örneklerden hareketle, esasen laboratuvar çalışmalarının uluslararası ilişkiler çalışmalarına kazandırdığı üç temel boyutun altını çizmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi eğitim boyutu olup doğrudan başta lisansüstü öğrenciler olmak üzere tüm araştırmacıları içeren en temel altyapıdır. İkincisi veri toplama boyutu olup gerek insan eliyle gerekse bilgisayarlı yöntemlerle verinin teorik varsayım etrafında şekillenen hipoteze göre toplanmasıdır. Üçüncüsü ise en basitten en ileri metotlara kadar toplanan verilerin analiz edilerek bilgi üretiminin gerçekleştirilmesidir.

4. TÜRKİYE'DEKİ VERİ BAZLI ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÇALIŞMALARININ DURUMU VE LABORATUVAR İHTİYACI

Son yıllarda Türkiye'de düzenlenen uluslararası ilişkilere ilişkin bilimsel toplantılarda, metodoloji başlığının öneminin arttığı ileri sürülebilir. Dolayısıyla Türk uluslararası ilişkiler disiplininin en önemli sorunlarından birinin metodoloji bilgisi ve kullanımı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Aydın (2019), Türkiye'nin uluslararası ilişkiler alanında metodolojinin önemini kavrayamamış ve gereken önemi atfetmemiş olduğunu ileri vurgulamaktadır. Bunun yansıması metodolojik bilgi ve uygulama eksikliğinin de altını çizmektedir. Türkiye'deki uluslararası ilişkilerdeki araştırmaların çok büyük bir kısmının nitel vaka incelemesi (özellikle tek vaka) olması nedeniyle, alanın uluslararası ilişkiler kuramsallaştırmasına katkısının düşük olduğu ileri sürülebilir. İşeri ve Esentürk'ün Türkiye'deki uluslararası ilişkiler araştırmalarını inceledikleri çalışmalarında metodolojik olarak Türk uluslararası ilişkiler disiplininin büyük bir yüzdeyle pozitivist olduğu ancak benimsenen yöntemin nitel olduğu sonucuna ulaşmışlardır (İşeri ve Esentürk, 2016). Nicel metodlar ve formel modelleri daha yoğun kullanan, çatışma ve barış bilimi alanlarına ilişkin yapılan bir çalışmada da

Türkiye’de bu alanlarda yapılan çalışmaların çok küçük bir yüzdesinin metodolojik bir altyapı içerdiğini, ön veriden elde edilen bulgularla yüzde 90'lara varan oranda tek vaka incelemesi olduğu görülmektedir (Akgül, 2018).

Bununla birlikte Türkiye’den akademisyenlerin de uluslararası ilişkiler alanına ciddi katkıda bulundukları veri setleri ve veri analizi çalışmaları da bulunmaktadır. Bayer’in COW Projesi kapsamında uluslararası sistemin devletleri arasındaki diplomatik ilişkileri içeren veriseti (Bayer, 2006), San Akça’nın (2017) devletlerle devlet dışı silahlı grupların işbirliği üzerine hazırladığı veriseti, Aydınli ve Tüzüner’in (2011) hazırladığı ABD’nin uluslararası istihbarat davranışına ilişkin veriseti, Beriker (2014) tarafından hazırlanan Türk Dış Politikasına ilişkin veri seti FPC-TR Dataset ve Yalçınkaya vd. (2018) tarafından hazırlanan Türkiye’nin uluslararası barışı koruma operasyonlarına ilişkin veriseti TUBAKOV, yukarıda belirtilen veri temelli uluslararası ilişkiler çalışmaları arasındadır. Bu örneklerle bakıldığında, her biri uluslararası dergilerde yer bulan ve kurama ciddi katkılarda bulunan çalışmalardır. Ancak Türkiye’de bu türden çalışmaların görece az olması, yukarıda bahsedilen metodolojik sorunlardan kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan laboratuvarlaşmanın, Türkiye’de etkinleşmesi yukarıda bahsedilen gerekçelerden ötürü bir ihtiyaç haline gelebileceği ileri sürülebilir. Laboratuvarların sağlayacağı eğitimler aracılığıyla Türk uluslararası ilişkiler araştırmalarının metodolojik altyapısı çeşitlendirilerek, kuramlaşma sürecine katkıda bulunulabilir. Bu bağlamda laboratuvarların sunabileceği eğitim/araştırma desteğiyle uygulamalı bilimlere, uluslararası ilişkiler alanının da eklemlenmesi, uluslararası akademik rekabete Türkiye’den daha fazla araştırmacının da katılabilmesini sağlayabilir.

5. SONUÇ

Gerek bireysel gerek farklı disiplinlerden gelen bilim insanlarının bu laboratuvarlarda veri toplama, işleme, analiz etme ya da metodoloji geliştirme konusunda ortak çalışabilmeleri mümkündür. Bu bağlamda dış politika, uluslararası politika, çatışma, savaş ve barış konuları başta olmak üzere birçok uluslararası ilişkiler konusunda hipotezler geliştirilebileceği gibi, historiometrik veriler, vaka incelemeleri, aktörlerin görüşme ve konuşma metinleri, uluslararası antlaşma kayıtları gibi belgelerin toplanması, depolanması bunların nitel yöntemlerle analizi de bu laboratuvar çalışmaları kapsamında mümkün olabilmektedir. Ampirik çalışmalar doğrudan laboratuvar desteği gerektirmez. Bilim insanları, bireysel olarak yapabilecekleri veri bazlı çalışmalarda bu laboratuvarlara doğrudan ihtiyaç da duymayabilir. Nitekim deneysel çalışmalar yapan birçok uluslararası ilişkiler akademisyeni doğrudan hazır verilerle de çalışmalar yapmaktadır. Ancak laboratuvarlar, kendi kapsamlarındaki

yazılımların çeşitliliği ve bunları kullanabilen akademisyenlerin yeteneklerini birleştirerek daha yaratıcı ve özgün çalışmalar yapmasına önemli bir zemin hazırlar. Bu vesileyle kaynakların ve zamanın etkin kullanımı da sağlar. Bu zeminde çalışan uluslararası ilişkiler akademisyenleri bireysel çalışmalarını bu laboratuvarlarda yürütebileceği gibi, matematikçilerden, istatistikçilere, antropologlardan psikologlara, tarihçilerden coğrafyacılar kadar farklı disiplinlerden bilim insanlarıyla özgün fikirler geliştirerek bunları nitel/nicel ya da karma yöntemlerle sınayabilirler, ispatlayabilirler ya da genel kabul gören bir görüşü çürütebilirler. Bu türden laboratuvar çalışmaları, hipotez geliştirmeden çok metodolojik yönü ağır basan araştırma programlarıdır. Başka bir ifadeyle araştırmacı, laboratuvarı kullanmaya karar verdiğinde zaten bir hipotezi bulunmaktadır. Laboratuvar, ona hipotezini sınaması için gereken altyapıyı sunmaktadır.

Aynı zamanda metodolojik olarak belirli konularda, bilim insanı tarafından geliştirilen bir hipotezin hem nicel hem de nitel metodlarla analiz edilmesi mümkündür. Eğer her ikisinde de aynı ya da benzer sonuçlar elde edilmişse, o çalışma kapsamında üretilen bilgi ya da bulgunun güvenilirliği daha yüksek olabilir. Bu açıdan ilgili laboratuvarlar birlikte çalışma kültürü taşıyan ve farklı metodolojik altyapılardan gelen bilim insanlarının daha orijinal çalışmaları en iyi metodlarla sınamasına da imkân vermektedir. Nitekim alanın en prestijli dergileri dikkatle incelendiğinde, esasen dikkatle üzerinde durdukları konuların teorik olmaktan ziyade metodolojik olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle özgün bir hipotez, uygun bir metodolojiyle sırandığında çalışmanın prestiji ve alana sunduğu katkı artmaktadır. Bu nedenlerden ötürü bir uluslararası ilişkiler laboratuvarında öncelikli olarak metodolojik eğitim verilmesi halinde, bireylerin bütüncül bir yöntemsel gelişim sağlaması mümkün olabilir. Dolayısıyla eğitim anlamında, laboratuvarlar, lisansüstü eğitim sürecinin en önemli parçalarından biri haline gelebilir.

Türkiye uluslararası ilişkiler literatürü üzerine yapılan bibliyografik çalışmalara bakıldığında Türkiye’de ampirik çalışma kültürünün uluslararası ilişkiler alanında son derece düşük olduğu görüldüğünden, bu çalışma ile Türkçe uluslararası ilişkiler disiplininin metodolojik gelişimine kısmi katkı sunmak amaçlanmıştır. Nitekim Türkiye’de alanı inceleyen çalışmalara bakıldığında, metodolojik eksiklik açıklıkla görülmektedir. Dolayısıyla bu laboratuvar çalışmalarının disiplinli uygulanması halinde büyük ölçüde bu açığın kapanacağı ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

Akgül, Öner (2015), “Uluslararası İlişkiler Araştırmalarında Veri Kullanımı ve Veri Setleri”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11 (41): 69-101.

Akgül, Öner (2016), “Bilimsel Yöntemlerle Savaşın Nedenlerini Açıklama Yolu Olarak Savaş Çalışmaları Disiplini”. *The War Studies as a Scientific Way to Understand the Causes of War*, 12 (23): 1-34.

Akgül, Öner (2018), “A Bibliographical Study on the Academic Research of Peace and Conflict in Turkey”, Paper presented at the 7th Eurasian Peace Science Meeting, İstanbul.

Anderton, Charles H. ve John R. Carter (2011), “Conflict datasets: A primer for academics, policymakers, and practitioners”, *Defence and Peace Economics*, 22 (1): 21-42.

Aydınlı, Ersel (2019), “Methodological Poverty and Disciplinary Underdevelopment in IR”, *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 8 (2): 109-115.

Aydınlı, Ersel ve Musa Tuzuner (2011), “Quantifying intelligence cooperation: The United States International Intelligence Behavior (USIIB) dataset”, *Journal of Peace Research*, 48 (5): 673-682.

Bayer, Reşat (2006), “Diplomatic exchange data set, v 2006. 1”, <http://correlatesofwar.org>.

Beck, Nathaniel, Gary King ve Langche Zeng (2000), “Improving quantitative studies of international conflict: A conjecture”, *American Political Science Review*, 94 (1): 21-35.

Beriker, Nimet (2014), “Introducing the FPC-TR Dataset: Dimensions of AK Party Foreign Policy”, *Insight Turkey*, 16(3).

Bond, Doug, Joe Bond, Churl Oh, J. Craig Jenkins ve Charles Lewis Taylor (2003), “Integrated data for events analysis (IDEA): An event typology for automated events data development”, *Journal of Peace Research*, 40 (6): 733-745.

Branch, Jordan (2016), “Geographic Information Systems (GIS) in International Relations”. *International Organization*, 70 (4): 845-869.

Brecher, Michael (2013), *Crises in World Politics: Theory and Reality* (Elsevier Science).

Brecher, Michael ve Jonathan Wilkenfeld (1997), *A Study of Crisis* (Ann Arbor: University of Michigan Press).

Bursens, Peter, Vincent Donche, David Gijbels ve Pieter Spooren (2018), *Simulations of Decision-making as Active Learning Tools: Design and Effects of Political Science Simulations* (New York: Springer International Publishing).

Chiozza, Giacomo ve Hein Erich Goemans (2011), *Leaders and International Conflict* (Cambridge: Cambridge University Press).

Cukier, Kenneth ve Viktor Mayer-Schoenberger (2013), “The rise of big data: How it's changing the way we think about the world”, *Foreign Affairs*, 92, 28.

Dehkharghani, Rahim, Yucel Saygin, Berrin Yanikoglu ve Kemal Oflazer (2016), “SentiTurkNet: a Turkish polarity lexicon for sentiment analysis: Language Resources and Evaluation”, *Language Resources and Evaluation*, 50 (3): 667-685.

Eck, Kristine (2005), *A beginner's guide to conflict data: finding and using the right dataset* (Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University).

Flint, Colin, Paul Diehl, Juergen Scheffran, John Vasquez ve Sang-hyun Chi (2009), “Conceptualizing Conflictspace: Toward a Geography of Relational Power and Embeddedness in the Analysis of Interstate Conflict”, *Annals of the Association of American Geographers*, 99 (5): 827-835.

Geller, Daniel S, ve Singer, J David. (1998). *Nations at War: A Scientific Study of International Conflict* (Cambridge: Cambridge University Press).

Gerner, Deborah J., Philip A. Schrodtt, Omür Yilmaz ve Rajaa Abu-Jabr (2002), “Conflict and mediation event observations (CAMEO): A new event data framework for the analysis of foreign policy interactions”, *International Studies Association*, New Orleans.

Gochman, Charles S. ve Zeev Maoz (1984), “Militarized interstate disputes, 1816-1976: Procedures, patterns, and insights”, *Journal of Conflict Resolution*, 28 (4): 585-616.

Goemans, H. E., K. S. Gleditsch ve G. Chiozza (2009), “Introducing Archigos: A Dataset of Political Leaders”, *Journal of Peace Research*, 46 (2): 269-283.

Hafner-Burton, Emilie M., Miles Kahler ve Alexander H. Montgomery (2009), “Network analysis for international relations”, *International Organization*, 63 (3): 559-592.

Hatipoğlu, Emre, Osman Zeki Gökçe, İnanç Arın ve Yücel Saygın (2018), “Automated text analysis and international relations: the introduction and application of a novel technique for Twitter”, *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*.

Hermann, Margaret G. (2005), "Assessing leadership style: A trait analysis", J. Post, 178-212.

Hermann, Margaret G. ve Thomas W. Milburn (1977), A Psychological Examination of Political Leaders (New York: Free Press).

Horowitz, Michael C., Allan C. Stam ve Cali M. Ellis (2015), Why Leaders Fight (Cambridge: Cambridge University Press).

Horowitz, Michael, Rose McDermott ve Allan C. Stam (2005), "Leader Age, Regime Type, and Violent International Relations", Journal of Conflict Resolution, 49 (5): 661-685.

Intriligator, Michael D. (1982), "Research on Conflict Theory: Analytic Approaches and Areas of Application", The Journal of Conflict Resolution, 26 (2): 307-327.

İşeri, Emre ve Nevra Esentürk (2016), "Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Merkez-Çevre Yaklaşımı", Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar Dergisi, 4 (2).

Kavaklı, Kerim Can ve Mohammad Mohsin Hossein (2018), "Why Do States Apologize?", Paper presented at the 7th Eurasian Peace Science Conference: "Peace Science and Traditional Paradigms in a Deteriorating World Order", Özyeğin Üniversitesi.

King, Gary, Robert O. Keohane ve Sidney Verba (1994), Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research (Princeton University Press).

King, Gary (1989), "Event count models for international relations: Generalizations and applications", International Studies Quarterly, 33 (2): 123-147.

Ligon, Gina Scott, Daniel J. Harris ve Samuel T. Hunter (2012), "Quantifying leader lives: What historiometric approaches can tell us", The Leadership Quarterly, 23 (6): 1104-1133.

Mahoney, James. (2007), "Qualitative Methodology and Comparative Politics", Comparative Political Studies, 40 (2): 122-144.

Maoz, Zeev. (2010), Networks of Nations: The Evolution, Structure, and Impact of International Networks, 1816–2001 (Cambridge University Press).

Maoz, Zeev, Paul L. Johnson, Jasper Kaplan, Fiona Ogunkoya ve Aaron P. Shreve (2019), "The Dyadic Militarized Interstate Disputes (MIDs) Dataset

Version 3.0: Logic, Characteristics, and Comparisons to Alternative Datasets”, *Journal of Conflict Resolution*, 63 (3): 811-835.

Maoz, Zeev, Ranan D. Kuperman, Lesley Terris ve Ilan Talmud (2006), “Structural Equivalence and International Conflict: A Social Networks Analysis”, *Journal of Conflict Resolution*, 50 (5): 664-689.

McDermott, Rose. (2011), “New directions for experimental work in international relations”, *International Studies Quarterly*, 55 (2): 503-520.

Midlarsky, Manus I. (1989), *Handbook of War Studies* (Boston: Unwin Hyman).

Midlarsky, Manus I. (2000), *Handbook of War Studies II* (Ann Arbor: University of Michigan Press).

Midlarsky, Manus I. (2009), *Handbook of War Studies III: The Intrastate Dimension* (Ann Arbor: University of Michigan Press).

Mintz, Alex, Yi Yang ve Rose McDermott (2011), “Experimental approaches to international relations”, *International Studies Quarterly*, 55 (2): 493-501.

Mintz, Alex ve C. Wayne (2016), “The Polythink Syndrome and Elite Group Decision-Making”, *Political Psychology*, 37: 3-21.

Mintz, Alex (2016), *Integrating Cognitive and Rational Theories of Foreign Policy Decision Making: The Polyheuristic Theory of Decision* (New York: Springer International Publ.).

Mitchell, Sara, Paul F. Diehl ve James D. Morrow (2012), *Guide to the Scientific Study of International Processes* (Wiley).

Monogan, James E. (2015), *Political Analysis Using R* (New York: Springer International Publishing).

Morton, Rebecca B. (1999), *Methods and Models: A Guide to the Empirical Analysis of Formal Models in Political Science* (Cambridge University Press).

Muggah, Robert ve Nicholas Marsh. *Mapping Arms Data: PRIO*.

Pierson, Paul. (2007), “The costs of marginalization: Qualitative methods in the study of American politics”, *Comparative Political Studies*, 40 (2): 146-169.

O’Connor, Brendan, Brandon M. Stewart ve Noah A. Smith (2013), “Learning to extract international relations from political context”, Paper presented at the Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers).

Özdamar, Özgür (2017), "Leadership Analysis at a 'Great Distance': Using the Operational Code Construct to Analyse Islamist Leaders", *Global Society*, 31 (2): 167-198.

Rummel, J. Rudolph (1969), "Some Empirical Findings on Nations and Their Behavior", *World Politics*, 21 (2): 226-241.

Rummel, J. Rudolph (1967), "Dimensions of Dyadic War, 1820-1952", *The Journal of Conflict Resolution*, 11 (2): 176-183.

Rummel, J. Rudolph (1968), *Dimensionality of Nations Project*, <https://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/studies/5409>.

San-Akca, Belgin (2017), *States in Disguise: Causes of State Support for Rebel Groups* (Oxford University Press).

Schafer, Mark ve Stephen G. Walker (2006a), "Democratic leaders and the democratic peace: The operational codes of Tony Blair and Bill Clinton", *International Studies Quarterly*, 50 (3): 561-583.

Schafer, Mark ve Stephen G. Walker (2006b), *Beliefs and Leadership in World Politics: Methods and Applications of Operational Code Analysis* (New York: Springer International Publ.).

Schrodt, Philip A. (1995), "Event data in foreign policy analysis", *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*, 145-166.

Schrodt, Philip A. (2001), "Automated coding of international event data using sparse parsing techniques", Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Chicago.

Schrodt, Philip A. (2012), "Precedents, progress, and prospects in political event data", *International Interactions*, 38 (4): 546-569.

Singer, J. David ve Melvin Small (1972), *The Wages of War, 1816-1965: A Statistical Handbook* (New York: Wiley).

Sprinz, Detlef F. ve Yael Nahmias-Wolinsky (2004), *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations* (Ann Arbor: University of Michigan Press).

Starkey, Brigid A. ve Elizabeth L. Blake (2001), "Simulation in international relations education", *Simulation ve Gaming*, 32 (4): 537-551.

Starr, Harvey (2000), "Using geographic information systems to revisit enduring rivalries: The case of Israel", *Geopolitics*, 5 (1): 37-56.

Starr, Harvey (2002), "Opportunity, willingness and geographic information systems (GIS): reconceptualizing borders in international relations", *Political Geography*, 21 (2): 243-261.

Taber, Charles S. ve Richard J. Timpone (1996), "Beyond simplicity: focused realism and computational modeling in international relations", *Mershon International Studies Review*, 40: 41-79.

Unver, Akin H. (2017), "What Twitter Can Tell Us about the Jerusalem Protests", *The Washington Post*, August, 28, 2017.

Unver, Akin H. (2019), "Computational International Relations: What Can Programming, Coding and Internet Research Do for the Discipline?", *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 8 (2): 157-182.

Uzonyi, Gary ve Matthew Wells (2016), "Domestic institutions, leader tenure and the duration of civil war", *Conflict Management and Peace Science*, 33 (3): 294-310.

Ward, Michael D., Katherine Stovel ve Audrey Sacks (2011), "Network analysis and political science", *Annual Review of Political Science*, 14: 245-264.

Weidmann, Nils B., Doreen Kuse ve, Kristian Skrede Gleditsch (2010), "The geography of the international system: The CShapes dataset", *International Interactions*, 36 (1): 86-106.

Winter, David G., Margaret G. Hermann, Walter Weintraub ve Stephen G. Walker (1991), "The personalities of Bush and Gorbachev measured at a distance: Procedures, portraits, and policy", *Political Psychology*, 12 (2): 215-245.

Yalçinkaya, Haldun, Emre Hatipoglu, Dilaver Arıkan Açar ve Mitat Çelikpala (2018), "Turkish Efforts in Peacekeeping and the Introduction of the TUBAKOV Dataset: An Exploratory Analysis", *International Peacekeeping*, 25 (4): 475-496.

Zwitter, Andrej (2015), "Big Data and International Relations", *Ethics & International Affairs*, 29 (4): 377-389.

**TÜRKİYE GÖÇ VE MÜLTECİ POLİTİKASININ DIŞ
POLİTİKA EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: 2000-2017**

**AN ASSESMENT OF TURKEY'S MIGRATION AND
REFUGEE POLICIES AND THEIR INTERSECTION
WITH FOREIGN POLICY: 2000-2017**

Fatma Armağan TEKE LLOYD*

ÖZ

Makalenin amacı, 2000-2017 yılları arasında Türkiye'nin değişen göç ve mülteci politikasını dış politikanın bir izdüşümü olarak değerlendirmektir. Makalenin argümanı, Türkiye'nin göç ve mülteci politikası 2000-2011 tarihleri arasında Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik modeline çerçevesinde dönüştüğü iken, 2011-2017 arası göç politikası/söylemindeki dönüşümün temel hedefi Avrupa ve Ortadoğu'da siyasi manevra alanını genişletmek olmuştur. Buna ilaveten, bu dönemde Türkiye'nin dış politikada yaşadığı süreci Avrupalılaşma (*Europeanization*) ve Avrupa'dan uzaklaşma (*de-Europeanization*) olarak değerlendirir. Avrupalılaşma olarak tanımlanabilecek, 2000-2011'i kapsayan dönemde Türkiye, AB'nin 'güvenlikçi' sınır politikalarına bazen adapte olmuş, bazen ise AB'nin eleştirilerine rağmen 'esnek' göç politikasına devam etmiştir. Buradaki siyasi sürecin dinamiği, Türkiye'nin AB üyeliğine inancı doğrultusunda şekillenmiştir. 2011 yılından itibaren ise, Avrupa'dan uzaklaşma dediğimiz sürece girilmiş ve Ahmet Davutoğlu'nun Ortadoğu'da hamilik iddiası ve AB ile bozulan ilişkiler çerçevesinde göç politikası

* Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Gül Üniv., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, armagan.teke@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5439-439X>.

* Makale Geliş Tarihi: 29.03.2019
Makale Kabul Tarihi: 04.07.2019

farklılaşmıştır. Sonuç olarak, AB üyeliği girişimleri, ikili ilişkilerdeki gerilimler yüzünden sekteye uğramış ve reformlar askıya alınmıştır. Suriye göçmen krizi ise, uluslararası siyasetteki dengeleri değiştirerek, AB'yi Türkiye ile yeniden işbirliği kurmaya mecbur bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Avrupalılaşma, AB, Türkiye, Göç Politikası, Mülteci Politikası.

ABSTRACT

This article examines the changes in Turkey's migration and refugee policies in the light of evolving Turkish Foreign Policy. The main argument of the paper is that while the purpose of the immigration and refugee policies between 2000-2011 was to motivated to comply with the EU standards to achieve the accession as quickly as possible, in the later period, between 2011-2017, Turkey instrumentally used migration/refugee policies to increase its maneuvering power with respect to Europe and enhanced its leadership claims in the Middle East. Moreover, the paper approaches to the foreign policy of Turkey in this period as Europeanization and de-Europeanization. In the first period, which can be characterized as Europeanization, the EU encouraged Turkey to become more security-oriented in its border security and visa policies. Turkey sometimes tried to make the required adjustments and sometimes it resisted the EU reforms by protecting its 'flexible' migration regime, depending on its faith in Europe's sincerity for Turkey's EU membership. In the later period, with the increased influence of Ahmet Davutoğlu in Turkish Foreign Policy, de-Europeanization has affected the evolution of Turkey's migration policy discourse. The final stroke in this period was the Syrian refugee crisis which has changed the balance of power in the international system and once again obliged Europe to engage with Turkey despite the tense relations.

Keywords: Foreign Policy, Europeanization, Turkey, EU, Migration Policy, Refugee Policy.

GİRİŞ

Bugün uluslararası göç birbirine zıt olarak nitelendirilen iki küresel sürecin kesişim noktasında yer almaktadır. Bir yandan güçlenen iletişim ve ulaşım ağları insan hareketliliğini çeşitlendirip artırırken, bir yandan da göç yönetimi ve yasama yetkisi hala coğrafi sınırları sabit ve görece statik yapılara sahip devletler tarafından yönetilmektedir (Czajka, 2014; Castles, De Haas ve Miller, 2018). Huysmans'a (2000: 751) göre bu paradoksal süreç son zamanlarda, başta Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere birçok devletin egemenliğini tehdit altında hissetmesine sebep olmuştur. Buna cevaben, devletler uluslararası göçü yaygın bir şekilde güvenlik meselesi olarak kurgulanmaya başlamıştır. Türkiye 1990'lı yıllara kadar, göç veren bir ülke olması nedeniyle, yükselen güvenlikçi yaklaşımın göç ve sınır politikaları üzerindeki baskısını çok fazla hissetmemiştir. 1991 yılına Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ise, çevre ülkelerdeki savaş ve çatışmalar (Afganistan, Bulgaristan, Irak, Bosna-Hersek) ve Afrika kıtasından kitlesel insan hareketliliği Türkiye'yi göç alan bir ülke konumuna getirmiştir (Taşkın, 2014: 76; Kirişçi, 2007: 91). Türkiye'ye yönelen göç, Avrupa'ya ulaşmaya çalışan transit göçmenler, Türkiye'de yerleşip çalışmayı hedefleyen 'kağıtsız' göçmenler, mültecilik başvurusunun sonuçlanmasını bekleyen iltica göçmenleri ve çalışma izniyle ülkede bulunan yabancılar gibi çok geniş bir ağı kapsamaktadır. Bu makale, 2000-2017 arasında, Türkiye'nin göç politikasında meydana gelen değişiklikleri küresel konjonktür ve Türkiye'nin uluslararası sistemle bağlantıları çerçevesinde değerlendirmeye çalışacaktır; çünkü 2000'li yılların başında olgunlaşmış bir göç politikası olmayan Türkiye, bu yıldan itibaren göç politikasını dış politika hedefleri doğrultusunda şekillendirmeye başlamıştır.

Bu makalenin tarihsel kesit olarak 2000-2017 arasına odaklanmasının iki temel nedeni vardır. İlk olarak, 2000'li yıllardan itibaren hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde Türkiye'nin göç sistemi kritikleşmiştir. Transit göçmenlerin Avrupa'ya ulaşmak için Türkiye'yi tercih etmeleri, Avrupa Birliği'nin (AB) göçü azaltma ve mümkünse tamamen engelleme hedefini gerçekleştirmesi için Türkiye ile işbirliği içinde çalışması mecburiyetini doğurmuştur. 1999 Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin aday ülke olarak tanınması da AB'nin Türkiye'nin göç sistemi üzerindeki yaptırım gücünü ve normatif etkisini güçlendirmesi için fırsat sağlamıştır. 2011 yılına kadar devam eden bu süreç, Avrupalılaşma olarak atfedilen, AB için gerekli reformları ve rasyonel-kurumsal düzenlemelerin yapılmaya çalışıldığı dönemdir. Bu dönemin diğer bir önemi de, Türkiye'nin aktif bir şekilde göç politikasını, dış politikanın bir aracı haline dönüştürmesidir. İlk olarak AB ile ilişkiler çerçevesinde önem kazanan göç politikası, 2011 sonrasında da Türkiye'nin iktidar partisi Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tarafından Ortadoğu'da liderlik hedefini desteklemek ve Avrupa Birliği'ne karşı siyasi

manevra gücünü artırmak için etkin bir araç olarak kullanmıştır. 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sonrası 2013-2014 yılında yoğun bir şekilde Türkiye'ye yönelen Suriye kaynaklı göç, belki de Türkiye'nin göçü hem Ortadoğu hem de AB ile ilişkilerde bir dış politika aracı olarak kullandığı en net örneği teşkil etmektedir.

Buna ilaveten 2000-2017 arası dönem, bize Türkiye'nin göç politikasını dış politikanın iki farklı sürecine –Avrupalılaşma ve Avrupa'dan uzaklaşma süreçleri– paralel olarak dönüşümünü tartışma fırsatı sunar. Avrupalılaşma dönemi, 1999 yılında gerçekleşen adaylık kabulü ve 2005 yılında başlayan müzakerelerden, 2011 yılında ilişkilerin soğumasına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, Türkiye'nin Avrupalılaşma deneyimi, AB normlarına tam bir siyasi adanmışlık ve koşulsuz uyumdan ziyade, şüpheli bir yakınlaşma olarak tanımlanabilir. Bu süreçte Türkiye bir yandan Kopenhag kriterlerine uyum çalışmaları kapsamında demokratik ve hukuki reformlara imza atarken, bir yandan da hem Avrupa hem Türkiye kamuoyunda Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmeyeceği ile ilgili görüşler son derece yaygındı. Bu dönemdeki göç politikaları da, AB üyeliğine inancın arttığı dönemlerde AB'ye uyum sağlama, şüpheliğin arttığı dönem de ise Türkiye'nin kısa dönem menfaatlerini tatmin etme amacıyla kullanılmıştır.

Avrupa'dan uzaklaşma döneminin başladığı 2011 ise, aynı zamanda AKP'nin art ardına üçüncü kez iktidara gelerek hegemonyasını konsolide ettiği yıldır. Bu noktada, AKP, AB'ye uyum reformları çalışmalarını halihazırda yavaşlatmış iken, AB'nin 2013 yılı Gezi olayları ve 2015 darbe girişiminde takındığı AKP karşıtı tutum ilişkileri daha da kırılanlaştırmıştır. Buna ilaveten, 2011 yılında Türkiye'nin dış politikasında bazen eksen kayması, bazen yeni Osmanlıcılık bazen ise çok yönlü diplomasi olarak atfedilen süreç Ahmet Davutoğlu ile net bir şekilde başladıktan sonra ise Türkiye'nin Ortadoğu'da liderlik talebi artmıştır. Bu süreçte göç politikaları, Türkiye tarafından AB eksenli uyum faaliyetleri dışında, Ortadoğu'da etkisini güçlendirme amaçlı da kullanılmıştır (Tolay, 2016; Özerim, 2008). Fakat, göç politikasında yaşanan kırılma, AB'ye uyum kapsamında yapılan düzenlemelerin tamamen gündem dışı kaldığı anlamına gelmemiştir. Örneğin, Türkiye AB'nin uzun zamandır gündemde tuttuğu Geri Kabul Anlaşmasını imzalamış ve 2013 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile iltica hukukunda AB ile daha uyumlu hale gelmiştir.

Tam da bu ikircikli durumdan hareketle, makalenin temel iddiası, Türkiye'nin dış politikasındaki temel eksenin, Avrupalılaşma'dan (*Europeanization*) Avrupa'dan uzaklaşmaya kaymasına rağmen (*de-Europeanization*), göç politikasının bu dönemlerdeki dış politika tercihleriyle sadece kısmen çakıştığıdır. 2000'lerden günümüze Türkiye'nin göç politikası ne

tam anlamıyla Avrupa'ya entegre olmuş, ne de tamamen kopukluk göstermiştir. Bunun nedeni ise, Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci dinamiğinin kendisiyle açıklanabilir. Avrupalılaşma, literatürde Avrupa Birliği'nin aday ülkelerin politikalarını, mevzuatlarını ve kimliklerini dönüştürerek Avrupa pratikleriyle daha uyumlu hale dönüştürme yetisini tanımlamaktadır (Olsen, 2002). AB yazını üzerine çalışan akademisyenler, Avrupalılaşma deneyiminin farklı derecelerde gerçekleştiğini ortaya koymuştur (Tolay, 2012; Yılmaz, 2016). Bazı politika alanlarında ve/veya bazı ülkelerde bu değişim derinlemesine gerçekleşerek Avrupa normlarının içselleşmesiyle sonuçlanırken, bazı durumlarda reformlar amaç olarak değil, AB'ye üyelik için araç olarak görüldüğü tartışılmıştır. Türkiye'nin Avrupalılaşma deneyimi de, hem AB'nin hem Türkiye'nin sürecin tam üyelikle sonuçlanacağına ikna olmamaları sonucu gelgitli bir dinamik kazanmıştır. Bu nedenle, Türkiye'de göç politikasındaki Avrupalılaşma deneyimi bazen “sonuç mantığı” (*logic of consequence*) bazen ise ‘uygunluk mantığı’ çerçevesinde yapılmıştır. Sonuç mantığı, bir politikanın maliyet (uyum faaliyetinin ekonomik zararı)-fayda (AB üyeliğini ne ölçüde kolaylaştıracağı) analizi hesaplandıktan sonra rasyonel olan tercihin yapılması olarak tanımlanırken; uygunluk mantığı Avrupa Birliği çerçevesinin normatif üstünlüğüne inanarak, doğru olanı yapma güdüsüyle reformların yapılması anlamına gelmektedir (Schimmelfennig, 2012). Türkiye, hem AB ile ilişkilerin pozitif gittiği 2011 yılına kadar, hem de AB'den uzaklaşılan sonraki dönemde bu iki mantık da göç politikası yapım sürecinde kullanılmıştır.

Bu tartışmalara başlamadan önce Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren maruz kaldığı göç biçimlerine bakmakta fayda vardır. Bu bölüm aynı zamanda bazı tanımların yapılması bakımından önemlidir. Bir sonraki bölüm, uluslararası göç ve dış politika bağlamında gelişen literatüre kısaca değinecektir. Bu da bir sonraki kısımda, tartışılacak olan AB-Türkiye ilişkileri ve Türkiye'nin 2011 sonrası göç politikasını anlamakta bağlam oluşturacaktır. Son iki bölüm ise, bahsedilen dönemselleştirme üzerinden hem Türkiye'nin göç hukuku ve düzenlemelerinde gelişmeleri betimleyecek hem de bunları dış politika bağlamında değerlendirecektir.

1. TÜRKİYE'DE 21.YÜZYILDA ULUSLARARASI GÖÇ

Türkiye tarihsel olarak göç veren bir ülke olarak bilinmesine rağmen, siyasi coğrafyada meydana gelen değişiklikler Türkiye'yi göç alan ülke kategorisine sokmuştur. Bunların içinde Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, Irak'taki Saddam Hüseyin rejiminin yarattığı iç savaşlar ve ABD'nin Irak'a müdahalesi, Kuzey Afrika'da devam eden ekonomik az gelişmişlik ve iç savaşlar ve en son olarak da Sovyetler sisteminin dağılması bu faktörler içinde ön plana çıkar. Ahmet İçduygu (2003) ve Kemal Kirişçi (2008: 4-7) bölgedeki siyasi istikrarsızlık sonucu

oluşan uluslararası göç akımını en iyi açıklayan kavramın düzensiz göç olduğunu belirtir. Düzensiz ('kağıtsız göç') göç, temel olarak ülkede kalmalarına veya çalışmalarına hukuken izin verilmeyen göçmenleri tanımlar. Türkiye'de oturma ve çalışma izni alan ve hukuki şartlarda Türkiye'de bulunan göçmen sayısı çok azdır. Düzensiz göçmenlerin de temel olarak üç tipi vardır. Bunlardan birincisi, transit göçmen denilen ve Avrupa'yı en çok kaygılandıran göç tipidir. Bu göçmenler, genelde Pakistan, Irak ve Afganistan'dan yoğunlukla Türkiye'ye gelmektedir ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya geçmeyi hedeflemektedirler. Diğer bir düzensiz göç tipi olan döngüsel göç ise, Türkiye'de genelde çalışma amacıyla bulunan ve turist vizesiyle ülkeye giriş çıkış yapan göçmenleri kapsamaktadır. Bu göçmenler en çok ev işçiliği, seks işçiliği, inşaat ve imalat sektöründe yoğunlaşmıştır (Kirişçi 2008). Bu göçün çoğu, eski Sovyetler Birliği, Romanya, Türki Cumhuriyetler, Gürcistan ve Bulgaristan kaynaklıdır. Çalıştıkları sektörlerin temel özelliği, korunmasız, düşük ücretli ve suiistimale açık sektörler olmasıdır. Kirişçi (2008), döngüsel göçmenlerin Avrupa'ya geçiş gibi bir kaygısının olmadığını, çoğunun Türkiye'de yeterli parayı kazandıktan sonra ülkelerine geri dönmek isteyen göçmenler olduğunu yazmıştır. 2000'li yıllarda Türkiye'de yakalanan düzensiz göçmen sayısı (resmi rakamlara göre) 30.000'e kadar varırken, 2010 yılından bu rakam 10.000'e düşmüştür (İçduygu ve Aksel 2012: 26). Yakalanan göçmen sayısındaki düşüşün, diğer bölümlerde anlatılacağı üzere, Türkiye'nin bazı sektörlerde yasal çalışma izni vermesi ve AB uyum sürecinde yapılan bazı vize kuralı düzenlemelerinin etkili olduğu söylenebilir.

Düzensiz göçmen kapsamına alınabilecek diğer üçüncü göç tipi mülteci ve iltica göçüdür. Türkiye 1951 tarihli Cenevre sözleşmesi ve 1967 tarihli ek protokole imza atmıştır. Bu belgeler uluslararası toplumun ve devletlerin mültecilere karşı sorumluluklarını belirler ve iltica başvuru süreçlerini tanımlar. 1951 Cenevre sözleşmesine göre, mülteci "ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir." Türkiye, sözleşmenin tarafı olmasına rağmen, koyduğu coğrafi çekince ile, sadece Avrupa'dan yapılan başvuruları kabul etmiştir. Fakat, 1995-2009 yıllarında Türkiye'ye yapılan iltica başvurularının hemen hemen hepsi Irak ve İran yoğunluklu olmak üzerine Doğu ülkelerinden yapılmıştır. Bu mültecilerin başvuruları Birleşmiş Milletler Yüksek Mülteci Komiserliği tarafından alınmış ve uygun görülenler üçüncü bir ülkeye yerleştirilmiştir. 1995-2009 yılları arasındaki dönemde, toplam 72.000

sığınmacının 37.000'den fazlası –başvuruların yüzde 51'i– mülteci statüsü almış ve diğer ülkelere yerleştirilmiştir (İçduygu ve Aksel, 2012: 27). Yerleştirilemeyen göçmenler ise Türkiye'de transit göçmen statüsünde yer almışlar ve birçok sosyal haktan yoksun kalmışlardır. Yani bir bakıma aslında düzenli bir göç tipi olan mülteci göçü, Türkiye'nin koyduğu coğrafi çekince sonucu 'düzensiz' göç tipine evrilmiştir.

2. DIŞ POLİTİKA VE ULUSLARARASI GÖÇ

Türkiye'nin 2000-2017 arası göç politikasının ve mevzuatının belirlenmesinde dış politika hedefleri çok önemli rol oynamıştır. 2000-2010 yıllarında bu hedef AB'ye tam üyelik olurken, 2010 yılından sonrasında Türkiye'nin dış politikasındaki 'eksen kayması' sonucu hedef bölgesel liderlik olarak belirlenmiş ve AB ile ilişkilerde inişli-çıkışlı bir süreç girilmiştir. Dış politika ve uluslararası göç arasındaki ilişkinin literatürde yeterince kuramsallaştırılmadığı iddia edilebilir. Bunların istisnalarından olan, Teitelbaum (1984) ve Mitchell (1989) göç politikasının direk olarak dış politika hedeflerinden etkilendiğini belirtmişlerdir. Teitelbaum (1984: 441), göç ve dış politika arasındaki ilişkiyi dört açıdan incelemiştir. Birincisi, kitlesel göç hareketlerinin, genelde başka bir devlete dış müdahale veya savaş ilanı gibi dış politika sonucu ortaya çıktığını iddia etmiştir. Son yüzyıldaki, 2. Dünya Savaşı sırasında oluşan göç, Afganistan, Irak ve Eski Yugoslavya kaynaklı göçler bunlara örnek teşkil eder. İkinci olarak, devletler uluslararası göçü kendilerine rakip oldukları bir devleti zayıflatmak veya prestijini sarsmak için kullanabilirler. ABD'nin Küba ve Sovyetler Birliği'nden göçmen kabulü ve teşvik etmesi bu rakip rejimleri zayıflatmak için kullandığı iddia edilebilir. Aynı zamanda göç, genelde bir ekonomik ve sosyal külfet olarak algılandığı için, bazı devletler tarafından gelişmiş ülkeleri tehdit etmek için kullanılmıştır. Üçüncü olarak, dış politika kararları büyük diasporalardan ve göçmen kitlelerinden etkilenmiştir. Göçmen veya diaspora grupların etnik aidiyet beslediği anavatanları, onları bazı dış politika amaçları için kullanabilirler. Örneğin, İsrail ve Yahudi diasporası arasındaki sıkı ilişki, büyük ve maddi olarak güçlü bir Yahudi diasporasına sahip ABD'nin, dış politika kararlarını bu grup lehine şekillendirmiştir. Son olarak, devletler değişen güvenlik algılarının devletlerin göç politikalarını direk etki eder. Örneğin Avrupa Birliği'nde son yıllarda güvenlik algısı, mülteci politikalarında insan hakları ve uluslararası normların önemini yitirmesine sebep olmuştur. Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan gelen göçmenlere karşı politikalarını sertleştirmişler ve göç veren ve transit ülkelere, göç akışını kesmeye çalışmışlardır (Papadopoulos, 2007: 98; Aras ve Mencütek, 2015: 96-7). Stringer (2004) de göç politikalarının, göç politikalarının önemli bir dış politika aracı olduğunu not etmişlerdir. Stringer vize diplomasisi adını verdiği yaklaşım, devletlerin iyi ilişkiler kurmak istediği ülkelere vize kolaylığı sağlaması veya ceza

olarak vizeleri zorlaştırmasını kapsar. Örneğin, Türkiye'deki Turgut Özal döneminde, Karadeniz ve Balkan ülkelerine yönelik sağlanan giriş kolaylıkları, vize diplomasinin bir örneğidir.

Türkiye'de göç politikaları kuruluş yıllarında dış politikadan çok, ülkede etnik kimlik ve milli kimlik bütünlüğü korumaya yönelik olmuştur. Bu nedenle, Türkiye'ye izin verilen göç genelde Müslüman, etnik olarak Türk veya Türkiye'ye adaptasyonu kolay olan Bosnalı, Çerkez, Pomak Türkleri ve Tatarlara öncelik tanımıştır (Kirişçi, 2005). Bu bağlamda, 1923-1997 tarihleri arasında, 1.7 milyon göçmen Türkiye'ye yerleşmiş ve asimile olmuştur. Bu dönemde Türkiye kararlı bir şekilde 'göç alan' ülke almama hedefiyle hareket etmiş ve 1951 Cenevre Sözleşmesine koyduğu coğrafi çekinceyi kaldırmamıştır. Özerim (2018: 169)'e göre, Türkiye'nin uluslararası göçü Türk Dış politikasının bir unsuru olarak görmeye başlaması, Turgut Özal iktidarı sürecinde meydana gelmiştir. 'Model ülke' olmayı hedefleyen dış politika çerçevesinde, Türkiye Ortadoğu'da liderlik, Batı ile ilişkilerde ise bir 'köprü' misyonu üstlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye 1991 Körfez savaşında, ABD ile işbirliği yapmış ve bu işbirliğinden doğan külfet paylaşımı çerçevesinde, Irak'ta meydana gelen savaştan etkilenen 500.000 göçmeni geçici olarak misafir etmiştir (Özerim 2018). Kirişçi'ye (2005: 343) göre ise, bu dönemde Türkiye vize politikalarını, bölgede ve Türki Cumhuriyetlerdeki etkisini artırmak için bir 'yumuşak güç' aracı olarak kullanmıştır. Türkiye'nin ticari ilişkiler içinde olduğu ve kültürel-dini bağlar paylaştığı ülkelerle hem turizmi hem de etkileşimi artırmak amacıyla vizesiz geçiş anlaşmaları imzalamaya başlamıştır.

Türkiye'nin dış politikasıyla göç arasındaki karşılıklı ilişki 2000'li yıllardan itibaren çok daha fazla güçlenmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakerelerinin en önemli maddelerinden birisi 'göç' olmuştur. Adamson'ın (2006) tartıştığı üzere, Avrupa Birliği Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber, dış politikada güvenlikçi bir bakış açısını benimsemiş ve politikalarını göçmen ve mülteci girişini önlemeye veya kısıtlamaya yönelik oluşturmıştır. Aşağıda tartışılacağı üzere, "göçü dışsallaştırma" siyaseti Avrupa Birliği'nin 1990'lar sonrası en önemli dış politika hedeflerinden birisi haline gelmiştir. En temel anlamıyla dışsallaştırma, göç problemini Avrupa Birliği sınırları dışında tutmak olarak yorumlanabilir. Türkiye'nin göç politikaları bu nedenle, AB'nin son derece yakından takip ettiği bir konu olmuştur. 2011 yılından sonra ise AB ile ilişkiler akamete uğramış ve Ahmet Davutoğlu önderliğinde, Türkiye Ortadoğu'da daha aktif bir yaklaşma siyaseti izlemiştir. "Yeni Osmanlıcılık" ve Türkiye'nin Doğululaşması diye farklı şekillerde yorumlanan bu süreçte (Türkeş, 2016; Oğuzlu, 2008), Türkiye'nin göç politikası da evrilmiştir. Fakat, bu evriliş Avrupa'dan tamamen kopuştan ziyade, bahsedilen sonuç ve uygunluk mantığının yeni dış politika konjonktüründe göç politikasına uygulanması şeklinde

gelişmiştir. Özellikle, Türkiye'nin Suriye göçünde oynadığı aktif rol ve mülteci kabulünde yaptığı düzenlemeler bu bağlamda ele alınacaktır.

3. “AVRUPALILAŞMA” ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN GÖÇ POLİTİKASI

2000-2011 arası dönemde, Türkiye’de öne çıkan göç düzenlemeleri Avrupa Birliği ile ilişkiler kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye’nin bu dönemde göç yönetimini Avrupa Birliğinin göçmen karşıtı politika geliştirme hedefleriyle birlikte okumakta fayda vardır. Avrupa Birliği, 2000 sonrası yükselen göçmen ve mülteci karşıtı siyasetin önde giden aktörü olmuştur (Murat ve Taşkesenlioğlu, 2009). Hem artan milliyetçilik ve aşırı sağ partilerin yükselişi, hem de Keynesyen genişlemenin yavaşlaması sonucu ekonominin göçmen nüfusunu taşıyamayacak kadar daralması Avrupa’da göçmen karşıtlığını yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede, Avrupa’da hükümetler, kamuoyunun baskısı altında, göç ve ilticanın milli kimliklerine ve yaşam tarzlarına bir tehdit olarak kavramsallaştırmayı tercih etmişlerdir. Göç politikalarının “kontrol” ve “tehdit” söylemi etrafında şekillenmesi, birçok akademisyen tarafından göçmensiz Avrupa hayalini yansıtan “Avrupa Kalesi” nitelendirmesine neden olmuştur (Huysmans, 2000; Bigo, 2002). Bu bağlamda, Avrupa’da giderek artan sınır kontrolleri ve zorlaştırılmış vize prosedürleri gibi çeşitli güvelik artırıcı önlemler alındığı görülmüştür. Fakat, tüm bu önlemlere rağmen Avrupa Konseyi’nin öncülüğünde göç yönetiminin “dışsallaştırılması” da bir politika olarak benimsenmiştir. Avrupalılaşma, Boswell (2003: 625)’e göre “dışsallaştırma” iki ayaktan oluşmaktadır. İlk olarak, konvansiyonel sınır politikaları ve güvenlik önlemleri “transit” ülkelerle işbirliği yaparak kontrolü kendi topraklarının ötesine yaymaya çalışmak; ikincisi ise göç veren ülkelere yatırım ve ekonomik destek sağlayarak, göçe sebebiyet veren işsizlik gibi faktörleri asgariye indirmektir. Türkiye Avrupa’ya transit göçün en çok yaşandığı ülkelerden olması sebebiyle, Avrupa Birliği için “dışsallaştırma” siyaseti için önemli bir hedef ülke haline gelmiştir. Avrupa Birliği’nin göçü dışsallaştırma hedefi doğrultusunda, Türkiye’ye yönelik yaptığı baskı iki yönlü olmuştur. Bunlardan birincisi Türkiye’nin iltica hukukuna yöneliktir. İltica hukukuna yönelik AB’nin Türkiye’den talebi 1951 Cenevre Anlaşmasına konulan coğrafi çekinceyi kaldırarak, insan haklarına daha uyumlu bir göç politikası yapması yönünde olmuştur. AB’nin Türkiye’den başka ikinci beklentisi ise düzensiz göçe yöneliktir. Burada AB’ye uyum çerçevesinde yapılan düzenlemeden beklenti, Türkiye’nin sınır güvenliğini ve göç yönetimi altyapısını geliştirerek transit ülke konumuna son vermektir. Bu ise insan haklarından daha ziyade, AB’nin güvenlikçi bakış açısı ile ilintilidir

İltica Hukuku: Türkiye, AB adaylığının kesinlik kazanmasıyla birlikte, müzakerelerin 24. Fasal (Adalet, Özgürlük ve Güvenlik) kapsamında, göç rejimini

AB ile uyumlu hale getirmeye yönelik bir dizi önlem almıştır. Güner'e göre (2007), Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde gündeme gelen ilk görüşmelerde iltica hukukun yenilenmesi ve AB standartlarına uygun hale getirilmesi üzerine olmuştur. Türkiye özellikle Cenevre anlaşmasına koyduğu coğrafi çekince ve sınırlarının çok kolay geçilebilir olması konusunda AB tarafından sıkça eleştirilmiştir. Bu eleştiriler üzerine Türkiye, 2003 yılında 'İltica ve Göç Strateji Belgesi' ve 2005 yılında İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı'nı yürürlüğe koymuş, iltica yönetişimi üzerine reformlara başlamıştır. Bu belgelerde Türkiye, iltica hukukunu geliştirmeye, iltica başvuruları için kabul merkezleri açmaya, iltica talep edenlerin takibi için kayıt sistemi geliştirmeye ve Cenevre Sözleşmesinde konulan coğrafi çekinceyi kaldırmaya yönelik düzenlemeler yapmayı taahhüt etmiştir (Bayındır ve Sunata, 2015: 22). Aynı zamanda, 2008 yılında daha kapsamlı yasa ve düzenlemeleri yapmak için İltica ve Göç Birimi oluşturulmuştur. Bu birimin görevi iltica üzerine kapsamlı bir yasa hazırlamak ve göç üzerine bir devlet birimi kurmak olmuştur.

Avrupalılaşma, Avrupa Birliği'nin doğrudan veya dolaylı yollarla adaylığa üye ülkenin politikalarını, kimliğini ve dünya görüşünü değiştirmesidir. Doğrudan etkiyi, koşullu üyelik ve müzakereler aracılığıyla, dolay etkiyi de sivil toplum örgütlerini geliştirme veya kendisine bağlı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi kurumların aracılığıyla sağlamaktadır. Türkiye'nin 2005 yılında çıkarılan Eylem Planı ve 2008 yılında kurulan iltica hukuku düzenlemesi için kurulan komisyon AB'nin doğrudan etkisinin bir ürünüdür. AB, 2003-2004 yılında Türkiye'nin göçle ilgili kurumsal altyapısını güçlendirmek ve insan ticareti ile mücadele için birçok ortak proje faaliyeti (*'twinning projects'*) başlatmış, bu şekilde AB'den deneyimli uzmanlar Türkiye'deki meslektaşlarına bilgi aktarımı yapmıştır. Tolay'a (2012) göre bunun yanı sıra AB'nin dolaylı yoldan Türkiye göç yönetimi üzerine Avrupalılaşma etkileri de vardır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, iltica sürecinde insan hakları ihlalleri üzerine Türkiye'nin aleyhine birçok karar alması, Türkiye'nin uluslararası hukukla uyum sağlama noktasında motivasyonunu arttırmıştır.

Bununla beraber, "Avrupalılaşma" iltica hukukunun her alanında homojen bir etki yaratmamıştır. Örneğin, Türkiye Avrupa Birliği'nin Cenevre anlaşmasına koyduğu coğrafi çekinceyi kaldırmaya yönelik bir girişimde bulunmamış ve kaldırmanın önkoşulu olarak "tam üyelik" şartını koşturmuştur. AB'nin ısrarlarına rağmen, Türkiye'nin çekinceyle yaklaştığı diğer bir konu ise Geri Kabul Anlaşmasıdır. Geri Kabul Anlaşmaları, genel olarak, bir ülkede veya sınırları belirlenmiş bir grup ülkede yasadışı olarak bulunan kişilerin, anlaşma yapılmış kaynak ülkeye veya en son transit geçiş yaptıkları ülkeye geri gönderilmesini düzenler (Batır, 2017). Bugün Suriyeli mülteciler kapsamında gündeme gelip

imzayla sonuçlanan Geri Kabul Anlaşması, 2000’li yıllardan itibaren Türkiye-AB ilişkilerinin gündeminde yer almıştır. Avrupa’ya Türkiye’den gelen transit ve kağıtsız göçmenlerin Türkiye’ye iadesini hedefleyen Geri Kabul Anlaşmaları, aynı zamanda Türkiye’nin güvenli ülke olarak sorumluluklarını yerine getirmesini öngörüyordu. Buna karşılık, Türkiye’de kendisine kağıtsız göçmen gönderen ülkelerle anlaşma yoluna gitmiş, fakat AB üyeliğinin belirsizliği konu üzerine gerekli çabanın ve sebatın oluşmasını engellemiştir. Kirişçiye göre (2008), Türkiye, istenmeyen göçmenlerin toplanma merkezine dönüşme korkusu ve AB üyelik sürecinin gelgitli doğasından ötürü stratejik planlarda ortaya konan hedefler üzerine yoğunlaşmamıştır.

Avrupa’nın önceliği bu tartışmalarında görüleceği üzere Türkiye’den Avrupa’ya yönelen transit göçün önüne geçmek olmuştur. Bu doğrultuda, AB’den Türkiye’ye yönelen ekonomik destek daha çok güvenlik ve tedbir alanlarına aktarılmıştır. Türkiye’nin bu dönemde, düzensiz göç akımlarına yönelik düzenlemeleri de, Avrupa Birliği sürecinden etkilenmiştir.

Düzensiz Göç: Türkiye’ye düzensiz veya kağıtsız olarak bilinen göç, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra hızlanmıştır. Türkiye’ye giriş yapan en büyük grubu turistler oluşturmalarına rağmen, Sovyetlerin dağılışına bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk aynı zamanda Türkiye’ye yasadışı göçmen girişini hızlandırmıştır. Türkiye’nin liberal vize rejimi Türkiye’ye yasadışı göçmen girişini kolaylaştıran en önemli faktördür. Kemal Kirişçi liberal vize rejiminin Türkiye’nin dış politikada bir ‘yumuşak güç’ temsili olarak 1990’lu yıllarda geliştirildiğini iddia eder (Kirişçi, 2005). Bu döneme, Eski Sovyetler Birliği ve Ortadoğu devletleriyle kültürel, siyasi ve dini bağlarını geliştirmek ve bölgedeki etkisini artırmak üzere, komşu ülkelerin birçoğuna bandrol vize sistemi uygulamıştır. Türkiye’ye varış üzerine alınabilen vizeler, Türkiye’yle komşuları arasında hem ticari hem de sosyal etkileşimi artırmış, eski Doğu bloğuna ilaveten Rusya, İran ve Yunanistan’dan Türkiye’ye turist girişini artırmıştır. Turizmle birlikte sağlanan ekonomik ve ticari faydanın yanı sıra, Türkiye düzensiz işgücü göçü de ekonomiye ciddi faydalar sağlamıştır.

Türkiye’ye artan işgücü göçü bakım hizmeti, eğlence, mevsimsel tarım, inşaat ve ‘bavul ticareti’ alanlarında yoğunluk göstermiştir (İçdugyu ve Aksel, 2009). Türkiye’nin büyük enformel ekonomisi, turist vizesiyle yasadışı yollardan çalışan göçmenleri absorbe etmiştir. Burada AB’yi de rahatsız eden nokta, Türkiye’nin vize politikasının bir tür kontrolsüz mekik göçüne sebep olmasıdır. ‘Mekik göçü’, AB Komisyonu ve Parlamentosu’nun gündeminde 2000’li yıllarda genişçe yer bulmuştur (Kirişçi, 2008). Özellikle liberal vize politikası uygulayan ülkelerde görülen bu göç tipi, ülkeye turist vizesiyle giriş-çıkış yaparak, ülkede bulunduğu müddetçe enformel çalışanlar için kullanılmıştır. AB, yaptığı

çalışmalarda, bir diğer adı da döngüsel göç olan mekik göçünün düzenlenmesi ve kontrol altına alınmasını tavsiye etmiş ve düzenli hale getirilmiş göçün aslında işgücü anlamında AB'ye de faydalı olabileceğini belirtmiştir. Türkiye 2000'li yıllarda bandrol vize politikasının yanı sıra, bir yıl içinde yapılacak giriş-çıkışlarda gün sınırı olmaması nedeniyle mekik göçmenler için cazibe merkezine dönüşmüştür. Bu göçmenlerin Avrupa'ya gitmek gibi bir isteği olduğunu gösteren bir kanıt olmamasına rağmen, Türkiye'de artan kayıtsız göçmen işgücü AB'yi kaygılandırmıştır. Bunun bir sebebi de, iltica göçü için gelip Türkiye'ye transit bir durak olan gören çoğu Afganistan, Irak ve Pakistan kökenli göçmenlerle, Türkiye'ye çalışmak için gelip Avrupa'ya gitme niyeti olmayan göçmen işçilerin giderek aynı kefeye konulmasıdır. Aslında iltica niyetiyle yola çıkan birçok göçmen iltica başvurusu yapmayarak veya başvurusunun başarısız olması sonucu kaçak göçmen kategorisine düşmektedir. Veyahut, öncelikle çalışma amaçlı gelen göçmenler, daha sonrasında iltica etme niyeti geliştirebilmektedir. Bu iki tip göçmen grubu da, genelde insan kaçakçılığı yapan suç örgütlerinin kışkırtılmasına düşmekte ve Avrupa'nın suçla göçmenliği birbirine eş gören anlayışını güçlendirmektedir.

Avrupa Birliği'nin, düzensiz göç konusundaki katı tutumu Schengen düzenlemelerinde kendisini gösterir. Türkiye'de göç alanında Avrupalılaştırma sürecinin bir parçası olarak Schengen/vize sistemine uyum sağlamak adına, farklı kurumlar aracılığıyla ciddi adımlar atmıştır. Örneğin, AB uyum çalışmaları kapsamında, 2010 yılında turist vizesiyle kalış süresini 180 günde 90 gün olarak belirleyen düzenleme yapılmıştır. 90+90 kuralı olarak anılan bu karar, Türkiye'ye mekik göçünü azaltmayı hedeflemiştir. Örneğin bavul ticareti ve döngüsel ticaret gibi çok sık giriş-çıkış gerektiren göç tipi, bu yeni çıkarılan yasayla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Fakat bu yasa, zaten halihazırda vize süresini aşmış ve oturma/çalışma izni olmayan göçmenler üzerinde bir etkisi olmamıştır. Örneğin, bakım hizmetleri sektöründe çalışan göçmen kadınların birçoğunun zaten turist vize süresini aşmış ve illegal statüye sahip oldukları, birçok çalışma tarafından iddia edilmiştir (Erder ve Kaşka, 2012; Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, 2012; Teke Lloyd, 2018). Bunun yanı sıra, 2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Kanun kapsamında Türkiye yabancıların yasal olarak çalışabilmesini kolaylaştırmış, böylece Türkiye AB'nin sık sık vurguladığı "kontrollü göç" politikasına adım atmıştır (Erdoğan ve Toksöz, 2013). Bu yasa esasen vasıflı işçilere yönelik olsa da, bakım hizmetlerinde çalışacak yabancı göçmen kadınlara da bu haktan yararlanma imkanı vermiştir. Bu yasa 2011'de çıkarılan Türkiye'de 6 aya kadar ikamet izni verilmesini kolaylaştıran ve 2012'de kaçak durumda bulunan göçmenlere yönelik çıkarılan af düzenlemeleriyle pekiştirilmiştir (Erdoğan ve Toksöz, 2013: 26). Böylece, Türkiye düzensiz göçün kontrolü noktasında AB tarafından onaylanan adımlar atmıştır.

Fakat, iltica alanında olduğu üzere, düzensiz göçmenlere yönelik Avrupalılaşma süreci de bazı noktalarda direnişle karşılaşmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, Türkiye'nin siyasi ve ekonomi işbirliğinin Avrupa Birliği'nin dışına çıkarak diğer bölge ve komşu ülkeleriyle siyasi ilişkileri geliştirme arzusu bu dönemin göç politikasına yansımıştır (Aygül, 2014). Örneğin, Türkiye'nin 2000-2017 arasında 50'den fazla ülkeyle imzaladığı vizesiz geçiş anlaşmaları da AB'ye uyumdan ziyade, dış ilişkilerde yumuşak güç uygulama isteğiyle örtüşmektedir. Ahmet Davutoğlu'nun 'Stratejik Derinlik' adını verdiği ve temeli Türkiye'nin dış politika opsiyonlarını genişletmek ve bölgesel liderlik olan yaklaşım, Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya yönelik vize kolaylığını beraberinde getirmiştir. Örneğin, AB'nin sakıncalı olarak tanımladığı Tunus ve Fas gibi ülkelerle vize gerekliliğini kaldırılırken aynı politika savaş öncesi Suriye'yle de uygulanmak istenmiş, fakat Avrupa Birliği ve ABD'nin yoğun baskısı sebebiyle uygulanamamıştır. Yine AB uyum yasalarına zıtlık teşkil eder şekilde, Türkiye bandrol vizeyi yerine internetten kolaylıkla alınabilen e-vize sistemine geçmiştir. Bu bağlamda, Kemal Kirişçi, Türkiye'deki bürokratların temel kaygısının AB ile örtüşmediğini iddia eder. Türkiye'nin temel kaygısı düzensiz göçü kontrol altına almaktan çok, düzensiz göçmenler içerisinde güvenlik problemi yaratabilecek ve kamu düzenini aykırı göçmenleri sınır dışı etmektir (Kirişçi, 2008: 5-8). Aslında bir bakıma, Türkiye düzensiz göçü hoş görmek taraftarıdır; çünkü hem dış politika hedefleri hem turizm hem de ticaret sektörü açısından getirisi fazlaca caziptir. Aynı zamanda, Türkiye'de yasadışı göçle mücadele etmek üzere yeterli derecede polis istihdamı ve ekonomik kaynak bulunmamaktadır. Özçürümez ve Şenses (2011: 233) de benzer bir şekilde, Türkiye'nin AB göç mevzuatına bazen uyum sağladığını, fakat hep bir çekince ile hareket ettiğini iddia etmiştir.

İlaveten, düzensiz göçmene talep bakım hizmetlerine ihtiyacı olan orta sınıf ve bu göçten ekonomik büyüme kaydeden inşaat ve turizm gibi güçlü sektörler tarafından gelmekte ve bunun karşısında güçlü bir lobi bulunmamaktadır. Örneğin Kirişçi, Romanya'nın Türkiye ile vize kolaylığına dayanan politikasını zorlaştırması üzerine, karşılık olarak vize prosedürlerini zorlaştırma kararı alan Türkiye bu kararı turizm sektöründen gelen talep üzerine uygulamaktan vazgeçmiştir (Kirişçi, 2008: 7). Aynı şekilde, orta sınıfların yoğun bir şekilde talep ettiği bakım hizmetlerinde çalışan göçmenler çoğu düzensiz göçmen olmasına rağmen, emniyet güçleri tarafından 'suçlu' gözüyle bakılmamaktadır. Türkiye'de bu hizmeti verecek kadın işçi sayısı görece olarak azdır ve göçmenler bu ihtiyacı gidermektedir. Bu nedenle, emniyetin ancak ihbar veya düzeni bozan durumlarda, sınır dışı etme yoluna gitmektedir. Örneğin, birçok göç uzmanı emniyet birimlerinin seks ve eğlence sektöründe çalışan kağıtsız göçmenlere daha sert, ev işçileri göçmen kadınlara ise yumuşak bir tutum sergilediğini iddia etmiştir. Bütün

bu farklılıklar Türkiye'nin göç rejiminin, Kirişçi'nin deyiimiyle “fark gözetilen bir enformellik” olduğu iddia edilebilir (Kirişçi, 2008: 8). Daha önce de ifade edildiği üzere, AB üyelik müzakerelerinin inişli çıkışlı yapısı Türkiye'nin düzensiz göçten menfaatlerini öncelikli tutmasına neden olmuş ve müktesebata uyumu güçleştirmiştir.

Buradaki tartışmadan da görüleceği üzere genel hatlarıyla göç politikalarında bir Avrupalılaşma sürecinin yaşandığından bahsedilebilir olsa da, Türkiye AB normlarını koşulsuz kabul edip içselleştirmemiştir. Türkiye'nin bu dönemde göçün Avrupalılaşması sürecini tanımlamak için akademisyenler farklı terimler kullanmışlardır. Kemal Kirişçiye göre bu süreç, ‘sonuç mantığı’ ile yönetildiği için Avrupalılaşma sürecinden tam verim alınamamıştır. Bu mantık hem AB hem Türkiye tarafında, müzakerelerin başarıyla sonuçlanacağına inancın hiçbir zaman tam olmamasıdır. Bu görüşe göre, Türkiye, AB reformlarına birçok noktada araçsal yaklaşmıştır. Örneğin, Cenevre sözleşmesinin kaldırma şartını AB'ye tam üyelik olarak belirlemesi, Türkiye'nin sürece güveninin tam olmadığı anlamına gelmektedir. Türkiye reformların maliyetlerini söz konusu müzakerelerde sık sık dile getirmiş ve maliyet konusunda AB'den destek istemiştir. Keza, Geri Kabul Anlaşmaları müzakereleri sürecinde de Türkiye uzunca bir süre pazarlık masasında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına AB'de vize serbestisi tanınması koşuluyla, geri kabul anlaşmalarını imzalayabileceğini tartışmıştır. Sonuç mantığıyla yürütülen Avrupalılaşma çalışmaları, Türkiye vize serbestisi gibi konularda, reel politik çıkarları doğrultusunda hareket ederek, AB normlarını içselleştirmemiştir.

Bunun yanı sıra, Özçürümez ve Şenses'e (2011) göre, Türkiye'nin göç alanındaki Avrupalılaşma sürecini en iyi tanımlayan nosyon “tereddütlü absorbsiyon”dur. Bu açıdan bakıldığında, göç politikalarının Avrupalılaşması bazı alanlarda derinlemesine olurken, bazı alanlarda Türkiye'nin tereddütlerinden dolayı zayıf kalmıştır. Örneğin, Türkiye'nin düzensiz ve yasadışılığı tanımlama konusunda, derinlemesine bir Avrupalılaşma söz konusudur. Türkiye için 2000'li yıllara kadar bir sorun teşkil etmeyen düzensiz göç, AB ilerleme raporlarında Türkiye'nin transit ülke olarak tanımlamasıyla ‘sorun’ olarak görülmeye başlanmıştır. Nurcan Baklacioğlu'na (2009) göre de Türkiye AB'nin güvenlikçi yaklaşımına entegre olarak Avrupalılaşmıştır. Baklacioğlu, AB uyum planlarının insan hakları temelli bir yaklaşımdan çok, güvenlikçi bir bakış açısından kurgulandığı için, reformlarının Türkiye'nin Güvenlik Devleti'ne dönüşmesine neden olduğunu tartışmıştır. Özellikle Irak ve Afganistan'dan 2000'li yıllarda artan iltica, Avrupa'da terörizmin kontrolsüz göç hareketleriyle özdeşleşmesine sebep olmuş; Türkiye'nin de önceliklerini bu yönde etkilemiştir (İçduygu ve Aksel, 2009). 2008-2011 arası Uyum Paketi bütçesinin büyük kısmı sınır güvenliği, biometrik teknoloji gelişimi ve güvenlik altyapısı için harcanmıştır.

2008 yılında, geri gönderme ve sınırışı edilme sayılarında da artış gözlemlenmiştir (İçduğu ve Aksel, 2009). Özçürümez ve Şenses (2011) güvenlik anlayışı konusunda Türkiye AB normlarından derinlemesine etkilenirken, göç ile ilgili diğer reform önerilerinde ise tereddüt gösterdiğini savunmuştur. Örneğin, sınır yönetiminin sivilleşmesi, Geri Kabul Anlaşmaları konularında ve vize sisteminin reformu konusunda, Türkiye AB'nin değil, kendi milli çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

4. AVRUPA'DAN UZAKLAŞMA, ORTADOĞU'DA LİDERLİK VE SURİYE GÖÇÜ

2011-2017 arası süreçte Türkiye'nin dış politikasında iki temel süreç hakimdir. Bunlardan birincisi Avrupa Birliği ile ilişkilerde yaşanan kırılma, ikincisi ise Türkiye'nin Ahmet Davutoğlu liderliğinde dış politikada Ortadoğu'da liderlik hedeflerinin güçlenmesidir. Bu iki süreçte de etkili olan faktör, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ve buna bağlı olarak uluslararası dengelerin ve Türkiye'nin bu dengeler içindeki yerinin değişmesi gelmektedir. 2011-2017 arası dönemde de göç politikası bazı açılardan AB normlarına uyum çalışmalarına devam etmiştir. Örneğin, 2013 yılında iltica alanında yürürlüğe giren Uluslararası ve Yabancıları Koruma Kanunu, 2012 yılında çıkarılan yasadışı koşullarda çalışan göçmenlere yönelik af, Suriyeli göçmenlere yönelik entegrasyon politikaları ve 2016 yılında AB ile imzalanan Geri Kabul Anlaşması bunlar arasında sayılabilir. Fakat bu dönem, 2000'li yıllardan göç politikası ve düzenlemeleri açısından aynı zamanda oldukça farklıdır. Daha önceki dönemlerde, göç ve göçmenlerin dış politika aracı olarak kullanıldığına dair tartışmalar literatürde varsa da Suriye mülteci göçü dış politikanın merkezinde yer alması bakımından özel bir yer tutar. 2000'ler boyunca 'teşvik modeline' (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005) bağlı açıklayabileceğimiz ve temel eksenini dış politikada AB'ne uyum olan göç politikaları, Suriye göçü ile birlikte, dış politikanın stratejik bileşeni haline gelmiştir. Aynı dönemde, Türkiye'nin göç politikasını, yumuşak güç ekseninden çıkararak, daha müdahaleci ve doğrudan kullanmaya başladığı iddia edilebilir. Suriye göçü çerçevesinde, Türkiye artık göç politikası pasif bir şekilde müktesebata uyum reformlarından ziyade, dış politikanın stratejik aracı olarak görülmüştür. Özellikle, Suriye göç politikasını, Türkiye'nin AB ile müzakerelerde bir pazarlık aracı olarak ve Ortadoğu'da liderlik söylemini güçlendirmek için kullanmıştır. Bu iki konunun ayrı ayrı incelenmesinde fayda vardır.

2011-2017 arası Türkiye'nin dış politikasında, AKP'nin AB ile ilişkileri daha stratejik kullanmaya başladığı dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemde, Yılmaz'a (2016) göre, AKP'nin iç politikada artan meşruluğu, AB'nin Türkiye ile eleştirilerine ve taleplerine daha olumsuz cevaplar vermesine neden olmuştur.

Özellikle Kıbrıs meselesinde devam eden gerginlikler, AB'nin Türkiye'de özgürlük ve yargı alanındaki gelişmelerden duyduğu endişeler ve AKP'nin otoriterleşmesine yönelik eleştiriler bu dönemde ilişkilerin soğumasına neden olmuştur. Türkiye'nin 2013 Gezi olayları ve 2016 yılındaki darbe girişimine karşı aldığı önlemler, AB tarafından demokratikleşme sürecinin Türkiye'de sekteye uğradığı şeklinde yorumlanmıştır. 2016 yılında yayınlanan ilerleme raporu, Türkiye'nin demokrasi, serbest piyasa ekonomisi, medya özgürlüğü, yargı süreçleri hakkında ciddi eleştiriler yöneltmiş, bunun üzerine Avrupa Parlamentosu, tavsiye niteliğinde aldığı kararda Türkiye ile ilişkilerin askıya alınmasını önermiştir. Buna karşılık Türkiye, terörle mücadelede Türkiye'nin yalnız bırakıldığını ve AB politikalarında çifte standartlı bir yaklaşım sergilediğine yönelik eleştirileri gündeme getirmiştir. Buna rağmen, 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş, Avrupa Birliği'nde AB'ye yönelen göç ve düzensiz göçle beraber artan terör faaliyetleri üzerine endişeleri artırmıştır. Türkiye ise bu kaygıyı avantaja çevirerek, AB ile ilişkileri tekrardan ve elinde daha kuvvetli kozlar toplayarak canlandırmaya çalışmıştır.

Bu süreçte özellikle iltica konusunda AB eksenli iki önemli gelişme yaşanmıştır. 2013 yılında, aslında hazırlıkları bir süredir devam eden ve Türkiye sınırlarında münferit koruma talebi eden ve kitlesel göç sonucu ülkeye gelen yabancılara yönelik Türkiye'nin uygulayacağı mevzuatı belirleyen “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” meclis tarafından onaylanmıştır. Bu yasanın hazırlığı, 2008 yılında AB'ye uyum çalışmaları kapsamında Türkiye'de iltica hukuku oluşturmak üzere kurulmuş komisyondur. Bu yasada Türkiye Cenevre sözleşmesine koyduğu coğrafi çekinceyi kaldırmazken, Türkiye iltica eden göçmenlere yönelik ulusal mevzuattaki hakları ve koruma kapsamını genişletmiştir. 2013-2014 yılında yoğunluğu artan Suriye'den gelen göçmenlere yönelik ise “Geçici Koruma” statüsünü Kanun'a ekleyerek, toplu göç durumlarında uygulanmak için bir düzenleme oluşturmuştur. İçduygu ve Millet'in belirttiği üzere, yasanın çıkış nedeni Suriyeli göçmenlerin statülerini açıklığa kavuşturmaktan ziyade, Avrupa Birliği standartlarını ve üyelik şartlarına uyumu sağlamaktır (2016: 2-7). Fakat, bu yasa Türkiye'deki Suriyeli göçmenlere sığınma ortamı sağlamış, statülerini ‘Geçici Koruma’ olarak netleşmiştir ve ikamet ve sosyal haklara erişim açısından daha pozitif bir çerçeve çizmiştir. Türkiye aynı zamanda, bu süreçte göçmenlerin Türkiye'de beklenenden uzun bir süre kalacağı gerçeğini idrak etmiş ve buna yönelik entegrasyon politikaları da geliştirmiştir (İçduygu ve Millet, 2016: 5). Özellikle 2016 yılında çıkarılan “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik” ile geçici koruma statüsü altındaki göçmenlere çalışma hakkı verilmiştir. Türkiye'de bulunan mülteci kampları da hem uluslararası kuruluşlardan hem de AB'den, sunduğu olanaklar ve şartlar açısından tam not almıştır. Bu bakımdan, Türkiye

iç hukukunda AB'ne uyum faaliyetlerinin ilişkilerin bozulmasına rağmen devam ettirmiştir.

2013 yılında Türkiye'nin AB ile imzaladığı Geri Kabul Anlaşması ise, bir yandan AB'ne uyum sürecinin bir uzantısı olarak okunabileceği gibi, bir yandan da Türkiye'nin uluslararası göçü aktif bir dış politika stratejisi olarak kullanması olarak da yorumlanabilir. Bahsedildiği üzere Geri Kabul Anlaşmaları, AB'nin göçü dışsallaştırma politikasının en önemli aracı olarak Türkiye'ye dayatılmış, fakat 2005'ten bu yana Türkiye'nin direnci sonucu uygulamaya geçmemiştir. 2015 yılında Akdeniz'den Avrupa'ya geçmeye çalışan Suriyeli göçmenlerin rekor sayıya ulaşması ve deniz kazalarındaki can kaybının Avrupa medyasında sansasyon yaratması, Avrupa Birliği içinde "göçmen krizine" çözüm arayışlarını artırmıştır (Şen ve Özkorul, 2016). Balkanlar üzerinden gelen göçmenlerin Bulgaristan, Macaristan ve Hırvatistan, Akdeniz üzerinden gelen göçmenlerin ise Yunanistan ve İtalya'da yoğunlaşması birlik içinde de yük paylaşımı konusunda bazı sorunlar yaratmıştır (Weber, 2017). Bazı ülkeler, Schengen anlaşmasının vizesiz geçiş kuralını sorgulamış ve sınır kontrollerini tekrardan başlatmıştır. Buna karşılık, Avrupa Birliği projesini yaşatmaya kararlı olan Almanya şansöyesi Angela Merkel zaten uzun süredir devam eden dışsallaştırma projesinin bir parçası olarak kayıtsız göçmenlerin Türkiye'ye gönderilmesine karşılık Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına vize serbestisi uygulanmasına yönelik müzakereleri 2015 yılında başlatmıştır. Hem AB hem de Türkiye bu anlaşmanın insan haklarına ve uluslararası hukuka aykırılığı yönünden eleştirilere maruz kalmıştır. Türkiye'ye yönelik eleştiriler Cenevre sözleşmesinde yer alan göçmenlerin sadece "güvenli ülkelere" gönderilebileceği yönündeki ilkeye uymadığı yönünde olurken, Merkel de hem insan hakları çerçevesinden uzaklaşan bu anlaşma, hem de Türkiye'deki mevcut hükümetin siyasi gücünü artırmış olması gerekçesiyle eleştirilmiştir.

İmzalanan Geri Kabul Anlaşması metnine¹ göre, 20 Mart 2016 tarihi itibarıyla Türkiye'den Yunan adalarına geçen başvurusu dayanaksız bulunan veya reddedilen tüm yeni düzensiz göçmenler Türkiye'ye iade edilecektir. Aynı zamanda, Yunan adalarından Türkiye'ye iade edilen her bir Suriyeli için Türkiye'den bir diğer Suriyeli AB'ye yerleştirilecek; Türkiye-AB müzakere sürecini yeniden canlandırmaya yönelik adımlar atılacaktır. Buna karşılık, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları Schengen olarak bilinen, yani AB sınırları içerisinde vizesiz dolaşımı kapsayan sistemin ayrıcalıklarından faydalanacaktır.

Anlaşma sonrası planlandığı üzere, Türkiye ve Yunanistan arasında birebir göçmen değişimi başlamıştır. 2016 tarihinde 800 düzensiz göçmen Türkiye'ye

¹ Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma, <http://www.madde14.org/images/6/61/ABGeriKabulAnlasma.pdf>.

gelmiş olup, bunların 112 tanesi Suriye uyrukludur. Türkiye bunun karşılığında 2718 Suriyeliyi Avrupa'ya yollamıştır. Hala işlemlerin bitmesinden sonra Türkiye'ye gönderilmeyi bekleyen yaklaşık 20.000 civarında Suriyeli bulunduğu iddia edilmektedir. (Şen ve Özkorul, 2016: 110). Türkiye'nin de dikkatle takip ettiği ve arzuladığı vize serbestisi ise planlandığı şekilde ilerlememiştir. Vize Serbestisi Avrupa Birliğinin, Türkiye'ye sunduğu içinde göç ve sınır yönetimi, kamu düzeni ve güvenliği, vize politikası vb. düzenlemeleri kapsayan 72 kriterin karşılanması koşuluna bağlı tutulmuştur. Türkiye bu kriterlerden 67 tanesini karşılamış, fakat özellikle Terörle Mücadele kanunu konusunda beklenen düzenlemeleri yapmamıştır. Avrupa Parlamentosu ise vize serbestisi anlaşmasını, Türkiye'nin şartların hepsini karşılaması gerektiğini söyleyerek onaylamamıştır. Buna karşılık Türkiye ise, Avrupa Birliğini akde sadakat göstermediği konusunda eleştirmiş ve geri kabul anlaşmasının bu şartlar altında uygulanmayacağını söylemiştir (Şen ve Özkorul, 2016: 111).

AB-Türkiye ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde, zaten son 5 yılda merkezi bir önem kazanan göç ve göç yönetimi meselelerinin, Geri Kabul Anlaşması sürecinde zirve yapmıştır. AB ile ilişkiler, AB'nin göçü dışsallaştırma stratejisi çerçevesinde bir yakınlaşma sürecine girmiş, fakat AB'nin vize serbestisi konusunda yavaş ve isteksiz davranması Türkiye tarafında zaten 2005 yılından beri duyulan şüpheleri yeniden ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucunda, yetkili bakanlıklar ve Türkiye'deki siyaset yapıcılar AB'nin sözünü yerine getirmediğini basınla paylaşmış ve Suriyeli göçmenleri gerekirse sınır güvenliği almayarak AB'ye geçişini sağlayacağı konusunda uyarmıştır. Uluslararası göç bu bağlamda, önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar önemli bir değişken haline gelmiştir. Bu nedenle, göç alanında yapılan reformlar üzerinden bakıldığında Türkiye AB ile ilişkileri bozulmasına rağmen, mültecilik hukuku üzerine reformlarını devam ettirdiği söylenebilir (Aydın ve Kirişçi, 2013). Aynı zamanda, Türkiye için Suriye göçü AB tarafından Türkiye'ye yönelen eleştirileri geri püskürtmek için kullanılmıştır. Düvell'e (2018) göre Türkiye, Suriye göçü üzerinden bir yandan AB'nin ahlaksızlığını ve ikiye bölünmüşlüğü, diğer yandan da Türkiye'nin kabul ettiği açık kapı politikasının ahlaki üstünlüğünü vurgulamıştır.

2011 sonrası dönemin dış politikasının diğer önemli bir hedefi Ortadoğu'da liderlik olmuştur ve uluslararası göç, bu hedefi gerçekleştirmek için yine önemli bir araç olarak görülmüştür. Türkiye, Ahmet Davutoğlu döneminde (2009-2014), dış politikada daha aktif, çok yönlü ve bölgesel liderliğe talip bir dış politika modeli izlemiştir. Davutoğlu'nun kitabında stratejik derinlik ismini verdiği politika, uygulamada komşularla sıfır problem ve hem Avrupa hem de Müslüman dünyasıyla siyasi-ekonomik-sosyal ilişkilerin güçlendirilmesi temeline dayanıyordu. Türkeş'e göre (2016), Türkiye'nin iç politika da yaratmak istediği çoğulculuk esasına dayanan toplumun, dış politikadaki tezahürü de çok taraflılık

esasına dayanan dış politikaydı. Bu çerçevede, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerinde sivil savaş öncesi pozitif bir seyir takip ettiği iddia edilebilir. Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler kurma ve yumuşak güç politikası çerçevesinde, AB'nin karşı olmasına rağmen Suriye ile 2009 yılında vize serbestliği anlaşması imzalanmıştır. Bir bakıma Suriye Türkiye'nin yeni dış politikasının test edilebileceği bir örneğe dönüşmüş, ekonomik ve siyasi ilişkiler komşu ülkelerle sıfır sorun politikası çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır. Fakat sivil savaşın 2011 yılında artık ciddi boyutlara ulaşması ve Beşar Esad'ın iktidara tutunmaya çalışması sonucu ilişkiler bozulmuş ve Türkiye diplomatik bağlarını elçiliklerini kapatma suretiyle kesmiştir. Özerim'e (2018: 174) göre daha önce iki ülke ilişkilerini güçlendirmek için kullanılan göç politikası, iki ülke ilişkilerinin kötüleşmesinden sonra Suriye rejimine karşı bir tutuma dönüşmüştür. Erdoğan bir taraftan, Suriye iç savaşını bölgesel liderlik iddiası çerçevesinde Türkiye'nin iç meselesi olarak gördüğünü belirtirken, Türkiye'de Suriyeli göçmenlere yönelik izlediği açık kapı politikasıyla bu görüşü desteklemiştir. Esad karşıtı ve savaştan etkilenen göçmenlere, Türkiye sınırlarını sonuna kadar açmış, bu manada rejim karşıtı tutumunu ortaya koymuştur.

Türkiye'nin açık kapı politikası, bugüne kadar görülmemiş kitlesel göçü ülkeye yönlendirmiştir. Türkiye'ye İç İşleri Bakanlığının 2018 rakamlarına göre toplamda, yaklaşık 217 bin kişi 10 farklı şehirde kurulan kamplarda, 3 milyon 570 bin kayıtlı Suriyeli göçmen ise kamp dışında yaşamaktadır. Türkiye bu açıdan dünya çapında en çok Suriyeli göçmene kapısını açan ülke olmuştur ve bunu 1 milyonla Lübnan, 650.000'le Ürdün, 550.000'le ise Almanya takip etmektedir. Aras ve Mencütük'e göre (2015: 197), Türkiye'nin açık kapı politikasıyla, kendisini bölgedeki halkların sırtını dayayabileceği ve krizlerde insani politika üreten bir ülke olarak kurgulamıştır. Ayrıca, Türkiye Suriyeli göçmenlerin düştüğü müşkül durumun Esad rejimi tarafından yaratıldığı ve göç krizinin ancak bu rejimin gitmesiyle son bulacağı argümanını birçok platformda dile getirmiştir. Bir yandan Ortadoğu'da mazlum halkların temsilcisi sıfatını pekiştiren AKP, öbür taraftan da bu rolü üstlenmeyen Avrupa Birliği'ne karşı Türkiye'nin üstünlüğünü kamuoyunda paylaşmıştır (Tolay, 2016). Avrupa Birliği halihazırda göçmen karşıtı politikaları, Suriye göçüyle birlikte çok daha güvenlikçi bir yaklaşıma evrilmiş; bununun sonucu sertleşen sınır politikaları göçmenleri illegal yollardan Avrupa'ya ulaşmaya itmiştir. Birleşmiş Milletler rakamlarına göre, 2014'ten bu yana yaklaşık 1.750.000 göçmen deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşmaya çalışmış, bunlardan 17.000'i Akdeniz'de can vermiştir. Bu deniz kazaları ve Suriyeli

göçmenlere tutumu nedeniyle, Avrupa Birliği'nin uluslararası prestiji sarsılmıştır (UNHCR)².

Türkiyeli liderlerin Suriyelilere yönelik kullandığı ve İslami motiflere dayanan dil, Türkiye'nin Ortadoğu'da liderlik stratejisinin diğer önemli bir parçası olarak görülebilir. Türkiye Davutoğlu dönemiyle beraber, eskiden Osmanlı Devleti'ne ait olan toprakları, Türkiye Devleti'nin kültürel ve meşru bir uzantısı olarak okumuştur (Başkan 2018; Yeşiltaş 2013). AKP'nin önde gelen devlet adamları, konuşmalarında sık sık, Suriyeli göçmenleri Ensar anlayışıyla misafir ettiğini, ve Türkiye'nin bölgedeki zulüm gören bütün Müslüman halkı için bir güvence olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'yi İslam medeniyetinin lideri olarak gören bu söylemlerde, aynı zamanda göçmenlerin yüce Allah adına misafir edildiği söylenmiştir. Misafir', hukuki bir karşılığı olmayan ve yasal hak ve özgürlükleri tanımlamayan bir statüdür ve bu nedenle Türkiye sıkça eleştirilerin hedefi olmuştur (Lortoğlu, 2017). Fakat, AKP'nin bu söyleminin amacı hukuka aykırı hareket etmekten ziyade hem iç hem de dış politikada İslami misafirperverlik söylemi aracılığıyla, otantik liderlik iddialarını güçlendirmek olmuştur.

5. SONUÇ

Bu makalede, Türkiye'nin 2000-2017 arası göç politikalarına odaklanılmıştır. Türkiye'ye yönelen uluslararası göç sadece Türkiye'yi değil, Ortadoğu ve Avrupa'yı da yakından ilgilendirmektedir. 2000'li yıllardan itibaren, AB Türkiye'nin iltica ve göç düzenlemelerine, 'göçü dışsallaştırma' siyaseti çerçevesinde yaklaşmıştır. Avrupa Birliği'nin temel kaygısı, Ortadoğu'dan ve Afrika'dan artan göç hareketlerinin, Avrupa'ya ulaşmadan önünü kesmek olmuştur. AB'nin Türkiye'den beklentisi, transit ülke olmasından ötürü, sınır güvenliğini artırması ve iltica hukukunu güçlendirmesidir. Bu önlemlerle, AB'nin hedefi göçü Türkiye sınırlarında tutmak olmuştur. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş müzakerelerinin başlamasıyla beraber, AB'ye üyelik beklentisi göç ve iltica alanında bir dizi düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemeler içinde, 2005 yılında kabul edilen Ulusal Eylem Planı, 2003-2012 arasında yabancı göçmen işçilerin düzenli göçmen kategorisine geçmesini sağlayacak bir dizi düzenleme ve 2013 yılında çıkarılan Yabancıları Koruma Kanunu'nu sayılabilir. AB'ye uyum kapsamında yapılan bu düzenlemeler, göçmen hukukunu insan haklarını açısından ileri taşıdığı iddia edilebilir. Fakat, yapılan çalışmaların ve aktarılan fonların birçoğu da Türkiye'yi bir 'güvenlik devleti' ne çevirmiştir. Göç ile milli güvenlik arasında kurulan ilişki, AB ve ABD'nin öncülüğünde uluslararası bir norm haline dönüşmüştür. Türkiye'nin de yatırımları büyük

² Akdeniz rotası üzerinden Avrupa'ya göçmen girişi rakamlarına erişim <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean> adresinden sağlanabilir.

ölçüde sınır güvenliğini sağlamak ve altyapı geliştirme çabalarını kapsamıştır. İlaveten, Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin inişli çıkışlı dinamiği, iltica ve göç uyumuna çekinceyle yaklaşılmasına neden olmuştur. AB'nin istekleri arasında yer alan Cenevre Sözleşmesi'ne konulan coğrafi şartın konulması ve Türkiye'nin düzensiz göçmenler için bir geri gönderme ülkesi olması, Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Türkiye birçok noktada kendi iktisadi ve dış politika hedefleri doğrultusunda, AB düzenlemelerine uymayı reddetmiştir. Bu açıdan, Türkiye'nin göç ve iltica politikalarındaki dönüşüm bu açıdan, Türkiye'nin AB üyeliğini nasıl gördüğü ile ilgilidir. İlişkinin özünde, Özçürümez ve Şenses'in tartıştığı üzere "çekinceli absorbsyon" veya Kirişçi'nin deyimiyle "sonuç mantığı" ile yapılan reformlar olduğu iddia edilebilir.

Türkiye'nin göç politikalarının gelişimine, 2011 yılı ve sonrasına Suriye göçmen krizi damga vurmuştur. Bu dönemde Türkiye, göç politikasını aynı zamanda aktif bir dış politika aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Suriye'den yaklaşık 4 milyon civarında "misafir" göçmen alımı Türkiye'nin Ortadoğu'da oynadığı liderlik rolünü pekiştirmeye ve Esad rejimini zayıflatmaya yönelik olduğu düşünülebilir. İnsani kaygılar da taşıyan göçmen kabulü, Türkiye'nin uluslararası arenadaki prestijini artırmış, Birleşmiş Milletler tarafından övgüyle bahsedilen kamplar ve iltica düzenlemeleri, iyi bir dış politika hamlesi olmuştur. Suriye göçmen krizi, aynı zamanda AB ile ilişkilerde de stratejik bir hamle olarak kullanılmıştır. Avrupa Birliği ile son dönemde bozulan ilişkiler, Geri Kabul anlaşmasıyla yeni bir hatta taşınmıştır. Türkiye ve mevcut hükümet, AB tarafından sık sık eleştirilmesine rağmen, Suriye göçmen krizini çözmek için Angela Merkel öncülüğünde, Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesi koşuluyla, Türk vatandaşları için vize serbestisi tanınacağı mutabakata bağlanmıştır. Faka tıpkı müzakere sürecinde olduğu üzere, Türkiye-AB arasındaki gel-gitli ilişkiler nedeniyle, vizesiz seyahat mutabakatı uygulamaya geçmemiştir. Fakat, AB'nin göçmen korkusunu, Türkiye bozulan ilişkileri düzeltmek ve avantaj sağlamak için kullanmıştır. Fakat, bu dönemde de göç ve iltica politikalarının AB eksenini tamamen kaybettiği de iddia edilemez. Örneğin, Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanması ve Yabancılar Kanunun, AB merkezli reformların da devam ettiğini göstermektedir (Aydın ve Kirişçi, 2013).

Tartışmalarında gösterdiği üzere, Avrupalılaşma ve Avrupa'dan uzaklaşma sürecinin Türkiye'nin göç politikası üzerine etkileri nettir. Avrupalılaşma sürecinde Türkiye göç politikalarını 'teşvik modeline' bağlı kalarak ve AB'nin onayını kazanmak adını yapmıştır. AB'den uzaklaşma döneminde ise, göç politikası daha çok AB karşısında siyasi manevra gücünü artırmak ve Ortadoğu'da liderlik hedefleri doğrultusunda yapılmıştır. Fakat, iki süreçte de homojen –ya tamamen Avrupalılaştıran ya da tamamen Avrupa'dan uzaklaştırılan– bir göç

politikasından bahsedilemez. Avrupalılaşma sürecinde, Türkiye bazen kendi çıkarları doğrultusunda ve üyelik hedefini gözetmeden göç politikaları düzenlemiştir. Bunun yanı sıra, AB'den uzaklaşılan dönemde de, AB'ye uyum kapsamında Yabancıları Koruma Kanunun gibi bazı yasalar çıkarılmıştır. Var olan göstergeler, göçün yakın zamanda ortadan kalkmayacağını, hatta ve hatta daha da çeşitlenip, artacağını işaret etmektedir. Türkiye'nin göç politikası ve mevzuatı ise, ilerleyen zamanlarda da Ortadoğu ve Avrupa bölgelerinde izlediği dış politika stratejisiyle beraber evrilecektir.

KAYNAKÇA

Adamson, Fiona B. (2006), "Crossing Borders: International Migration and National Security", *International Security*, 23 (1): 165-199.

Aydin, Umut ve Kemal Kirişci (2013), "With or without the EU: Europeanisation of Asylum and Competition policies in Turkey," *South European Society and Politics*, 18 (3): 375-395.

Aygül, Cenk (2014), "Locating Change in the Turkish Foreign Policy: Visa Policies of the Justice and Development Party in the 2000s", *Turkish Studies*, 15 (3): 402-418.

Baklacioğlu, Nurcan (2009), "Building Fortress Turkey: Europeanization of Asylum Policy in Turkey", *The Romanian Journal of European Studies*, 7: 103-119.

Batır, Kerem (2017), "Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye ile AB Arasında İmzalanan Geri Kabul Anlaşması Çerçevesinde Hukuki Bir Değerlendirme", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (30): 585-604.

Başkan, Birol (2018), "Islamism And Turkey's Foreign Policy During The Arab Spring," *Turkish Studies*, 19 (2): 264-288.

Bayındır Goularas, Gökçe ve Ulaş Sunata (2015), "Türk Dış Politikasında Göç ve Mülteci Rejimi", *Hacattepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2 (1): 12-40.

Bigo, Didier (2002), "Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease", *Alternatives*, 27 (1): 63-92.

Boswell, Christiana (2003), "The External Dimension of EU Immigration and Asylum Policy," *International Affairs*, 79 (3): 619-638.

Castles, Stephen, Hein De Haas ve Mark Miller (2018), *The Age of Migration: International Population Movements in The Modern World* (London: Macmillan International Higher Education).

Czajka, Agnes (2014), "Migration in the Age of the Nation-State: Migrants, Refugees and the National Order of Things", *Alternatives Global, Local and Political*, 39 (3): 151-163.

Düvell, Franck et al. (2018), "Who Counts in Crises? The New Geopolitics of International Migration and Refugee Governance", *Geopolitics*, 23 (1): 217-243.

Erder, Sema ve Selmin Kaşka (2012), *Turkey in the New Migration Era: Migrants between Regularity and Irregularity* (Hamburg: Hamburg University Press.)

Erdoğan, Seyhan ve Gülay Toksöz (2013), "Kadınların Görünmeyen Emeginin Görünen Yüzü: Türkiye’de Ev İşçileri", *Uluslararası Çalışma Örgütü*.

Gökarp-Aras, Ela ve Zeynep Şahin Mencütek (2015), "The International Migration and Foreign Policy Nexus: the Case of Syrian Refugees Crises and Turkey", *Migration Letters*, 12 (3): 193-208.

Güner, Cemil (2007), "İltica Konusunda Türkiye’nin Yol Haritası: Ulusal Eylem Planı," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4: 81-119.

Huysmans, Jef (2000), "The European Union and the Securitization of Migration," *Journal of Common Market Studies*, 38 (5): 751-777.

İçduygu, Ahmet (2003), "Irregular Migration in Turkey", *International Organization of Migration*, https://read.un-ilibrary.org/migration/irregularmigration-inturkey_113240e5-en#page7.

İçduygu, Ahmet ve Damla Aksel (2012), "Türkiye’de Düzensiz Göç," *Uluslararası Göç Örgütü*, 7-69, <http://www.madde14.org/images/1/15/IOMTurkiyeDuzensizGoc.pdf>.

İçduygu, Ahmet ve Evin Millet (2016) "Syrian Refugees in Turkey: Insecure Lives in an Environment of Pseudo-Integration", *Koç University, Working Paper 13*: 1-7.

Kirişçi, Kemal (2005), "A Friendlier Schengen Visa System as a Tool of Soft Power: The Experience of Turkey", *European Journal of Migration and Law*, 7 (4).

Kirişçi, Kemal (2007), "Turkey: A Country of Transition from Emigration to Immigration", *Mediterranean Politics*, 12 (1): 91-97.

Kirişci, Kemal (2008), “Informal Circular Migration into Turkey: the Bureaucratic and Political Context”, CARIM Analytic and Synthetic Notes 2008/21.

Kirişci, Kemal (2009), “Harmonisation of Migration Policy and Turkey’s Security Challenges”, EDAM, 2009.

Lortoğlu, Ceylan (2017), “Suriyeli Mültecilerin Misafir Olma Haline Misafirperverlik Hukuku ve Etiği Açısından Bakış”, Toplum ve İnsan, 4 (11): 54-80.

Mitchell, Christopher (1989), “International Migration, International Relations and Foreign Policy”, International Migration Review, 23 (3): 681-708.

Murat, Sedat ve Zehra Taşkesenlioğlu (2009), Avrupa Birliği Düzeyinde Göç, Entegrasyon ve Yerel Yönetimler, Zeytin Burnu Belediyesi Kültür Yayınları 14, İstanbul: Akol Ajans: 57-72.

Oğuzlu, Tarık (2008), “Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?”, Turkish Studies, 9 (1): 3-20.

Olsen, Johan P. (2002), “The many faces of Europeanization”, JCMS: Journal of Common Market Studies, 40 (5): 921-952.

Özçürümez, Saime ve Nazlı Şenses (2011), “Europeanization and Turkey: Studying Irregular Migration Policy”, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 13 (2): 233-248.

Özerim, Mehmet Gökay (2018), “Stretching, Opening or Sealing the Borders: Turkish Foreign Policy Conceptions and their Impact on Migration, Asylum and Visa Policies”, Journal of Balkan and Near East Studies, 20 (2): 165-182.

Papadopoulos, Apostolos (2007), “Editorial: Migration and Human Security in the Balkans”, Migration Letters, 4 (2): 95-102.

Schimmelfennig, Frank (2012), “Europeanization beyond Europe”, Living Reviews in European Governance, 7 (1): 1-8.

Schimmelfennig, Frank ve Ulrich Sedelmeier (2005), “Introduction: conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe”, F. Schimmelfennig ve U. Sedelmeier (Der.), The Europeanization of Central and Eastern Europe (Ithaca: Cornell University Press): 1-28.

Stringer, Kevin (2004), “Visa diplomacy”, Diplomacy and Statecraft, 15 (4): 655-682.

Şen, Yusuf Furkan ve Gözde Özkorul (2016), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Bir Eşik: Sığınmacı Krizi Bağlamında Bir Değerlendirme”, Göç Araştırmaları Dergisi, 2 (2): 86-119.

Taşkın, Deniz (2014), “Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinden Türkiye”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 181: 175-204.

Teitelbaum, Michael S. (1984), “Immigration, Refugees and Foreign Policy”, International Organization, 38 (3): 429-450.

Teke Lloyd, Armağan (2018), “Beyond Illegality: The Gendered (In-) Securities of Illegal Armenian Care Workers in Turkey”, FE Journal, 10 (1): 79-92.

Toksöz, Gülay, Seyhan Erdoğan ve Selmin Kaşka (2012), “Türkiye’ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları”, IOM Türkiye.

Tolay, Juliette (2012), “Turkey’s “Critical Europeanization”: Evidence from Turkey’s Immigration Policies”, Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities 5: 39-62.

Tolay, Juliette (2016), “Mass Migration and Images of State Power: Turkey’s Claim to the Status of a Responsible Rising Power”, Rising Powers Quarterly, 1 (2): 135-149.

Türkeş, Mustafa (2016), “Decomposing neo-Ottoman Hegemony,” Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 18 (3): 191-216.

Yeşiltaş, Murat (2013), “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, 14 (4): 661-687.

Yılmaz, Gözde (2016), “From Europeanization to De-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999–2014”, Journal of Contemporary European Studies, 24 (1): 86-100.

Weber, Bodo (2017), “The EU-Turkey Refugee Deal and the Not Quite Closed Balkan Route”, Friedrich Ebert Stiftung Report, <http://library.fes.de/pdffiles/bueros/sarajevo/13436.pdf>.

**İSLAM DEVLETİ ÖRGÜTÜ'NÜN (İŞİD) IRAK'TA ÇIKIŞ
VE YAYILMASININ SEBEPLERİ: 2003-2018**

**THE REASONS BEHIND THE RISE AND EXPANSION
OF THE ISLAMIC STATE (ISIS) IN IRAQ: 2003-2018**

Sarkan Salman ABUBAKER* & Aslı ILGIT**

ÖZ

Bu çalışma, Irak siyasi tarihinin önemli bir dönemi olan 2003-2018 yıllarında İŞİD'in "hilafet" ilan ettiği döneme odaklanarak örgütün ortaya çıkması, güç unsurlarını bünyesinde toplaması ve yayılmasında yerel koşulların oynadığı rolü incelemektedir. Bu bağlamda, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal ederek Saddam rejimini ortadan kaldırmasıyla yaşanan istikrarsızlık ortamında Baasçıların kamu kurum ve kuruluşlarından el çektilmesi, 2006 yılından itibaren görülen mezhepsel savaşlar, Sünnilerin siyasal süreçten uzaklaştırılması ve Baasçı subayların örgütün yönetim kadrolarında bulunmalarının rolü ele alınarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İŞİD, Irak, Terör, Terörizm.

ABSTRACT

This study focuses on an important period in Iraq's political history between 2003 and 2018, when ISIS declared *caliphate*, and examines the importance of local conditions for the organization's emergence, strength and expansion. In this

* Arş. Gör., Salahaddin Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Bilimi Fakültesi, sarkan.salman@outlook.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1136-0656>.

** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ailgit@cu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6560-3388>.

* Makale Geliş Tarihi: 13.05.2019
Makale Kabul Tarihi: 17.09.2019

context, the following issues are discussed: the suspension of Baathists from state institutions and organizations after the US invasion of Iraq in 2003; increasing sectarian violence since 2006, suspension of Sunnis from political process, and the role of the Baathist officers in the organization's administrative positions.

Keywords: ISIS, Iraq, Terror, Terrorism.

GİRİŞ

Irak Başbakanı Haydar el-İbadi, 2017 yılının Aralık ayında düzenlediği bir basın toplantısında Irak güçlerinin Irak içinde Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) hâkimiyetine son verdiğini ve İŞİD ile savaşın sona erdiğini duyurdu (BBC, 2017). Bu açıklamadan yaklaşık 2 yıl sonra, 2019 yılının Mart ayında, Suriye içinde elinde kalan son bölge olan Bağuz'da yenilgiye uğramasıyla hem bölgede çatışan güçler hem de Batılı liderler tarafından İŞİD'in "askeri olarak yenildiği" ve "halifeliğinin sona erdiği" ilan edildi. İŞİD'le mücadelede bu zafer ilanlarını bazı kesimler olumlu bir gelişme olarak yorumlarken, birçok uzman İŞİD'in aslında tam olarak yok edilmediğinin altını çizerek uyarılarda bulunmaktadır (Callimachi ve Schmitt, 2019; Gallagher, 2019).

2014 yılından itibaren küresel çapta 79 ortaklı bir koalisyon¹ ile mücadele edilen İŞİD örgütünün temellerinin 1980'li yıllara dayandığını söyleyebiliriz. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahale ettiği 1980'li yıllar, Selefilik gibi İslam'ın en radikal yorumu ile hareket eden cihatçı örgütlerin ortaya çıktığı dönem olarak nitelendirilmektedir (Haşimi, 2015: 84-88). Bu dönemde birçok Selefi grup ve örgüt tarafından önce Sovyetler Birliği'ne daha sonra ABD ve Batılı ülkelere karşı küresel bir cephe oluşturularak cihat adı altında yürütülen vekalet savaşları başlamıştır. Daha sonra bu küresel cephe El-Kaide örgütünün liderliğinde yayılmaya devam etmiş, günümüzde dünyanın en tehlikeli ve aykırı terör örgütü konumuna gelen ve İŞİD olarak da bilinen İslam Devleti örgütünün kurulmasında ilk adımı atmıştır.

Dünyada tek bir Müslüman devletin olmadığı inanışına sahip olan ve öncelikle Ortadoğu'da daha sonra da tüm dünyada hilafeti yeniden canlandırmayı amaçlayan İŞİD, 2013'ten itibaren Irak'ta ve Suriye'de geniş bir coğrafyayı işgal ederek bu alanlarda hilafeti ilan ettiğini duyurmuştur. Bu süreçte gerçekleştirdiği işgaller sonucunda insan gücü, askeri yeterlilik, mali kaynaklar

¹ Küresel koalisyon için, bakınız: İŞİD'e karşı Küresel Koalisyon (*Global Coalition against DAESH*), <https://theglobalcoalition.org/en/>.

ve propaganda yönünden sadece hâkim olduğu bölgelerde değil uluslararası toplum için de bir tehdit unsuru haline gelmiştir.

Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda, IŞİD'in ortaya çıkışı ve yayılması ile ilgili farklı argümanlar öne sürülmüştür. Bu çalışma, gittikçe büyüyen bu literatüre katkıda bulunmayı amaçlayarak özellikle Irak ve Irak'ta yaşanan gelişmelerden kaynaklanan faktörlere odaklanmaktadır. Bu amaçla, bir sonraki bölümde IŞİD'in ortaya çıkışı ve yayılması kısaca anlatılmakta, ikinci bölümde de bu sürece etki eden "yerel" faktörler incelenmektedir. Bu bölümde özellikle üç konu üzerinde durulmuştur: *Amerika'nın Irak'ı işgali ve Sünnilerin direnişi; Irak'taki mezhepsel savaş ve seçimlerinden sonra devam eden mezhepsel siyaset; Baasçıların rolü.* Sonuç bölümünde IŞİD'in ortaya çıkması ve yayılmasındaki iç faktörler özetlenip ileride bu konuda yapılabilecek çalışmalar için önerilerde bulunmaktadır.

1. IŞİD TERÖR ÖRGÜTÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI

1980'lerde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sonrasında işgale karşı direnen Afganlara destek olmak amacıyla farklı ülkelerden pek çok Müslüman gönüllü olarak Afganistan'a gitmişlerdir (Çiftçi, 2017: 47). Bu gönüllülere mali ve lojistik destek sağlamak amacıyla Usame bin Ladin ve Filistin Müslüman Kardeşler Örgütü önderi Abdullah Azzam tarafından "Mekteb el Hidamat (MAK)" (*Hizmet Bürosu*) kurularak, direnişçiler ile ilgili "El-Kaide" adlı bir veri tabanı oluşturulmuştur (Sandıklı, 2015: 13; Güçyetmez, 2017). Sovyetler Birliği'nin 1988 yılında Afganistan'dan çekilmesi üzerine dağılmaya başlayan gönüllüleri "El-Kaide" adlı yeni bir yapıda bir araya getiren Bin Ladin, zaman içerisinde farklı örgütlerle de ortaklık kurarak örgütün gücünü arttırmıştır (Ebrari, 2014: 7-8). Bin Ladin liderliğindeki El-Kaide, 1998 yılında Küresel İslami Cephe'yi oluşturarak, ABD, İsrail ve ortaklarına karşı cihat ilan etmiş, farklı ülkelerdeki ABD Büyükelçiliklerine, askeri kurum ve gemilerine terör girişimlerinde bulunmuştur (Saymaz, 2017: 34).

Bin Ladin tarafından küresel bir anlam yüklenen "cihat", ABD'nin Irak topraklarına girmesinin ardından IŞİD'in ilk kurucusu olarak bilinen Ürdünlü Ebu Musab el-Zerkavi liderliğinde buraya da sıçramıştır (Acun, 2014: 1-2). Afgan mücadelesi gönüllülerine destek olmak için Pakistan'a giden Zerkavi, burada daha sonra akıl hocası ve ruhani lideri olduğu düşünülen ve Selefi düşüncenin içinde yer alan Şeyh Ebu Muhammed el-Makdisi ile tanışmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 3-4; Stern ve Berger, 2015: 44). Zerkavi, bu aşamada henüz bin Ladin ile tanışmamasına rağmen El-Kaide'nin ideolojisinden etkilenmiş, el-Makdisi ile beraber Ürdün'e geri döndükten sonra Müslüman olarak kabul etmediği Ürdün yönetimine ve kraliyet ailesine karşı eylemler gerçekleştirmiştir (Kirdar, 2011: 3). 1993'teki bir saldırının ardından

hapishanede geçirdiği süreç de Zerkavi'nin Selefi düşünceyi ve şiddet yanlı cihat anlayışını benimsemesi açısından elverişli bir ortam oluşturmuştur (Şenol vd., 2016a: 279).

1994 yılındaki bir afla hapisten çıkan Zerkavi, 1999'da tekrar Afganistan'a giderek bu sefer bin Ladin ile görüşmüştür (Saymaz, 2017: 37). İlk etapta Zerkavi'yi "kibirli" ve "katı görüşlü" bulduğu söylenen bin Ladin, daha sonra El-Kaide'nin güvenlik sorumlusu Had Saif el-Adel tarafından ikna edilerek, Zerkavi'nin kendisine ait bir eğitim kampı oluşturmaya onay vermiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 13; Kirdar, 2011: 3). Böylece 1999'un son aylarında Zerkavi, Afganistan'ın batısında ve İran sınırı civarındaki Herat kampında "Tevhit ve Cihat" (TCÖ) ismi ile örgütün kurulmasında ilk adımı atmıştır (Hashim, 2014). 2001 yılında ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle Zerkavi örgütü ilk önce İran'a, sonra Irak'ın kuzeyine taşınmış, bu bölgede aynı zamanda el-Kaide ile işbirliği içerisinde olan İslamcıların kurduğu Ensar el-İslam örgütü ile temasa geçmiştir (Okumuş, 2014:115).

TCÖ, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ile dağılan Irak ordusundan geriye kalan silah, teçhizat ve cephane ile güçlenerek işgale karşı direnişini arttırmış, bir yandan da direnişe destek vermeleri için yabancı ülkelerdeki savaşçılara uluslararası ağlar aracılığıyla çağrıda bulunmuştur (BİLGESAM, 2015: 16-18). Bu çağrıdan kısa bir süre sonra işgalci güçlere karşı direnişe destek vermek için Irak'a çok sayıda yabancı savaşçı gelerek örgüte katılmıştır. Bu savaşçı grubu, bazıları Afganistan, Çeçenistan, Keşmir, Bosna gibi bölgelerdeki çatışmalarda bulunan deneyimli savaşçılardan oluşurken, bir kısmı ise Arap ve İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen gençlerden oluşmaktaydı (Acun, 2014: 1-2). Bu gelişmeler Irak El-Kaidesi'nin temellerini de atmıştır.

Irak işgalinin yanı sıra, özellikle Afganistan'da savaşın ardından Taliban rejiminin yıkılması ve El-Kaide'nin başlıca konumunu kaybetmesi örgütün Irak'ta yeniden yapılanması için önemli bir fırsat sunmuş oldu. Sünni ve Arap düşünce yapısı ve kültürü, El-Kaide ve diğer cihatçı Selefi grupları etkileyen önemli bir yapı taşı olmasından dolayı Irak, El-Kaide için Afganistan'dan daha önemli bir pozisyondaydı (Ali, 2015: 23-24). Diğer taraftan, El-Kaide'nin düşman olarak hedef aldığı ABD ve Batı ülkeleri, Irak'a saldırarak ve rejimi yıkarak örgüte yaklaşmış oldular. ABD güçleri ve müttefikleri Irak'a gelmeden önce Irak topraklarına ulaşan Zerkavi de, bin Ladin'in yolundan giderek cihat adına mücahit toplama çalışmaları yapmaktaydı. ABD güçlerinin Irak'a gelmesinin ardından Şiiler ile Sünniler arasında yaşanan mezhepsel çatışmaların baş göstermesiyle Zerkavi çatışmaları cihat adına alevlendirip aynı anda yakın ve uzak hedeflere karşı savaş ilan etmiştir.

TCÖ, bir yandan Irak'ta ABD'ye karşı gerçekleştirdiği saldırılarla adını daha fazla duyurmaya başlamış, bir yandan da güçlenmek ve yayılmak için *Iraklı güvenlik kuvvetlerinin güçlenmesini engellemek, ülkenin ekonomik yeniden yapılandırma sürecine zarar vermek ve ülkede yaşayan Sünni-Şii mezhepleri arasında bir arbede çıkartmak* gibi temel stratejiler geliştirmiştir (Erkmen, 2014). Bunlarla birlikte TCÖ'yü Irak'ta bulunan diğer isyancı gruplardan farklılaştıran en önemli özelliği uyguladığı taktiklerdi. ABD ve müttefiklerine karşı alışılmış silahlar ve gerilla taktikleriyle savaşmak yerine daha çok bombalı araçlar kullanarak intihar saldırıları gerçekleştirmiştir (Okumuş, 2014: 117).

2004 yılının Nisan ayında ABD ve Iraklı direnişçiler arasında yaşanan ve *Birinci Felluce Savaşı* olarak isimlendirilen bu çarpışmalardan sonra, El-Kaide için Zerkavi ve örgütünün direnişteki rolü ve önemi artmıştır. Zerkavi, savaş sonrasında kendisine “Felluce İslami Halifeliği'nin Emiri” olarak bağlılık yemini eden direnişçilerle gücünü arttırmıştır (Todenhöfer, 2015: 14). El-Kaide'nin daha önceki birleşme tekliflerini reddeden Zerkavi, 2004 Ekim ayında El-Kaide'nin lideri bin Ladin'in yaptığı son birleşme çağrısını kabul ederek El-Kaide'ye bağlılığını ilan etmiş ve örgüt “İki Nehir Topraklarındaki El-Kaide”, kısaca Irak El-Kaidesi (*Al Qaeda in Iraq*) adını almıştır (Şenol vd., 2016b: 193).

Irak El-Kaidesi, disiplini ve kullandığı profesyonel saldırı taktikleri ile kısa sürede Irak'ta güçlü bir silahlı örgüt haline geldi. El-Anbar şehri başta olmak üzere Sünni kesimin yoğunlaştığı bölgelerden ABD ve Irak güvenlik güçlerini çıkararak kendi adına büyük bir zafer elde etmiş, başkent Bağdat'ın Azamiye, Nazimiye, Ebu Garib bölgelerini ele geçirerek hükmettiği alanları genişletmiştir (BİLGESAM, 2015: 17). Ocak 2006'da ideolojisine yakın birkaç radikal İslami grup ile birleşerek önce “Mücahitler Şûra Konseyi”, daha sonra Ekim 2006'da “Irak İslam Devleti” (İİD) adlarını aldı (Oosterveld ve Bloem, 2016: 8). Özellikle 2007'deki terör eylemlerinde patlayıcı yüklü araçlar ve canlı bombalar kullanarak şiddetini arttırmıştır (Gürler ve Özdemir, 2014a: 123-124).

Bu gelişmeler neticesinde, ABD 2007 yılında Irak politikasını değiştirerek yeni bir strateji uygulamaya başlamış, bu doğrultuda Irak'a hem daha fazla askeri güç getirmiş hem de sert savaş uygulamalarının yerine halka dönük yumuşak güç uygulamalarına geçiş yapmıştır. Bu uygulamalar çerçevesinde, örneğin, Sünni yerlerde aşiretler vasıtasıyla “Sahva” (*uyanış*) Konseyi gibi bir takım direniş gruplarının kurulmasını desteklemiştir (Demirci, 2017: 2). Bu adımlar sayesinde İİD ve Ensar el-İslam dışında diğer gruplar silahlarını bırakmış, maaşa bağlanmış ve ABD güçleri ile beraber hareket etmeye başlamışlardır (Todenhöfer, 2015: 15-16). Bu çatışmalar kısa vadede İİD'nin güç kaybetmesine ve militan sayısının azalmasına sebep olmuştur (Gürler ve Özdemir, 2014b: 2).

2006'da önce Zerkavi'nin, daha sonra da örgütün başına geçen liderlerin peş peşe öldürülmesi ile, IŞİD'in liderlik mevkiine Ebu Bekir el-Bağdadi geçmiştir (Varlı ve Uğur, 2016: 9-10). El-Bağdadi'nin liderliğiyle birlikte örgütün Irak ve çevresinde etkinliği artmış, Suriye topraklarına da yayılmaya başlamış, ve Nisan 2013'te ismini bugün yaygın bilinen haliyle, "Irak ve Şam İslam Devleti" (IŞİD/DAEŞ) olarak değiştirmiştir (Güller, 2014: 114).² IŞİD, Irak'ın en büyük ikinci şehri olan Musul'u işgal ettikten sonra da, 29 Haziran 2014'ten itibaren el-Bağdadi'nin sözcülüğünü yapan Şeyh Mücahit Ebu Muhammed el Adnani'nin onun adına hutbe okutması ve Hilafeti ilan etmesi ile ismini "İslam Devleti" (*Islamic State*) olarak belirlemiştir (Irshaid, 2015). Sadece örgüt ve sempatanları IŞİD için "İslam Devleti" (Arapçada, *Devlet-ül İslam*) adını kullanıp, kendisinden "devlet" diye söz etmektedir. Dolayısıyla, IŞİD terör örgütünün ismi kurulduğu günden itibaren Tablo-1'de görüldüğü gibi sürekli değişmiştir.³

Tablo.1: Örgütün İsmi Değiştirdiği ve Faaliyette Bulunduğu Yıllar

ÖRGÜTÜN İSİMLERİ	FAALİYET YILLARI
Tevhit ve Cihat Örgütü	1999-2003
"İki Nehir Topraklarındaki el-Kaide" (Irak el-Kaidesi)	2004-2006
Mücahitler Şura Konseyi	2006
Irak İslam Devleti (İİD)	2006-2013
Irak-Şam İslam Devleti (IŞİD)	2013-2014
İslam Devleti (İD)	2014- Günümüz

İslam Devleti'nin kuruluşuna giden bu süreçte hem Zerkavi hem de Bağdadi için en önemli yol gösterici ve ideolojik destek "Vahşetin İdaresi: Ümmetin Önündeki En Kritik Aşama" adlı yayın olduğu iddia edilmektedir (Stern ve Berger, 2015: 54).⁴ El-Kaide içinden Abu Bakr Naji lakabıyla yazılan ve IŞİD'e yol haritası olan *Vahşetin İdaresi*, cihatçı grupların gerçekleştirdiği

² Örgüt, ismindeki "Şam" kelimesinin yorumlanmasına bağlı olarak farklı adlarla anılmaktadır. Arapça'da Şam'ın Suriye genelini ifade etmesinden dolayı "Islamic State in Iraq and Syria (ISIS)" kullanımı yaygındır (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 24). ABD, Şam'ın Suriye'den daha geniş toprakları ifade ettiği değerlendirmesiyle örgüt için "Islamic State in Iraq and Levant (ISIL)" adını kullanmaktadır.

³ Uluslararası camia da zaman içerisinde farklı isimler kullanmıştır. Yabancı kaynaklarda *AQI* (Al-Qaede of Iraq), *ISIL* (Islamic State of Iraq and Levant), *ISIS* (Islamic State of Iraq and Al-Sham), *IS* (Islamic State), *DAESH* (Dawlat Al-Islamiyah f'al-Iraq Wa Belaad Al-Sham) isimleri kullanılmaktadır (Blanchard ve Humud, 2017: 1). Bu çalışmada, yaygın olarak kullanılmasından dolayı IŞİD adı kullanılmıştır.

⁴ Kitabın orijinali için bakınız: Naci, E. (2004). *İdaratu't- Tevahiş: Ahtar Merhaletu Setestemirru Bihe el Umme*. (y.y): İslami Çalışmalar ve Araştırmalar Merkezi. Kitabın İngilizcesi için bakınız: Naji, E. (2006). *The Management of Savagery: The Most Critical Stage Through Which the Umma Will Pass* (W. McCants. Çev.). Boston: John M. Olin Institute for Strategic Studies, Harvard University. http://media.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/2800/Management_of_Savagery.pdf (Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019). Bu kitap, ilk olarak 2004 yılında şu anda aktif olmayan cihadi bir Internet sitesi olan *Ekhlis* üzerinde yayınlanmıştır (Stern ve Berger, 2015: 54).

saldırıların mantığına ilişkin birtakım fikirler vermektedir (Lafon, 2017: 50; Taştekin, 2016: 246; Stern ve Berger, 2015: 54-56). Bu kitapta vahşet, “rejimin çöktüğü ve hiçbir kurumsal otoritenin hükmünün geçmediği bir durum” olarak nitelendirilirken; kâfirlerin bütün bölgeleri ele geçirmiş olması sebebiyle İslami hilafeti inşa etmenin tek yolunun savaşmak olduğu belirtilmektedir (Kekilli, 2016: 9-10). Saldırıların temel siyasi amacı, yönetimi ve toplumsal düzeni beşeri rejimler yerine şeriat ile sağlayıp devam ettirebilir İslami hilafeti oluşturmaktır. Bu amaçla, Naji öncelik sırasına göre eylem yapacakları yerlerin seçiminden başlayarak yöntemli bir yaklaşımı tavsiye etmekte ve öncelikleri belirlemektedir. Buna çerçevede kitapta, *arazinin coğrafi derinliği ve izlenecek yol ve yöneme uygun bir topografyaya sahip olması; devlet otoritesinin çevrede ve kentlerin varoşlarında azalmış olması; cihada katılım için bir altyapının olması; halkın kültürel ve dinî bakımlardan tebliğe açık olması, ve son olarak, silah temini ve sevkiyatına uygun yerlerin olması* gibi unsurların altı çizilmiştir (Lafon, 2017: 53). Naji’nin, ilk başta açıklanan siyasi hedefe erişmek maksadıyla harekât planında uygulanacak üç temel aşamayı, *moral bozma ve bitkin düşürme, vahşetin yönetimi, İslam Devleti’nin kurulması*, şeklinde belirlediği bu kitaptaki yaklaşım ile örgütün kurduğu yapı arasında bir benzerlik olduğu söylenebilir.

2. İŞİD’İN IRAK’TA ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASININ SEBEPLERİ (2003-2018)

ABD’nin Irak İşgali ve Sünni Direnişin Başlaması

New York’ta meydana gelen 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Saddam Hüseyin rejiminin elinde olduğu tahmin edilen kimyasal silahlar konusunda ABD’nin endişeleri daha da arttı. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, 5 Şubat 2003’te BM Güvenlik Konseyi’ndeki konuşmasında, Saddam yönetimini kitle imha silahlarına sahip olmakla suçlamış, Irak’ın kuzeyinde bulunan TCO’nün El-Kaide ile bağlantılı olduğunu ve Saddam rejimi ile işbirliği yaptığını iddia etmiştir (Gürler ve Özdemir, 2014a: 113).

Aslında ABD’nin Saddam rejimini değiştirme planı 1998 yılının Ekim ayında ABD kongresinde onaylanan Irak’ı Kurtarma Yasası’na (*Iraq Liberation Act of 1998*) dayanmaktadır.⁵ 11 Eylül olaylarının ardından yasa programa dönüştürülerek Irak’ı işgal etmek için uygun bir zemin yaratılmış oldu. 19 Mart 2003’te (Doğu Zaman Dilimi) Saddam Hüseyin’in Bağdat’taki sarayının vurulmasıyla başlayan Irak saldırısı, Amerikan ve müttefik güçlerin Irak topraklarına girmesiyle devam etmiş ve ülke üç hafta gibi kısa bir sürede tamamen işgal edilmiştir. 9 Nisan, Irak’ta 35 yıllık Saddam ve Baas rejiminin

⁵ Yasanın tamamı için, bakınız: H.R. 4655 Iraq Liberation Act of 1998, 105th Congress, <https://www.congress.gov/bill/105th-congress/house-bill/4655>

yıkılış günü olarak tarihe geçerken (Kirmanj, 2017: 454), ABD 1 Mayıs'ta operasyonun sona erdiğini ilan etmiştir (Sanger, 2003).

Irak'ın işgali ile birlikte ülkede yeni oluşacak düzenin nasıl olacağı ve işleyeceği sorusu gündeme gelmiştir. Bu konuda 16 Nisan 2003 tarihinde Irak'ın her alanda yeniden yapılandırılmasına yönelik Irak Geçici Yönetim Koalisyonu (IGYK) oluşturulmuş, başına da eski bir dışişleri mensubu ve anti-terör uzmanı olan Paul Bremer getirilmiştir. Koalisyon Geçici Otoritesi, geçici yönetim süresince Irak'ın etkin bir şekilde yönetilmesi için hükümet yetkilerini üstlenerek tüm yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donatılmıştır (Pirinççi, 2004: 4).

Bremer göreve gelir gelmez ilerde sorun oluşturacak iki karar çıkarttı: Baas Partisi'nin kökünün kazınarak üyelerinin işgal ettiği önemli pozisyonlardan temizlenmesi ve Irak'ın kara kuvvetleri, hava kuvvetleri, donanma, muhaberat ve Baas milisleri dahi tüm güvenlik birimlerinin lağvedilmesi (Taştekin, 2016: 135). Bu kararlar sonucunda Savunma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı dağılmış, yaklaşık olarak ordudan 385.000, polis teşkilatlarından 285.000, özel kuvvetlerden 50.000 kişi ile Baas partisinden bir milyona yakın insan görevlerinden alınıp işsiz bırakılmış ve bu durum devlet mekanizmasını işlemez hale getirmiştir (Abdullatif vd., 2017: 590).

Bu durum karşısında Temmuz 2003'te Iraklılardan oluşan 25 kişilik Irak Geçici Hükümet Konseyi (IGHK) Irak'taki etnik ve mezhepsel ayrımı göz önünde bulundurarak Irak siyasi yapısının yeniden inşa edilmesini sağlamıştır. Bu konseyde 12 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen, 1 Hristiyan temsilcileri ve 1 başkan yerini almıştır. Saddam döneminde nüfusun yaklaşık %60'ını oluşturan Şiiler, IGHK'nin kurulmasıyla Saddam zamanında siyasi alanda üstün olan Sünnileri azınlık durumuna getirmeyi başarmışlardır (Dmeral, 2018: 143). Ayrıca Bakanlıkların dağılımı da Konsey üyelerinin seçiminde etkili olan oranlara göre gerçekleştirilmiştir. Sayılarda gösterilen tutarlılık, bakanlıkların önem bakımından dağılımında dikkate alınmamıştır. Daha da önemlisi güvenlik, savunma, ekonomi ve adalet gibi temel görevleri yerine getirmek işgal güçlerinin sorumluluğuna bırakılmıştı. Stratejik bakanlıklardan Petrol ve İçişleri Bakanlığı Şiilere, Maliye Bakanlığı Sünnilere, Dışişleri ve Sanayi Bakanlıkları ise Kürtlere tesis edilmişti (Cansever, 2010: 88).

Bu sırada aynı yılın Ağustos ayında Zerkavi'nin örgütü Bağdat'da önce Ürdün büyükelçiliği önünde daha sonra BM'nin ana binasında bombalı saldırı gerçekleştirmiştir (Brewer vd., 2015: 6). Bu iki saldırı büyük bir yankı yaratmasına rağmen Irak Yüksek Meclis başkanı Muhammet Bakır Hekim'in⁶

⁶ Muhammed Bâkır el-Hekim, 1950'lerden 1970 yılına kadar Şii dünyasının genel dini mercii olan Ayetullah Uzma Muhsin Tabatabaî el-Hekim'in oğludur.

Hz. Ali camisinde cuma namazı çıkışında Sünniler tarafından öldürülmesi ABD geçici yönetimine ve onun Kürt ve Şii yardımcılara karşı başlatılan savaşın başlangıcı sayılabilir (VOA, 2003).

Bu dönemdeki terör saldırılarında El-Kaide ile TCÖ ilk sırayı almalarına rağmen, Baasçılar ve önceki Irak ordusunun güvenlik ve istihbarat birimlerinin başındaki subaylar tarafından kurulan çok sayıda yeni örgüt de ABD güçleri ve müttefiklerine karşı saldırılara başlamıştır. Bu grupların en önemlisi Saddam Hüseyin'in sağ kolu olan İzzet Duri'nin liderliğindeki Nakşibendî grubu idi. ABD güçleri ve Şiiler, Baasçıları ve Sünni aşiret liderlerinin bir kısmını eski yönetimin savunucusu, Selefiler tarafından kurulan diğer grupları da cihatçı olarak görüyorlardı.

Gerçekte ise, geçici yönetim tarafından “ordunun tasfiye edilmesi ve Baasçıların çıkarılması” şeklinde çıkarılan iki karar, Sünnilerin direniş başlatmasındaki önemli sebepler olarak sayılabilir. ABD'nin Baas rejimini yok etmek için aldığı bu kararlar, Saddam rejiminin omurgasını oluşturan Sünnileri umutsuz bir konuma düşürmüştür.⁷ Bu kararları İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nazi'lerin ve faşistlerin Almanya ve İtalya'da kamu kurum ve kuruluşlarından uzaklaştırılmasına benzeten Kirmanj (2017: 459) bu durumun Irak'ta daha farklı sonuçlara yol açtığını, “Baasçıların devlet kurumlarından uzaklaştırılmasının genel olarak Sünnilerin kamu kuruluşlarından çıkarılmasına” neden olduğunu belirtmiştir. Bir başka ifadeyle, Baasçıların devlet kamu kurum ve kuruluşlarından istifa ettirilmesi genel olarak Sünnilerin devlet görevlerinden uzaklaştırılmasına, aynı zamanda tüm siyasi, askeri ve idari kurumlardan dışlanması ve işsiz bırakılmasına neden olmuştur.

Ancak ordunun tasfiye edilmesi ve Baasçıların kamu kurum ve kuruluşlarından uzaklaştırılması, Şii ve Kürt grupların hükümete ve siyasi sürece katılmalarının ön şartını oluşturuyordu. 2007-2008 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Baasçıların sürülme kararı Şiiler ve Kürtler tarafından destek görürken, Sünnilerin yaklaşık %50'si bu kararın uygulanmasının ülkedeki siyasi gidişatı bozacağı yönünde görüş bildirmiştir. Ordunun tasfiyesi konusunda ise Sünnilerin %7'si ve Şiilerin %11'i kararı doğru bulduklarını belirtirken, Kürtlerin %52'si ordunun tasfiye edilmesini onaylıyordu (Moaddel, Tessler ve Inglehart, 2008: 15). Dolayısıyla, Irak halkını oluşturan bu gruplar, Geçici Yönetim Koalisyonu'nun kararları karşısında aynı görüş ve tepkiye sahip değillerdi. Bu veriler Baasçıların köklerinin kazınmasının genel olarak destek gördüğünü ancak

⁷ 1980-1988 Irak-İran savaşı sürecinde, Saddam Hüseyin İran odaklı Şii dünyasının varlığına karşı, Irak'ta hükümet destekli bir Sünni yapılanmaya geçilmesine karar vermiştir. Böylece, Irak içerisinde var olan tüm kamu kurum ve kuruluşlarında Sünni kesimin ağırlığının arttığı, bununla birlikte Şiilerin sürgün edilip tutuklandığı bir süreç başlamıştır (Dmeral, 2018:76).

ordunun tasfiye edilmesinin ise daha çok Şii ve Kürtler tarafından desteklendiğini göstermektedir. Sünnilerin tarih boyunca iktidara ulaşmak ve iktidarda kalmak için orduyu kullanması, Şii ve Kürtlerin ordunun tasfiye edilmesi isteklerini ve ısrarını beraberinde getirmiştir.

Koalisyonun aldığı bu kararların, Sünnilerin direniş başlatmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Genel olarak, ABD'nin Irak'ı işgalinin Sünnilerin direnişine ve Irak'ta oluşan istikrarsızlığa olan etkileri şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak, ABD'nin Irak toplumunun doğal yapısı, özellikle de siyasi ve mezhebi mücadelenin derinliği konusunda bilgi sahibi olmayıp bu yapıyı yanlış okumasıdır (Erkmen, 2008). İkincisi, merkezi ve güçlü Saddam rejiminin yıkılmasıyla uzunca bir dönem bastırılmış başta etnik ve mezhebi olmak üzere diğer siyasi, toplumsal ve iktisadi sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamış, bu süreçte ortaya çıkan boşlukları terör örgütleri doldurmaya çalışmıştır (Kirmanj, 2017: 458). Son olarak, ABD'nin işgaliyle 80 yıllık iktidar gücünü ve statüsünü kaybeden Sünnilerin, iktidarı Şiiler, Kürtler ve diğer gruplarla paylaşmakta zorlanmasıdır.

Mezhpsel Savaş ve Mezhpsel Siyaset

2005 Yılı Seçimleri ve Referandum: Sünni Direnişin Yayılması

Paul Bremer yönetiminin yetkilerini devretmesiyle İyad Allavi liderliğinde kurulan Irak Geçici Hükümetinin kuruluş misyonu genel seçimleri yapmak için kolaylık sağlamak ve seçimlere uygun bir zemin yaratmaktır. Bu süreçte Şiilerin seçimlerin yapılması konusunda ısrar etmeleri önemli bir etkindir (Kirmanj, 2017: 460). Şii lider Sistani, "Oy vermek dini vecibedir" diyerek Şiileri sandığa yönlendirirken, Sünni gruplar taraftarlarının seçimlere katılmalarını teşvik etmemekte, hatta tamamen karşı çıkmaktaydı (Taştekin, 2016: 127). Zerkavi'nin örgütü de demokrasiyi ve parlamenter sistemi kâfirlerin sistemi olarak nitelendirerek demokrasiye karşı savaş ilan eden Selefi cihatçı örgütlerden biriydi. Bu çerçevede, seçimlere katılmak isteyen Sünni liderlere suikast düzenlemekte ve çeşitli seçim bürolarına saldırarak halkın seçimlere katılmasını engellemeye çalışmaktaydı (Weiss ve Hassan, 2016: 47). Tüm bunlara rağmen, ilk genel seçimler yeni ve daimi bir anayasa hazırlamak amacıyla Irak halkının temsilcilerini seçmek için 2005 yılının Ocak ayında yapıldı.

Bu seçimde, Sünniler seçimleri boykot ederken, Şiiler ve Kürtler büyük bir çoğunlukla seçime katıldılar. Kürt ve Şii bölgelerinde seçime katılım oranı %80-%90 ve %60-%70 civarında iken, Sünni Arapların yoğunlukta olduğu örneğin Anbar kentinde seçimlere katılım oranı %2'de kalmıştır. Diğer Sünni Arap şehirlerinde de bu oran %35'i geçmemiştir (Çetinsaya, 2005).

Irak Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu tarafından 30 Ocak 2005 seçimlerinin resmî sonuçları 13 Şubat'ta açıklandığında beklenildiği gibi en fazla oy alanların Şiiler olduğu görülmüştür. Iraklı Şiilerin dini lideri olan Ali Sistani'nin destek verdiği Birleşik Irak İttifakı (Şii İttifakı) 275 üyeli mecliste 140 sandalye kazanmayı başarmıştı. Kürt ittifakı 75 üyeyi, Allavi'nin çoğunlukla laik ve orta sınıf Şii nüfusuna (ve kısmen de bazı Sünni kesimlere) dayandığı söylenen partisi ise 40 üyeyi meclise göndermiştir (İnat, 2005: 67). Komünist Partisi'nden Mukteda Sadr yanlılarının partisine kadar çeşitli kesimleri temsil eden diğer dokuz ufak parti ise 20 sandalyeyi paylaşmıştır. Bu partiler arasında Arap Sünniler sadece altı sandalye kazanmışlardır (Çetinsaya, 2005). Böylece 2005 başında Sünnilerin boykotu altında yapılan ilk genel seçimde Şii Araplar ve Kürtler mecliste üstünlük sağlayarak yeni anayasanın hazırlık sürecini etkileme şanslarını da arttırmışlardır (Taştekin, 2016: 129).

Bu durum Sünnilerin daha sonra Ağustos 2005 yılında yapılan anayasa referandumuna daha büyük oranda katılarak anayasa konusundaki red kararlarını göstermek istemelerine sebep olmuştur. Ancak yine Şii ve Kürtlerin yoğun katılımıyla gerçekleşen referandum sonucunda %79'luk "evet" oyuyla yeni anayasa halk tarafından kabul edilerek 2005 Aralık'ında yapılacak olan genel seçimlere yol açmış oldu (Kirmanj, 2017: 460).

15 Aralık seçimlerini önceki seçimden farklı kılan en temel özellik, Sünni Arapların bu seçimlere %85 gibi büyük bir oranda katılımlarıdır (Cansever, 2010: 108). Bu rakam Şii eyaletlerdeki katılım oranının (%70) çok üzerinde, Kürtlerin yoğunlukta olduğu vilayetlerdeki katılım oranının ise (%89) biraz altındaydı (İnat, 2005: 67). Seçim sonuçlarına bakıldığında ise ⁸, 275 sandalyeli parlamentoda dini hassasiyet ile öne çıkan Şii blok *Birleşik Irak İttifakı* 128, KDP ve KYB liderliğindeki *Kürdistan İttifakı* 53, hem Sünni Arap hem de İslamcı kimliği ile öne çıkan Adnan Duleymi'nin liderliğindeki *Irak Uzlaşma Cephesi* 44, Şii ve Sünni laik kesimleri buluşturan İyad Allavi'nin *Irak Ulusal Listesi* 25, hem Arapçı hem Sünni İslamcı Salih el Mutlak'ın *Ulusal Diyalog Cephesi* 11 sandalye elde ettiler (Çubukçu ve Özhan, 2010: 14). Fakat bu seçimde de seçmenler partilerin ideolojik ve siyasi vaatlerine ya da hükümet programlarına değil, etnik ve mezhepsel kimliklerine göre oy kullanmayı tercih etmişlerdir. Şii grupları temsil eden Birleşik Irak İttifakı'nın Bağdat ve güney şehirlerde, Sünni Arapların orta bölgelerde, Kürt grupların ise kuzey alanda yer alan Erbil, Dohuk ve Süleymaniye'de başarı sağladıkları görülmüştür (Pınartaş, 2011: 57).

⁸ 15 Aralık seçimlerine katılan siyasi grupların listesi için, bakınız: Dursunoğlu, A. (2006). Irak ve 15 Aralık Seçimleri. <http://www.ydh.com.tr/YD17-irak-ve-15-aralik-secimleri.html> (Erişim tarihi: 26.7.2018).

Seçimler sonrasında, Irak tarihinde ilk defa bir Kürt kökenli siyasetçi, KYB lideri Celal Talabani, ülkenin cumhurbaşkanı oldu. Başbakanın kim olacağı konusunda yapılan dört aylık bir tartışmanın ardından taraflar Şii kökenli Maliki'nin başbakan yapılması konusunda uzlaşmaya vardılar. Bu süreçten sonra artık iktidar Şii, Sünni ve Kürtler arasında bölüşlerek devletin cumhurbaşkanı Kürt, hükümet başkanı Şii ve meclis başkanı da Sünni Arap olması yönünde karar almıştır. Bununla birlikte, ilk Irak ordusu ne kadar Sünni ise, yeni Irak ordusu da o kadar Şii hale getirilmiştir (Luizard, 2015: 60).

Hükümet içinde etkin olan ve özellikle de İçişleri gibi önemli bir bakanlığı ellerinde bulunduran Şiiler, polis ve özel kuvvetlere binlerce Şii kökenli kişiyi yerleştirmenin yanı sıra, Şii milis üyeleri ve liderlerini önemli güvenlik kurumlarının başına getirerek bu yeni düzeni kendi lehlerinde kullandıkları görülmüştür. Yeni atanan Şiiler, eski hesaplaşmalara girerek İçişleri bakanlığında sahip oldukları mevki ve güçlerini özellikle güvenlik ve istihbarat birimlerinde çalışan Sünnilere karşı kullanmışlardır. Başka bir ifadeyle, Şiilerin bir kısmının rejimin yıkılmasından sonra oluşan düzeni mezhepsel çatışma ve tarihi hesaplaşmalar için kullanmaları ve siyasi ve askeri alanda güçlenerek Sünnileri marjinalleştirmeleri, Sünnilerin daha sert tepkilerine ve şiddet eylemlerine baş vurmalarına neden olmuştur (Kirmanj, 2017: 462).

Böyle bir ortamda, Zerkavi ve arkadaşları için önemli olan mezhepsel sıcak çatışma hattında olmak, Irak'taki arbedenin içine karışmak, ABD ve Şiilerle mücadele etmektir. İlk zamanlardan beri Şiileri hedef alan Zerkavi'nin bu hamlesi Irak'ta mezhepsel çatışmayı daha da alevlendirmiştir. Bununla birlikte örgüt halk desteğı açısından daha da güçlenerek özellikle Anbar, Diyala, Selahattin, Babil, Vasit gibi Sünni çoğunluklu bölgelerde daha etkin hale geldi (Tahir, 2015: 15). Buna karşılık Şii milisler, güvenlik güçleri ve polisin hem doğrudan hem de dolaylı yardımı ile intikam amaçlı ölüm komiteleri kurmuşlar, ilk zamanlarda sadece Irak ordusunun eski üst düzey subaylarını hedef alan sınırlı eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Ancak Samarra'da geçmişı 944 yılına uzanan İmam El-Askeri camisine 2006 yılında Zerkavi tarafından yapılan saldırıdan sonra Şii-Sünni karşıt grupları arasındaki şiddet daha da artmıştır (Kirmanj, 2017: 463). Özellikle Bağdat'ın Sünni bölgelerinde Şii saldırıların artmasıyla Sünnilerin başkentteki oranı %45'ten %25 seviyelerine kadar inmiştir (Taştekin, 2016: 93).

2010 Yılı Seçimleri: Sünnilerin Siyasi Süreçten Ümitlerini Kesmesi

2005 yılındaki ilk seçimlerden sonra, 2010'un Mart ayında yapılan ikinci dönem seçimlerinde Irak siyasi ortamında bazı önemli değışiklikler gözlenmiştir. Örneğın, 2005 yılı seçimlerinde Şiiler tek bir ittifak listesiyle seçimlere katılırken, 2010 yılı seçimlerinde Maliki, "Hukuk Devleti" adı altında yeni bir liste oluşturarak Birleşik Şii İttifakı'ndan ayrılmıştır. Buna karşılık, İyad Allavi ve

bazı Sünni gruplar tarafından “Irakiye” (Laik Şii-Sünni) listesi adı altında geniş katılımlı bir ittifak kurulmuştur (Smith, 2010: 7). Bir başka değişiklik de, 2005 yılı seçimlerinde, daha çok mezhepsel çağrılar yapılırken 2010 yılı seçimlerinde genel olarak tarafların çağrılarında seküler sesler baskındı (Kirmanj, 2017: 474).

Seçimlerin sonucunda Allavi liderliğindeki *Irakiye* listesi Sünnilerin yoğun katılımı ve desteği sonucunda ve bazı Şii grupların da desteğiyle 325 koltuğun 91’ini almayı başardı. Seçimlerde ikinci olan Maliki liderliğindeki *Hukuk Devleti* listesi 89 koltuk kazanabildi. *Irak Ulusal İttifakı* üçüncü (70 milletvekili) ve Kürt listesi dördüncü (43 milletvekili) parti olarak seçimi tamamlamıştır. Bu dört partinin hiçbirisi tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu sağlayamadığından taraflar arasında uzun süren görüşmeler ve çetin pazarlıkların ardından seçimlerden dokuz ay sonra yeni Irak Hükümeti kurulabilmiştir (Smith, 2010: 8).

Bu dönemde Anayasa’daki boşluklar da yeni hükümetin oluşumunun gecikmesine sebep olmuştur. En fazla tartışılan hususların başında, hükümet kurma görevinin kime verileceği gelmektedir. Bu görevin seçimlerden birinci çıkan partiye mi, yoksa parlamentoda çoğunluğu oluşturan gruba mı verileceği taraflar arasında sorun yaratmıştır (Pınartaş, 2011: 68). Anayasa’nın bu konudaki yetmiş altıncı maddesi açık olmadığından, Federal Yüksek Mahkeme’nin görüşü esas alınmıştır. Seçim sonuçlarının resmi olarak açıklanmadığı bir ortamda mahkemenin kararı “yeni hükümeti kurma yetkisinin, parlamentoda temsil edilen siyasi partiler arasında oluşturulacak koalisyonlardan en fazla sandalyeye sahip olana verileceği” yönünde olmuştur (ORSAM, 2016: 23).

Alınan bu kararın ardından Kanun Devleti İttifakı ve Ammar El Hekim’in liderliğindeki Irak Ulusal İttifakı “Ulusal İttifak” adı altında mecliste işbirliği kararı almış ve böylece parlamentodaki sandalye çoğunluğunu elde etmişlerdir. Seçimlerde birinci olan Irakiye Listesi hükümet kurmanın kendilerinin hakkı olduğunu ifade etmesine rağmen bu görev Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani tarafından Nuri El Maliki’ye verilmiştir (Pınartaş, 2011: 66). Böylece Maliki listesi ve Ulusal Şii İttifak’ı siyasi ve kanuni bir hamleyle Allavi’nin listesini desteklerken, Sünniler seçimlerin galibi olmalarına rağmen hükümet kurma şansı bulamamışlardır.

Şiiler arasında oluşturulan ittifak, Şiilerin toplamda 159 koltukla parlamentoda çoğunluğu ele geçirmelerine neden olmuş ve bu süreçte Kürtler hükümetin kurulmasında belirleyici bir güç haline gelmiştir. Sonuç olarak, hükümet kurma aşamasında Maliki’ye ikinci defa başbakan olma şansı verilirken Kürt kökenli Celal Talabani cumhurbaşkanı olarak makamında kalmaya devam etmiştir. Usame Nuceyfi de bir Sünni olarak parlamento

başkanlığına seçildi (Kirmanj, 2017: 480). Bununla birlikte, en önemli sonuçlardan biri İçişleri ve Savunma bakanlarının belirlenmesinin Maliki tarafından geciktirilmesi ve kendisinin bu iki bakanlığı bir yıl boyunca vekâleten yürütmesi olmuştur.

Seçimlerde büyük bir başarı elde ettikleri halde hükümeti kuramayan Sünniler Anbar, Ninova, Selahattin ve Diyala gibi birkaç vilayetten oluşan alanda bir bölge kurma girişiminde bulundular. Hatta Federal bölgede ısrar eden Sünniler, IŞİD'e karşı savaşmayı tıpkı Kürdistan bölgesi gibi yarı bağımsız Sünni federal bölge ve peşmerge gibi özerk bir ordu oluşturulması şartına bağlıyordu. Ancak Sünnilerin bu talebi de reddedildi. Milislerden ve Maliki taraftarlarından oluşan bazı göstericiler asayiş ve polisin gözü önünde Diyala valisinin çalışma merkezini ve evini bastılar. Bu durum, bazı valilik meclisi üyelerinin Hanekin'e kaçmalarına ve Kürtler tarafından koruma altına alınmalarına neden oldu. Sünni vilayetlerin bölge yapılması girişimleri, özellikle de Diyala vilayeti, Maliki'nin engeline takıldı. Maliki yaptığı bir açıklamayla federal bir bölgenin kurulmasının Irak'ın parçalanması anlamına geleceğini ifade etmiştir (Wing, 2010).

Sünniler, siyasi sürece katılımı karşılaştıkları zorluklar karşısında ve birkaç vilayetin birleşerek bir bölge kurma isteklerinin de reddedilmesi sonucunda sistem içinden siyaset yapma konusunda ümitsizliğe kapıldılar. Seçimlerden sonra Maliki'nin mezhepsel ve tekçi siyasetinin devam etmesi de Sünnilerin bu ümitsizliklerinin bir halk direnişine dönüşmesinde etkili olmuştur.

Maliki'nin Mezhepsel Siyaseti: IŞİD'in Yükselişinin Sosyal Dinamikleri

Seçimden sonraki dönemde, ABD güçlerinin Irak'ta kalması büyük tartışmaların yaşandığı konulardan biriydi. Öncelikle, ABD'nin bir tarafta Afganistan'ı, diğer tarafta Irak'ı işgal ederek bölgede hem askeri gücünü hem de fiziksel varlığını ve görünürlüğünü arttırması İran'ın güvenlik endişelerini ve tehdit altında olduğu algısını kuvvetlendirmiştir. İran'ın bu tedirginliği bir yandan askeri alanda yeni düzenlemeler yapmasının önünü açarken bir yandan da ABD'nin de Irak'tan çekilmesi adına yaptığı çağrılar arttırmasında etkili olmuştur. İran, aynı zamanda, nüfusun çoğunluğunun Şii olmasından dolayı Şiilerin iktidarda olması görüşüyle Irak'ta işgal ile beraber oluşturulan geçici koalisyon hükümetinin meşruiyetini sorgulayıp yönetimin seçimle başa gelmesi yönündeki baskılarını arttırarak Irak'ta etkinlik sağlamaya başlamıştır (Öztürk, 2013: 5). İran'ın desteğiyle iktidardaki Şii partiler de ABD'nin Irak'tan çekilmesi yönündeki tercihlerini belli etmişlerdir. İran'ın ABD güçlerinin Irak'tan çıkarılması konusunda Bağdat merkezi hükümeti üzerindeki baskısının yanında Irak halkının da bu işgalin sona ermesi yönündeki talepleri sonucunda Maliki

hükümeti ve Amerikalı yetkililer ABD güçlerinin 2011 yılı sonuna kadar Irak'tan çekilmesi konusunda uzlaşmıştır (Dreazen, 2011).⁹

2011'den sonra ABD'nin Irak'tan çekilmeye başlamasına rağmen, Irak güvenlik güçlerinin planladıkları kurumsallaşma süreci tamamlanamamış, Maliki iktidarının merkezi yönetimi güçlendirme söylemi otoriterleşmeyi hızlandırırken iç güvenliğin kolluk kuvvetlerine devrini yavaşlatarak durma noktasına getirmiştir. Başbakan Maliki iç güvenlik tehditleriyle mücadele ve savunmada yerel kolluk kuvvetleri yerine orduyu kullanmayı seçmiş, Silahlı Kuvvetler Başkomutanı sıfatıyla Irak'ın güvenlik bürokrasisini adım adım tekeline geçirmeyi başarmıştır. Maliki, askeri danışmanlık adıyla kurduğu Başkomutanlık Bürosu aracılığıyla silahlı kuvvetler içinde kendisine itaat eden sadık subayların rütbeleşmesini sağlamış ve resmi olmayan bir emir-komuta zinciri oluşturmuştur (Sandıklı vd., 2015: 8). Böylelikle Başbakan Maliki, iktidarının ilk döneminde güvenlik bürokrasisinin genelini elde etmiştir.

Bu süreçte, diplomatik dönüm noktası sayılan bir gelişme yaşanmıştır. ABD ile Irak Hükümeti arasında 2008 Kasım ayında Güçlerin Statüsü Anlaşması (*SOFA*) imzalanmış ve bu anlaşma gereği El-Kaide ile mücadele için kurulan Sahva Konseyi'nin sorumluluğunun ABD'den Irak hükümetine geçmesi kararı alınmıştır. Ancak Amerikalılar Irak'tan çekildikten sonra, Maliki yönetimi bu gruplarla çalışma ve birlik olma konusunda istekli bir tavır sergilememiş ve Sahva hareketi içindeki Arap milislerin ordu içerisine girip uyum sağlamalarına izin vermemiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 100). Yaklaşık otuz bine yakın profesyonel askeri ilgilendiren bu karar, kırılgan, hoşnutsuz ve işsiz askerleri potansiyel birer militan konumuna düşürmüştü ve onları kısmen bu yola sürüklemiştir. Nitekim, Sahva adına mücadele eden askerlerin bir bölümü, 2012'den itibaren IŞİD'in yanında çatışmaya başlamışlardır (Çiftçi, 2017: 50).

Maliki'nin, ikinci döneminde ise Bağdat merkezi yönetimindeki Sünni siyasilerin etkinliğini kırmaya ve zayıflatmaya yönelik hareket ettiği gözlenmiştir. Bu çerçevede, Maliki yönetimi 2011 sonunda ABD ordusunun Irak'tan çekilmesinin ardından Sünnilere yönelik baskıları arttırmış ve üst düzey Sünni politikacıları terör suçlamasıyla yönetimden uzaklaştırıp tutuklamaya başlamıştır (Şenol vd., 2016a: 280; BİLGESAM, 2015: 19). Örneğin, Aralık 2011'de Başbakan Maliki'nin emriyle dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı (Sünni Arap) Tarık el-Haşimi'nin gizli suikast timleri kurduğu ve teröre destek verdiği iddialarıyla yurtdışına çıkışı yasaklanmış ve hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. El-Haşimi, Irak-Kürdistan yönetimine kaçarken üç koruması

⁹ ABD, Aralık 2011'den sonra Irak'tan askerlerini çekmesine rağmen IŞİD'in 2014'te Musul'u işgal etmesiyle dönemin Irak Başbakanı Nuri el-Maliki'nin çağrısı üzerine yeniden askerlerini Irak'a göndermiştir.

“şüpheli terörist faaliyet” sebebiyle gözaltına alınmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 108-109). Irak’ın kuzeyinde bir süre sürgün hayatı yaşayan el-Haşimi’yi misafir olarak kabul eden Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani, eski Şii Başkan İbrahim Caferi ve eski Sünni Meclis Başkanı Mahmud Meşhedeni krizin çözülebilmesi amacıyla arabuluculuk etmeye çalışmışlarsa da sonuç alınamamıştır.

Maliki’nin Sünni üst düzey siyasileri yönetimden el çekirme girişimlerinin bir başka örneği de, 2012’nin sonunda Maliye Bakanı Rafi el-İsavi ve korumaları için terör suçu kapsamında tutuklama kararı çıkarılmasıdır. Bu karara tepki olarak Irak’ın Anbar şehrinde Sünni Araplar tarafından düzenlenen gösteriler ve protestolar kısa zamanda Musul, Kerkük, Diyale ve Felluce’ye kadar yayılmıştır (Semin, 2013). Protestoların en yoğun gerçekleştiği Anbar vilayeti Irak’ın geneli için önemli bir kent olmasının yanında Sünniler ve IŞİD için de ayrı bir öneme sahiptir. Anbar şehri yüzölçümü bakımından Irak’ın hemen hemen üçte birine denk gelen ve nüfusunun çoğunluğu Sünni Araplardan meydana gelen büyük bir vilayettir. Eski Arap siyaset tarzı olan, kabilelerin yönetimi elinde tuttuğu bir siyasi yapıya da sahip olan Anbar, işgal yıllarında ABD liderliğindeki Koalisyon kuvvetlerine karşı direnişin en yoğun ve şiddetli gerçekleştiği bölgedir (Çiftçi, 2017: 52). Özellikle Sünni direniş adına tarihi öneme sahip olan *Felluce Savaşları’nda* büyük çatışmaların yaşandığı Felluce şehri de bu vilayetin sınırları dâhilindedir. Bu nedenle Anbar’da Maliki yönetiminden uzaklaşarak protesto gösterilerinin başını çeken Sünni halkın desteğini almak IŞİD için önemli bir kazanım olmuştur.

Bu süreçteki bir diğer önemli nokta da, savaş deneyimi, özellikle asimetrik savaş deneyimi olmayan Irak ordusunun Felluce’deki çatışmalarda silahlı gruplarla mücadele ederken sivil yerleri bombalaması ve bunun sonucunda halkın kendisine cephe almasına yol açmasıdır. Bu durum Sünni gruplarda Irak ordusu ile değil “Maliki’nin askerleri” ile mücadele ediliyor algısı yaratmıştır. Dolayısıyla, Aralık 2012’de hükümet kararlarını protesto şeklinde başlayan direniş, Nisan 2013’ten sonra bu direniş daha ciddi kutuplaşmalara sebep olarak Irak’ın birçok bölgesinde kanlı olayları meydana getirmiştir (Cockburn, 2014: 47). Şiddet ortamının bu boyutlara tırmanması, IŞİD’in de saldırı ve faaliyetlerini arttırmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte, Havice’de ordunun kontrol noktasına yapılan saldırılar sonrasında Irak güvenlik güçlerinin bu bölgedeki protestoları intikam amacıyla özellikle sert kullanarak bastırma yolunda gittiği şeklinde bir algı oluşmuş, böylece IŞİD sonra toplum tabanından destek görmeye başlamış ve Sünni bölgelerde daha sağlam yerleşme imkânı bulmuştur (Gürler ve Özdemir, 2014a: 132).

Maliye Bakanı İsvi'nin tutuklanması, Sünni Araplar ile Maliki liderliğindeki Bağdat iktidarı arasında ciddi bir kırılma noktası olurken, Sünni parlamenter Ahmed el-Alvani'nin tutuklanması bu kırılmayı daha derinleştirerek kopma düzeyine getirmiştir. Anbar'daki protestolara katılan, kardeşi terör suçlamasıyla aranan el-Alvani, Aralık 2013'te terörle mücadele özel kuvvetlerinin düzenlediği bir baskınla gözaltına alınmıştır (CNN, 2014). Buna karşılık, Sünniler yaklaşık bir yıldır devam etmekte olan gösterilerinin şiddet boyutunu artırmışlar ve Ramadi'de stratejik bir öneme sahip uluslararası ticaret yolu Ürdün otobanı da dâhil pek çok yerde protesto çadırları kurarak Maliki rejiminden Alvani'nin serbest bırakılmasını talep etmişlerdir (CNN, 2014). Maliki hükümeti protesto çadırlarının IŞİD'in çalışma alanı haline geldiğini ifade ederek gösterileri askeri kuvvet kullanarak sert bir şekilde bastırmıştır. Sivil ölümlerine duyulan öfke politika platformuna taşınmış ve Irak'ta pek çok ittifak içindeki 44 Sünni milletvekili istifasını vermiştir (Gürler ve Özdemir, 2014a: 132-133). Bunlara ilaveten, Irak Meclis Başkanı Usame Nuceyfi, gerçekleşen katliam sebebiyle Maliki'nin istifasını istemiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 109).

İktidarın gösterdiği mezhepsel tavır, toplumun bir kesiminin devamlı olarak marjinal kalmasının yanında, aynı zamanda kamu hizmetlerinin aksaması ve kanunsuz uygulamaların artmasına da yol açmış ve siyasi idarenin meşruiyetinin de sorgulanmasına sebep olmuştur. 2003'ten 2014'e kadar Sünnilerin yoğunlukta yaşadıkları şehirlerin çoğunda merkezi hükümetin güvenliği sağlayamadığı, asayiş kontrol altına alamadığı ve dolayısıyla bu bölgelerde otorite boşluğuna yol açtığı gözlenmektedir. Bu durumdan faydalanan IŞİD İslam Devleti'ni ilan ettikten sonra işgal ettiği yerlerde zamanla bir devlet otoritesi oluşturmaya çalışmıştır. Musul ve Musul'da yaşananlar bu durumun en iyi örneklerinden biridir. Musul, IŞİD tarafında işgal edilmeden önce Irak El-Kaidesi'nin güçlü olduğu bir şehirdi. Pazardaki esnaftan cep telefonu şirketleri ve inşaat firmalarına kadar toplumun her kesiminden vergi toplamaktaydı. Örneğin, Musul'da birkaç yıl büyük bir inşaat ihalesi alan bir Türk işadamı, IŞİD'in yerel emirinin kendisinden koruma parası olarak ayda 500 bin dolar talep ettiğini, Bağdat'taki hükümetin bu duruma müdahale etmediğini, tam tersi, örgüte ödeyeceği parayı kontrat tutarına eklemesini söylediğini belirtmiştir (Cockburn, 2014: 49).

Irak'ta güvenlik boşluğu, terörist grupların örgütlenerek faaliyetlerde bulunmalarının yanı sıra, yolsuzluğun artarak devletin bütün kademelerine, özellikle emniyet ve askeri birimlere sıçramasına sebep olmuş ve hükümetin etkili politikalar üretmesine engel olmuştur. Öyle ki, bir general yaklaşık iki milyon dolar harcayarak tümen komutanı mertebesine gelebiliyor, bu masrafını daha sonra yollardaki kontrol noktalarından geçen araçlardan alınan rüşvetlerle çıkarabiliyordu. Bu konuda, örneğin Iraklı bir işadamı, malları gemiden

Bağdat'taki limana indirilinceye kadar her aşamada görevlilere ve askerlere vermek mecburiyetinde olduğu rüşvet sebebiyle kar etmesinin imkânsız hale geldiğini belirterek Basra limanı üzerinden mal ithalatından vazgeçtiğini söylemiştir (Cockburn, 2014: 64-65).

Artan rüşvet ve yolsuzluk güvenlik birimlerinin işleyişini de etkilemiştir. Örneğin, bir tabur komutanına 600 askerlik birliği için aylık maaş verilmesine rağmen silâh altına sadece 200 asker alınıyor ve aradaki fark tabur komutanına kalıyordu. Bu durumun en kötü sonuçlarından biri yine Musul'da yaşanmıştır. 6 Haziran 2014'te 5 intihar bombacısı ile başlayan ve dört gün süren IŞİD'in Musul saldırısı karşısında Musul'u korumakla görevli Irak güvenlik güçleri 2.000 kadar IŞİD savaşçısı karşısında kayda değer bir direniş gösterememiştir. Kâğıt üzerinde Musul'da 25 bin askerin görevli olduğu bilinmesine rağmen Musul'u müdafaa edenlerin sayısı gerçekte 10.000'i geçmemiştir. Üstelik bu askerlerin neredeyse yarısı maaşının bir kısmını komutanına bırakıp kışlaya uğramıyorlardı (Luizard, 2015: 19-20). Cockburn (2014: 65) bu dönemde ordunun "kıdemli subaylar açısından para basan bir makineye, kontrol noktalarını tutan sıradan askerler açısından ise haraç toplanan bir kapıya dönüştüğünü" ifade etmektedir. Dolayısıyla, IŞİD'in Musul'a saldırdığı dönemde büyük bir bölümü firar eden ve motivasyonu düşük bir Irak ordusunun yanında yolsuzluğa batmış ve Sünni bölgelerde yabancı bir ordu gibi algılanan bir Irak ordusu görüntüsü vardı. Musul'daki halk ile güvenlik güçleri arasındaki kopuk ilişkilerden dolayı IŞİD hiçbir güçle karşılaşmadan bu şehri işgal edebilmiştir. Haşimi (2015: 116-117) hükümetin Musul'da başarısızlığa uğramasının "dolaşım özgürlüğü, bütün yolların ulaşımına açılması, askerler tarafından yapılan gece baskınlarının ve tecavüzün ortadan kalkması" gibi Musul halkı üzerinde olumlu bile sayılabilecek sonuçları olduğunu savunmaktadır.

Dolayısıyla, güvenlik boşluğu, hizmetlerin verilememesi, işsizliğin ve yolsuzlukların artması, özellikle de Sünnilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki halkın merkezi otorite ve hükümetten ümidini kesmesinin nedenleri arasındaydı. Böyle bir ortamda Sünniler, Şii yönetimiyle hesaplaşabilmek, yeniden siyasi alanda etkin olabilmek, eski saygınlıklarını ve güçlerini geri kazanabilmek için kendileriyle aynı mezhepten olan ve kendilerine yardım edebilecek bir güç olarak gördükleri IŞİD'den destek almayı bir çözüm olarak görmüşlerdir (Haşimi, 2015: 120).

Bu ortamda, IŞİD bölgede hâkimiyet kurduktan sonra ilk olarak rüşvet ve yolsuzluğa karşı simgesel tedbirler almıştır. Örneğin, ilk zamanlarda Musul'da iktidarı aşiret liderlerine ve yörenin ileri gelenlerine teslim ederken yapılan devir teslim törenlerinde yolsuzlukla itham edilen eski yetkilileri halk önünde infaz ettiler. Aynı zamanda IŞİD kamu hizmetlerinin yeniden tesis edilmesi konusuna

büyük bir önem vermektedir. Örneğin, IŞİD'in Musul pazarlarında vurgun maksatlı gıda sorunlarına konu olan birtakım temel gıda ürünlerini bazen yarı fiyatına piyasaya tekrar sürdüklerine tanık olunurdu (Luizard, 2015: 18-19). Tüm bu uygulamalar ve değişiklikler IŞİD'in iki temel amacını gerçekleştirmeye yönelik politikalar idi. IŞİD hem bölge halkının daha fazla desteğini almak hem de örgütten devrîsel bir yapılanmaya geçerek bir devlet kurmak ve yönetimde söz sahibi olmak istiyordu.

Hükümet güçlerinin bölgelerinden çıkarılıp IŞİD'in hâkimiyetinin yayılmasıyla yaşanan tüm bu değişimler bir şekilde kendi idarelerini ellerinde tutmak isteyen Sünniler için olumlu gelişmelerdi (Ali, 2015: 71). Bu istekleri doğrultusunda IŞİD'i bir araç olarak kullanabileceklerini düşünen Sünniler kısa bir süre sonra kendilerini IŞİD'in bayrağı altında buldular (Haşimi, 2015: 118). IŞİD'in hükümet güçlerini mağlup etmesi, askeri birimleri ele geçirmesi, bölgedeki silah depolarını, hapishaneleri, bankaları ve petrol kuyularını denetimi altına alması örgütü askeri ve iktisadi açıdan güçlendirmiştir. IŞİD daha sonraki aşamada Ninova'nın güneyinden Bağdat'a ve doğusundan da Kerkük'e doğru yayılmaya başlamış, Kürt bölgelerinde otoritesini sağlamlaştırma isteği çerçevesinde Kürdistan Bölgesi'ne de yönelmiş ve bu bölge ile Bağdat arasında sorun olan tartışmalı bölgelerin tamamını işgal etmiştir (Haşimi, 2015: 172). Özellikle Musul barajı, Şengal, Zummar, Tilkeyf ve Mahmur gibi bazı yerlerde IŞİD hükümet güçlerini bozguna uğratmıştır. 2014'ün başında önce batı Irak'ın büyük bölümünü kapsayan olan Felluce'yi daha sonra sırasıyla Ramadi ve Samarra'ya işgal etmiştir. Böylelikle 2013'ün ikinci yarısı itibarıyla, IŞİD, Maliki'nin istibdatçı tutumundan ve mezhepçi uygulamalarında bunalan Sünni Arap aşiretlerinin de desteğini almayı başararak sahada etkinlik kazanmış, daha önceden egemenliği altına aldığı Anbar, Selahaddin, Ninova ve Diyala gibi Sünni kesimin yoğun olduğu yerlerde gücünü daha da arttırmıştır (Acun, 2014: 4-5).

Baasçıların Rolü

Daha önce bahsedildiği gibi, Saddam rejiminin 2003 yılında yıkılması, Baasçıların ülkenin resmi kurumlarından uzaklaştırılması, ve önceki Irak ordusunun tasfiye edilmesi özellikle üst düzey rütbeli subaylar dâhil olmak üzere binlerce Baas üyesinin kamudan uzaklaştırılmasına ve marjinalleştirilmesine neden olmuştur. Şii güçlerin iktidara gelmesiyle, Irak ve Irak ordusunun ortadan kalktığını düşünen Baasçılar hem bireysel hem de eski Baasçılar olarak kendilerini ciddi bir tehdit altında hissetmeye başladılar (Ali, 2015: 62-63).

Bu ortam, Irak'ın eski ordu subaylarının cihatçı örgütlerle işbirliğinin önünü açmış oldu (Sly, 2015). Örneğin, ilk zamanlarda küçük ve marjinal olarak görülen TCÖ belirli sayıda Iraklı militandan oluşuyordu. Ancak ABD'nin

işgaliye beraber görevlerinden atılan pek çok Baas üyesi Zerkavi'nin önderliğini yaptığı grubu “direniş grubu” olarak kabul ederek örgütün en önemli hareket gücünü oluşturmuşlardır (Yiğit, 2016: 215). Bu birliktelik her iki grup için de fayda sağlamaktaydı. Baasçılar ayakta kalabilmek için yeni hareket amacı ve ideoloji sahibi olurken, İslamcılar yeni güç kaynağına kavuşmuşlardır (Demirci, 2017: 2).

İlk başlarda TCÖ içinde sadece silahlı güç olarak yer alan Baasçıların üst düzey sorumlulukları yoktu. Yabancı silahlı savaşçılar ise örgütte önemli bir konumdaydılar ve örgütün stratejisini belirleme ve siyasi karar alma mekanizmasında büyük yetkilere sahiptiler. Daha sonra, Ebu Ömer Bağdadi ve IŞİD'in diğer üst düzey liderleri, yabancı savaşçıların çabalarından en yüksek düzeyde fayda alınmasının yanında Iraklıların örgütün bütün sorumluluk üstlenilen birimlerinde yer alması gerektiği kanaatine vardılar (Hendawi ve Zahra, 2015). Bu planın uygulanması için hapishanelerde de çaba göstermeye başlamışlardır (Cole, 2015).

Bu dönemde, çok sayıda Baasçı'yı ve terör suçlusunu barındıran hapishanelerden biri olan Bucca hapishanesi Irak ordusunun eski subayları ile cihatçıların yakınlaşması açısından önemli bir yer haline geldi (Sly, 2015). Örneğin, IŞİD'in Ebu Ahmet isimli bir üst düzey üyesi bir röportajda, 2008 yılında Amerikalıların yönetimindeki Bucca hapishanesinde Baasçılar ile temas kurulmaya başlandığını ve ideolojik çalışma yürütüldüğünü belirtmiştir. Ebu Ahmet'in ifadelerine göre, bu temaslar sonucunda somutlaşan ilk ittifak “İslam devletinin kurulması ve düşmanları olarak gördükleri Amerikalılara ve destekçileri Şiiilere karşı savaşta ortak pozisyon almak” olarak ortaya çıkmıştır (Yiğit, 2016: 128). Hapishanelerin IŞİD'in güçlenmesindeki rolü Amerikan ordusu mensupları tarafından da vurgulanmıştır. Örneğin, Tümgenerel Doug Stone, “Irak El-Kaidesi ve İslam Devleti “cihatçı üniversiteler” olarak gördükleri ABD yönetimindeki hapishaneleri sadece kullanmakla kalmadıklarını, yeni adamlar bulabilmek için bizzat bu hapishanelere sızdıklarını” belirtmiştir. Stone, IŞİD ve benzeri terör örgütlerinin bu stratejilerinin işe yaradığını, “bir ordu kurma arayışındaysanız, hapishane bunu yapmak için en ideal yerdir” şeklinde açıklamasıyla ifade etmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 227).

Sonuçta bütün bu çabalar IŞİD örgütünün Iraklılaştırılması açısından önemli bir başlangıç olmuş, Ebu Ömer el-Bağdadi'nin 2010 yılında ABD güçleri tarafından öldürülmesinden çok önce Irak'ın eski ordusunun Baasçı subaylarından oluşan yeni nesil liderler öne çıkmaya başlamıştı. Bu subaylar zaman içinde hem askeri örgütlenme içinde otorite sahibi oldular hem de IŞİD'in siyasi yapılanması içinde Şura meclisine üye oldular (Ali, 2015: 65). Aynı zamanda, Saddam rejimine bağlı olanların çoğu, örgüte üye kazandırma, halkın

desteğini alma ve örgüte gelir kazandırma konusunda da önemli roller üstlendiler. Bir başka ifadeyle, eski Baasçılar ilerleyen zamanda IŞİD'in hilafet projesi içinde her alanda varlıklarını ve etkilerini göstermiştir. el-Bağdadi'nin öldürülmesinden sonra başa geçen Ebu Bekir el-Bağdadi'nin de IŞİD'i daha fazla "Iraklılaştıran" örgütsel değişiklikleri yeni dönemde askeri kanatta ve yönetim kadrosunda eski Baas subaylarının ağırlığının artmasına sebep olmuştur (Taştekin, 2016: 103). Uzmanlar, Bağdadi'nin başarısının ve gücünün kaynağında kendisine sadık bu yetenekli yönetim kadrosunu oluşturması olduğunu belirtmişlerdir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 12).

Bağdadi ile Baasçı üyeler arasındaki ilişki Irak'ın işgalinin ilk yıllarına dayanıyordu. 2004 yılında Ebu Garip hapishanesinde tutulduğu dönemde cihatçı kişilerle devamlı iletişim halinde olan Bağdadi, Baas üyelerinin hapishane içinde birlik olmaları konusunda büyük bir çaba sarf etmiştir (Hendawi ve Zahra, 2018). Bir başka ifadeyle, Bağdadi daha hapishanedeyken 2003'ten sonra ABD'nin yardımıyla Şiilerin iktidarıyla şekillenen Irak'taki durumu hiçbir şekilde kabullenemeyen kişi ve tarafları birleştirmeye başlamıştır (Sly, 2015). Bağdadi'nin IŞİD lideri olduktan sonra uyguladığı en önemli stratejilerinden biri, Irak eski ordusunun içindeki Baasçı subayların deneyimlerinden istifade etmeye odaklanmak olmuştur. Yabancı savaşçıların örgüt içindeki önemli rollerine rağmen, örgütün askeri stratejisini belirlemede, özellikle istihbarat ve savaş yürütme gibi önemli noktalarda Irak eski rejiminin istihbarat ve askeri deneyimine sahip üst düzey rütbelilerine yer verildi (Cockburn, 2014: 44).

Genel olarak, IŞİD ile Baasçıları bir araya getiren ve aynı safta yer almalarına neden olan iki sebep vardı. Birincisi, Şiilerin iki grup tarafından da düşman olarak görülmesidir. Baasçılar, Irak'taki Şiileri genel olarak İran'ın bir parçası olarak tanıyıp Sünnilerin iktidardan uzaklaştırılmalarının sorumlusu olarak görmekteydi (Ali, 2015: 62-68). IŞİD de cihatçı Selefi bir örgüt olarak Şiiliği küfür ve şirk mezhebi olarak kabul etmekteydi. Bir başka ifadeyle, her iki taraf Şii düşmanlığı ortak paydasında bir araya gelmektedir. İkincisi ise, hem Baasçılar hem de cihatçı gruplar ABD'nin yardımı ile hükümeti idare eden Şiilerin iktidarının yıkılması amacıyla güçlü bir ordunun oluşturulması gerektiğine inanıyorlardı. Böylelikle, IŞİD Baasçıların deneyimlerinden, Baasçılar da genel olarak IŞİD'in güçlü örgütlenmesinden faydalanmak istiyordu. Bu ortaklık, 2014 yılında İslam Devleti'nin kuruluşuyla sonuçlandı. IŞİD'in bölgeyi tanıyıp kısa bir zaman içinde yayılması, bir bakıma IŞİD örgütüne üye olan Irak'ın eski ordusunda üst düzey rütbelere sahip olan subayların deneyimlerine dayanmaktaydı.

3. SONUÇ

2018-2019 yıllarında IŞİD'in Irak ve Suriye topraklarında askeri olarak mağlubiyetinin ilan edilmesine rağmen IŞİD tehdidinin bittiğini söyleyemeyiz. Uzmanlar, son dönemde yaşananların, örneğin el-Bağdadi'nin 2014'te Musul'da hilafeti ilan ettikten sonraki ilk videosunu Mayıs 2019'da tüm dünyaya duyurmasının ve IŞİD'in 2019 yılı içinde Sri Lanka, Afganistan, Suudi Arabistan gibi farklı coğrafyalardaki saldırıları üstlenmesinin, örgütün hayatında yeni bir bölüm açtığını ve Irak ve Suriye'deki toprak kayıplarının ötesine geçtiğinin habercisi olduğunu vurgulamaktadır (Hassan, 2019).

“Ortadoğu Sonrası IŞİD” in konuşulmaya başlandığı bu dönemde, bu çalışma IŞİD'in köklerine dönerek örgütün Irak'ta ortaya çıkmasının ve yayılmasının nedenlerine odaklanmaktadır. IŞİD bir terör örgütü olarak terörizmin her üç unsurunu (*ideoloji, şiddet, eylem*) bünyesinde barındırmaktadır. Selefilik gibi İslam'ın en dar ve uç yorumu ile hareket eden ve hilafeti yeniden canlandırmak için güçlü bir organizasyon çerçevesinde bir araya gelen IŞİD üyeleri, sistematik ve planlı bir biçimde şiddete başvurmaktadırlar. Şiddet, IŞİD için değişim yapabilmesi ve asıl amacına ulaşabilmesi açısından önemli bir yöntemdir. Ayrıca örgüt amacı doğrultusunda, sadece belirli bir ülke için ve belirli bir ülke içerisinde değil, devletler arasındaki sınırları tanımayarak uluslararası bir örgüt olarak dünyanın birçok ülkesinde savaşçıların aracılığıyla faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Cihatçı Selefî bir terör örgütü olarak IŞİD, diğer grup ve örgütlerden farklı olarak toprak kazanmayı ve devlet kurmayı kendisine hedef olarak belirlemiş ve sadece Batı ile değil özellikle Şii mezhebi ile de mücadele etmeyi kendisine ilke edinmiştir. Bu doğrultuda, 2011-2014 yılları arasında Irak'ın batı bölgelerinde ve Suriye'nin doğusunda geniş bir coğrafi alanı işgal edip 29 Haziran 2014'te İslam Devleti'ni kurduğunu ve hilafeti ilan etmiştir.

Bu çalışmanın sonucunda, IŞİD'in Irak'ta ortaya çıkış ve yayılmasında üç temel faktörün rol oynadığı savunulmaktadır. İlk olarak, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Irak'taki siyasi süreçten, askeri ve idari alanlardan dışlanarak marjinalleştirilen Sünniler bu ortamda direnişe geçmişler ve zamanla artan sayılarla IŞİD saflarına kaymışlardır. Bu süreç birkaç aşamada gerçekleşmiştir. Irak rejiminin yıkılması, Baas Partisi'nin ortadan kaldırılması ve Irak ordusunun tasfiye edilmesiyle Sünnilerin kamu kurum ve kuruluşları üzerindeki üstünlükleri sonlanmış, Sünniler arasında işsizliğin artmasına neden olmuştur.

İkinci olarak, 2010 itibarıyla gittikçe artan mezhepsel siyaset ortamında Sünnilerin ümitleri kesilmiş ve siyasi süreçten gittikçe uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu süreçte özellikle 2010 seçimlerine büyük çoğunlukla katılımlarına rağmen kendilerine hükümet kurma şansının verilmemesi ve

sonrasında birkaç vilayetin birleştirilerek bölge kurma isteklerinin de reddedilmesi Sünnilerin siyasi süreçten uzaklaşmasında özellikle etkili olmuştur. Sünnilerin direnişlerinin artmasına ve yayılmasına neden olan bir başka durum da Maliki'nin mezhepsel siyasetidir. Maliki'nin özellikle ikinci dönem başkanlığında teröre yardım suçlamasıyla Haşimi ve Rafiye gibi tanınan Sünni politikacıları siyaset sahnesinden uzaklaştırmaya yönelik uygulamalarda bulunması, 2011 yılında Sünni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde halk tarafından protestolara karşı askeri güç kullanarak can kaybına sebep olması, ABD tarafından 2007 yılında Sünnilerden oluşturulan ve bir silahlı güç olan Sahva Konseyi'nin ABD Irak'tan çekildikten sonra bu gruba desteğini çekmesi gibi sebeplerle hem Sahva konseyi üyelerinin hem de Sünnilerin artan bir sayıyla IŞİD'in saflarında tekrar yer almaya başladıkları görülmüştür. Ayrıca Irak'ta 2006-2007 yıllarında mezhepsel savaşın yaşanması, IŞİD'in bu mezhepsel sıcak çatışma hattında yer alarak Sünnilerin yoğun yaşadığı bazı yerleri kontrol altına almasında kolaylık sağlamıştır. 2011'de Sünni bölgelerde başlayan protestoların Maliki tarafından güç kullanılarak bastırılması da, ülke genelindeki protestocuların tutumunu daha da sertleştirmiştir. Bu süreçte IŞİD Sünni şehirleri teker teker işgal ederek Irak ve Suriye'de İslam Devleti'ni ilan etmiştir. Dolayısıyla IŞİD, Irak'ta (ve Suriye'de) yaşanan istikrarsız ve mezhepsel çatışma ortamında bölgede daha kolay yayılma imkânı bulmuştur.

Üçüncü olarak, IŞİD'in kısa bir zaman içinde yayılmasının bir diğer sebebi ise eski Irak ordusunda görev alan üst düzey Baasçıların, örgütün askeri komuta merkezinin içinde bulunmalarıydı. Özellikle ABD'nin Irak valisi Paul Bremer'in Baasçıların “kökünün kazınması” ve Irak ordusunun dağıtılması kararları, yüksek rütbeli, eğitilmiş ve tecrübeli Baasçı subayların, IŞİD saflarına geçmesine ve dolayısıyla örgütün savaş ve saldırı alanlarında uzman olan birçok kişiye sahip olmasına neden olmuştur. Bölge coğrafyasını çok iyi bilen bu subaylar sayesinde IŞİD hızla gelişip kısa bir zaman diliminde hem Irak hem de Suriye'nin birçok kentini işgal edebilmiştir.

Bu çalışmada, yukarıda kısaca özetlendiği gibi IŞİD'in ortaya çıkış ve yayılmasında önemli rol oynayan Irak yerel koşulları incelenmiştir. Bununla birlikte, bu sebeplerin tek sebep olduğunu söyleyemeyiz. Küresel bir tehdit olan ve faaliyetleri ve kontrol alanı Irak sınırlarını aşan IŞİD'in bu araştırmanın kapsamı dâhilinde olmayan bölgesel ve uluslararası sebepler olarak da nitelendirebileceğimiz diğer faktörlerden de beslendiği bir gerçektir. Bundan sonraki çalışmalarda, özellikle “Ortadoğu Sonrası IŞİD” döneminin konuşulduğu bir ortamda içsel ve dışsal faktörlerin etkileşimini inceleyen araştırmalar bu konu hakkında daha detaylı sonuçlar sunabilir.

KAYNAKÇA

Abdullatif, Aseel, Madya Rusdi bin Omar ve Mashitah Binti Mohd Udin (2017), “The Impact of Insecurity in Iraq on Anti-Poverty Policies”, Lahore, 29 (3): 589-595.

Acun, Can (2014), “Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)”, SETA Perspektif, (53):1-6.

Ali, Abubaker (2015), “داعش” [DAİŞ] (Irak-Erbil: Rozhhalat Yayıncılık).

BBC (2014), “El-Kaide, İŞİD ile ilişkisi olmadığını açıkladı”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140203_el_kaide_isid (22.07.2018).

BBC (2017), “Irak Başbakanı İbadi: İŞİD ile savaş bitti”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42293826> (14.09.2019).

Bilgi Adamlar Kurulu Raporu (BİLGESAM) (2015), “Terör’ün Geldiği Yeni Boyut: İŞİD Örneği”, 67.

Blanchard, Christopher ve Carla E. Humud (2017), “The Islamic State and U.S. Policy”, Congressional Research Service, 1-32.

Brewer, Eric, Sara Moller and Stephen Lanier (2015), “Low Intensity Conflict and Nation-Building in Iraq: A Chronology”, Center for Strategic and International Studies, 2-51.

Callimachi, Rukmini ve Eric Schmitt (2019), “Sri Lanka Attack Signals ISIS’ Widening Reach”, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2019/04/25/world/asia/isis-sri-lanka.html> (26.04.2019).

Cansever, Nesrin (2010), “Saddam Sonrası Irak’ın Yeniden Yapılanma Sürecinde Şiilerin Rolü”, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

CNN (2014), “Irak’ta eski milletvekiline idam cezası”, <https://www.cnnturk.com/haber/dunya/irakta-eski-milletvekiline-idam-cezasi> (18.07.2018).

Cockburn, Patrick (2014), İslam Devleti’nin Yükselişi-İŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması (İstanbul: Agora Kitaplığı) (Çev. Osman Akınhay).

Cole, Juan (2015), “How the United States helped create the Islamic State”, The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2015/11/23/how-the-united-states-helped-create-the-islamic-state/?utm_term=.7b446a75ad32 (03.08.2018).

Çetinsaya, Gökhan (2005), “30 Ocak 2005 Irak Seçimleri Sonrası Irak”, <https://www.setav.org/30-ocak-2005-irak-secimleri-sonrasi-irak/> (25.07.2018).

Çiftçi, Eylül (2017), “İŞİD: Oluşum, Kuruluş ve Devletleşme Süreçleri”, *Lectio Socialis*, 1: 45-57.

Çubukçu, Mete ve Taha Özhan (2010), “İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri”, *SETA Analiz*, (20): 3-35.

Demirci, Saadat Rustemova (2017), “İŞİD’in Genişleyen Afrika Ağı: BOKO HARAM ve EŞ ŞEBAB Uzantısı”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi*, 1-17.

Dmeral, Nabel (2018), “2003 Sonrası Dönemde Irak’taki Şii-Sünni Çatışması: İç ve Dış Aktörlerin Rolü”, *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya.

Dreazen, Yochi (2011), “U.S. Troops Are Leaving Because Iraq Doesn’t Want Them There”, *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2011/10/us-troops-are-leaving-because-iraq-doesnt-want-them-there/247174/> (19.08.2018).

Dursunoğlu, Alptekin (2006), “Irak ve 15 Aralık Seçimleri”, http://www.ydh.com.tr/YD17_irak-ve-15-aralik-secimleri.html (26.07.2018).

Ebrari, Muhammed (2014), “(İŞİD) Çerçeve Metni”, *Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 5-38.

Erdoğan, Şemsettin ve Ergün Deligöz (2015), “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14 (1): 5-37.

Erkmen, Serhat (2008), “İşgalin Beşinci Yılında Irak’ta Temel Gelişmeler”, <https://www.turkishnews.com/tr/content/2008/07/01/ishgalin-besinci-yilinda-irakta-temel-gelismeler/> (21.07.2018).

Erkmen, Serhat (2014), “Irak’ta El-Kaide’nin Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü”, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/irakta-el-kaidenin-dogusu-gelisimi-ve-bugunu> (08.04.2018).

Gallagher, Ash (2019), “The Sri Lanka attacks show how Isis is moving east to recruit members”, The Independent, <https://www.independent.co.uk/voices/sri-lanka-isis-recruits-east-a8889791.html> (29.09.2019).

Güçyetmez, Ferdi (2017), “El Kaide’den DEAŞ’a Ağ Tabanlı Terör Organizasyonları”, <https://www.stratejikortak.com/2017/05/el-kaideden-deasa.html> (2.04.2018).

Güller, Mehmet (2014), IŞİD: Kara Terör (İstanbul: Kaynak Yayınları).

Gürler, Recep Tayyip ve Ömer Behram Özdemir (2014a), “El-Kaide’den Post-Kaide’ye Dönüşüm: IŞİD”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 1 (1): 113-154.

Gürler, Recep Tayyip ve Ömer Behram Özdemir (2014b), “Tevhid ve Cihad Örgütü’nden İslam Devleti’ne”, SETA Perspektif, 60: 1-8.

Hashim, Ahmed (2014), “The Islamic State: From al-Qaeda Affiliate to Caliphate”, <http://www.mepc.org/islamic-state-al-qaeda-affiliate-caliphate> (Erişim tarihi: 8.04.2018).

Hassan, Hassan (2019), “Welcome to the Post-Middle East ISIS”, <https://foreignpolicy.com/2019/05/03/welcome-to-the-post-middle-east-isis/> (03.05.2019).

Haşimi, Hişam (2015), “الدولة الإسلامية في العراق و الشام” [Irak Şam İslam Devleti] (Bağdad: Dar Alhikma Yayınevi).

Hendawi, Hamza ve Qassim Abdul-Zahra (2015), “ISIS Top Brass Is Iraqi Army’s Former Best and Brightest”, Haaretz, <https://www.haaretz.com/isis-top-brass-is-iraqi-army-s-former-1.5384550> (24.07.2018).

Irshaid, Faisal (2015), “Isis, Isil, IS or Daesh? One group, many names”, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27994277> (09.02.2018).

IŞİD’e Karşı Küresel Koalisyon (Global Coalition against DAESH), <https://theglobalcoalition.org/en/> (28.04.2019).

İnat, Kemal (2005), “Irak 2005”, Ortadoğu Yıllığı, http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/02_irak_2005.pdf (24.07.2018).

Kap, Derya (2015), “AB ve Türkiye’nin IŞİD ve Yabancı Savaşçılara Mücadele Politikası”, İktisadi Kalkınma Vakfı, 108: 4.

Karadsheh, Jomana, Jim Sciutto and Laura Smith-Spark (2014) “How foreign fighters are swelling ISIS ranks in startling numbers”, CNN, <https://edition.cnn.com/2014/09/12/world/meast/isis-numbers/index.html> (18.4.2018).

Kekilli, Emrah (2016), “Libya’da DAİŞ”, Siyaset, Ekonomik ve Toplum Araştırmaları Vakfı (166), 7-20.

Kirdar, M. J (2011), “Al Qaeda in Iraq” Center for Strategic and International Studies, AQAM Futures Project Case Study Series #1.

Kirmanj, Sherko (2017), “ شوناسی عیراق: ململانی نتهومی و مهزهبییهکان ” [Irak’ın Kimliği: Etnik ve Mezhebi Çekişmeleri] (Irak- Suleymaniye: Serdem Yayınevi).

Lafon, Jean (2017), “İŞİD’in uzun Vadeli Hedefleri üzerine bir İnceleme”, H. Bayrı (Çev. & Ed.), Cihadçılık Efsaneler Gerçekler (İstanbul: Metis Yayınları): 49-60.

Luizard, Jean (2015), İŞİD Tuzağı (İstanbul: İletişim) (Çev.Yasemin Charles).

Moaddel, Mansoor, Mark Tessler ve Ronald Inglehart (2008), “Foreign Occupation and National Pride: The Case of Iraq”, Population Studies Center Research Report, (08-638): 2-28.

Naji, Abu Bakr (2004), The Management of Savagery, (John M. Olin Institute for Strategic Studies, Harvard Üniversitesi), (Çev. William McCants, 2006) http://media.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/2800/Management_of_Savagery.pdf (14.09.2019).

Okumuş, Eylem (2014), Ortadoğu ve İŞİD Gerçeği (Ankara: Siyah Beyaz Yayınları).

Oosterveld, Willem Theo ve Willem Bloem (2016-2017), The Rise and Fall of ISIS From Evitability to Inevitability (The Netherlands: The Hague Centre for Strategic Studies).

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) (2016), “28 Aralık 2005 Tarihinde Irak Cumhuriyeti Resmi Gazetası 4012. Sayısında Yayınlanmış Olan Irak Anayasası”.

Öztürk, Tuğçe (2013), “İşgalin 10. yılında Irak: ABD’nin Çekilmesi sonrası Irak’ın Dahili ve Harici Siyaseti”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, (49).

Pınartaş, Ayşe (2011), “Irak’ın Geleceği: ABD’nin Çekilmesi ve Muhtemel Senaryolar”, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Pirinççi, Ferhat (2004), “2003 Savaş Sonrası Süreçte Irakta Siyasal Yapılanma”, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Ortadoğu Semineri: Dünden Bugüne Irak, (2):1-21.

Sandıklı, Atilla (2015), “Terörün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği”, Bilgi Adamlar Kurulu Raporu”, (67).

Sandıklı, Atilla, Ali Semin ve Bekir Ünval (2015), “Irak ve Suriye’deki Gelişmelerin Türkiye’ye Etkileri”, Bilgi Adamlar Kurulu Raporu, (65).

Sanger, David (2003), “President Says Military Phase in Iraq Has Ended”, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2003/05/02/international/worldspecial/president-says-military-phase-in-iraq-has-ended.html> (12.08.2018).

Saymaz, İsmail (2017), Türkiye’de IŞİD (İstanbul: İletişim Yayınları).

Semin, Ali (2013), “Maliki’nin İç ve Dış Politikasında Ankara-Tahran Eksenini”, <http://www.bilgesam.org/incele/1098/-maliki'nin-ic-ve-dis-politikasinda-ankara-tahran-ekseni/#.W1mGY7FXrIU> (18.07.2018).

Sly, Liz (2015), “The hidden hand behind the Islamic State militants? Saddam Hussein’s”, The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/the-hidden-hand-behind-the-islamic-state-militants-saddam-husseins/2015/04/04/aa97676c-cc32-11e4-8730-4f473416e759_story.html?utm_term=.c251f6e93690 (04.08.2018).

Smith, Ben (2010), “The parliamentary election in Iraq, March 2010”, House of Commons, <http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN05380/SN05380.pdf> (27.07.2018).

Stern, Jessica and J. M. Berger (2015), ISIS-The State of Terror (New York: HarperCollins Publishers).

Şenol, Dolunay, Sezgin Erdem ve Elif Erdem (2016a), “IŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 26 (2): 277-292.

Şenol, Dolunay, Sezgin Erdem ve Elif Erdem (2016b), “IŞİD Terör Örgütünün İletişim ve Propaganda Teknikleri”, Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu, 192-202.

Tahir, Burhan (2015), “داعشنامہ” [DAİŞİZM] (Irak-Sulaymaniye: Chawder Yayınevi).

Taştekin, Fehim (2016), Karanlık Çöktüğünde IŞİD: Din adına şiddetin dünü ve bugünü, (İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık) .

Todenhöfer, Jürgen (2015), Inside IS – 10 Tage im Islamischen Staat (ده رۆژ لەگەڵ داعش لە ناو دەولەتی ئیسلامیی) [İslam Devleti’nde DAİŞ ile On Gün] (Irak-Süleymaniye: Piremerd Yayınları) (Almanca’dan Soranice’ye Çev. Ahmet Nareni).

Varlı, İbrahim ve Can Uğur (2016), Ortadoğu’yu Anlama Kılavuzu (İstanbul: BirGün Yayıncılık).

VOA (2003), “Irak’ta Şii Lider El Hekim Öldürüldü-2003-08-29”, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2003-08-29-25-1-87908247/812161.html> (09.07.2018).

Weiss, Michael ve Hassan Hassan (2016), IŞİD Terör Ordusunun İç Yüzü (İstanbul: Kırmızı Yayınları) (Çev.Emine Arzu Kayhan).

Wing, Joel (2010), “Iraq’s PM Maliki Flexes His Muscles In Diyala Province Again”, Ekurd Daily, <https://ekurd.net/mismas/articles/misc2012/1/kurdsiniraq149.htm> (28.07.2018).

Yiğit, Hamide (2016), Tekmili Birden IŞİD: El-Kaide’den IŞİD’e; Amerika için Cihat (İstanbul: Tekin Yayınevi).

**EKİM DEVRİMİ'NİN DÜŞÜNSEL ETKİSİ VE 1960'DAN
1970'E TÜRKİYE SOLU'NUN İKTİDAR
MÜCADELESİNDE FARKLI KURAMSAL AÇILIMLAR**

**INTELLECTUAL INFLUENCE OF THE OCTOBER
REVOLUTION AND THE LEFT POWER STRUGGLE
DIFFERENT THEORETICAL EXPANSIONS IN TURKEY
FROM 1960 to 1970**

Rasim Berker BANK*

ÖZ

60'lı yılların başlarında yasal alanda örgütlenme fırsatı bulan sol-sosyalist hareketler tarihsel açıdan Türkiye'nin toplumsal dinamiklerinin gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmışsa da, bu hareketlerin stratejik temelde geliştirdikleri kuramsal çözümler aralarındaki tüm farklılıklara rağmen esas olarak Ekim Devrimi deneyiminin ortaya koyduğu düşüncelere dayanmaktadır. Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal emperyalist aşamada az gelişmiş ülkelerde sosyalist devrimlerin gerçekleşmesi noktasında Ekim Devrimi'nin Türkiye sol'u üzerindeki kuramsal etkisinin hangi noktalarda ortaya çıktığını göstermekle birlikte; Yön (Dergi), TİP (Türkiye İşçi Partisi) ve MDD (Milli Demokratik Devrim) şeklinde ifade edilen siyasi hareketlerin egemen sınıflara karşı yürüttüğü hegemonya mücadelesi süresince, siyasal iktidarın ele geçirilmesine ilişkin kuramsal temelde geliştirdikleri farklı bakış açılarını ele almaktadır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, berkerberker@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3292-9274>.

* Makale Geliş Tarihi: 24.07.2019
Makale Kabul Tarihi: 02.10.2019

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Azgelişmişlik, Sosyalizm, Aşamalı Devrim.

ABSTRACT

While the leftist-socialist movements which found the opportunity to organize legally in the beginning of the 1960s emerged as a result of the development of Turkey's historical social dynamics, the theoretical analyses that these movements developed strategically were based on the ideas brought forward by the October Revolution, despite all the differences between them. The research question discussed in this study concerns the period when the theoretical influence of the October Revolution on the Turkish left emerged in relation with the materialization of the socialist revolutions in underdeveloped countries during the imperialist epoch and addresses the different views developed theoretically on the seizure of political power during the hegemonic struggle of the political movements known as Yön (a Kemalist magazine), TİP (the Turkish Labor Party) and MDD (the National Democratic Revolution) against the dominant classes.

Keywords: Imperialism, Underdevelopment, Socialism, Gradual Revolution.

GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısının başlarında yasal alanda örgütlenme fırsatı bulan sol-sosyalist hareketler tarihsel açıdan Türkiye'nin toplumsal dinamiklerinin gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmışsa da, bu hareketlerin stratejik temelde geliştirdikleri iktidar mücadelesi aralarındaki tüm farklılıklara rağmen esas olarak Ekim Devrimi deneyiminin tarihsel açıdan ortaya koyduğu bir dizi kuramsal çözümlemelere dayanmaktadır. Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal emperyalist aşamada azgelişmiş ülkelerde sosyalist devrimlerin gerçekleşmesi noktasında Ekim Devrimi'nin Türkiye sol'u üzerindeki kuramsal etkisinin hangi noktalarda ortaya çıktığını göstermekle birlikte; 60'lı yılların başlarında yasal siyasal alanda faaliyet yürüten sol-sosyalist hareketler ile 70'li yılların başlarında kendi meşruluk alanlarını oluşturmaya başlayan silahlı sol örgütlerin egemen sınıflara karşı yürüttüğü hegemonya mücadelesi süresince, siyasal iktidarın ele geçirilmesine ilişkin kuramsal temelde geliştirdikleri farklı

bakış açılarını ele almaktadır. Ayrıca, farklı sosyal sınıflarla, yani kentlerde işçi sınıfıyla, kırsalda köylülerle nasıl bir ittifak ilişkisinin kurulacağını, hâkim sınıfların baskılarına ve uluslararası alanda yoğunlaşan emperyalist saldırıya dönük antiemperyalist temelde sosyalist mücadelenin şekillendireceği politik hattın nasıl oluşturulacağını bu çalışmada yer verilmektedir.

Bu çalışmanın Emperyalizm Aşamasında Devrimci Mücadele alt başlığı altında kapitalizmin farklı gelişmişlik uğraklarında ortaya çıkan sömürgecilik ve emperyalist aşamalar –Türkiye Solu’nun iktidar mücadelesini çevreleyen düşünce evreninin dışına çıkmadan– Marx ve Lenin’in geliştirdiği kuramsal çözümlemelerden hareketle değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu çerçevede Marx’ın, rekabetçi aşamada burjuvaziye yüklediği devrimci rolün ve üretim ilişkilerinin geliştirmesi manasında kapitalizmin ilerici bir yer tutmasının Lenin’nin kuramsal çözümlemeleri içinde hangi noktalarda değişime uğradığını, emperyalist aşamada sosyalist devrimlerin azgelişmiş ülkelere doğru kaymasının kuramsal gerekçelerinin neler olduğunu, Leninist düşüncelerin 60’lı yılların ortalarında kitlesel ölçekte gelişmeye başlayan sol-sosyalist hareketlerin iktidar stratejileri üzerinde ne gibi etkilerde bulunduğunu tartışmaktadır.

Bu çalışmanın diğer alt başlıklarında ise yasal ya da yasa dışı alanda faaliyet yürüten sol-sosyalist hareketlerin iktidarın ele geçirilmesi noktasında geliştirdikleri çeşitli stratejiler incelenmektedir. Bu çerçevede ilk olarak *Yön* hareketi ele alınmaktadır. Bu siyasi hareketin lideri durumunda bulunan D. Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni* adlı çalışmasında gelişmiş Batılı kapitalist ülkelerin azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler karşısındaki üstünlüklerinin nedenlerini tarihsel olarak ortaya koyduktan sonra, temel sorunu iktisadi kalkınma şeklinde kavrar. Kapitalist Olmayan Kalkınma Modeli alt başlığı altında *Yön* hareketinin Türkiye’nin kendine özgü şartlarında geliştirdiği iktidar mücadelesini, bir kitle hareketine dönüşmemesinin nedenlerini, Kemalizm’le olan düşünsel ilişkisinin ideolojik sonuçlarını, toplumun farklı kesimleriyle kurulacak ittifak noktasında ordunun önemini, tartışmaktadır.

MDD’nin savunucuları, aşamalı devrim modelini esas alarak, sosyalist devrimden önce anti-emperyalist, anti-feodal bir mücadeleyle egemen sınıfların iktidarına son verip, yarıda kalmış Kemalist Devrimi tamamlamak, ardından sosyalist devrimin gerçekleşmesi için gerekli toplumsal ve ekonomik koşulların yaratılmasının en uygun yöntem olduğuna inanıyorlardı. Aşamalı Devrim Stratejisi ve Farklı Siyasal Açılımlar alt başlığı altında kapitalist üretim ilişkilerinin görece az geliştiği, burjuvazinin ise feodal ilişkileri tasfiye edip kapitalizmi geliştirme noktasında yeterince güçsüz ve isteksiz olduğu bir ülkede işçi sınıfının köylü sınıfı ile kuracağı ittifaka bağlı kalarak kendisini burjuva devrimiyle sınırlayıp üretim ilişkilerinin gelişmişlik düzeyini dikkate alarak

sosyalizme daha sonra mı geçilmeli? Yoksa gelişmiş ülke işçisinin de desteğini sağlayıp doğrudan sosyalizme mi yönelmeli? şeklindeki sorular tartışılmaktadır.

Sosyalist devrim öncesinde feodal ilişkilerin tasfiye edilmesi gerektiği yönündeki bir ilk aşamanın zorunluluğuna inanan MDD savunucularını, kapitalist olmayan yoldan kalkınmayı en önemli ilke olarak gören ve bunun için de planlı ekonomiyi savunun *Yön* hareketine yakınlaştırmıştı. Stratejik alanda bu yakınlığı pekiştirecek bir başka nokta ise, sosyalist devrim öncesindeki ilk aşamada işçi sınıfının öncülüğünün gerekli olamadığından egemen sınıfların dışında kalan tüm toplumsal kesimlerin anti-emperyalist, anti-feodal temelde birleşebileceği düşüncesinin kabul görmesiydi. Bunun için de işçi sınıfının öncülüğünü esas alan sosyalist devrim söyleminden mümkün olduğunca uzak durulmalıydı. TİP, Türkiye’de feodal üretim ilişkileri yaygın olmakla birlikte hâkim üretim tarzının kapitalizm olduğu noktasında ısrar ederek işçi sınıfının öncülüğünde doğrudan sosyalist devrimin gerçekleşebileceği noktasında her zaman kararlı bir politik tutum sergiledi. Sosyalist Devrim Modeli Tartışması alt başlığı altında TİP’in kapitalist olmayan yoldan kalkınma modelini savunan *Yön* hareketi ile aşamalı devrim modelini savunan MDD düşüncesinden farklı olarak, “sürekli devrim modelinde” ısrar etmesinin kuramsal gerekçeleri çeşitli yönleriyle tartışılmaktadır.

Yasal alanda faaliyet yürütülen sol-sosyalist hareketler eski TKP (Türkiye Komünist Parti) geleneğinden gelen kişilerin oluşturduğu MDD, TİP ve *Yön* hareketiyle sınırlıydı. Sol toplumsal muhalefet büyük ölçüde bu siyasi hareketlere angaje olmuş durumdaydı. Zamanla toplumsal muhalefetin uluslararası alanda gelişmeye başlayan çeşitli düzen karşıtı hareketlerin de etkisiyle yasal alanda mücadele veren siyasi hareketlerin önüne geçmeye başladı. Toplumun en dinamik kesimlerini oluşturan üniversite öğrencilerinin bir kısmının yasal siyaset alanının dışına çıkarak kendi meşruluk alanlarını oluşturmaya başladılar. Bu çalışmanın son bölümünde öğrenci liderlerinden M. Çayan’ın, “sürekli devrim”, “sunî denge”, “politize olmuş savaş stratejisi”, “sömürge tipi faşizm” şeklinde geliştirdiği bir dizi kavram seti incelenmektedir.

Bu çalışma Türkiye sol-sosyalist hareketlere ilişkin her konuyu inceleyen bir çalışma değildir. Bu çalışma, Ekim Devrim deneyiminin ortaya çıkardığı kuramsal birikimin Türkiye solunun iktidar arayışında hangi noktalarda etkili olduğunu, kendi aralarındaki temel farklılıkların yol açtığı tartışmaların nedenleri ve doğurduğu sonuçları Türkiye’nin tarihsel gerçekliği içinde incelenmektedir.

1. EMPERYALİZM AŞAMASINDA DEVRİMCİ MÜCADELE

XIX. yüzyıl boyunca ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkının XX. yüzyılda olduğu kadar yaygın bir şekilde dile getirilmemiş olmasının tarihsel

nedeni, sömürgeciliğin yeteri kadar geniş bir alana yayılmamış olmasının yanı sıra, kapitalizmin daha ileri bir aşaması olarak ifade edilen emperyalist aşamaya ulaşılmamış olmasıydı. Marx, İrlanda'nın kapitalistleşme sürecini İngiliz burjuvazisinin aracılığıyla gerçekleştirebileceğini düşündü. Buna göre, kapitalistleşme süreci İrlanda'da emeğin toplumsallaşması yaygınlık kazandıkça işçi sınıfının, gelişmesine neden olacak ve bu durum üretici güçlerin gelişmesine bağlı olarak emek sermaye çelişkisini derinleştirerek kapitalizmin yıkılmasına giden süreci hızlandıracaktı. Ancak, sonraki süreçte yaşanan tarihsel gelişmeler hiç de Marx'ın öngördüğü türden olmadı. İngiliz işçi sınıfının üstüne düşen tarihsel görevleri yerine getirmede. Marx, bir süre sonra, önceki düşüncelerinden belli noktalarda vazgeçerek, İrlanda'nın İngiltere'den bağımsız olmasının gerekliliğini savundu. Marx, İngiliz işçilerinin İrlanda'da yürütülen ayrılma yanlısı toplumsal hareketleri desteklemesi gerekliliğini vurguladı. 24 Ekim 1864'te Engels'in Marx'a gönderdiği mektupta bir ulusun egemenliği altında kalmanın yıkıcı sonuçlarının ne olduğunu İrlanda'nın toplumsal pratiği üzerinden dile getirmiş ve İrlanda'nın bağımsızlığını savunmuştu (Marx ve Engels, 1995: 228, 230-237).

Marx, İrlanda'nın fakirliği ve sefilliğinin, İngiltere'nin önde gelen kapitalist merkez kimliği ile karşılaştırıldığında, öncelikli olarak eski üretim şeklindeki herhangi bir iç değişimden değil, dış (İngiliz) baskı ve sömürsünden kaynaklandığını söylemişti: "Köylülerin topraklarından ihraç edilmesi ve (İngiliz) toprak sahiplerinin (kârlarının yanı sıra) himayeleri altında kapitalist çiftliklerin yaratılması İngiltere'dekiyle aynı rotayı takip etmiştir, hattâ daha fazla şiddet içerdiği göz önünde bulundurulmalıdır, ama İrlanda ne zaman endüstriyel bakımdan gelişecek olsa, ezildi ve tekrar tamamıyla tarımsal bir ülkeye dönüştürüldü..." (Marx ve Engels'den aktaran Brewer, 2011: 59). Marx'ın Britanya hâkimiyetinin İrlanda'daki bu sınıf mücadelesini geriletici etkisine ilişkin yaptığı bu değerlendirmeler, Britanya hâkimiyetinin Hindistan üzerinde bıraktığını düşündüğü etkilerle kıyaslandığında çelişmektedir. Zira, Marx, Çin veya Hindistan'daki toplumsal ayaklanmalara hiç destek vermedi. Marx, İrlanda'nın bağımsızlığını desteklemesine karşın, Britanya'daki kapitalizmin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak sömürgelere sahip olmak zorunda olduğunu tartışmadı, ama tarih bir kere o noktaya geldi mi, geri dönüşün olmadığını (Brewer, 2011: 64-65) savundu.

Kapitalizmin tarihsel açıdan farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler arasında yaşanan bu sömür ilişkilerinin ilk aşamasına yönelik Marx'ın yaptığı bu sınırlı düzeydeki değerlendirmelerden hareketle Lenin, "ezen ulusların" proletaryasının "ezilen ulusların" proletaryasına vermesi gereken sınıfsal desteğin tarihsel önemine (Lenin, 1998: 102-103) işaret etti. Lenin'in düşüncelerinin özgülüğü bu noktada anlam kazanır. Onun emperyalizm

şeklinde kavramsallaştırdığı kapitalizmin “tekelci” aşamasında ezen ve ezilen uluslar arasındaki sömürü ilişkisinin Marx’ın içinde bulunduğu kapitalizmin “rekabetçi” aşamasından farklı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini savundu. Böylece, Lenin, emperyalist aşamada devrimci mücadelenin farklı koşullar altında yürütülmesi gerektiği sonucuna ulaştı.

Michael Doyle, emperyalizmi, imparatorluğu kısa ve öz bir biçimde emperyal bir toplumun başka bir siyasal toplumun hükümranlığını fiilen denetim altında tuttuğu formel ya da enformel ilişki (Doyle’den aktaran Callinicos, 2014: 18) olarak tanımlar. Cooper ise daha esnek bir tanımlama sunarak, imparatorluğu, hükümrân ve hükmedilen arasındaki ayrımı yeniden üreten ve kurumsallaştıran geniş yayılmacı ve bünyesinde barındırdığı insanlar arasında ayırım ve eşitsizlik üreten politik bir birim (Cooper’den aktaran Callinicos, 2014: 19-20) şeklinde betimler.

Marksizm’in esas olarak Lenin tarafından formülleştirilen klasik emperyalizm kavramsallaştırması, geniş tanımlamalara göre daha özgün, dar tanımlamalara göre ise daha geneldir. Emperyalizm ne tarih ötesi politik bir biçim ne de bir devlet politikasıdır; “kapitalizmin gelişim sürecindeki özel bir aşamadır”. Lenin’e göre, 1857-60 dünya ekonomik krizinden sonra kapitalizm tam bir refah dönemine girdi. Bilim ve teknikteki o zamana kadar görülmemiş buluş ve gelişmeler, kapitalizmi hızlı bir gelişme ve yükselme sürecine soktu. Üretim hızla merkezileşip yoğunlaştı. Bu dönem üretimin toplumsallaşmasında önemli bir rol oynadı. Üretim toplumsallaşmakta, ama özel mülkiyet çok küçük bir azınlığın elinde toplandı ve büyük tekeller ekonominin tek hâkimi haline geldiler. Böylece, kapitalizm, yeni bir çağa, “finans kapital” çağına girdi.

Emperyalist aşamada, kapitalizmin dengesiz ve eşitsiz gelişmesi, tekeller arası anlaşmazlıkları derinleştirip şiddetlendirdi. Lenin’e göre, emperyalist dönemde, herhangi bir ülkede sosyalist devrimin gerçekleşmesinin koşulları, üretici güçlerin gelişme seviyesine bağlı değildir. Zira emperyalizm, ekonomik otarşiyi¹ (*autharky*) yıkarak, milli özel ekonomileri, dünya ekonomisi denilen bir zincirin halkaları haline getirdi. Bu yüzden ilk proletarya devriminin kapitalizmin en gelişmiş olduğu, demokrasinin ve kültür seviyesinin en yüksek olduğu ülkede olacağını beklemek yanlıştır. Ona göre, ilk proletarya devrimi, kapitalizmin ve demokrasinin en gelişmiş olduğu şu veya bu ülkede değil, emperyalist zincirin en zayıf olduğu ülkede gerçekleşecektir.

Lenin’in 1919 yılında ulusal kurtuluş mücadelelerine ilişkin yaptığı tespitler dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesi açısından bakıldığında son

¹ Milli ekonominin, ihtiyaçlarını kendi bünyesinde karşılayarak, milletlerarası iktisadi münasebetlerini en düşük seviyeye indirmesi.

derce önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre, sosyalist devrim, emperyalistlerin ezdiği tüm sömürgeler ve bütün bağımlı ülkelerin enternasyonal dayanışmasının emperyalizme karşı savaşımı olacaktır (1993: 319). Lenin, Doğu’da yer alan sömürge veya yarı sömürge ülkelerde yürütülen ulusal kurtuluş hareketlerinin başarıya ulaşmasının, dünya sosyalist devrimin gerçekleşmesinde belirleyici olabileceğine işaret etti. Bu düşünceye göre: “...tüm dünyanın yazgısını çizme işine bütün Doğu halkları katılacaktır. Doğu halkları giderek, politik hareketin, bütün insanlığın yazgısını çizme işine bütün ulusların katılması gereğinin bilincine eriyorlar” (1993: 320). Lenin, Doğu’daki ulusal kurtuluş hareketlerin başarıya ulaşmasının dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesinde belirleyici role sahip olacağını vurgulamasına rağmen son tahlilde gelişmiş Batılı kapitalist ülkelerde gerçekleşecek sosyalist devrimlerle nihai zafere ulaşılabilceğini de vurgulamaktan geri durmadı: “... çok açık bir gerçek ki, kesin zafer ancak dünyanın tüm ileri ülkelerindeki proletarya tarafından kazanılabilir...” (1993: 322).

Ekim Devrimi süresince gelişen, emperyalizme bağımlı olan az gelişmiş ülkelerde de sosyalizmi inşa ederek her alanda gerçekten tam bağımsız bir ülke olabileceği yönündeki düşünce, Türkiye’de gelişen yasal ve yasa dışı çeşitli sol hareketler üzerindeki en önemli ideolojik motivasyonunu oluşturdu. Bu argüman kendi içinde “tek ülkede sosyalizm” idealinin de gerçekleşebileceği düşüncesini var saymaktaydı. Batı emperyalizmin egemenliği altındaki az gelişmiş ülke halklarının tarihsel dönüşüm süreçlerinde belirleyici bir nitelik kazanması ve dünya sosyalist devriminin gerçekleşmesi noktasında devrimci özne haline gelmesi, 1919’dan itibaren Komitern’de ifade edilmeye başlamışsa da, sosyalist-solun Türkiye özelinde somut bir niteliğe bürünüp yasal alanda örgütsel faaliyet içinde bulunmaya başlaması 60’lı yılların kendine özgü tarihsel şartları içinde gelişme fırsatı buldu. Demokratikleşme sürecinin ivme kazanması 1961 Anayasası’nın yarattığı görece özgürlük koşullarına indirgeyip, salt Türkiye’nin iç dinamiklerine bakarak açıklamak doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Türkiye kapitalizmine bağlı olarak işçi sınıfının nitel ve nicel anlamda gelişmesi, sanayi kapitalizmine yönelmenin ve kentleşmenin yarattığı itici kuvvet, dünyanın çeşitli yerlerinde gelişen ulusal kurtuluş hareketlerinin emperyalizm karşısında yükselişe geçmesi, ulusal kalkınma paradigmasının siyasi hareketler üzerindeki hegemonyası, sınıflar arası uzlaşmaya dayanan refah devletin etkisi bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye’deki sosyal uyanışı hızlandıran unsurlar olmuştur (Şener, 2015a: 397-398).

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrası yasal siyasal alanda gelişmeye başlayan sosyalizm düşüncesi hem bir ideoloji hem de ekonominin rasyonel biçimde örgütlenmesi yoluyla hızla modernleşmenin başarılması için bir hareket tekniği olarak ortaya çıktı (Karpat, 2007: 247). Ekim Devrimi öncesinde ve

sonrasında sosyalist devrime ilişkin Lenin tarafından yapılan değerlendirmelerin ortaya koyduğu kuramsal çözümlemeler Türkiye'deki çeşitli sol hareketlerin iktidar stratejileri üzerinde belirleyici oldu. Lenin'in, emperyalist aşamada sosyalist bir devrimin gerçekleşmesinin üretim ilişkileri açısından kapitalizmin görece daha az geliştiği Batılı olmayan az gelişmiş ülkelerde de mümkün olabileceği yönündeki kuramsal çözümlemelerin Türkiye özelindeki karşılığı Yön, MDD ve TİP'in lider kadrolarının geliştirdiği çeşitli versiyonlar altında ortaya çıktı. Ancak, aşamalı devrim stratejisini kabul eden kesimler yasal politik hattı izleyen bu sol hareketlerle sınırlı değildi. Kendi meşruluk alanını oluşturan silahlı örgütler de farklı gerekçelerle de olsa aşamalı devrim stratejisini kabul ettiler. Dahası, Lenin'in (1998) ulusların kendi kaderini tayin etmesi gerektiği yönündeki düşüncesi de Kürt sorununa farklı bir bakış açısı kazandırdı.

Ekim Devrimi'ne giden tarihsel süreçte yaşanan iki önemli gelişme Devrim sonrasında da önemli siyasi tartışmalara zemin hazırladı. Bu tartışmaların Türkiye sol'u üzerinde yaratmış olduğu etkilerin ilki 1905'te gelişen "aşamalı devrim" modele ile Şubat-Ekim 1917'deki "sürekli devrim" modeli şeklinde ortaya çıktı. Kapitalizmin görece geliştiği ve burjuva devriminin henüz tamamlanmadığı ülkelerde işçi sınıfının öncülüğünde köylüyle kurulacak bir ittifak ile, burjuva demokratik devrimini tamamlayıp, sonrasında da sosyalist devrimin gerçekleşeceği yönündeki "aşamalı devrim" modelinin MDD düşüncesinde karşılığı "geniş cephe" stratejisi şeklinde somutlaşırken; burjuva devriminin Şubat Devrimi'yle tamamlandığını ilan edip, Ekim Devrimi'yle sosyalist devrimin ilan edilmesi düşüncesinin kuramsal düzeydeki karşılığı ise TİP'in kapitalistleşmiş bir ülkede doğrudan sosyalizme geçilebileceği yönündeki düşüncesinde dile getirildi. Aşamalı devrim modeli ile doğrudan sosyalizme geçiş modeli Türkiye "solu"nun en önemli tartışma konularından birini oluşturacaktır. *Yön* hareketi ise sosyalizmi az gelişmiş ülkelerde bir kalkınma meselesi olarak ele aldı. Dolayısıyla, *Yön* hareketi, sosyalizmi ekonomik açıdan az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'yi ileri düzeyde sanayileşmiş ülke haline getirecek ve Batı emperyalizmine olan bağımlılıktan kurtarabilecek bir iktisadi model olarak düşündü.

2. KAPİTALİST OLMAYAN KALKINMA MODELİ

Yön devrim hareketinin geniş bir aydın kesiminin etrafında toplaması 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında (Atılğan, 2008: 48) gerçekleşti. Devrimci demokrasi düşüncesinin Türkiye'nin kendine özgü verili koşullarında bir görünüm alması Doğan Avcıoğlu'nun çalışmalarında somut bir görünüme büründü (Güler, 2012: 239).

Yön dergisi 20 Aralık 1961’de yayın hayatına başladı. Bu sayının önemi, “*Yön Bildirisi*” ile birlikte çıkıyor olmasıydı. Bildiri’nin amacı birinci maddesinde: “Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın (...) Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerinde oturtmanın ancak iktisadi alanda hızla kalkın[mayla] (...) mümkün olacağını; ikinci maddesinde, “...Türk toplumuna yön verebilmek durumunda bulunan (...) kimselerin belli bir kalkınma felsefesinin ana hatları üzerinde anlaşmaya varmalarının zaruri olduğunu”; üçüncü maddesinde, “Kalkınma felsefemizin noktaları olarak bütün imkânlarımızı harekete geçirmeyi (...) zaruri saydıklarını” (*Yön*, 1961: 12-13) dile getirerek üç (3) maddede açıklamışlardı. Bildiri esas olarak kalkınma ekseninden hareketle, Yurtsever’in ifadesiyle “Kemalistler ile Liberaller” arasında bir uzlaşma niteliğini (Yurtsever, 2008: 46) taşımaktaydı. Ayrıca, Türkiye’nin içinde bulunduğu sorunların aşılmasını seçkin aydınların mevcut yönetim mekanizmalarını aşan bir inisiyatif üstlenmeye hazır olması gerektiği noktasında beklentisini ortaya koyuyordu.

Yön hareketi amacını antiemperyalist söylemin ve ABD karşıtlığının belirleyici olduğu, sivil ve askeri alanda sol-Kemalist kesimlerle kurulacak bir ittifak temelinde, hızlı iktisadi kalkınmayı hedefleyen, milli sosyalizmi hedeflenmişti. *Yön* hareketi, tamamlanmamış bir burjuva devrimi anlamında Kemalizm’i tamamlamak sosyalizmi antikomünizm gerekçeleriyle savunuyordu: “...Atatürk’le başlayan hareket, halka dönük, düzenli, planlı ve akılcı bir iktisadi kalkınma mutlaka tamamlanmalıdır” (Soysal, 1962a: 3-5). “Kemalizm’in altı oku Türk sosyalizmin temel taşlarıdır. Faşizm ve benzeri ideolojiler, komünizm belası, ancak böylesi bir sosyalizmle önlenabilir” (Karan, 1962: 9-16). *Yön* hareketi, antikomünizm vurgunun yanı sıra sosyalizmi milliyetçilikle de ilişkilendirmişti: “Sosyalizmin milliyetçi ve istiklalci vasfı, din ve aileye karşı olmayan hürriyeti, hürriyetçi ve demokratik tutumu ve komünizmi önleyecek tek yol olduğu ilk planda belirtilecek meseleler[idi]” (*Yön*’den aktaran Yurtsever, 2008: 47).

Yapılan açıklamalarda geçen sosyalizm ifadesi Marksizm anlamında bilimsel sosyalizm değildi. *Yön* hareketinin amacı Türkiye’de proletarya önderliğinde bir devrimin tarihsel koşullarının olgunlaşmadığı (Doğu); sosyal demokrat reformizmin toplumsal temelini oluşturmadığı (Batı); ancak vurucu gücünü silahlı kuvvetlerin oynayacağı bir radikalizmin hem olanağının hem gereğinin bulunduğu (Kürkçü, 1988: 2006) tezine dayanan milli sosyalizm projesini hayata geçirmektir. Türkiye’de İşçi sınıfı hem yeterli olgunlukta değildi, hem de verili aşamada kapitalist özel mülkiyete saldırmak söz konusu olamazdı, öte yandan “milli burjuvazi” devletçilik yoluyla kalkınma stratejisinin başlıca müttefiklerinden biri olabilirdi (1988: 2007). *Yön* hareketine göre, az gelişmiş ülkelerde sosyalizmin gerçekleşmesi, Sovyet pratiğinde olduğundan farklı bir

şekilde gerçekleşmek zorundaydı. Tarihsel nedenlerden ötürü iktisadi kalkınma farklı vasıtalarla mümkün olabilirdi: "...Az gelişmiş ülkelerde işçi sınıfı ile kurulacak ittifak zorunlu olmadığı gibi verili aşama dikkate alındığında özel mülkiyeti de kaldırmak da gerek[miyordu]. Kapitalist olmayan yoldan kalkınmanın öncüsü de zinde kuvvetler olma[lıydı]" (Avcıoğlu, 1966: 3-5). Tüm ileri güçlerin görevi ise, zinde kuvvetler etrafında toplanmak (Soysal, 1962b: 3-7) şeklinde gelişmeliydi.

Yön hareketinin ikinci önemli ismi Mümtaz Soysal, işçi sınıfının yeteri kadar gelişmediği az gelişmiş bir ülkede sosyalizmin hayata nasıl geçirileceği noktasında Avcıoğlu'nun tespitlerinden farklı düşüncelere sahipti: "...sosyalizmin hem bir kalkınma yöntemi, hem de belirli değerlere dayalı bir yaşama düzeni olarak gerçekleştirilmesi için (...) işçi hareketinden yoksun olan Türkiye'de Kemalist nitelikleri az ya da çok koruyan sivil ve askeri burjuvazinin öncü gücünü ön plana geçirmek mi gerekiyor, yoksa çok daha uzun süreli, halk yığınlarının sosyalist düşünce yönünde eğitilmesine ve örgütlenmesine dayanan uzun soluklu bir çabayı mı göze almak gerekir? (Soysal'dan aktaran Yurtsever, 2008: 53). Soysal'ın tercihi uzun erimli bir mücadelenin gerekliliği yönünde gerçekleşti. Avcıoğlu ve Soysal arasındaki bu düşünce farklılığı *Yön* hareketinin bölünmesine neden olacak şekilde gelişmedi. *Yön* 1967'de yayın hayatına son verip, 1969'da *Devrim* gazetesini çıkararak siyasi faaliyetlerini sürdürecektir. Avcıoğlu, bu iki yıllık süre zarfı içinde düşüncelerini daha da geliştirip, Türkiye'nin *Düzeni* adlı çalışmasında yayınlar. Bu çalışma Türkiye solu'nun çeşitli kesimleri üzerinden ciddi bir etki yaratır.

D. Avcıoğlu, kapitalist olmayan yoldan kalkınmanın kapitalist model karşısında bir tercih meselesi olmayıp, tarihsel gelişimin aldığı özgül biçim ve toplumsal dinamiklerin ortaya çıkardığı yapısal ilişkiler açısından Türkiye için bir zorunluluk olarak görüyordu. Yazar, *Türkiye'nin Düzeni* adlı çalışmasında Türkiye'de Batı tarzında bir kapitalist gelişme dinamiğini sekteye uğratan tarihsel olguları Osmanlı'dan başlayarak (1998a: 33-75) sistematik bir şekilde inceler. O'na göre, Osmanlı toplumunda, Batı burjuvazisinin gelişim dinamiklerinde görüleceği üzere bir sermaye birikimi gerçekleşmemiş ve Batılı tarzda çağdaş bir toplumun gelişimine öncülük edecek mili bir burjuvazi gelişmemiştir. Avcıoğlu şöyle ifade ediyordu: Tüccar elinde her geçen gün daha da büyüyen ticarî sermaye, Batı'da kapitalizmin zaferini sağlayan belirleyici unsur olmuştu. XVI. ve XVII. yüzyılların bu ticarî genişlemesi, eski üretim biçiminin çöküşünde ve kapitalist üretimin doğuşunda başrolü oynamıştı. Sanayi sermayesi, daha sonra birinci plana çıkmış, başlangıçta sanayi ticarete bağımlı iken, ticaret sanayiye bağımlı hale gelmişti. Bu ticarî genişlemeyi mümkün kılan, coğrafi keşifler ve keşifleri izleyen olağanüstü bir dış talandır. Bu dış talan sayesinde Batı'da ilk sermaye birikimi, öteki ülkelere nazaran çok güçlü

olmuş ve Batı'nın üstünlüğünü sağlamıştı (1998a: 51-52). Ona göre, Cumhuriyet'in kuruluşu sınıf karakteri itibarıyla bir burjuva devrimiydi. Sınıfsal kompozisyonunu sivil aydın askerlerin oluşturduğu milli burjuvazinin ekonomik amacı yabancı burjuvazinin yerini milli burjuvazinin almasıydı. Bu ekonomik hedef büyük ölçüde amacına ulaştı. Yerli kapitalistler eliyle sanayileşme başlatıldı. Ancak, işbirlikçi burjuvazinin tasfiye edilmesi yönünde bir irade ortaya konulamadı. 1923'ten sonra Cumhuriyet Türkiye'si de, büyük toprak ağası, komprador burjuvazi ve tefeci egemenliğine son verecek düzenleme tedbirlerine gitmeden bir millî kalkınma yoluna girdi. Kalkınma girişimi zamanla bu tutucu toplumsal güçlerin kuvvetlenmesine yol açtı. Kuvvetlenen bu güçler, ilk fırsatta millî kalkınma yolunu bırakıp yabancı sermayeye sığındılar. Böylece, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sınırlı olanaklarla hayata geçirilmeye çalışılan devletçi millî kalkınma özelemlerinden Amerikan tipi kalkınmaya geçilmiş oldu (Avcıoğlu, 1998b: 1099). Bu tarihsel süreç Batıya olan iktisadi bağımlılığı artırdı.

Avcıoğlu, hızlı bir “kalkınma” ve ardından “demokratik sosyalizm”in Türkiye için gerekli ve hattâ zorunlu kılmasının nedenlerini şu şekilde ifade ediyordu: “Batı’da, işçi ücretleri düşük tutulmasına karşın kapitalist yoldan gelişme çok yavaş ilerlemektedir. Az gelişmiş ülkelerde Batı ile arasında olan bu gelişmişlik farkını kapatmak için yüksek oranda bir kalkınma sağlamalıdır” (1962: 3). *Yön* hareketine göre, sosyalizm işçi sınıfının öncülüğünde kurulacaktır. Ancak, Türkiye sosyalizme geçmeden önce bir ara aşama yaşamalıdır. Bunun için de tüm halk güçlerinin yer aldığı milli cephe etrafında bir araya gelmelidir. Böylece, işçi sınıfı ancak bu aşamada yeterli güce ve bilince sahip olacak ve sosyalist devrime öncülük edecek duruma gelecektir (Yön, 1965: 6-9).

Tarihsel koşulların belirlediği Türkiye’nin kendine özgü verili koşulları dikkate alındığında kapitalist yoldan kalkınmak mümkün olmadığı için halktan yana, milliyetçi, devrimci ve devletçi bir kalkınma yolu izlenmesi gerekiyordu. Avcıoğlu’na göre, Milliyetçi Devrimci Kalkınma Modelinin özellikleri üç bölümde incelenebilir. (1) Modelin Ön Koşulları: Gelişmiş kapitalist ülkelerle olan yeni sömürgecilik tipi bağımlı ilişkilere ve sermaye egemenliğine, bunların ülke içindeki temellerini kaldıracak biçimde son verilmesi. Bu tutucu güçler koalisyonunun politik ve ekonomik egemenliğinin son bulması. (2) Modelin Kuramsal Özellikleri: Milliyetçi Devrimci Kalkınma yolu, tarımda büyük kooperatif çiftliklere dayanmalı. (3) Kalkınma Stratejisi: Sermaye birikiminde çok yüksek oranlara erişilmesi, temel yatırım mallarına dayanan sanayiye öncelik tanınmalı (1998b: 1172-1173).

Yön hareketi dört noktada özetlenebilir: (a) Türkiye’nin temel sorununun iktisadi kalkınma düzeyinde ele alınması. (b) Kemalizm’in ekonomi politikasını

oluşturan modelin kapitalizm olmasının onun en büyük zaafı olarak kabul edilmesi. Dolayısıyla, Yeni Atatürkçü programın eskisinden kaçınması. (c) Kemalizm'in hedeflerinin ancak sosyalizm altında gerçekleşebileceğinin düşünülmesi. (d) Sosyalizmin, Kemalizm'in devletçilik, milliyetçilik, halkçılık ve inkılapçılık politikalarının doğal bir sonucu şeklinde yorumlanması (Atılgan, 2008: 51-53).

Yön hareketinin devrimde esas güç olarak orduyu ima edecek şekilde “zinde kuvvetler” temasını ön plana çıkarması ile MDD hareketinin işçi sınıfını öne çıkarıp sosyalist devrime ilişkin yaptığı vurgunun daha da belirginleştirmesi, bu siyasi hareketler arasındaki düşünsel yakınlığı ortadan kaldıracaktır. TİP ise, anti-emperyalist bir mücadelenin sosyalist bir devrimden bağımsız bir şekilde ele alınamayacağını ileri sürüp, Türkiye’de feodal üretim ilişkileri yaygın olmakla birlikte hâkim üretim tarzının kapitalizm olduğu noktasında ısrar ederek işçi sınıfının öncülüğünde doğrudan sosyalist devrimin gerçekleşebileceğini savundu.

3. SOSYALİST DEVRİM MODELLERİ TARTIŞMASI

Yön hareketi azami kalkınmaya büyük önem vermekte, bunun için de ağırlığı tarımdan sanayiye kaydırmayı savunuyordu. Dahası, mülkiyet hakkına kamu yararı ölçüsünce güvence verileceği söylenirken, büyük üretim araçlarının kamulaştırılacağı vurgulanmıştı. Emekten yana bir devletçilik ve kapitalist olmayan yoldan kalkınma, TİP’in politik çizgisiyle bazı benzerlikler gösteriyordu. Ancak, 1965’ten itibaren, sosyalizme yapılan vurgu arttığı ölçüde MDD ve *Yön* ile arasındaki ideolojik mesafe açılacaktır.

TİP’in, 1964 yılında, İzmir’de toplanan I. Kongresi’nde oybirliği ile kabul edilen taslağı Mehmet Ali Aybar ile Behice Boran tarafından hazırlandı. Parti programı, 1961 Anayasası’nın planlı kalkınma yönündeki hedefini, “emekten yana planlı devletçilik” şeklinde uygulayarak gerçekleştirileceğini, bu amaçla ilk elde ulusal ekonominin kilit unsurlarının, bir önem sırası gözetilerek devletleştirileceğini vaaz ediyordu. Kalkınma yolu, doğrudan doğruya sosyalizme atıf yapılmayarak “kapitalist olmayan bir kalkınma yolu” olarak tarif edilmişti. Kemalizm’in halkçılık ilkesi “insanın ve insan emeğinin en yüce değer olarak tanınması” ve “emekçi halkın politik iktidarın kaynağı ve gerçek sahibi” olarak yorumlanması biçiminde yeniden değerlendiriliyor; devrimcilik geri kalmış toplumun ilerlemesi için bilimin ışığında köklü reformlar yapmak diye tanımlanıyor; milliyetçilik yüzyıllardır yarı sömürge olarak yaşayan Türkiye halkının “yabancı boyunduruğuna ve sömürgeciliğe karşı tepkisinin ideolojik plandaki ifadesi olarak tanımlamak suretiyle reddedilmiyor; mülkiyet ve miras hakkı tanınmakla birlikte, bu hakkın toplum yararına kullanılması gereği vurgulanıyordu (Ayдын ve Taşkın, 2017: 132-133).

TİP'in, 1966 yılında, Malatya'da toplanan II. Kongre'de Milli Demokratik Devrim ve Sosyalist Devrim tartışmaları parti içinde de devam etti. Söz konusu olan bu tartışmalar özünde sosyalizmin devrimle mi, yoksa reformla mı olacağı şeklinde ortaya çıkmıştı. *Yön* grubu devrim stratejisini şöyle ifade ediyordu: Demokratik devrimden sonra ortaya çıkacak özgürlük ortamında işçilerin, daha doğrusu tüm emekçilerin rahatlıkla örgütlenebileceğini ve böylelikle sosyalizme gidecek yolun açılacağını (Ulus, 2015: 141). B. Boran, *Yön* grubunun ordu içindeki cuntacılarla temas halinde olduğunu ve *Yön* dergisinin sayfalarında demokratik devrim hareketinin öncüsünün “zinde kuvvetler” olabileceğinin ima edildiği dönemde, görüşünü “Sosyalizme Giden Kestirme Yol Yoktur” başlıklı yazısıyla açık bir biçimde ortaya koydu: ‘...askerî yönetimlerin genellikle geçici olduğunu, sadece güce dayanarak yönetmenin ve sorunları çözmenin imkânsız olduğu[nu] (1963: 3) vurguladı.

Aybar'a göre, Milli Mücadele yıllarında askeri açıdan kazanılan zaferle “emperyalizme” ve “kapitalizme” karşı büyük bir zafer elde edilmişti. Aybar, emperyalizme karşı yürütülecek savaşı sosyalist mücadeleden ayırt etmenin mümkün olmadığı kanısındaydı. Dolayısıyla, Milli Kurtuluş mücadelesi ancak sosyalizm bayrağı altında tam anlamıyla zafere ulaşabilirdi. Aybar, Osmanlı toprak mülkiyeti üzerine yaptığı incelemelerde vardığı sonuç Osmanlı mülkiyet yapısının gelişmemiş olmasından ötürü devlet merkezîyetçi ve bürokratik yapıyı tesis emişti. Devletin gücü ve sömürüsü bürokrasi aracılığıyla gerçekleştirildiği vergilerle sağlanıyordu. Asker-sivil memur devletle özdeşleşen bir çeşit sınıf halini almıştı (Aybar, 1968: 474, 488, 502). Aybar, Osmanlı devlet biçiminin uğradığı bazı değişikliklerle beraber Cumhuriyet rejimi altında da devam ettiğini ileri sürdü. Buna göre ordu, en eski ve köklü egemen sınıftı. Gücünü devletten alan ve kendini devletle özdeşleştiren bu kurum, Osmanlı'dan bugüne egemenliğini çeşitli biçimler altında sürdürmüştü. Osmanlı Devleti'nin Batı ülkeleri karşısında gücünü kaybetmesi, iktidarı reformlar yapmaya zorlamıştı. Fakat, ekonomi hâlâ devlet tarafından idare ediliyor veya yönlendiriliyordu. Bu durumda sanayileşme projelerini ya devlet yürütmüştü ya da devlet bazı kişilere ayrıcalıklar tanıyarak onları “kapıkulları” arasına almıştı (Ulus, 2015: 171). Cumhuriyet rejimi altında da aynı kapıkulları devletçilik yoluyla ekonomik, siyasi ve toplumsal egemenliklerini sürdürebiliyorlardı. Aybar aslında bürokrasinin, yükselen komprador kapitalist sınıf karşısında gücünü görece koruyabildiğini ve hem *İttihat ve Terakki* yönetimi altında, hem de bünyesinde Osmanlı devletçi sisteminin sürdürüldüğünü, hattâ geliştiğini iddia etmişti. Aybar'a göre Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet'te de toplum “sömürenler” ve “sömürülenler” olarak iki gruba ayrılmıştı (2015: 172). 1950 yılında DP (Demokrat Parti) ağa-komprador ittifakıyla iktidara geldiğinde Aybar bunların niyetlerinin bürokrasinin gücünü kırmak değil, devlet işlerini doğrudan

kendi yönetimleri altına almak olduğunu öne sürmüştü (Ünlü, 2002: 228-230). Ona göre, TİP iktidara geldiğinde yapması gereken işler şunlar olmalıydı. (a) Toprak reformu: Toprağı olmayan veya toprağı yetmeyen köylü ailelerine toprak dağıtılması. (b) Dış ticaret, bankacılık ve sigortacılığın millileştirilmesi: İthalatın ve ticaretin devlet eliyle planlı bir şekilde yapılması; bankacılık, toprak ve tarım reformunun devlet eliyle sanayileşmesi ve ticaretin millileştirmesi sorunlarıyla birlikte ele alınması; sigortacılığın, gerçek manasıyla sosyal güvenlik müessesesi haline getirilmesi. (c) Devlet eliyle hızla sanayileşmek: İleri bir toplum olmanın temel şartı ağır sanayinin inşasıyla mümkündür. Az gelişmiş ülkelerde bu iş özel teşebbüs eliyle gerçekleştirilemez. Ağır sanayi makinalı iş kurma ve işletme işleri emekçilerin denetimi ile devlet tarafından yürütülmelidir. (d) Özel sektörün kalkınma planına bağlı olması: Özel sektörün tasfiyesi mümkün değildir. Özel sektörün milli kalkınmaya yararlı ve planlamaya uygun yatırımlarının teşvik edilmesi. (e) Devlete emekçilerin ağırlığını koyması: Devlet aygıtının işçi sınıfının ihtiyaçlarına cevap verecek bir şekilde dönüştürülmesi (2013: 158-162).

Boran bürokrasi üzerine bazı yazılar kaleme aldı (1969a: 4-5) ve burada temel olarak hem MDD ve *Yön* hareketlerinin bürokrasi üzerine geliştirdiği tezlerinin, hem de bunların tam karşısında gibi gözüken M. A. Aybar-İ. Küçükömer'in tezlerinin yanlış olduğunu göstermeye çalıştı. Onların yanlışlıkları basit kuramsal bir hata olarak görülemezdi: Sosyalist strateji bu yanlış saptamalara göre yürütüldüğü için devrimci-sosyalist hareket açmaza düşer, başarılı olamazdı. Boran'a göre birinci grup içinde bazı farklılıklar bulunsa da bunlar esas olarak sivil-asker yönetici grubun Türkiye tarihinde ilerici bir rol oynadığını ve bunların gençlerle, aydınlarla beraber devrimci harekete öncülük edebileceğini (Ulus, 2015: 191) iddia ediyordu. Boran, sosyalist fikirlerin işçilerden önce aydınlar arasında yayılabileceğini ve işçi sınıfını bilinçlendirme noktasında aydınların önemli roller üstlenebileceğini ifade etmişti. Buna göre aydınlar bir örgüt, bir parti içerisinde işçilerle beraber mücadele ettiği süreçte düşüncesini benimsediği sınıfa organik olarak bağlanabilir, toplumsal ve sınıfsal işlev taşıyabilirdi (Atılğan, 2010: 319).

Boran'a göre, bürokrasinin her yerde tutarsız ve çelişik tutumları vardı ve Türkiye'de de 1960'dan sonra bu iyice ortaya çıkmıştı (Ulus, 2015: 192). Ona göre metodolojik ve tarihsel yanlışlık ise bürokrasi "tabakasının" Osmanlı'dan bu yana değişmediği, sosyal değişme sürecinin dışında kaldığı yönündeki saptamaydı. O "ilerici" ve "devrimci" sıfatlarının zamanla değiştiğini ve içinde bulunulan dönemin koşullarına göre belirlendiğini söylüyordu. Osmanlı ve Cumhuriyet aydınları-bürokratları Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üretim ilişkileri düzeninin yıkılıp yerine kapitalizmin gelişim koşullarını hazırlamış, dolayısıyla da tarihte ilerici rol oynamışlardı (2015: 193). Ona göre, asıl sorun, tabaka olarak asker-sivil kesimin Türkiye tarihinde devrimci, ilerici bir rolü bulunup

bulunmadığını ortaya koymaktı. O'na göre Aybar biraz daha örtük olarak, Küçükömer ise daha açık bir biçimde bürokrasiye hiçbir ilerici nitelik tanınamaktı ve yürütülen tek yanlı tahliller nedeniyle de yanlış sonuçlara varılmaktaydı (Boran, 1969a: 4-6).

Boran, önce antiemperyalist mücadele sonra sosyalist dönüşüm şeklindeki kuramsal kavrayışın yöntemsel açıdan “mekanik düşünce tarzının ta kendisi olduğunu (Ulus, 2015: 194) ileri sürdü. Hangi sınıf ağır basarsa o öncü olur tarzındaki MDD'ci yaklaşımı reddediyordu. O'na göre sorun, “sosyalistlerin hangi sınıfların öncülüğü için mücadele edeceği” sorunuuydu. Bu çerçevede sosyalist hareketin izleyeceği yol belirleyici olacaktı (Ulus, 2015: 194). Boran, hiçbir sosyal sınıfın devrimi kendi başına, müttefikleri olmadan yapamayacağını vurguladı. Bürokrasi ile kurulması öngörülen ittifak konusunda şöyle ifade ediyordu: ... hiçbir sosyal sınıf, ne kadar güçlü ve devrimci çizgiye gelmiş bulunsa da devrimi kendi başına, öbür yardımcı ve müttefik sınıf ve tabakaların desteği, katkısı olmadan başaramaz (Boran, 1969a: 4-6).

TİP içinde ortaya çıkan diğer bir konu, 1968 Ağustos ayında Sovyetler Birliği önderliğindeki Varşova Paktı'na mensup devletlerin Çekoslovakya'ya askerî müdahalesinden sonra başlayan tartışmalarla vuku buldu. 9-12 Kasım 1968'de Aybar ile Boran ve Aren'nin yolları ayrıldı. 3. Kongre'de bu ayrım resmiyet kazandı. 1969 seçimlerinde oy oranı %2,56'ya düşen partinin Meclis'teki gücü, seçim sistemi değişikliği yüzünden, iki milletvekiliyle sınırlı kaldı. Gençlerin etkisini genişlettiği sosyalist-sol kesimler içinde radikalizmin artması “parlamentarist-legalist” yöntemin gözden düşmesini hızlandıran önemli bir etken oldu. Aybar, yaşanan tüm bu tartışmalara bağlı olarak, parti başkanlığından istifa etti. Böylece, B. Boran genel başkanlığa seçildi. Bir diğer önemli siyasi gelişme ise TİP'in gençlik örgütlenmesini oluşturan FKF'nin (Fikir Kulüpleri Federasyonu) içinde, Türkiye somut koşullarında izlenecek devrim stratejisi olarak MDD'nin (Milli Demokratik Devrim) önerdiği stratejinin büyük ölçüde kabul görmeye başlamasıdır. Bu hareket bir süre sonra TİP'ten koparak DEV-GEÇ (Devrimci Gençlik Federasyonu) adını alacaktır (Feyzioğlu, 2004: 142).

4. AŞAMALI DEVRİM STRATEJİSİ VE FARKLI SİYASAL AÇILIMLAR

MDD'ciler, ilk TKP (Türkiye Komünist Parti) yöneticileri gibi, Komintern geleneğinin öne çıkardığı politikalara uygun olarak “aşamalı devrim” stratejisini benimsediler. Bu aşamalı devrim teorisi MDD liderlerince geliştirilmiş özgün bir buluş değildi. Mihri Belli'nin de ifade ettiği üzere, “Milli Demokratik Devrim tezleri... Türkiye'de Marksist hareketin 1920'lerden beri savunduğu ...” (Belli, 1988: 2145) görüşlerdi. Aşamalı devrim stratejisi TKP liderliği tarafından savunulmuş olsa da, bu stratejinin kuramsal temelleri esas olarak Stalin

döneminde güncellenip kapitalizmin görece az geliştiği ülkelerde sosyalist bir devrimin hangi koşullar altında başarılı olabileceği sorusuna bir yanıt olarak ortaya çıkmış, geliştirilen bu strateji az gelişmiş ülkelerdeki komünist partiler tarafından sahiplenilmişti. Kavramın Türkiye’deki serüvenine geçmeden önce tarihsel süreç içinde kazandığı derin içeriğin kavranması konumuz açısından bir zorunluluktur.

“Aşamalı devrim” stratejisi klasik Marksist düşünce içinden türetilen tamamlanması zorunlu evreler olarak görülen “demokratik devrim” ve “sosyalist devrim” ayırımını esas alan bir yoruma dayanır. Buna göre demokratik devrim ve sosyalist devrim, modern kapitalist toplumun iki devrimci sınıfı olan burjuvazi ve işçi sınıfının damgasını taşır. Burjuva demokratik devrimi, feodal toplumdan çıkışı belirler ve endüstrileşmiş çağdaş toplumun inşasının yolunu açar. Bu devrim eski toplumu yıkar, ama yerine kurduğu yine bir sınıflı toplumdur. Sosyalist devrim ise, bizzat burjuva demokratik devrimin yarattığı modern toplumdan sınıfsız topluma geçişi sağlayacak olan devrimdir. Bu devrim, işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilir.

Aşamalı devrim teorisinin ilk olarak II. Enternasyonal’de savunulduğunu görüyoruz. Buna göre, sosyalist devrim ileri düzeyde endüstrileşmiş ve siyasal demokrasi kültürüne sahip ülkelerin gündemindedir. Dolayısıyla, ekonomik ve sosyal açıdan yeterince gelişmemiş ülkelerin işçi sınıfları demokratik devrim sürecinde iktidarı hedefleyemezler (Aydınoglu, 2011: 74). Bunun yerine burjuvazinin iktidarı almasına imkân vermeli ve sosyalist devrimleri hazırlayacak imkânları yaratmalıydılar.

1905’te patlak veren Rus Devrimi, işçi ile köylünün rolünü somut devrim koşullarında tartışılmasını sağladı. Lenin’e göre işçi sınıfının görevi, yoksul köylülükle birlikte bir “işçi-köylü demokratik diktatörlüğünü kurmaktır. Bu politik hedef sadece sosyalist devrim koşullarının oluşmasını sağlayacak yeni bir tarihsel aşamanın başlangıcını ifade edecekti. Troçki, Rusya’da işçi sınıfının iktidarı ele geçirme potansiyelinin burjuvaziye kıyasla çok daha güçlü olduğunu ve 1905 Devrim deneyiminin bunu kanıtladığını iddia etti. Troçki böylelikle, klasik “aşamalı devrim” anlayışının karşısına, “sürekli devrim” anlayışını öne çıkardı. Sürekli devrim teorisi diyalektik olarak birbirine bağlı üç temel sorunla alakalı teorik alanı tanımlar: (a) “Geri kalmış” ülkelerde proleter devrimin gerçekleşme imkânı; (b) burjuva-demokratik görevler diye tabir edilen görevleri işçilerin kendi güçlerine dayanarak, belirli sosyalist görevlerle kaçınılmaz bir uyum içinde üstlenmeleri sayesinde demokratik devrimden sosyalist devrime kesintisiz geçiş ve (c) devrimci sürecin uluslararası boyutta yaygınlaştırılması ve sosyalizmin dünya ölçeğinde inşa edilmesi (Löwy, 2016: 7-8). Buna göre, demokratik devrim için harekete geçen işçi sınıfı, kaçınılmaz bir şekilde iktidar

problemi ile karşılaşacaktır. Bu mevcut koşullar altında işçi sınıfı iktidarı alabilir ve almalıdır. Ancak, işçi sınıfı kurduğu iktidarını burjuva taleplerle sınırlamamalıdır. 1917 Şubat Devrimi, Lenin'in, 1905'te, ileri sürdüğü işçi ve köylünün demokratik diktatörlüğü tezi değiştirmesine yol açar, 1917 Nisan'ında kaleme aldığı *Nisan Tezleri*'nde (1992: 137-140) Lenin, Troçki'nin 1905'ten beri savunduğu pozisyona yaklaşır görünür. Aşamalı devrim ve sürekli devrim tartışmaları sonraki süreçte de güncelliğini koruyacaktır. 1919'da kurulan Komünist Enternasyonal az gelişmiş ülkelerde devrim sorununu ele aldığı anda, II. Enternasyonal'de geliştirilen aşamalı devrim modeli ile arasında mesafe koyar (Aydınoğlu, 2011: 74-75).

“Aşamalı devrim” ya da “sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde devrim” sorunu, 1925 Çin Devrimi vesilesiyle yeniden tartışıldığında, Lenin'in 1905 tarihli tezlerine doğru bir dönüş yapılır (Aydınoğlu, 2011: 75) Bu dönüş, işçi sınıfının yeterince endüstrileşmemiş ülkelerde iktidarı ele almasının olanaksızlığını savunmak anlamına gelir. Buna göre, bu türden ülkelerde işçi sınıfı, sosyalist devrimi hayal etmemelidir; tersine devrimin kaderini, koşullara göre, milli burjuvaziden yoksul köylülüğe kadar bir dizi toplumsal kesimle paylaşmak durumundadır. Bu tarihten itibaren “aşamalı devrim” anlayışı, temel bir programatik ve stratejik ilke halini alır. İkinci Dünya Savaşının bitiminden itibaren bir dizi sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde bağımsızlık, ulusal kurtuluş ve modernleşme mücadeleleri yükseldiğinde, yukarıda özetlenen tarihsel arka plan temelinde bu ülkelerin komünistleri, klasik “aşamalı devrim” anlayışını kendi gerçekliklerine uyarlamaya girişiler.

Kabul etmek gerekir ki, aşamalı devrim düşüncesinin kuramsal kökleri Marx'ta da, Lenin'de de az ya da çok mevcuttur. Ne var ki, aşamalı devrim stratejisinin az gelişmiş ülkelerde sosyalist devrimin gerçekleşmesi yönünde geçerli bir strateji olarak kabul edip, somut bir model olarak derinleştirilmesi ve bu düşüncenin Komünist partiler aracılığıyla dayatılması Stalinizm'in Sovyetler'e egemen olduğu koşullarda gerçekleşti (Satlıgan, 2006: 44). Dolayısıyla, aşamalı devrim stratejisi ile Stalinizm arasındaki tarihsel bağı görmemek gerçekçi olmayacaktır.

Türkiye'yi yarı-feodal, yan-bağımlı bir ülke olarak değerlendiren MDD hareketi, milli demokratik devrimi sosyalist devrimin inşasına giden süreçte ilk aşama olarak görüyordu. MDD'ciler işçi sınıfına bağlı ve nihai olarak sosyalist devrimi hedefleyen devrimciler olmakla beraber mevcut durumda Türkiye'de “baş çelişkinin” burjuva-proletarya çelişkisi olmadığı kanısındaydı. Çelişki, emperyalist güçler ve onların işbirlikçileri, yani işbirlikçi burjuvazi ve feodal toprak ağaları ile baskı altındaki ulus arasındaydı. M. Belli, Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısını şöyle özetliyordu: “... Bugünün

Türkiye'si, dünün bağımsız, antiemperyalist, Kemalist Türkiye'si değildir. ...emperyalizme bağlı bulunan ticaret burjuvazisi, feodal unsurlarla uzlaşmıştır ve bu Komprador-Ağa ittifakı Türkiye'nin kumanda merkezlerini ele geçirmiştir. ...Milli Cephenin bir an önce, en derin ve geniş surette kurulması, uzuvlanması için, yaratıcı bir ruhla bütün ilericiler seferber olmalıdır" (Belli, 1962: 2). Anlaşılabacağı üzere sosyalist devrim öncesinde anti-feodal, anti-emperyalist temelde farklı kesimlerin örgütlendiği bir geniş cephe stratejisinin gerekliliği savunulmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye'yi "yarı-feodal", "yarı-bağımlı" bir ülke olarak değerlendiren bu siyasi hareket, "sosyalist devrim"i gerçekleşmesi sürecinde "milli demokratik devrim"i ilk uğrak olarak görüyordu. MDD'ciler işçi sınıfına bağlı ve nihai olarak sosyalist devrimi gerçekleştirmeyi hedefleyen devrimciler olmakla beraber tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de "baş çelişkinin" burjuva ile proletarya arasında olmadığı görüşünü paylaşıyordu. Çelişki, emperyalist güçler ve onların işbirlikçileri, yani işbirlikçi burjuvazi ve feodal toprak ağaları ile baskı altındaki ulus arasındaydı. Devrim bu kesimler dışındaki bütün milli sınıflar ve zümrelerden oluşacak "milli cephe" içinde yürütülecekti (Ulus, 2015: 212).

MDD hareketi Kemalist Devrimi, ilerlemeci, demokratik ve milliyetçi şeklinde tanımlayarak genel olarak olumlu anlamlar atfetti. Kurtuluş Savaşı'na Doğu milletlerinin ulusal bağımsızlık savaşlarından biri gözüyle bakılıyordu. Asker-sivil zümrenin politik hâkimiyeti bu ilerici ve antiemperyalist gelenek nedeniyle önemsenmekteydi. Belli, *Türk Solu Dergisi*'nde "milliyetçilik" ile "sosyalizm" arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmişti: "...Kemalimizle sosyalizm arasında aşılmaz duvarlar yoktur (...) Milli gurur insanı sosyalizme götürür. En sağlam sosyalistler o yoldan geçmişlerdir (Belli'den aktıran Ulus, 2015: 219).

MDD'ciler, TİP liderliğine "demokratik devrim" yerine "sosyalist devrim" terminolojisi kullanmaları nedeniyle tepkide bulundular. Partinin feodal güçler, milli burjuvazi ve bürokrasinin mevcut durumdaki siyasal konumları ve rolleri hakkındaki görüşlerini eleştiriyorlardı. Ayrıca subayların da içinde olduğu Kemalistler MDD'de belirleyici rollere sahip olduğundan, yanlış söylemler kullanarak onları gücendirmemek, ürkütmemek ve mücadelenin dışına itmemek gerekiyordu (Ulus, 2015: 236).

Aydınlık dergisi ilk sayısında "milli cephe" stratejisini benimsemesini ve "küçük burjuva bürokrasisi" ile ittifak yapılması zorunluluğunu "dünya şartlarına", yani emperyalizm-ezilen halklar çelişkisine ve "Türkiye toplumunun sınıfsal yapısına" bağlıyordu (ASD, 1968: 25). MDD, işçi sınıfının "öncü" ve emekçi köylü sınıflarının "temel kuvvet" olduğu bir devrimdi ve işçi-köylü ittifakının yanına küçük burjuvazinin ve milli burjuvazinin de katıldığı milli

cephe politikasının izlenmesini bu durum “zorunlu” kılıyordu. İşçi sınıfı partisi “kendi ideolojik, politik, örgütsel bağımsızlığını sıkı sıkıya” korumalı ve diğer sınıf ve tabakaları devrime yöneltmeliydi: “...işçi sınıfının ve onun öncü partisinin öncülüğü olmaksızın milli demokratik mücadelenin kalıcı zaferlere ulaşması mümkün değil[idi]” (ASD, 1968: 246).

Türkiye’de milli cephe, emperyalizm ve işbirlikçilerinin ittifakına karşı bütün milli sınıflardan meydana geliyordu ve cephenin dünyadaki tabii müttefikleri diğer kurtuluş mücadeleleri, sosyalist devletler ve emperyalist ülkelerin proletaryası olarak belirlenmişti. Bu güçler ortak düşmana karşı “ortak bir cephede” toplanmıştı ve emperyalist sistemin çöküşü, kapitalizmin yıkılışı bütün dünya halklarıyla beraber Türkiye halkına da sosyalizme geçiş yollarını açacaktı. Türkiye “emperyalizmin hegemonyası altında” bulunduğu ve ülkede yer yer “feodal üretim ilişkileri hâkim olduğu” için devrimci mücadele milli demokratik devrim mücadelesi olarak belirlenmişti. Aydınlık çevresi proletaryayı menfaatleri bakımından “emperyalizme en zıt olan ve bütün gelişmelerin objektif mirasçısı” olarak gördüğü için, onu emperyalizme karşı mücadelede “en tutarlı, en güvenilir” devrimci güç olarak tanımlıyordu. Ayrıca “tarihsel koşullar” küçük burjuvazinin sivil-asker aydın kesimini emekçi sınıflarla ittifaka zorlamaktaydı.

Halil Berktaş bu bağlamda Sovyetler Birliği’nde üretilen ve Türkiye’de *Yön-Devrim* hareketinin desteklediği “kapitalist olmayan yol”un, kapitalist yol ile proleter devrimcilerin önerdikleri “uzun vadede sosyalizme yönelik” MDD stratejisi arasında bir üçüncü yol olduğuna dikkat çekti. Radikal küçük burjuva düşüncesi kendi iktidarını ve “temelde reformist programını” ulaşılabilir en ileri aşama olarak görürken, proleter devrimciler için bu ancak asgari bir programdı. Berktaş da küçük burjuva radikalizminin zigzaglar çizen bir tutumda olduğunu vurguluyor, fakat yine de onu ilerici bir hareket ve güç olarak nitelendiriyordu. Bu iki sınıftan birinin azami, diğerinin asgari programı arasında ittifak oluştuğunda, “öncülük” konusundaki sorun artık “antagonist olmayan çelişki” olacaktı: Proleter devrimciler ile küçük burjuva radikalleri arasında öncülük konusunda mevcut çelişki, bu nedenle, antagonist olmayan bir çelişkidir; halk içindeki çelişkidir (Şener, 2015b: 198).

Berktaş bu saptamalardan sonra proleter devrimciler ile küçük burjuva radikalleri arasında öncülük konusundaki çelişkilerin seyrini ve çözümünü de aşamalandırmıştı. Buna göre, öncelikle iki politik akımın tarihsel şartlar uyarınca politika sahnesine çıkmaları, proleter devrimcilerin küçük burjuva radikalizmini daha tutarlı bir hale getirmek ve kendi programını geliştirmek için zorlaması, iki tarafın politik pratik içinde güç birliği yapmaları gerekiyordu. Bundan sonra “uzun ve birçok küçük burjuva atılımı ve zigzagı”, hatta birçok

geri dönüş ve başarısızlığı kapsayan, kitlenin de devamlı olarak sağdan sola kaymasıyla proleter devrimcilerin kitle üzerindeki etkisi artacaktı. Bu aşamada proleter devrimcilerin küçük burjuva radikalleriyle olan ilişkileri, bir “dostluk-destek-eleştiri” ilişkisi olmaktan çıkıp bir “dostluk-öncülük-eleştiri” ilişkisi haline dönüşecekti (Şener, 2015b: 198-199). Sonuç olarak sınıflararası işbirliğinin özünü işçi ve köylü kitleleri oluşturunuyordu; ama bundan önce politik pratik içinde küçük burjuva radikalleri ile “gruplar ve örgütler arası” güç birliği ve dayanışma gerekiyordu. Bu aşamada proleter devrimciler küçük burjuva devrimcileri ile yan yana olacaktı.

1965 seçimleri sonrasında TİP'in parlamentoya girişinin ardından Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli'nin başını çektiği TİP içinden bir muhalefet ortaya çıktı. Bu muhalefet kendi politikaları doğrultusunda TİP'i etkilemeye çalıştı. 1966 TİP Malatya Kongresi'nden sonra bazı MDD'cilerin, TİP'ten ihraç edilmeleri, MDD'nin ayrı bir hareket olarak devam etmesi sonucunu doğurdu. MDD grubu, siyasi faaliyetine Kasım 1967'de *Türk Solu* adlı dergisiyle daha sonra da Kasım 1968'den itibaren *Aydınlık* dergisini çıkarmaya başladılar. TİP'in çevresinde oluşan gençliğin büyük kesimleri bu yaşanan tartışmalar neticesinde TİP'ten koptu ve MDD hareketi içinde yer almaya başladılar. Ne var ki, tartışma MDD içinde de devam etti. Yaşanan tartışmalar neticesinde MDD'li kesimlerin çıkardığı *Aydınlık*; bir tarafta M. Belli ve arkadaşlarının oluşturduğu *Aydınlık Sosyalist* dergi, diğer tarafta D. Perinçek ve arkadaşlarının oluşturduğu çok büyük ölçüde de Mao'nun düşüncelerinin etkisinde kalan, Çin Komünist Partisi'nin uluslararası alanda yarattığı prestiji kullanıp Türkiye özelinde ideolojik ve politik düzlemde daha ileri bir mevzi kazanarak gelişebileceğini yönünde politik bir çizgi izleyen *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) şeklinde iki ayrı dergi olarak çıkmaya başladı (Çakır, 2017: 147). FKF 5. Olağanüstü Kongresi'nde Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) adını aldı ve 1 No'lu bildirisini yayınladı. Bu bildirinin en önemli özelliği MDD stratejisinin açık bir şekilde kabul edilmiş (Yıldırım, 2008: 370) olmasıydı. Sosyalist devrimin Türkiye'de nasıl gerçekleşeceği tartışması bu örgütsel faaliyet içinde de devam etti. Böylece, sosyalist sol'da silahlı mücadeleyi savunan “ordu”, “parti”, “cephe” şeklinde adlandırılan ve kendi meşruluk alanlarını oluşturan yasadışı örgütler ortaya çıktı (Çakır, 2015:36). Devrimci Gençlik içinde faaliyet gösteren ve daha sonra kendi politik hattını oluşturan ilk silahlı örgütler: THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu), THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi) ve TİİKP (Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi) oldu.

Hükümet, DİSK'in önderlik ettiği siyasal sendikacılığı, TÜRK-İŞ lehine bir yasa çıkararak tahrir etmeye karar verdi. Buna göre, DİSK'in (Devrimci İşçi Sendikası) varlığına son verip hükümet yanlısı Türk-İş'i desteklemektir. İşçiler 15-16 Haziran 1970'te geniş ve kendiliğinden bir gösteriyle yasaya tepki gösterip

hükümet politikalarını protesto (Ahmad, 2014: 174-175) etmeye başladılar. Bu protestolar askeri birlikler tarafından sert biçimde bastırıldı (Zürcher, 2009: 371). Bu müdahalenin en önemli sonucu sol gruplar arasında orduya atfedilen ilerici rolünün sorgulanmasına ve sosyalist devrim sürecinde işçi sınıfının öncü rolünü yeteri kadar dikkate almayan sol hareketlerin kendi politikalarını gözden geçirmelerine neden oldu. Emekçilerin gerçekleştirdiği kitle eylemlerinin hâkim sınıflar açısından bakıldığında mevcut düzeni tehdit edici boyutlara ulaşması sonucu o güne kadar genel kabul gören MDD stratejisini belirleyen temel ilkelerin dışına çıkmadan, ama belli noktalarda farklılıklar gösteren çeşitli stratejiler geliştirilmeye başlandı. Bu stratejik bakışın en önemli teorik sonucu işçi sınıfının mücadelesinin öneminin artması iken, pratik sonucu ise, silahlı mücadelenin siyasal iktidarın ele geçirilmesi noktasında belirleyici olmaya başlamasıydı. Silahlı mücadelenin çizdiği politik hattın yoğunlaştığı ana eksen “halkın hoşnutsuzluğu” ile “devlet” arasındaki suni dengenin küçük kuvvetlerin uzun erimli bir mücadele sonucu oluşturacağı öncü savaşıyla aşındırıp, zamanla halkın geniş kesimlerinin de dâhil olduğu ve nihai zafer olan iktidarın fethiyle sonuçlanacak halk savaşının başlatılmasıydı.

MDD hareketi içinden çıkan THKO’nun amacı köylülerin çoğunlukta olduğu bir ülkede kırlardan kentlere doğru genişleyerek öncü savaşını halk savaşına dönüştürmektir. Bu devrim stratejisi özü itibarıyla MDD’nin ideolojik ve politik içeriğinden farklı bir şey değildi. Sosyalist devrimin gerçekleşmesi yönünde zorunlu olduğuna inandıkları aşamalı devrim stratejisinin taşıdığı önem kuramsal açıdan MDD düşüncesi içinde önemli bir yer tuttuğundan; devrim ve karşı devrim mücadelesi şeklinde ifade ettikleri tarihsel kutuplaşmada kendilerini sekteye uğramış ulusal devrimci girişimin bir tamamlayıcısı olarak görmekteydiler. THKO kendisini tarihsel olarak yarım kalmış ulusal devrim hareketinin bir tamamlayıcısı olarak nitelediğinden mahkemeye verdikleri savunmayı şu şekilde yaptılar: “*Ulusal varlığımızı yok etmek isteyen emperyalizm ve yerli ortaklarına karşı, Milliyetçi ve devrimci sınıfların takip etmeleri gereken Milli Demokratik Devrim stratejisi, hareketimizin çizgisidir*” (Çelenk, 2013: 454-455).

İktidar mücadelesini çevreleyen kuramsal tartışmalar bu iki grup ile sınırlı kalmayıp, her bir grup içinde de devam etti. Stratejik farklılıklar önce ASD içinde sonra da PDA içinde bölünmelere yol açtı.

Aydınlık yazarlarından Hikmet Kıvılcımlı, kapitalist üretim ilişkilerinin yıkılıp yerini sosyalist bir yapıya bırakmasını demokratik devrim aşamasının tamamlanmasına bağlamıştı. Kıvılcımlı sosyalist devrimin başarısını da esas olarak devrimci işçi partisinin kurulmasıyla doğrudan ilişkilendirmişti (Ulus, 2016: 343). Bu düşünceye de uygun olarak 1950’de Vatan Parti’ni kurdu. 1968’den sonra da kendini sosyalist olarak ifade eden farklı kesimleri *II. Kuvayi*

Milliyecilik olarak tanımladığı anti-emperyalist çatı altında toplamaya çalıştı. Ona göre, *I. Kuvayi Milliyecilik* komprador burjuvazi ile derebeyliğin egemenliğine karşı verilen bir mücadeleyken, *II. Kuvayi Milliyecilik* ise, finans-kapitalistlerle derebeyi artıklarının sömürüsüne karşı verilmeliydi. 1920'lerdeki komprador burjuvazinin egemenliğini 1960'larda finans kapitalin egemenliğine bırakmış olsa da, devrim aşamasının "demokratik devrim" olması gerektiğini düşünüyordu (2016: 344-345).

Kıvılcımlı'nın işçi partisi kurma önerisine gerekli ilginin gösterilmemesi sosyalist çevrelere yönelik yaptığı eleştirilerle sonuçlandı. Kıvılcımlı, *Yön* hareketini 30'lu yıllarda kurulmuş *Kadro* hareketine benzeterek devletçi olmakla ve devleti sınıflar üstünde ayrı bir güç olarak görmekle birlikte devrimci sorunun iktidar sorunu olduğunu, bir toplumun sosyalist mi kapitalist mi olacağına siyasal iktidarı ele geçiren sınıfın yönelimine bağlı olduğu gerçeğini göremediği gerekçesiyle eleştiriliyordu (Ulus, 2016: 344).

Kıvılcımlı, "Minima Programı-Demokratik Devrim-ABA'cı TİP Oportünizmi" (1970: 39-54) başlıklı yazısında TİP'i, ülkenin içinde bulunduğu demokratik aşama yerine doğrudan sosyalizme geçişi savunmasını, ayrıca yukarıdan ve aşağıdan şeklinde ayrımlar yaparak farklı mücadele biçimlerinin reddetmiş olmasını oportünizm olarak eleştirdi. MDD hareketi ise, proletaryaya gereği kadar güvenmediği için sınıf temelli bir parti kurulamamıştı (Ulus, 2016: 344-345).

Kıvılcımlı, Mao'nun kuramsal çözümlemelerinin Çin'in kendine özgü iç savaş koşullarında geliştirildiğini ve dolayısıyla Türkiye'de geçerli olamayacağını ileri sürüp, Perinçek'in öncülük ettiği Aydınlıkçıları da eleştirdi (2013:41-52). Kıvılcımlı, bazı noktalarda devrimci gençlere belli noktalarda daha yakın olmakla birlikte onları küçük burjuva radikalizmin etkisi altında maceracı hareketler olarak niteledi (Ulus, 2016: 346). 2 Şubat 1971 tarihli "Yeter Be!" (1971) başlıklı yazısında İşçi-köylü-esnaf-aydın ve halk gruplarının "Devrimci Derleniş Komiteleri" kurması gerekliliğini ileri sürdü.

Yukarıda ifade edildiği üzere Kıvılcımlı, finans kapitalizmin egemen olduğu bir ülkede Sosyalist iktidar mücadelesinin işçi sınıfının öncülüğünde, köylünün yedek güç şeklinde konumlandırarak yürütülmesi gerektiğini ileri sürdü. O'nun sosyalist iktidarın inşasına giden süreçte sınıflar (işçi ve köylü) arasındaki ittifakın nasıl kurulması gerektiğine ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri özgün düşünceler olmayıp, Ekim Devrimine giden tarihsel uğrakta *İki Taktik* (2007: 77-89) adlı çalışmada Lenin tarafından dile getirilmişti. Ne var ki, onun bu düşüncesini kendi içinde tutarsız haline getiren hâkim sınıf teşhisi ile iktidar stratejisi arasındaki çelişki oluşturur. Şöyle ki,

finans kapitalin egemen olduğu bir ülkede sosyalist iktidarın inşası işçi sınıfının öncülük ettiği köylü ittifakına bağlı olarak gerçekleşecekse, demokratik devrim aşamasının tamamlanmasına neden ihtiyaç duyuluyordu? Kapitalist üretim tarzının hâkim üretim tarzı olarak kabul edildiği ve işçi sınıfının öncülük ettiği bir toplumsal dönüşüm sürecinde siyasal beklenti burjuva taleplerle sınırlandırmayıp, sosyalist devrimin gerçekleşmesi şeklinde olmalıydı. Mihri Belli ve Hikmet Kıvılcımlı'nın düşünceleri Mahir Çayan ve oluşturduğu grup tarafından kabul edilmedi. MDD içinden çıkan bu grup kısa süre içinde THKP-C'yi (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi) kuracaktır (Gürel, 2006: 21).

THKP-C'yi gizli ve dar bir gerilla hareketi şeklinde açıklamak tarihsel ve toplumsal durumu tam anlamıyla yansıtmaz. Bu devrimci örgütsel faaliyet Türkiye toplumsal muhalefetine kendine özgü tarihsel dinamikler içinde yükselme fırsatı bulduğu geniş bir alanda yürütülen yaygın, açık ve militan sürecinin içinden (Yurtsever, 2008: 132-133) gelişerek ortaya çıktı.

Mahir Çayan işçi sınıfının öncülüğünü kabul etmeden milli demokratik devrim düşüncesinin savunulamayacağını belirterek Perinçek grubunun çizgisini keskin bir dille eleştirdi. Çayan, MDD teorisinin “Marksist-Leninist kesintisiz devrim teorisi” olduğunu ileri sürdü. O'na göre bu teorinin temelinde burjuva sınıfının artık tarihi (yani ilerici, demokratik, devrimci) misyonunu yitirmiş olduğu, (emperyalist) evrede burjuvazinin yapamayacağı demokratik devrimi müttefikleri ile beraber işçi sınıfının yapması ve sonra da bu sınıfın “sürekli devrim anlayışı” içinde “sosyalist devrime” yönelmesi düşüncesi yatıyordu (Şener, 2015b: 219) Çayan bu bağlamda “proletaryanın milli demokratik devrimde öncülüğü için objektif şartlar tam olgunlaşmamıştır” sözündeki “öncülük” kelimesinin hiçbir anlamı olmadığını, çünkü MDD'nin “ancak” proletaryanın öncülüğünde söz konusu olabileceğini ileri sürmüştü. Çayan'a göre işçi sınıfının öncü rolde olması, onun hemen devrimi yapabilecek durumda olması anlamına gelmiyordu. İşçi sınıfı, “müttefikleri” ile beraber “sürekli” bir mücadele içinde olacak ve bazen bozguna uğrayacak, yenilecek, ama sonunda kazandığı tecrübelerin de yardımıyla “müttefiklerinin başında devrimin kesin zaferini” sağlayacaktı (Şener, 2015b: 216-217).

Çayan, kuramsal çözümlemelerinin en önemli dayanak noktasını iç dinamiklerin kendine özgü süreç içinde gelişmemiş (Yurtsever, 2008: 175) olmasına dayandırır. Gelişen yerli-tekelci burjuvazi, iç dinamikle değil, emperyalizmle baştan bütünleşmiş olarak gelişmiştir. Böylece I. ve II. genel bunalım dönemlerinde bu ülkeler için dışsal bir olgu olan emperyalizm bu dönemde aynı zamanda içsel bir olgu haline gelmiştir (Çayan, 1995: 311). Bu yeni-sömürgecilik metodu, bir yandan emperyalizmin ülkeye iyice yerleşmesi (yani emperyalizmin sadece dışsal bir olgu değil aynı zamanda içsel bir olgu

haline gelmesi) sonucunu doğururken, öte yandan geri bıraktırılmış ülkelerde, geçmiş dönemlere kıyasla, izafi olarak -feodalizmin etkin olduğu, eski sömürgecilik dönemine kıyasla- belli ölçülerde pazarın genişlemesine paralel olarak toplumsal üretim ve nispi refahı artırmıştır. Bunun sonucu olarak, geri-bıraktırılmış ülke içindeki çelişkiler görünüşte yumuşamış (feodal döneme kıyasla) halk kitlelerinin düzene karşı tepkisi ile oligarşi arasında suni bir denge kurulmuştur (Çayan, 1995: 316).

Sanayi devriminden geçmiş olan emperyalist-kapitalist ülkelerdeki yönetim de, geri-bıraktırılmış ülkelerdeki yönetim de oligarşik yönetimdir (Çayan, 1995: 317). Emperyalist ülkelerdeki oligarşi, klâsik burjuva demokrasisini ve özgürlüklerini belli ölçülerde sınırlayabilmekte fakat asla özüne dokunamamaktadır. Bu ülkelerdeki oligarşinin niteliği finans oligarşisidir. Bizim gibi azgelişmiş ülkelerdeki oligarşik dikta ise, sadece finans kapitalin damgasını taşımamaktadır. Çünkü ülkedeki kapitalizm, kendi iç dinamiği ile değil, yukardan aşağıya geliştirilmiştir (Çayan, 1995: 317). Dolayısıyla yerli tekелci burjuvazi, daha baştan, emperyalizmle bütünleşerek gelişmiştir. Ancak, bu gelişen tekелci-burjuvazi tek başına emperyalizmle ittifakını sürdürerek emperyalist üretim ilişkilerini muhafaza edecek güçte değildir. Yabancı ve yerli tekellere zorunlu olarak bağlı olan toprak burjuvazisi ve feodal kalıntılarla yönetimi paylaşmaktadır (Çayan, 1995: 318). Bizim gibi ülkelerdeki oligarşik yönetim, rahatlıkla işçi ve emekçi kitlelerin demokratik hak ve özgürlüklerinin olmadığı tam bir dikta yönetimi ile ülkeyi yönetebilmektedirler. Buna sömürge tipi faşizm de diyebiliriz (Çayan, 1995: 318).

Oligarşi ile halkın düzene karşı memnuniyetsizlik ve genellikle bilinçsiz tepkileri arasında kurulmuş olan suni dengeyi bozmanın, kitleleri devrim saflarına çekmenin temel mücadele metodu silahlı propagandadır (Çayan, 1995: 324). Silahlı propaganda, askeri değil politik mücadeledir. Ferdi değil, kitlesel mücadele biçimidir. Silahlı propaganda, belli bir devrimci stratejiden hareketle, emekçi kitlelere elle tutulur, gözle görülür maddi ve somut eylemlerden hareketle, soyuta gider (Çayan, 1995: 324). Silahlı propaganda, kitlelerin dikkatini devrim hareketine çeker, uyuşturulmuş, pasifize edilmiş kitlelerde kıpırdanma yaratır. Silahlı propaganda, kır ve şehir gerilla savaşı ile psikolojik ve yıpratma savaşını içerir. Klâsik politik kitle mücadelesi ile silahlı propaganda birbirini izler ve birbirinin içinde, birbirine bağımlıdırlar, her biri diğerini karşılıklı etkiler. Silahlı propagandanın dışındaki öteki politik, ekonomik, demokratik mücadele biçimleri silahlı propagandaya tabidir ve silahlı propagandaya göre biçimlenirler. İşte silahlı propagandayı temel, öteki politik, ekonomik ve demokratik mücadele biçimlerini, bu temel mücadele biçimine tabi olarak ele alan devrimci stratejiye, Politikleşmiş Askeri Savaş Stratejisi denir (Çayan, 1995: 325).

Çayan, “Proletaryanın Türkiye’de MDD’ye öncülük etmek için objektif şartları oluşmuştur” derken bunun fiili bir öncülük olmadığını vurguladı. Çayan bununla “Türkiye’nin erişmiş olduğu iktisadi gelişme seviyesi, MDD stratejisine uygundur” diyordu (Gürel, 2006: 120). Türkiye proletaryasının “pratikte öncülüğü”, fiili öncülüğü için proletaryanın “sübjektif şartlarının” olgunlaşmış olması gerekiyordu (Gürel, 2006: 121).

Silahlı mücadeleyi başlıca mücadele biçimi kabul eden THKP-C ve THKO’nun “teorik, politik ve pratik” çizgilerini “darbeci, maceracı, terörist ve anarşist” olarak niteleyen Perinçek ve arkadaşları TİP içerisinde yürütülen ve çeşitli kesimlerin oluşturduğu devrimci muhalefetten kopan proleter devrimci adında bir çevre oluşturarak, TİP’ten kopuşa düşünsel düzeyde ilk adımlarını attılar (Bektaş, 2010:574). Mahir Çayan’ın, “Mili demokratik devrimde önderliğin proletaryaya ait olduğu” savına karşı, “Türkiye proletaryası mili demokratik devrime öncülük edebilecek objektif ve sübjektif şartlara tam sahip değildir” görüşünü ortaya atarak, sosyalist hareket üzerindeki etkinliklerini azalttı; “geniş kitlesel ilişkiler açısından, her konuda ortak bir dil kullanan, ortak davranan dar bir çevreye” dönüştüler (Bektaş, 2010: 575).

Doğu Perinçek ile Ömer Özerturgut hemen bir parti kurulmasını isterken, Şahin Alpay ve Halil Berktaş yalnızca aydınlara dayanacak parti girişimine karşı çıktı. Gün Zileli, Oral Çalışlar ve İbrahim Kaypakkaya ise şehirde parti kurulamayacağını, köylülük bölgelerde mücadeleyi olgunlaştırdıktan sonra bu harekete dayanarak partinin inşa edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Tüm bu tartışmalar sonunda TİİKP (Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi) kuruldu. Parti kurulduktan bir süre sonra 12 Mart 1971 muhtırası verildi. Bu olağanüstü durum parti içinde bir dağınıklık yarattı. Bu esnada parti içinde bölünmeye neden olacak bir muhalefet başladı. TİİKP’nin çizgisini “sağcı, teslimiyetçi, işbirlikçi” olarak niteleyenlerden Garbis Altınöğlü, Adil Ovalıoğlu, Ağustos 1971’de; İbrahim Kaypakkaya, Muzaffer Oruçoğlu ve arkadaşları Şubat 1972’de TİİKP’den ayrıldılar (Kaypakkaya, 2015: 57-107). Aynı yılda Türkiye Komünist Partisi/Marksist Leninist (TKP/ML) Koordinasyon Komitesi’ni oluşturulmasıyla sonuçlandı (Bektaş, 2010: 576). Bu hareket, Kemalizm ve Kürt sorununa yaklaşımıyla diğer sosyalist hareketlerden ayrıldılar. Yaptıkları açıklamada kurulan örgüte verilen bu adım onları “her türlü sosyalizm düşmanlarından, sosyal şovenizmden, revizyonizmden, oportünizmden, anarşizmden ve reformizmden kesin olarak ayıracakları[nı]” (Kaypakkaya, 2015: 63) ifade ettiler.

Kaypakkaya, Türkiye’ye ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerini ana hatlarıyla şöyle ortaya koymuştu: “Cumhuriyet..., komprador burjuvazi ve büyük toprak ağalarının faşist diktatörlüğü olduğunu; ...Yarı-sömürge, yarı-

feodal ülkelerde faşizm, emperyalizme bağımlı sınıfların, yani komprador burjuvazi ve toprak ağaları sınıfının ortaklaşa diktatörlüğü [olduğunu]; Türkiye gibi ülkelerde faşizm sürekli. Parlamentonun muhafaza edilip, incir yaprağı olarak kullanılması ya da kimi dönemlerde buna ihtiyaç duyulmayıp, askeri diktatörlük biçimi ile sahneye çıkılması işin özünü [değiştirmeyeceği]" (Kaypakkaya, 2018: 20-21) idi.

Gramsci, hegemonya krizinin başlıca öğelerini şöyle belirtir: (a) sınıfsal egemenlik tarzında önceden rıza ya da iknaya dayalı olan üstünlük biçimi yerini doğrudan baskı biçimlerine bırakır, (b) kriz, tarihsel blokun temel yapı ve üstyapı uğraklarını kuşatır, (c) temelleri derinlerde olan bir temsil krizi baş gösterir, (d) egemen sınıf, baskıya dayalı olağandışı yöntemlere başvurmak zorunda kaldığından ötürü siyasal ortam kırılğan bir hale gelir (Yetiş, 2009: 121-172).

12 Mart 1971 Muhtırası, Türkiye’de ortaya çıkan hegemonya krizinin askerî bir darbeye aşma teşebbüsünün bir sonucudur. İşçi sınıfının, köylülüğün, gençliğin, kamu çalışanlarının hareketleri ve mücadeleleri ve buna yönelik olarak tırmandırılan şiddet; bunların yanı sıra parlamentodaki partiler arasında yaşanan bölünmeler; devletin organları arasında meydana gelen kopmalar, karşı karşıya gelmeler; hâkim sınıf temsilcilerinin mevcut hükümetin temsil kabiliyetini yitirdiğine ilişkin açıklamaları; ekonomide meydana gelen ve aşılması gitgide zorlaşan tıkanmalar Gramsci’nin ifade ettiği manada “hegemonya krizi” olarak adlandırabiliriz (Atılğan, 2015: 637).

4. SONUÇ

Marx, kapitalizmin rekabetçi aşamasında sömürgecilik sorununa İngiltere ile İrlanda, Çin, Hindistan arasında kurulan eşitsiz iktisadi ilişkiyi kapitalizmin ulaştığı gelişmişlik düzeyine bağlı bir şekilde değerlendirdi. O’nun nihai hedefinin bir üretim biçimi olarak kapitalizmin aşılması üzerine kurulduğundan, gelişmiş Batılı kapitalist ülkelerin, kendine özgü dönüştürücü toplumsal dinamiklerden yoksun olan azgelişmiş ülkelerin tarıma dayanan geleneksel tarzdaki üretim yapılarının tasfiyesine dönük bir dış müdahaleyi olumlu karşılıyordu. Marksist literatür içinde üretim tarzının ilerici ya da gerici nosyonlar üzerinden değerlendirilmesinin ölçütü üretim ilişkilerinin ulaştığı gelişmişlik düzeyi ile ilgili bir durumdur. Bu çerçevede değerlendirildiğinde bir özne olarak burjuvazinin geleneksel yapıları dönüştürücü toplumsal işlevi ve üretim ilişkilerinin geliştirmesi manasında kapitalizmin ilerici rolü önemli bir yere sahiptir. Ne var ki, Lenin bu düşüncenin kapitalizmin gelişmişlik düzeyi dikkate alındığında geçerli olamayacağını ileri sürdü. Zira, emperyalist aşamada ne kapitalizm ne de devrimci bir özne olarak burjuvazinin ilerici bir rolü olabilir. Lenin, emperyalizm şeklinde kavramsallaştırdığı kapitalizmin tekelleşen aşamasında ezen ve ezilen uluslar arasındaki çelişkinin Marx’ın içinde

bulunduğu kapitalizmin rekabetçi aşamasından farklı bir şekilde ele alınmasının gerekliliğini vurguladı. Onun bu bakış açısı, azgelişmiş ülkelerdeki çeşitli devrimci hareketlerin yürüttüğü iktidar mücadelelerine dayanak oluşturdu. Emperyalist aşamada burjuvazi tarihsel olarak devrimci vasfını yitirdiğinden artık ilerici değil, gerici bir sınıftı. Türkiye’de 60’lı yılların ortalarında kitlesel bir nitelik kazanan sol-sosyalist hareketler gelişmiş Batılı kapitalist ülkelerin müdahalelerine karşı çıkarken, çok defa Leninist düşüncelerden hareketle bir politik duruş sergilediler. Dahası, Türkiye’deki sosyalist hareketlerin bir kısmı iktidar mücadelesine yönelik geliştirdikleri “stratejik” ve “taktik” temeldeki argümanlarını Lenin’in düşüncelerine dayandırdılar.

Bu çalışmadan çıkarılacak temel sonuç kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlanan emperyalist aşamada yürütülen sosyalist mücadelenin, kapitalizmin rekabetçi aşamasında Marx’ın düşüncelerinden farklı bir eksene oturuyor olmasıdır. Bu farklılık Lenin’in düşüncesinde, parti örgütlenmesinden başlayıp iktidar mücadelesine kadar uzanan geniş bir alanı kapsar. Bu düşüncelerin Türkiye’deki çeşitli sol-sosyalist hareketler üzerindeki etkisi çeşitli düzeylerde ortaya çıkmıştır. O kadar ki, Ekim Devrimi süresince ve sonrasında önemini kuruyan “aşamalı devrim” ve “sürekli devrim” tartışması, TİP ile MDD ve *Yön* hareketi arasındaki en temel kuramsal tartışmayı oluşturur. Dahası TİP içinde keskin tartışmalara neden olan B. Boran, S. Aren ile M. A. Aybar arasındaki temel tartışmalar özünde Leninist argümanlara sahip çıkılıp veya reddetmek üzerinden gerçekleşti. Aybar’ın “Güler Yüzlü Sosyalizm” ifadesi Sovyet uygulamalarına bir tepki niteliği taşımaktaydı.

Sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi sürecinde, emperyalizmin ilerici bir yönünün olmadığı kabul edildiğinden ilk proletarya devriminin kapitalizmin en gelişmiş olduğu, demokrasinin ve kültür seviyesinin en ileri düzeyde olduğu ülke(ler)de gerçekleşeceğini beklemek yanlıştı. Lenin’in, emperyalist aşamada sosyalist bir devrimin gerçekleşmesinin üretim ilişkileri açısından kapitalizmin görece daha az geliştiği Batılı olmayan az gelişmiş ülkelerde de mümkün olabileceği yönündeki kuramsal çözümlemesinin Türkiye özelindeki karşılığı *Yön*, MDD ve TİP’in yanı sıra yasa dışı sol örgüt önderlerince geliştirilen çeşitli versiyonlar altında ortaya çıktı. Ekim Devrim pratiğinde ortaya çıkan bu Leninist çözümlemeler, sonrasında da büyük tartışmalara yol açacak olan kendi içinde örtük olarak önemli bir varsayımı barındırıyordu: “Tek ülkede sosyalizm”. Bu, bir tercih değil, zorunluluktan. Kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasının bir sonucu olarak sosyalist devrim önce ulusal sınırlar dâhilinde gerçekleşmeli ve emperyalist saldırıya karşı güçlendirilmeliydi. Bu strateji Türkiye solu tarafından büyük ölçüde kabul gördü. Dolayısıyla, tek ülkede sosyalizm anlayışı katı bir ulusalcı düşünceye dayandığından Türkiye solunun evrenselci bir bakış açısının gelişmesine engel oldu. Geleceğe ilişkin tüm umutlar

ulusalcı bir bakış açısı üzerinden anlam kazandı. Burjuvazinin sivil ve askeri alandaki çeşitli uzantılarıyla bir ittifak arayışına girildi.

Yön hareketine göre, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de, büyük toprak ağası, komprador burjuvazi ve tefeci egemenliğine son verecek düzenleme tedbirlerine gitmeden bir millî kalkınma yoluna girdi. Kalkınma girişimi zamanla bu tutucu toplumsal güçlerin kuvvetlenmesine yol açtı. Kuvvetlenen bu güçler, ilk fırsatta millî kalkınma yolunu bırakıp yabancı sermayeye sığındılar. Böylece, millî kalkınma modeli sekteye uğradı. Bu hareketim temel amacı hızlı bir şekilde kalkınmayı sağlamaktır. Ne var ki, bunun karşısındaki en büyük engel azgelişmişlik sorunudur. İşçi sınıfının yeteri kadar gelişmediği bir ülkede sosyalizmin bir kalkınma projesi olarak hayata geçirilmesini, Kemalist nitelikleri az çok koruyan sivil ve askeri alandaki burjuvazinin millî unsurlarıyla kurulacak bir ittifaka dayandırıldı. Dolayısıyla, *Yön* hareketi küçük bir aydın kesiminin farklı konuların tartışmasına imkân yaratan entelektüel bir platformunun ötesine geçip, bir kitle hareketine dönüşmedi.

MDD hareketi aşamalı devrim stratejisinin gerekçesini şu şekilde özetliyordu. Birincisi, Türkiye kapitalizmin fazla gelişmediği, feodal ve yarı-feodal ilişkilerin hâkim olduğu bir ülkeydi. İkincisi, Türkiye'nin geri kalmasının nedeni burjuva demokratik devriminin henüz tamamlanmamış olmasıydı. Üçüncüsü, Türkiye'nin dışa bağımlı ekonomisi onun kalkınmasının karşısında büyük bir engel oluşturmaktaydı. Dördüncüsü, güçlü ulusal burjuvazinin ve bilinçli işçi sınıfının bulunmadığı bir ülkede sadece işçi sınıfına dayalı bir devrim stratejisini hayata geçirmek mümkün değildi. Türkiye somutunda sosyalist devrim mücadelesinin başarıya ulaşması için yarıda kalmış burjuva devriminin tamamlanması bir zorunluluktur. Bunun için de toplumun tüm ileri güçlerini içine alacak şekilde örgütleyip "geniş cephe" stratejisini hayata geçirmek gerekiyordu. Sosyalist devrim ise daha sonraki bir aşamaydı.

TİP ise, MDD ve *Yön* hareketinden tamamıyla farklı olarak Türkiye'nin kapitalistleşmiş bir ülke olduğu noktasından hareketle doğrudan sosyalizme geçilebileceğini ileri sürdü. Dolayısıyla da işçi sınıfıyla kurulacak ittifak temelinde çeşitli politikaları hayata geçirmeye çalıştılar.

Kedisini sosyalist olarak tanımlayan bu siyasi hareketler ile iktidarın ele geçirilmesi noktasında az ya da çok, açık ya da örtük bir şekilde ilerici olarak tanımladıkları sol-Kemalist kesimler arasında ittifak kurulmasını kolaylaştırdı. Özellikle de ilerici veya devrimci olarak tanımlanan "subaylar" ile kurulması öngörülen ittifak toplumsal muhalefetin Kemalizm üzerinden sisteme entegre edilmelerine yol açtı. Dahası, sivil toplum uğrağında işçi sınıfının henüz güçlü bir karşı hegemonya yaratamamış olmasına karşın, mili burjuvazi ve köylülük ile kurmaya çalışılan ittifak devrimin geleceğine ilişkin bir belirsizlik yarattı. Bu

siyasi pratiğin ideolojik gerekçeleri ise “aşamalı devrim stratejisi” ve “tek ülkede sosyalizm” düşüncesi oluşturmaktadır. Stratejik ve taktik temelde şekillenen saflaşmalar da esas olarak bu şekilde ortaya çıktı.

15-16 Haziran günlerinde gelişen işçi eylemleri sol içinde mevcut olan tartışmalara farklı bir boyut kazandırdı. Bu eylemlerin en önemli sonucu “işçi sınıfının öncülüğü”, “ordunun rolü”, “devletin işlevi” konusunda o ana kadar yapılan yorumlardan farklı değerlendirmelere bir zemin hazırlamış olmasıdır. Dönemin gençlik liderlerinden M. Çayan, MDD ve *Yön* hareketini sol içinde sağ sapma ve TİP’i de revizyonist bir hareket olarak eleştirdi. Çayan, Lenin’in düşüncesinden hareketle, proletarya devriminin emperyalist aşamada barışçıl yoldan gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, bunu savunan partilerin proletarya diktatörlüğünden vaz geçmiş sayılacağını, “Aren Oportünizmin Niteliği” başlıklı yazısında ortaya koydu. Diğer bir değerlendirmesinde ise, milli demokratik devrime öncülük edecek öznel ve nesnel şartların olmadığı gerekçesiyle işçi sınıfının ikinci plana itilmesini kabul etmedi. Bu tez iktisadi koşulların gelişmemiş olmasından ötürü bir proleter devrimin gerçekleşmesini olanaksız görüyordu. Çayan’a göre, Lenin bu tezden kopmuş, “kesintisiz devrim” kavramını geliştirmiştir. O’na göre, kesintisiz devrim, burjuva demokratik devrimini tamamlamamış bir ülkede, tarihsel olarak devrimci rolünü yitirmiş burjuvazinin gerçekleştiremediği devrimleri proletarya aracılığıyla gerçekleştirmesi ve devrimi hızlı bir şekilde sosyalist devrime dönüştürmesidir. Proletaryanın öncülüğünden kastedilen, fiziki değil, ideolojiktir; bu çerçevede köylülük temel güç, proletarya önder güç olarak kavranır. Dolayısıyla, O’nun bu düşünceleri küçük burjuva (mili burjuvazi) ve sol-Kemalist (ordu) kesimlerle ittifak kurmayı hedefleyen MDD ve *Yön* hareketinden kesin bir kopuşa işaret eder. Türkiye özelinde geçerli olan devrim stratejisi de “kesintisiz devrim” stratejisidir. Lenin’in düşüncesinden hareketle geliştirdiği bu devrim stratejisinin hayata geçirilmesi ise, devrimci şiddetle mümkün olacaktır. Siyasal iktidarın ele geçirilmesi noktasında devrimci şiddetin bir yöntem olarak kabul edilmesi Türkiye solu içinde bir kırılma yaratacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (2014), *Modern Türkiye’nin Oluşumu* (İstanbul: Kaynak Yayınları).

Atılgan, Gökhan (2008), *Yön Devrim Hareketi, Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar* (Ankara: Yordam Yayınları).

Atılğan, Gökhan (2010), Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı (Ankara: Yordam Yayınları).

Atılğan, Gökhan (2015), “Sanayi Kapitalizmin Şafağında”, G. Atılğan, C. Saraçoğlu, Ateş Uslu (Der.), Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat (İstanbul: Yordam Yayınları).

Avcıoğlu, Doğan (1961) “Yön Bildirisi”, Yön, 1, Aralık, 12-3.

Avcıoğlu, Doğan (1962), “Rejim ve Atatürkçülük”, Yön, 6, Ocak, 3-4.

Avcıoğlu, Doğan (1965), “Hükümet Ne Yapıyor?”, Yön, 110, Mayıs, 6-9.

Avcıoğlu, Doğan (1966), “27 Mayıs”, Yön, 165, Mayıs, 3.

Avcıoğlu, Doğan (1998a), Türkiye’nin Düzeni 1 (İstanbul: Tekin Yayınları).

Avcıoğlu, Doğan (1998b), Türkiye’nin Düzeni 2 (İstanbul: Tekin Yayınları).

Aybar, Mehmet Ali (2013), “Türkiye Sosyalizmi”, Türkmen, Emir Ali (Der.), Türkiye Sosyalist Solu Kitabı, 20’lerden 70’lere Seçme Metinler (İstanbul: Dipnot Yayınları): 127-167.

Aybar, Mehmet Ali (2014), Türkiye İşçi Partisi Tarihi (İstanbul: İletişim Yayınları).

Aydınoğlu, Ergun (2011), Türkiye Solu 1960-1980 (İstanbul: Versus Yayınları).

Bektaş, Mehdi (2010), Devrim Bitmeyen Sevda (Ankara: Arkadaş Yayanları).

Belge, Murat (2007), Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Sol, Cilt 8 (İstanbul: İletişim Yayınları).

Belli, Mihri [Mehmet Doğan] (1962), Sosyalizm Tartışmaları, Yön, (48), 2.

Belli, Mihri (1968a), “Çağdaş Dünya Şartlarının Tahlili”, Aydınlık Sosyalist Dergisi, 1: 1-28.

Belli, Mihri (1999a), Mihri Bellinin Anıları: İnsanlar Tanıdım 1 (İstanbul: Doğan Kitap).

Belli, Mihri (1999b), Mihri Bellinin Anıları: İnsanlar Tanıdım 2 (İstanbul: Doğan Kitap).

Boran, Behice (1963), “Kestirme Yol Yoktur”, Sosyal Adalet, 11, Mayıs, 3.

Boran, Behice (1969a), “Bürokrasi Üzerine Tartışmalar”, Emek, 4, Haziran, 4-5.

Boran, Behice (2016), Türkiye ve Sosyalizm Sorunları (Ankara: Yordam Yayınları).

Bora, Tanıl (2017), Ceryanlar (İstanbul: İletişim Yayınları).

Brewer, Anthony (2011), Marksist Emperyalizm Teorileri (İstanbul: Kalkedon Yayınları).

Callinicos, Alex (2014), Emperyalizm (Ankara: Phoenix Yayınları) (Çev. İlkey Ata).

Çakır, Hüseyin (2015), Solda “Bir”lik Girişimleri ve Sosyalist Birlik Partisi Deneyimi (İstanbul: Belge Yayınları).

Çakır, Hüseyin (2017), Solda Yenilenme Deneyimi TİP-TKP Birliği ve Birleşik Komünist Partisi (İstanbul: Belge Yayınları).

Çelenk, Halit (2013), 1. THKO Davası, İnternet Edisyonu.

Çulhaoğlu, Metin (2015), Marksizm ve Türkiye Solu (Ankara: Yazılama Yayınları).

Ersan, Vehbi (2016), 1970’lerde Türkiye Solu (Ankara: İletişim Yayınları).

Feyzioğlu, Turhan (2004), Fikir Kulüpleri Federasyonu (İstanbul: Ozan Yayıncılık).

Gürel, Burak (2006), “1970’li Yıllarda Türkiye Solu”, Devrimci Marksizm, 2 Kasım: 7-40.

Güler, Aydemir (2012), Türkiye’de Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar (İstanbul: Yazılama Yayınları).

Karpat, Kemal (2007), Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980 (Ankara: İmge Yayınları) (Çev. E. Soğancılar).

Kaypakkaya, İbrahim (2015), “TİİKP Program Taslağı Eleştirisi”, Türkmen, Emir Ali (Der.), İbrahim Kaypakkaya Kitabı (İstanbul: Dipnot Yayınları): 57-107.

Kaypakkaya, İbrahim (2018), Seçme Yazılar (İstanbul: Umut Yayınları).

Kıvılcımlı, Hikmet (1970), “Minima Programı-Demokratik Devrim-ABA’cı TİP Oportünizmi”, Devrim Zorlaması Demokratik Zortlaması (İstanbul: Köksüz Yayınları).

Kıvılcımlı, Hikmet (1971), “Yeter Bel!”, http://kutuphane.halkcephesi.net/Sosyalist_Gazete%20yayinlari/sosya41.html.

Kıvılcımlı, Hikmet (2013), Hikmet Kıvılcım'ının PDA “Doğu Perinçek ve o günkü Şürekâsı-avanesi üzerine” Eleştirisi (İstanbul: Derleniş Yayınları).

Kürkçü, Ertuğrul (1988), “Kapitalizm ile Komünizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön Hareketi”, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 64, 2006-7.

Lenin, V. İ. (1992), Nisan Tezleri (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. M. İlhan Erdost).

Lenin, V. İ. (1993), Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Yurdakul Fincancı).

Lenin, V. İ. (1996), Emperyalizm (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Cemal Süreyya).

Lenin, V. İ. (1998), Ulusların Kaderini Tayin Hakkı (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. M. İlhan. Erdost).

Lenin, V. İ. (2007), İki Taktik (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. M. İlhan Erdost).

Löwy, Micheal (2016), Sürekli Devrim Teorisi (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Aslı Önal).

Karan, Muzaffer (1962), “Kemalizm ve Türk Sosyalizmi”, Yön.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1995), Seçme Yazışmalar, C. I (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Yurdakul Fincancı).

Satlıgan, Nail (2006), “TKP, Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı”, Devrimci Marksizm, Sayı 2, Kasım: 40-50.

Soysal, Mümtaz (1962a), “Sağırda Diyalogu”, Yön, 48, Kasım, 11.

Soysal, İlhami (1962b), “Ordu”, Yön, 43, Ekim, 7.

Suavi, Aydın ve Yüksel Taşkın (2017), 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi (İstanbul: İletişim Yayınları).

Şener, Mustafa (2015a), “Mihri Belli: Devrim Mümkün ve Güncel!”, Türkmen, Emir Ali ve Ümit Özger (Der.), Türkiye Solundan Portreler (İstanbul: Dipnot Yayınları): 391-425.

Şener, Mustafa (2015b), Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset YÖN, MDD ve TİP (Ankara: Yordam Yayınları).

Ulus, Özgür Mutlu (2015), Türkiye’de Sol ve Ordu 1960-1971 (İstanbul: İletişim Yayınları).

Ünsal, Artun (2002), Türkiye İşçi Partisi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).

Yetiş, Mehmet (2009), “Antoni Gramsci”, Çetin Veysal (Der.), Büyük Düşünürler C. 1 (İstanbul: Etik): 121-172; 155-157.

Yıldırım, Koç (2008), FKF Dev Genç Tarihi, 1965-1971 Belgelerle Bir Dönemin Serüveni (İstanbul: Doruk Yayınları).

Yurtsever, Haluk (2008), Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980 (Ankara: Yordam Yayınları).

Zürcher, Erik Jan (2015), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Yasemin Saner).

**TWO DIMENSIONS OF INTERPERSONAL
TOLERANCE: THEIR PREVALENCE AND ETIOLOGY
IN WORLD CIVILIZATIONS**

**KİŞİLERARASI HOŞGÖRÜNÜN İKİ BOYUTU: DÜNYA
MEDENİYETLERİNDEKİ YAYGINLIK VE
NEDENBİLİMLERİ**

Murat İNAN*

ABSTRACT

This research provides three additional insights into the concept of tolerance. First, it provides empirical insights to the previous research, distinguishing between two dimensions of tolerance; political tolerance and social tolerance. Second, it investigates the extent these two dimensions of tolerance prevail in different civilizations in the world. Third, it shows how etiology of tolerance differs across civilizations. In short, this research shows that tolerance of national and religious groups differs from tolerance of social groups in both kind and degree and investigates to what extent the prevalence and etiology of these two dimensions of tolerance differ across civilizations. In this research time series evidence from subsequent rounds of the World Values Survey (WVS) for over seventy countries are analysed using Ordered Probit models.

Keywords: Political Tolerance, Social Tolerance, Democracy, World Civilizations, World Values Survey.

* Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül Üniv., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, murat.inan@agu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7554-6217>.

* Makale Geliş Tarihi: 12.04.2019
Makale Kabul Tarihi: 09.09.2019

ÖZ

Bu araştırma, hoşgörü kavramına üç yeni bakış açısı sunmaktadır. İlk olarak bu çalışma hoşgörünün siyasi hoşgörü ve sosyal hoşgörü olmak üzere iki boyutunu birbirinden ayırtıran önceki çalışmalara deneysel bir kavrayış katmaktadır. İkinci olarak dünya medeniyetlerinde bu iki hoşgörü boyutunun yaygınlığını araştırmaktadır. Üçüncü olarak ise hoşgörü nedenbiliminin bu medeniyetler arasında nasıl farklılaştığını göstermektedir. Kısacası, bu araştırma ulusal ve dini gruplara yönelik hoşgörünün sosyal gruplara yönelik hoşgörüden hem tür hem de derece olarak farklı olduğunu göstermekte ve bu iki hoşgörü boyutunun yaygınlığının ve nedenbilimin medeniyetler arasında farklılık gösterdiğini savunmaktadır. Bu araştırmada yetmişin üzerinde ülkeden toplanan Dünya Değerler Anketi'nin sıralı anketlerinden elde edilen zaman serisi verileri Sıralı Probit modelleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Hoşgörü, Sosyal Hoşgörü, Demokrasi, Dünya Medeniyetleri, Dünya Değerler Araştırması.

INTRODUCTION

Although the debate on tolerance dates back to the beginning of the second half of the 20th century, it has gained fresh prominence with the latest democratization wave. This rekindling of attention in tolerance emerged with the pursuit of revealing cultural elements of democracy. A perusal of the picture drawn from the extant literature speaks to the conclusion that a rich array of values is important for the nourishment of a pro-democratic culture, which is important for the establishment and entrenchment of a well-functioning democratic political system. Establishing a democratic political system is not only important because democracy connotes the incomparable form of government for many people all around the world today, but also because it is obviously proved that there has never been a war between two liberal democracies in the history. Over the past decades numerous studies in this line of research have attempted to explain the link between tolerance and democracy and suggested an association between the two (Lipset, 1959; Almond and Verba 1963; Dahl 1989; Inglehart and Welzel 2005; Putnam Leonardi and Nanetti 1993; Sullivan and Transue 1999; Mishler and Rose 2001; Sullivan, Marcus,

Feldman and Piereson 1981; Gibson and Gouws 2005; Inglehart and Norris 2003; Gibson 2006; Sen 2003; Crocker 2004; Peffley and Rohrschneider 2003; Prothro and Grigg 1960; Forst 2018).

According to the definition produced by Sullivan, Piereson, and Marcus (1979: 784) tolerance is ‘... willingness to ‘put up with’ those things that one rejects’. As can also be read from this definition, there is a common ground in the tolerance literature that tolerance grows out of negativity. It is closely related to negative evaluation of the opposition and in cases of indifference and ignorance, where there is no room for negative valuation; there is no need for tolerance (Forst 2001, 2018; Brown 2006). One’s viewing of the object of his intolerance as a lesser being conducive to a negative valuation. In politics, one of the ways how bearing negative feelings towards an opponent may manifest itself is viewing this object as not worth of giving equal rights. For that reason, James L. Gibson (1988: 516) defined political tolerance as ‘... willingness of citizens to the extension of the rights of citizenship to all members of the polity, that is, to allow political freedoms to those who are politically different’. Departing from this point the following question may spring to the mind: Is intolerance incompatible with democracy? Gibson (1996: 6) answered this question affirmatively arguing that tolerance is ‘the endorphin of the democratic body politic... no cultural belief is more important for democratizing polities than political tolerance’. Gibson is right in his strong emphasis on the relationship between tolerance and democracy as we know today from data obtained from large-scale cross-national surveys show that in societies where tolerance values are not prevalent or not widespread across different socioeconomic segments of a given country, continuous political tension, political conflicts and even civil wars are likely to emerge. In these countries where stability and order lack it is difficult to establish democratic institutions. Recent conflicts in the Middle East, Central and Northern Africa and the Balkans and low tolerance levels of societies living in these regions hint the existence of a link between the prevalence of tolerance values and democracy. Yet, it would not be fair to argue that tolerance is only important for societies governed by nascent and fledgling democratic regimes. In fact, as Gibson argued, tolerance is also a crucially important value for advanced democracies. This is because although each citizen is a full and equal member of the community with fundamental rights and responsibilities in modern advanced democratic societies, coexistence of individuals from different ethnic and religious backgrounds in metropolitan city centres has a potential of resurrecting centuries-old deep-rooted prejudice and threat perceptions. This situation can, in turn, deteriorate tolerance values, which we know from the previous empirical research, are already low and pliable, and pave the way for conflicts and decrease the chances of establishing a peaceful order. Thus, in advanced democracies, where peaceful coexistence of

different cultural groups is crucially important, toleration becomes even a more important value needed for facilitating solving conflicts without needing to apply to undemocratic repressive measures. At this point, Gibson and his colleagues aptly argue that the importance of tolerance has even increased as many countries of the world are moving towards more pluralistic structures (Gibson 1996; Gibson and Duch 1993; Bohman 2003).

Although, starting from the earliest examples of research into the concept of tolerance, tolerance towards different unpopular groups was distinguished from each other by questionnaire items designed to assess tolerance towards different potential groups separately; a systematic categorization among the targets of tolerance has not been done yet. Tolerance towards different potential unpopular groups has mostly been treated as if they are equal elements of one single dimension. Gibson was the first student of tolerance who drew attention to this problem. In his 2006 work, Gibson mentioned several enigmas of tolerance that are waiting for an explanation. They are; (1) threat as an unexplained variable, (2) the multidimensionality of threat perceptions, (3) the independence of social and political intolerance, (4) measuring tolerance, (5) the asymmetry of tolerance and intolerance (Gibson 2006). Regarding to his fifth enigma, Gibson remarks;

A less well-known, but equally significant puzzle lies in the finding that social intolerance (prejudice in particular) and political intolerance are not necessarily closely connected... No theory to date has propounded a differentiated explanation of the origin of social and political intolerance, and thus no unified theory of the etiology of intolerance exists (Gibson 2006: 22).

Departing from this perspective, the main task of this research is going to be developing a better understanding of the concept of tolerance. In order to accomplish this aim, we need to delve into the depths of the concept, understand its dimensions as well as the prevalence and underlying determinants of tolerance in different corners of the world. As a test of Gibson's above quoted argument we will start by investigating the dimensions of tolerance to unravelling some of the mysteries surrounding the concept. Having its dimensions investigated, this research will then turn its interest to examine the extent these tolerance dimensions prevail in different country groups in the world. Although we used civilization as the most appropriate term to label these country groups, this should not be understood deterministically. We used the word civilization only as an overarching term representing the countries sharing similar basic cultural, religious or ethnic inheritance. For a more meticulous analysis, our research will also attempt to analyse the etiology of tolerance across country groups. With its findings, this research adds important qualifications to some previous works in the extant tolerance literature. In order to accomplish

these tasks, the remaining part of the paper is organized in the following way. The theory section serves as a theoretical basis for forthcoming empirical chapters by providing a brief sketch of the discussions revolving around the concept of tolerance. It visits the relationship between democracy and tolerance, etiology of tolerance and the ways of measuring tolerance. In the analysis section, the results of a series of empirical analyses that were carried out to disentangle the general concept of tolerance and its prevalence and etiology across world civilizations are reported. Finally, in the conclusion and discussion section, the findings and their wider implications are discussed.

1. TOLERANCE AND DEMOCRACY

In view of all that has been mentioned about the relationship between tolerance and democracy in the previous section, one may easily hypothesize that tolerance is a crucial value for democracy. The study by Inglehart and Welzel (2005) offers probably the most comprehensive empirical test of this hypothesis. In a cross-sectional study design, Inglehart and Welzel (2005) tested the link between tolerance values and democracy and reported that the vitality of democracy is clearly manifest in countries with established tolerance values. Although their measurement strategy has been limited in explaining the overall nature of tolerance values in countries since using such a measure of tolerance would not provide a full test of tolerance in countries, Inglehart and Welzel's examination of the data coming from societies representing a great portion of the world population is informative in that tolerance is found to be conducive democracy on both individual and national levels. Inglehart and Welzel empirically investigated the relationship between the aggregated out-group tolerance levels and democracy scores of countries and found a significant positive relationship between the two. Their analyses showed that both aggregated general out-group tolerance as well as aggregated tolerance of homosexuals seems to act as impediments for democracy at a system level. Their individual level findings were also consistent with aggregate level ones. They noted that those individuals with lower levels of tolerance (in most cases these are those individuals who occupy isolated jobs such as miners, fishermen, sailors and farmers) towards unpopular groups in the society are more likely to support non-democratic government types and political parties (Inglehart and Welzel, 2005).

Nevertheless, although limited, there exists some counter-evidence in the literature. Barnum and Sullivan (1990), in their study on Britain and the US, are in clear contrast to the majority of the extant research by arguing that low levels of tolerance do not necessarily pose a threat to democracy. Another research on the topic is of Duch and Gibson (1992) whom in their research, where they reported on the relationship between tolerance and democracy, inquired

European public's tolerance towards jingoistic groups. They asked whether fascists should be allowed to run for public office and should fascist parties be banned and they found a negative relationship on an aggregate level between democratic experience and political tolerance towards fascists. Nevertheless, it should not be ignored that the type of tolerance that investigated by Duch and Gibson was tolerance towards fascists who are known to be reputed anti-democrats. Contrary to their nation level finding, however, they reported that a positive relationship holds on individual level between democratic values and tolerance. In their analysis of the three late democratized European countries, namely Greece, Spain and Portugal, they showed that those generations, which have come of age during these countries' democratization processes, constitute the most tolerant groups (Duch and Gibson, 1992).

2. ETIOLOGY OF TOLERANCE

As can be seen, we appear to be on the sound ground, suggesting that a relationship exists between tolerance and democracy both on individual and nation levels. If tolerance is such a crucial value for the establishment of a democratic political entity it is important to know what makes people and societies more tolerant. Duch and Gibson (1992) suggest that tolerance can be explained as a function of following micro-level factors; perceptions of threat, support for democracy, right consciousness, ideology, political efficacy/alienation, level of education, social status, age, religiosity, gender. In addition to these individual-level predictors, democratic history, prevalence of radical voting and strong party group linkages are also suggested as important macro-level determinants of tolerance (Duch and Gibson 1992). In this part we will look at these and many other factors influencing the level of tolerance values on individual as well as societal levels.

When the determinants lying behind tolerance are investigated, it is seen that a particular attention is drawn to the education level owing to the fact that a fair amount of intolerance comes from this factor only. Education impact on tolerance is buttressed by a wealth of research in the literature. We know from a long train of evidence, including Stouffer (1955), Bobo and Licari (1989), Avery *et al.* (1992), Nunn, Crockett and Williams (1978), Davis (1975), Hyman and Wright (1979), Lawrance (1976), Corbett (1980), McClosky (1964), McClosky and Brill (1983), Gibson (1987, 2013), Gibson and Tedin (1988), Duch and Gibson (1992), Peffley, Knigge Hurwitz (2001) that education and tolerance are related. A common ground of this line of research is the idea that educated individuals are more capable of coping with intolerance values. Avery and his colleagues (1992) showed that political tolerance can actually be taught. They tested a group of American students' level of political tolerance before and after teaching them a democratic curriculum and found significant differences

between pre-test and post-test scores (Avery *et. al.* 1992). In line with that, Sullivan and his colleagues' (1993) research shows that tolerance education is breaking the strong link between perceived threat and intolerance. Students can be thought to be tolerant despite of their fears. Following a tolerance education, although the students' level of perceived threat does not change they became more tolerant. In other words, the connection between threat perception and tolerance, which is thought to be automatic, can be broken with tolerance education. Counter-intuitively, however, Merelman's (1980) critical position is cardinal in this regard. Merelman placed substantial emphasis on the idea that schooling does not make young individuals more democratic because school is not a democratic place (Merelman 1980). In addition to the direct tolerance education effect, several conditions can be at work in mediating the education-tolerance relationship. Bobo and Licari (1989) found that richer vocabulary as a surrogate measure of cognitive sophistication accounts for 33% of the education effect on tolerance. The effect is more marked for merely disliked groups in comparison to extremely threatening disliked groups (Bobo and Licari, 1989). Accordingly, Glock (1975) demonstrated that cognitive sophistication has a negative impact on anti-Semitism.

The academic literature on the etiology of tolerance has revealed that perceiving threat inhibits developing tolerance values. It is now well established from a variety of studies that threat perception is of the utmost importance factors to effect tolerance. As threat perception from out-groups salient and greater the level of intolerance seems to be greater (Stouffer 1955; Nunn, Crockett and Williams 1978; Sullivan *et. al.* 1981; Sullivan, Piereson, and Marcus 1993; Gibson and Duch 1993; Gibson 1987, 1988, 1989, 1996, 1998; Gibson and Bingham, 1982; Gibson and Tedin 1988; Marcus *et. al.* 2005; Weldon 2006; Gibson and Gouws, 2005; Duch and Gibson, 1992 [in a cross-sectional fashion]; Mueller, 1988; McClosky and Brill, 1983; Altemeyer, 1988; c.f. Butrus and Witenberg, 2013). According to Gibson (1998) threat perception does not only make people more intolerant, but it also appears to play an important role in making people less open to persuasion to change their intolerant beliefs to tolerant ones. In parallel to the findings of the extant literature, Erişen and Erdoğan in their 2019 work show that perceived threat and prejudice are strong determinants of public intolerance for many of the popular out-groups in Turkey in the aftermath of two general elections held in 2015 (Erişen and Erdogan, 219). Erişen (2016) has also shown that the distribution of intolerance towards a varied range of unpopular groups across major political parties' voters in Turkey is quite balanced.

Drawing on an extensive range of sources in the literature one can argue that there also exists a nexus between adherence to the abstract norms of

democracy and tolerance. Scant evidence in the tolerance literature shows that ideas supporting the democratic ideal and its principles play important roles in determining the tolerance level (Lawrance, 1976; McClosky and Brill, 1983; Sullivan, Piereson and Marcus, 1982; Sullivan et al., 1985; Marcus et al., 1995; Gibson, 1987; Gibson and Tedin, 1988; Duch and Gibson, 1992; Peffley and Rohrschneider, 2003). Gibson and Tedin (1988) suggested that commitment to abstract norms of democracy predicts tolerance even more strongly than the perception of threat. According to their research half of the variance can be explained by the inclusion of perceptions of threat and commitment to abstract norms of democracy. With this occasion, Peffley and Rohrschneider's (2003) work requires mentioning owing to their unique comparative approach and findings suggesting basically that democratic history and federalist institutions have a positive impact on tolerance as well as citizens which use civil liberties are more likely to be tolerant. In addition to these findings, their investigation revealed that socioeconomic development has no direct impact on tolerance.

We do not have the intention to fully account for all the determinants of tolerance in the literature here, but some other prominent ones to effect tolerance are democratic socialization (Duch and Gibson, 1992; Andersen and Fetner, 2008; c.f. İnan, 2006; c.f. İnan and Grasso, 2017), authoritarian personality (Sanford, 1973; McClosky and Brill, 1983; Sullivan *et. al.*, 1981; Sneiderman, 1975), intergroup contact (Gibson, 2006), political thinking (Patterson 1979), principle thinking (Eyler, 1980), emphatic concern (Butrus and Witenberg, 2013), moral reasoning (Breslin, 1982), intellectual skills (Bobo and Licari, 1989), psychological security (Sullivan *et. al.*, 1981; Sullivan, Piereson, and Marcus, 1979; Gibson, 1987; Bobo and Licari, 1989), conservatism (McClosky, 1960; McClosky and Brill, 1983; Lipset and Raab, 1970; Sullivan et al., 1982; Bobo and Licari, 1989), close-mindedness (Gibson, 1987; McCrae and Costa, 1997; Vogt, 1997); low self-esteem (Adorno *et. al.* 1950; Sniderman, 1975; McClosky and Brill, 1983; Sullivan Piereson, and Marcus, 1979; Zellman and Sears, 1971; Gibson, 1987); dogmatism (Adorno *et. al.* 1950; Sullivan Piereson, and Marcus, 1982; Sullivan, Piereson and Marcus, 1993; Gibson, 1987; Gibson and Duch, 1993; Feldman, 1989; Peffley Knigge and Hurwits, 1998) and diversity in urban space (Wessel, 2009), gender (Duch and Gibson, 1992).

3. MEASURING TOLERANCE

In the tolerance literature, three major competing measurements are used to gauge tolerance: Stouffer's fixed-group measurement, Sullivan and his colleagues' least-liked group measurement and the measurement, which gauges support for restrictive public laws and policies. Stouffer's landmark work, *Communism, Conformity and Civil Liberties*, occupies a very important place in the tolerance literature. It is the first of a series of empirical investigations of

tolerance of some particular 'deviant' groups, which were at the time thought by many to be endangering American society. Consistent with the spirit of his time, Stouffer, in his research, investigated American public's readiness to give a number of basic civil liberties to three pre-selected groups; communists, socialists and atheists. Stouffer's investigation covered a series of inquiries questioning whether the members of these three groups should be restricted from certain activities. His investigation included inquiries whether they should be allowed to teach and speak in public, a book written by them should be removed from the library and their telephone conversations should be taped. Stouffer's research revealed that although it was also considerably lower for socialists and atheists, US public's tolerance was particularly low for the communists. Nevertheless, Stouffer predicted that tolerance would grow in the future, owing to several factors, including increasing education levels, change in child-rearing practices and increasing geographical movement of people (Stouffer, 1955). There has been an upsurge of interest in testing the Stoufferian rising tolerance prediction. One apostle of this line of research, Davis (1975) found a 22% increase in tolerance between 1954 and 1971. According to Davis 4 % of this increase is due to education, 5 % is due to cohort replacement and 13 % is due to increasing levels of tolerance in all cohort and education groups. Nunn, Crockett and Williams (1978) followed the same line of research and repeated Stouffer's test with the same out-groups and supported the idea that the American public become more welcoming the same unpopular groups Stouffer studied. It can be argued that their findings had implications for the elitist theory of democracy. By looking at this trend, one could argue that in the future the US society will no longer need elites as the careers of the 'democratic creed' since owing to factors, including education and generational replacement the public is expected to be more tolerant each and every year.

Nevertheless, Stouffer's method of measuring tolerance as well as his findings and rising tolerance prediction received some very serious criticism in the literature. The most resonant criticism came from Sullivan and his colleagues who cast doubt against Stouffer's method and claimed that the respondents' choice of their own out-group is crucially important to reveal the real tolerance level. According to Sullivan and his colleagues, Stouffer's mere focus on left-wing groups created a content bias. They argued that although intolerance towards communists, socialists and atheists has declined owing to the spirit of the times and intolerance for other out-groups replaced it. In order to tackle this problem, Sullivan and his colleagues proposed an alternative conceptualization and new measurement of tolerance. Unlike Stoufferian measurement strategy, their least-liked protocol, initially allowed respondents to specify their own out-groups from a list of potentially unwanted groups in the society which can be further expanded during the survey by inclusion of respondents' mention of out-

of-list groups. Following revealing the respondents' most disliked group, then the respondents were asked a series of questions to measure the extent they are tolerant to this particular group. With content-controlled measure, Sullivan and his colleagues found only a marginal increase in tolerance in the US between 1950s and 1970s. Although tolerance for communists, atheists and socialist might have increased, the overall level of tolerance has not changed much. They argued that their findings differed from those of the previous research because communists, socialists and atheists were politically quiescent groups and were not anymore viewed as significant as they used to be during the McCarty Era. Thus, Stouffer's method was time-bound. It may have worked in 1950s, but it did not work as some new targets of intolerance had emerged (Sullivan, Piereson and Marcus, 1979).

Another challenge to Stoufferian prediction came from Mondak and Sanders (2003). Using a binary measurement, let alone an increase; Mondak and Sanders found a marginal decrease in tolerance in the US between the years 1976 and 1998. Using the standard GSS tolerance battery in a new fashion, Mondak and Sanders investigated tolerance for racist, militarist, atheists, homosexuals, and communists. They claimed that tolerance should be measured not in a continuous but in a binary fashion because one unit move from 0 to 1 is both qualitatively and quantitatively different from one unit move from 12 to 13 on a 0-15 scale. In their measurement only pure tolerants, who score 0, are considered as tolerant and all the scores that are greater than 0 are considered as intolerant. These people correspond to only 18% of the society according to their analysis (Mondak and Sanders 2003).

The tolerance concept, however, is too complex to be measured entirely by the application of any single approach since both Stouffer's and Sullivan and his colleagues' methods were suggested to have some halting points. Gibson (1992), a prominent student of tolerance, compared both methods and reported that tolerance has declined in the US when it was measured with the former, but it was not when measured with the latter. Another important difference Gibson (1992) found was that of the role of education in tolerance. When measured with Stouffer's method, a positive educational effect on tolerance could be detected; however, such an influence could not be observed when tolerance was measured with that of Sullivan and his colleagues. In general, according to Gibson's comparison Stouffer's indices did not seem to be closely correlated with Sullivan and his colleagues' ones. Only when some determinants of tolerance were compared, two measures and their derivatives could be used interchangeably (Gibson, 1992). In a later work, Gibson (2013) consolidated his previous views by arguing that different measures of political tolerance gauge different constructs, and therefore, should not be regarded as interchangeable. Gibson also noted in this work that intolerance in the US is still widespread and different

from earlier studies new groups were being involved in the nonconformist group list such as radical Muslims (Gibson 2013).

Based on this theoretical framework, this research offers three empirical hypotheses. Based on the previous literature on tolerance, the first hypothesis is proposed to test empirically the idea that interpersonal tolerance has more than one dimension. It is thought that these differences are in both kind and degree. Based on the political culture research the second hypothesis offers that there are significant differences between interpersonal tolerance levels of world civilizations. The third hypothesis puts forward the idea that there are also differences between world civilizations regarding to the etiology of interpersonal tolerance.

4. DATA AND METHODS

In this research, we adopted our method of measuring tolerance relying on the above theoretical and methodological discussions. Owing to unavailability of any other cross-sectional data involving variables of our interest, we recruited the World Values Survey (WVS) data involving measurements of tolerance and its three potentially strongest determinants for eight major world civilizations. Understandably, our strategy of constructing our dependent variable is determined by the characteristics of our variable of interest in this data set. The operational strategies that we applied are described below.

In the WVS, respondents' tolerance towards potential unpopular groups was assessed by means of a battery-type question asking whether the respondents would like to have neighbours from some potential unpopular groups. Responses on questionnaires about seven groups were collected repeatedly in subsequent waves of the survey that were conducted in the majority of the countries. These groups are; (a) people of a different race, (b) people of a different religion, (c) immigrant/foreign worker, (d) heavy drinkers, (e) people who have AIDS, (f) drug addict and (g) homosexuals. The answers were dummy-coded with possible outcomes (1) for affirmative responses representing tolerance and (0) for non-affirmative responses representing intolerance and additive scales in which higher scores indicated a higher level of tolerance were generated.¹

Our independent variables are those, which much of the above theoretical discussion centres. We have incorporated three key independent variables identified by the extant research. They are democratic support, education level

¹ Two dimensions of tolerance was discovered in the analyses as will be illustrated in the following pages. The first dimension consists of three and the second consists of four questionnaire items.

and interpersonal trust.² All the dependent variables are coded so that higher scores show greater education, greater support for democracy and greater interpersonal trust. Our education level variable is derived from the question asking: ‘What is the highest education level that you have attained?’ The answer categories rank from (1) no formal education to (9) university-level education, with a degree. Our second independent variable is measuring the level of popular support for democracy. Respondents were asked to indicate on a four-point modified Likert scale their answers to the following battery-type question: ‘I’m going to describe various types of political systems and ask what you think about each as a way of governing this country. For each one, would you say it is a very good, fairly good, fairly bad or very bad way of governing this country?’ We used the responses given to the questionnaire item endorsing democracy as the best form of government. We reverse-coded the answer categories as: (1) very bad, (2) fairly bad, (3) fairly good, (4) very good, so higher scores stand for greater embracement the democratic ideal. Finally, we used data provided by the question measuring respondents’ assessments of trustworthiness of most people. The question reads: ‘Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you need to be very careful in dealing with people.’ We recoded the answer categories as: (0) need to be very careful and (1) most people can be trusted.

Our data set was culled from four waves of the survey that was conducted between 1994 and 2014 in 6 Confucian, 1 Hindu, 23 Islamic, 15 Western, 19 Slavic-Orthodox, 10 Latin American and 9 African countries (See Appendix A). Those respondents giving ‘no answer’ or ‘don’t know’ to any of the questions used for the analysis of this research were set to missing. Our final dataset consist of a total number of 163.175 surveys which makes our sample is of a respectable size. It should be noted that good coverage of the countries and appropriate number of cases provide a robust empirical test. Moreover, being drawn from the different milieus with decades' time lag, this dataset provided both temporally and spatially comprehensive information. Finally, all the data management and analyses were carried out using STATA program, version 11.2.

5. ANALYSES

This section first presents the findings of analyses aiming to dissociate dimensions of interpersonal tolerance, then those of analyses examining the extent dimensions of tolerance prevail in different civilizations and finally those of analyses revealing some key factors underlying dimensions of tolerance differ across civilizations. Our first set of analysis aimed to distinguish between different dimensions of interpersonal tolerance. In order to accomplish this aim,

² Owing to unavailability of the data interpersonal trust variable is selected to operate as a proxy mirror term for threat perception.

we presented descriptive statistics for tolerance of the most popular out-groups and a Factor Analysis (FA) of these items. FA is a data reduction method, which suffices our purpose of revealing different dimensions within the general concept of tolerance. Together with FA, we employed varimax orthogonal rotation in order to achieve more interpretable factors (Kaiser 1958). Before running an FA, however, we ran two pre-tests, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test and Barlet's test of sphericity. The second set of analysis examined to what extent each dimension of interpersonal tolerance prevails in different world civilizations. We used One-Way-Anova test to reveal significant differences between each civilization's attitudes towards our group of items. Finally, the third set of analyses used Ordered Probit models to reveal some key factors underlying tolerance dimensions.

At the outset, we start with summary statistics of tolerance towards seven out-groups introduced in the previous section. Percentage scores for each questionnaire item are divided by civilizations and presented in **Table 1**.

Table.1: Descriptive statistics for tolerance of out-groups by world civilizations (%)

Tolerance targets/ civilizations	Confucian	Hinduistic	Islamic	Western	Slav/ Orthodox	Latin American	African
People of a different race	80	57	72	93	81	91	81
People of a different religion	83	57	69	94	79	90	80
Immigrants/ foreign workers	71	63	65	88	77	90	81
Heavy drinkers	31	53	30	37	24	46	36
Drug addicts	12	51	21	24	15	27	19
People who have AIDS	33	58	38	86	43	79	68
Homosexuals	48	65	34	86	34	66	21

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.

Number of observations: 163.175.

As can be seen from **Table 1**, tolerance levels towards people of a different race, people of a different religion and immigrants/foreign workers are considerably higher than tolerance levels towards heavy drinkers, drug addicts, people who have AIDS and homosexuals in all the civilizations with one single exception in Hinduistic culture.

Correlation scores speak to a similar classification between tolerance towards the first three and tolerance towards the last four tolerance targets. **Table 2** presents the results of the correlation analysis of the combined data set.

Table.2: Correlation scores across tolerance of out-groups

Tolerance targets	1	2	3	4	5	6
1. People of a different race						
2. People of a different religion	0.49***					
3. Immigrants/foreign workers	0.45***	0.41***				
4. Heavy drinkers	-0.02***	-0.00	0.05***			
5. Drug Addicts	-0.12***	-0.10***	-0.02***	0.48***		
6. People who have AIDS	0.22***	0.22***	0.25***	0.27***	0.28***	
7. Homosexuals	0.10***	0.12***	0.15***	0.32***	0.35***	0.46***

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.

Number of observations: 163.175.

Significance levels: *p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Table 2 shows that correlation scores across the first three tolerance targets rank between 0.41 and 0.49. On the other hand, correlation scores across the last four tolerance targets rank between 0.27 and 0.48. Equally important, the correlation scores across any targets from the first group and anyone from the second group do not exceed 0.25 and for some pairs of targets it decreases to zero.

The differences in tolerance levels and intragroup correlation scores affirm the meaningfulness of our hypothesis suggesting a distinction between tolerance towards the first three and the last four tolerance targets. Our analysis shows that both groups of variables constitute relatively compact constructs. Although we have sufficient evidence by now, for a more robust investigation, we run a Factor Analysis (FA). Before running an FA, we ran a Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test and Barlet's test of sphericity to decide for the adequacy of our items for an FA (See Appendix B).

Having these scores in hand, we turned to run an FA (See Appendix C for pre-tests).

Table 3 presents the results of an FA with varimax orthogonal rotation.

Table.3: Factors with varimax orthogonal rotation

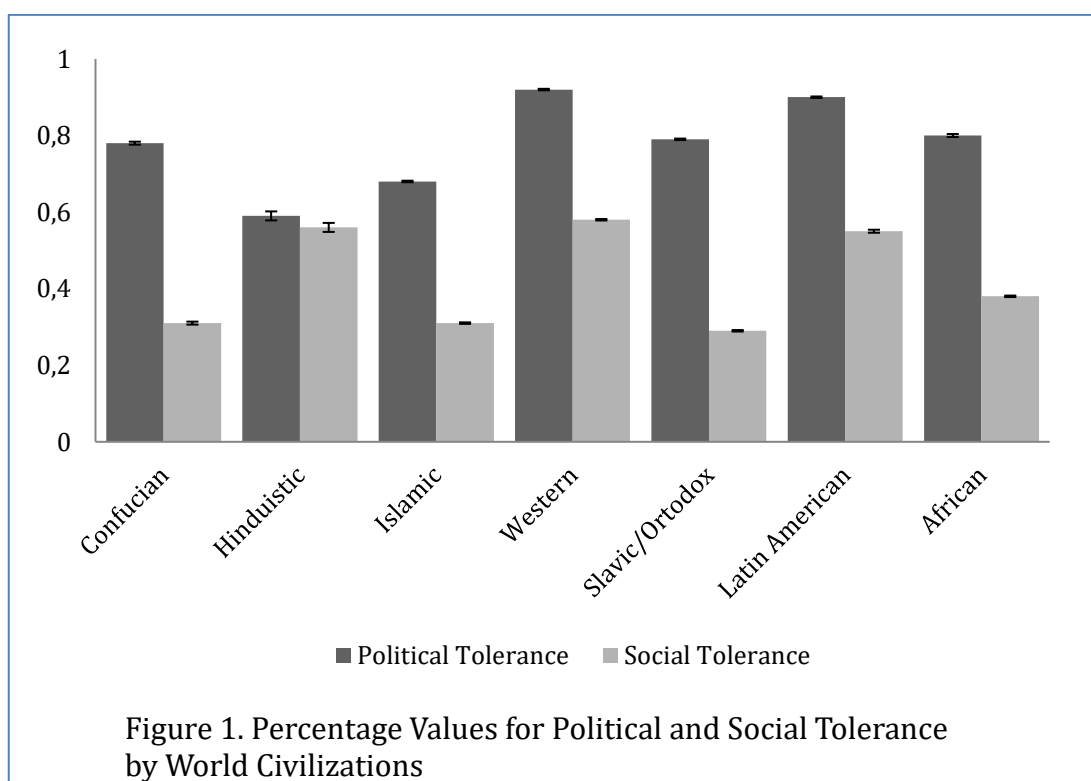
Variables	Factor 1	Factor 2	Uniqueness
People of a different race	0.67	-0.01	0.54
People of a different religion	0.63	0.01	0.59
Immigrants/foreign workers	0.60	0.09	0.62
Heavy drinkers	-0.02	0.60	0.63
Drug Addicts	-0.14	0.63	0.57
People who have AIDS	0.32	0.51	0.60
Homosexuals	0.18	0.57	0.61
Eigenvalue	1.38	1.37	

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.

Number of observations: 163.175.

As can be seen from **Table 3**, the first two factors exceed the recommended cutoff eigenvalue of 1.00 (Hayton, Allen and Scarpello 2004). As supported by descriptive statistics and correlation scores, a factor analytic investigation also supports a strong bi-dimensional structure. Each item has more than 0.50 and five out of seven items have more than the cutoff value of 0.60 loadings to their extracted factors (Hair, 2006). This finding required us to make two indices, the first one involving the first three items, tolerance towards people of a different race, immigrant/foreign workers and people of a different religion, and the second one involving the last four, tolerance towards heavy drinkers, people who have AIDS, drug addicts and homosexuals. Our empirical findings have a fit with the nationalistic emphasis of the items in the first component and the social emphasis of the items in the second component, corresponding to previous discussions on the difference between political tolerance and social tolerance.

Figure 1 tells the story that was told in the Table 1 in another way. It shows percentage values as well as error bars showing significant differences achieved by One-Way-Anova test of political tolerance and social tolerance averaged for country groups.

As can be seen from **Figure 1**, the political tolerance is higher than the social tolerance in all civilizations without a single exception. The difference is only marginal in the Hinduistic civilization. Apart from this single case, the

average difference is by over 30%, reaching to 50% in the Slavic/Orthodox one. The figure also shows that all the differences pertaining to political tolerance and social tolerance are significantly different at the 95% level from each other.

Our final set of analyses aims to examine the question whether the etiology of tolerance differs across world civilizations. In order to investigate this matter and provide a more stringent cross-cultural test of tolerance, we recruited three most prominent determinants of tolerance; democratic support, education level and interpersonal trust as independent variables and run our analyses for each world civilization. **Table 4** presents findings of a series Ordered Probit (OP) models predicting political and social tolerance by world civilizations.

Table.4: Ordered probit models predicting political and social tolerance by world civilizations (Table continued on next page)

	Confucian		Hinduistic		Islamic		Western	
	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>
Education level								
Inadequately comp. Ele.								
Comp. Elementary	0.10 (0.06)	-0.50 (0.05)***	0.10 (0.09)	-0.02 (0.09)	0.00 (0.02)	-0.15 (0.02)***	0.05 (0.04)	0.15 (0.03)***
Incomp. Second.	-0.04 (0.07)	0.15 (0.06)*	0.07 (0.09)	-0.19 (0.09)*	0.04 (0.02)	0.15 (0.02)***	0.02 (0.05)	-0.04 (0.04)
Comp. Second.	0.20 (0.05)**	-0.30 (0.05)***	0.15 (0.09)	-0.24 (0.08)**	0.16 (0.02)***	0.04 (0.02)	0.15 (0.04)**	0.17 (0.03)***
Incomp.Second.Uni.Prep	0.10 (0.08)	-0.22 (0.07)**	-	-	0.25 (0.02)***	0.04 (0.02)	0.25 (0.05)***	0.12 (0.04)**
Comp.Second.Uni.Prep	0.25 (0.05)***	-0.65 (0.05)***	-	-	0.15 (0.02)***	0.02 (0.02)	0.31 (0.05)***	0.17 (0.03)***
Some Uni. W/out degree	0.21 (0.07)**	-0.47 (0.06)***	0.21 (0.09)*	-0.35 (0.09)***	0.16 (0.02)***	0.16 (0.02)***	0.38 (0.05)***	0.10 (0.04)**
Uni. With degree	0.33 (0.05)***	-0.49 (0.05)***	0.28 (0.09)**	-0.19 (0.08)*	0.22 (0.02)***	0.06 (0.02)**	0.53 (0.05)***	0.20 (0.03)**
Democratic Support								
Very bad								
Bad	0.21 (0.08)*	-0.01 (0.08)	0.04 (0.21)	-0.00 (0.20)	-0.06 (0.04)	-0.09 (0.03)*	-0.00 (0.06)***	0.01 (0.05)
Good	0.37 (0.07)***	0.06 (0.07)	0.04 (0.18)	-0.25 (0.18)	-0.00 (0.03)	-0.23 (0.03)***	0.18 (0.06)**	0.18 (0.04)***
Very good	0.27 (0.07)***	0.24 (0.07)**	0.12 (0.18)	-0.08 (0.18)	0.06 (0.03)	-0.23 (0.03)***	0.37 (0.06)***	0.28 (0.04)***
Interpersonal trust								
Need to be very careful								
Most ppl. can be trusted	0.21 (0.02)***	0.14 (0.02)***	-0.10 (0.05)*	0.28 (0.04)***	0.05 (0.01)***	0.21 (0.01)***	0.25 (0.01)***	0.14 (0.01)***
Pseudo R ²	0.0095	0.0175	0.0038	0.0102	0.0032	0.0057	0.0309	0.0059

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.

Number of observations: 163.175.

Significance levels: *p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Note: Entries are ordered probit estimates with standard error values in parentheses.

Table 4 continued. Ordered probit models predicting political and social tolerance by world civilizations

	Slavic/Orthodox		Latin American		African		Overall	
	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>
Education level								
Inadequately comp. Ele.								
Comp. Elementary	0.06 (0.05)	-0.03 (0.04)	0.06 (0.04)	0.02 (0.03)	-0.04 (0.04)	-0.03 (0.03)	0.04 (0.01)**	-0.03 (0.01)**
Incomp. Second.	0.07 (0.05)	-0.18 (0.05)**	0.11 (0.04)**	0.18 (0.03)***	0.03 (0.04)	0.10 (0.03)**	0.12 (0.01)***	0.11 (0.01)***
Comp. Second.	0.11 (0.04)**	-0.21 (0.04)***	0.19 (0.03)***	0.09 (0.02)**	-0.01 (0.03)	0.10 (0.01)***	0.20 (0.01)***	0.00 (0.01)
Incomp.Second.Uni.Prep	-0.02 (0.05)	-0.24 (0.04)***	0.21 (0.05)***	0.03 (0.03)	0.23 (0.05)***	0.04 (0.04)	0.15 (0.01)***	-0.00 (0.01)
Comp.Second.Uni.Prep	0.05 (0.04)	-0.13 (0.04)**	0.23 (0.04)***	0.05 (0.03)	0.12 (0.04)**	0.00 (0.04)	0.10 (0.01)***	-0.11 (0.01)***
Some Uni. W/out degree	0.16 (0.05)**	-0.00 (0.04)	0.21 (0.05)***	0.21 (0.03)***	-0.01 (0.05)	0.06 (0.04)	0.22 (0.01)***	0.11 (0.01)***
Uni. With degree	0.17 (0.04)***	-0.05 (0.04)	0.21 (0.04)***	0.09 (0.03)**	0.05 (0.05)	0.09 (0.04)*	0.25 (0.01)***	0.00 (0.01)
Democratic Support								
Very bad								
Bad	0.11 (0.04)*	0.01 (0.04)	-0.00 (0.07)	0.02 (0.05)	0.24 (0.09)**	-0.02 (0.08)	0.05 (0.02)*	-0.03 (0.02)
Good	0.15 (0.04)***	-0.04 (0.04)	0.24 (0.06)***	0.05 (0.05)	0.12 (0.08)	-0.17 (0.07)*	0.1 (0.02)***	-0.02 (0.01)
Very good	0.07 (0.04)***	0.04 (0.04)	0.34 (0.06)***	0.04 (0.05)	0.19 (0.07)*	-0.25 (0.06)***	0.20 (0.02)***	0.03 (0.01)
Interpersonal trust								
Need to be very careful								
Most ppl. can be trusted	0.13 (0.01)***	0.08 (0.01)***	-0.03 (0.03)*	0.24 (0.02)***	-0.13 (0.03)***	0.06 (0.02)*	0.16 (0.00)***	0.23 (0.00)***
Pseudo R ²	0.0026	0.0028	0.0073	0.0030	0.0030	0.0024	0.0051	0.0047

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.

Number of observations: 163.175.

Significance levels: *p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Note: Entries are ordered probit estimates with standard error values in parentheses.

Some general patterns apparent from our causal analyses are presented in **Table 4**. First, and perhaps the most important one is that the etiology of tolerance can change considerably across civilizations. It should be noted at the outset that the traditional expectation is for strong positive relationships between each of our three factors and tolerance. Our overall findings are largely informative in this, yet when investigated separately, this expectation was not met in each civilization. Our first independent variable, education, seems to have a strong effect on both political and social tolerance in all civilizations, nevertheless the significance and in some cases the sign of the effect changes across them. Education is a strong positive determinant of political tolerance in all civilizations without a single exception. Those who are better educated tend to be more tolerant towards political out-groups. However, as can be seen from the table the significance of the education effect on political tolerance is lower in Hinduistic and African civilizations and the effect is not significant for all levels of education. The picture is even more complicated for education effect on social tolerance. It can be seen from the table that education effect on social tolerance is of less significance in African civilization than in other civilizations. Moreover, the signs of the coefficient scores for Confucian and Hinduistic civilizations are minus, informing a negative education effect on social tolerance, which counterbalances its positive impact on the rest five civilizations and causes a non-significant education effect on many education levels on social tolerance in the overall sample.

When we look at our second independent variable, democratic support, we again observe varied effects across civilizations. In 5 out of 7 civilizations democratic support begets political tolerance, while this is not the case in Hinduistic and Islamic civilizations. In these three civilizations democratic support does not seem to have a significant impact on the political tolerance. Nevertheless, in the overall sample, we can still observe the positive significant effect. The results are also varied for democratic support effect on social tolerance. As can be seen from the table that that in Confucian and Western civilizations, democratic support has a positive and significant impact on social tolerance while the same effect is not significant in Hinduistic, Slavic/Orthodox and Latin American and it is significant but negative in Islamic and African civilizations. The positive effect seems to be counterbalanced by the negative one and in the overall sample, we can achieve a positive significant democratic support effect on social tolerance.

Our third independent variable is interpersonal trust. Our analyses show that interpersonal trust, in the overall sample, provides a highly significant increment to both political and social tolerance. However, there exist some exceptions to this general pattern. While interpersonal trust seems to be a significant determinant of political tolerance in all the civilization, it is a

significant but negative determinant of political tolerance in Hinduistic and African civilizations. On the other hand, unlike in our previous cases for social tolerance the picture seems to be simple. For all the civilizations interpersonal trust is a significant positive factor of social tolerance. Only in African civilization the significance of the effect is lower.

Table 5 in the appendices presents marginal effects for political and social tolerance by civilizations. In addition to that, from **Figure 2** and **Figure 9** in the appendices marginal effects are plotted and the same story is told visually.

Owing to the categorical nature of our dependent variable interpretation of marginal effects requires a particular attention. As the table and the figures in the appendices show, the increase in education brings about increase in political tolerance for all civilizations without an exception and in social tolerance for all civilizations except Confucian and Hinduistic civilizations. Similarly increase in democratic support causes an increase in political tolerance for all civilizations and in social tolerance for all civilizations except Islamic and African civilizations. Lastly, increase in interpersonal trust makes way for an increase in political tolerance in Confucian, Islamic, Slavic/Orthodox civilization, while it brings decrease in Hinduistic, Latin American and African civilizations. On the other hand, increase in interpersonal trust brings an increase in social tolerance in all civilizations without a single exception. As margin plots show in figures, in general, marginal effects are greater at higher levels of political tolerance and in a lesser degree of social tolerance.

6. DISCUSSION AND CONCLUSION

Cross-national surveys reveal that democracy is extolled as the best form of government all around the globe. It is now known that citizens with a favourable assessment of democracy are in the majority in many countries of the world. It is also known from these surveys that tolerance is one of the foremost values underlying a democratic political system. Thus, in the quest for factors underlying democratic political entity, a growing body of research has recognized pervasive tolerance values in a society as one of the key cultural elements bolstering democratic political system. The common ground of the studies in this line of research is the idea that the more prevalent and strongly rooted tolerance values in a given country the greater the chance that that country is governed by a democratic political system. Especially for today's modern democracies, finding ways to root and foster tolerance values seems to be the most reliable tool to sustain the democratic political system.

There were three primary aims of this research, a) to reveal dimensions of interpersonal tolerance, b) to discover the extent, dimensions of tolerance prevail in different civilizations, b) to investigate how etiology of tolerance differs across

civilizations. Our finding suggesting that at least two dimensions of interpersonal tolerance can be distinguished empirically. Our empirical investigation provided enough credentials to suggest political tolerance and social tolerance as different facets of interpersonal tolerance. Rejecting having a neighbour who is from a different race or a different religion or who is an immigrant/foreign worker is distinguishably different from rejecting having a neighbour who is a heavy drinker, a drug addict, a homosexual or who have AIDS in the minds of the people from all the corners of the world. Moreover, the finding suggesting that political tolerance is, in general, higher than social tolerance, supports the idea that the difference between two is not only of the kind but also of the degree. The difference between the extents, these two dimensions of tolerance prevail in different corners of the world also speaks to the second premise of the research. These two findings fit neatly with the first objective of the study and grants worth to Gibson's (2006) argument suggesting that political intolerance and social intolerance can be distinguished. Our findings also provide empirical support to the findings of Erişen (2016) who has shown that political and social tolerance can be distinguished in the particular Turkish context. Our finding is suggestive but must be treated with caution. Although this study distinguishes between two dimensions of interpersonal tolerance, it is not meant to imply that the research on the dimensions of tolerance come to a halt. We need to be aware that limitations in our data prohibit our knowing what the total number of dimensions of tolerance is. With this finding, this research represents only an early stage of systematic research on the dimensions of tolerance. Thus, it can be read as a harbinger of that this sort of an analysis, which may reveal some additional dimensions of interpersonal tolerance in the future. Future research should extend on increasing the number of out-groups and aim to reveal greater number of tolerance dimensions to ascertain a bigger picture.

Our third major finding was that the key factors underlying tolerance differ across civilizations. There is no apparent reason why the etiology of tolerance differs across cultures. This finding suggests many more questions, including which historical and cultural factors are at work, does the etiology differ across decades, generations, cohorts and etc. Although this finding allowed us to achieve a more fine-tuned assessment of tolerance concept, more work will need to be done to investigate the concept fully and we hope that this research will serve as an impetus for further studies. This sort of an analysis can easily be transferred to other geographical contexts as well as employed in a cross-national fashion and reveal different etiological explanations of tolerance prevailing in different socio-political contexts. Thus, the natural progression of this research is to devise new surveys involving a greater number of potential factors underlying tolerance, may be country-specific ones, in the analysis.

There are some limitations of the research we would like to discuss as the final word. We would like to draw attention to the problems of measuring tolerance with cross-national WVS data. First, as discussed above, there are three advanced methods of measuring tolerance, Stouffer's fixed-group measurement, Sullivan and his colleagues' least-liked group measurement and the one measuring support for restrictive public laws and policies. With the WVS's inquiry strategy, it is impossible to adopt either of these approaches. With the WVS data, which is the most comprehensive data in hand for our research strategy, we can only measure respondents' hypothetical response to the scenario of having a neighbour from a potentially unwelcomed group in the society. For example, we have no chance of knowing whether a respondent is tolerant to a group because he is really tolerant to that group or he is actually a member of this group. Another point is that measuring tolerance across civilizations is naturally problematic. As we know that tolerance is strongly related with personal contact, the likelihood of having an actual contact with a homosexual neighbour or a neighbour with AIDS in a Muslim country is quite lower than in a Western one. This may have two potentially opposite alternative effects. In the first scenario, a respondent, who was born in a Muslim society in which people are less likely to express their homosexuality openly, would simply underestimate or ignore the likelihood of having a homosexual neighbour in real life and would not feel threatened from such a low chance scenario at all. Alternatively, the effect could work in the opposite direction. Lack of personal contact may turn him to a more anti-homosexual. It is difficult to interpret without data in hand, how would each scenario effect the realization of the final outcome. Another limitation of our research, in fact, as shared with the extant research in the tolerance literature, is that it does not provide a full test of tolerance. Tolerance is a multi-dimensional concept and even our limited data reveal that it embodies more than one dimension. Owing to above-mentioned reasons, while interpreting the findings of this research one should be very careful. As the final word, it should also note that although this research has some implications about the relationship between democratic support and tolerance it avoided from delving into the details of the sophisticated relationship between tolerance and democracy which may also follow a causal line operating from having a democratic history or democratic institutions to tolerance values. This is another research avenue for future researchers whom would like to investigate further societal implications of tolerance.

ACKNOWLEDGEMENT

I would like to thank to Professor Maria T. Grasso for her feedback on an early version of this research.

BIBLIOGRAPHY

Andersen, Robert. and Tina Fetner (2008), "Cohort differences in tolerance of homosexuality: Attitudinal change in Canada and the United States, 1981–2000", *Public Opinion Quarterly*, 72 (2): 311-330.

Avery, Patricia G., Karen Bird, Sandra Johnstone, John L. Sullivan and Kristina Thalhammer (1992), "Exploring political tolerance with adolescents", *Theory & Research in Social Education*, 20 (4): 386-420.

Bobo, Lawrence. and Frederick C. Licari (1989), "Education and political tolerance: Testing the effects of cognitive sophistication and target group affect", *Public Opinion Quarterly*, 53 (3): 285-308.

Bohman, James (2003), "Deliberative toleration", *Political Theory*, 31 (6): 757-779.

Breslin, Ann (1982), "Tolerance and moral reasoning among adolescents in Ireland", *Journal of Moral Education*, 11 (2): 112-127.

Bryant, Fred B., and Paul R. Yarnold (1995), *Principal-components analysis and exploratory and confirmatory factor analysis*.

Butrus, Ninava and Rivka T. Witenberg (2013), "Some personality predictors of tolerance to human diversity: The roles of openness, agreeableness, and empathy", *Australian Psychologist*, 48 (4): 290-298.

Corbett, Michael (1980), "Education and Contextual Tolerance: Group-Relatedness and Consistency Reconsidered", *American Politics Quarterly*, 8 (3): 345-359.

Crocker, David A. (2004), *Tolerance and deliberative democracy*, In XV Congresso Interamericano de Filosofia/II Congresso Iberoamericano de Filosofia, Lima–Peru.

Davis, James A. (1975), "Communism, conformity, cohorts, and categories: American tolerance in 1954 and 1972-73", *American Journal of Sociology*, 81 (3): 491-513.

Duch, Raymond M. and James L. Gibson (1992), "'Putting Up With' Fascists in Western Europe: A Comparative, Cross-Level Analysis of Political Tolerance", *Western Political Quarterly*, 45 (1): 237-273.

Erişen, Cengiz (2016), *Tolerance and democratization in Turkey: Democratic consolidation in Turkey: Micro and macro challenges* (London and New York): 38-64.

Erişen, Cengiz and Emre Erdoğan (2019), "Growing perceived threat and prejudice as sources of intolerance: evidence from the 2015 Turkish general elections", *Turkish Studies*, 20 (1): 1-25.

Eyler, Janet (1980), "Citizenship education for conflict: An empirical assessment of the relationship between principled thinking and tolerance for conflict and diversity", *Theory & Research in Social Education*, 8 (2): 11-26.

Field, Andy (2000), *Discovering statistics with SPSS for Windows*.

Forst, Rainer (2001), "Tolerance as a Virtue of Justice", *Philosophical Explorations*, 4 (3): 193-206.

Forst, Rainer (2018), *Toleration, justice and reason: In The culture of toleration in diverse societies* (Manchester University Press).

Gibson, James L. (1988), "Political intolerance and political repression during the McCarthy Red Scare", *American Political Science Review*, 82 (2): 511-529.

Gibson, James L. (1989), "The structure of attitudinal tolerance in the United States", *British Journal of Political Science*, 19 (4): 562-570.

Gibson, James L. (1992), "Alternative Measures of Political Tolerance: Must Tolerance be 'Least-Liked'?", *American Journal of Political Science*, 560-577.

Gibson, James L. (2006), "Enigmas of intolerance: Fifty years after Stouffer's communism, conformity, and civil liberties", *Perspectives on Politics*, 4 (1): 21-34.

Gibson, James L. (2013), "Measuring Political Tolerance and General Support for Pro-Civil Liberties Policies: Notes, Evidence, and Cautions", *Public Opinion Quarterly*, 77 (S1): 45-68.

Gibson, James L. and Richard D. Bingham (1982), "On the conceptualization and measurement of political tolerance", *American Political Science Review*, 76 (3): 603-620.

Gibson, James L. and Duch, Raymond M. (1993), "Political intolerance in the USSR: The distribution and etiology of mass opinion", *Comparative Political Studies*, 26 (3): 286-329.

Gibson, James L. and Amanda Gouws (2005), *Overcoming intolerance in South Africa: Experiments in democratic persuasion* (Cambridge University Press).

Gibson, James L. and Kent L. Tedin (1988), "The etiology of intolerance of homosexual politics", *Social Science Quarterly*, 69 (3): 587.

Hair, Joseph F. (2006), *Multivariate data analysis* (Pearson Education India).

Hayton, James C., David G. Allen and Vida Scarpello (2004), "Factor retention decisions in exploratory factor analysis: A tutorial on parallel analysis", *Organizational Research Methods*, 7: 191-205.

İnan, Murat (2016), *The Generational and Social Class Bases of Pro-Democratic Culture in Turkey: A Quantitative Analysis with WVS Data* (Doctoral dissertation, University of Sheffield).

İnan, Murat and Maria T. Grasso (2017), "A participatory generation? The generational and social class bases of political activism in Turkey", *Turkish Studies*, 18 (1): 10-31.

Inglehart, Ronald and Pippa Norris (2003), "The true clash of civilizations", *Foreign policy*, 63-70.

Inglehart, Ronald and Christian Welzel (2005), *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence* (Cambridge University Press).

Kim, Jae-On and Charles W. Mueller (1978), *Factor analysis: Statistical methods and practical issues* (No. 14) (Sage).

Lawrence, David G. (1976), "Procedural norms and tolerance: A reassessment", *American Political Science Review*, 70 (1): 80-100.

Lipset, Seymour M. (1959), "Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy", *American political science review*, 53 (1): 69-105.

Lipset, Seymour M. and Earl Raab (1970), *The politics of unreason* (Harper & Row).

Marcus, George E., John L. Sullivan, Elizabeth Theiss-Morse and Daniel Stevens (2005), "The emotional foundation of political cognition: The impact of extrinsic anxiety on the formation of political tolerance judgments", *Political Psychology*, 26 (6): 949-963.

McClosky, Herbert and Alida Brill (1983), *Dimensions of tolerance* (New York: Russell Sage Foundation), 104.

Mishler, William and Richard Rose (2001), "What are the origins of political trust? Testing institutional and cultural theories in post-communist societies" *Comparative political studies*, 34 (1): 30-62.

Mondak, Jeffrey J. and Mitchell S. Sanders (2003), "Tolerance and intolerance, 1976–1998", *American Journal of Political Science*, 47 (3): 492-502.

Mueller, John (1988), "Trends in political tolerance", *Public Opinion Quarterly*, 52 (1): 1-25.

Nunn, Cylde Z., Harry J. Crockett and Allen J. Williams (1978), *Tolerance for nonconformity* (Jossey-Bass Incorporated Pub).

Peffley, Mark, Pia Knigge and John Hurwitz (2001), "A multiple values model of political tolerance", *Political Research Quarterly*, 54 (2): 379-406.

Peffley, Mark and Robert Rohrschneider (2003), "Democratization and political tolerance in seventeen countries: A multi-level model of democratic learning", *Political Research Quarterly*, 56 (3): 243-257.

Prothro, James W. and Charles M. Grigg (1960), "Fundamental principles of democracy: Bases of agreement and disagreement", *The Journal of Politics*, 22 (2): 276-294.

Putnam, Robert D., Robert Leonardi and Raffaella Y. Nanetti (1993), *Making democracy work: Civic institutions in modern Italy*.

Sanford, Nevitt (1973), *Authoritarian personality in contemporary perspective*, *Handbook of political psychology*, 139-170.

Snedecor, George W. and Wittiam G. Cochran (1989), *Statistical methods*, 8th Ed., (Ames: Iowa State Univ. Press Iowa).

Sniderman, Paul M. (1975), *Personality and democratic politics* (Univ of California Press).

Stouffer, Samuel A. (1955), *Communism, conformity, and civil liberties: A cross-section of the nation speaks its mind* (Transaction Publishers).

Sullivan, John L., George E. Marcus, Stanley Feldman and James E. Piereson (1981), "The sources of political tolerance: A multivariate analysis", *American Political Science Review*, 75 (1): 92-106.

Sullivan, John L. and George E. Marcus (1979), "An alternative conceptualization of political tolerance: Illusory increases 1950s–1970s", *American Political Science Review*, 73 (3): 781-794.

Sullivan, John L. and George E. Marcus (1993), *Political tolerance and American democracy* (University of Chicago Press).

Sullivan, John L. and John E. Transue (1999), "The psychological underpinnings of democracy: A selective review of research on political tolerance, interpersonal trust, and social capital", *Annual review of psychology*, 50 (1): 625-650.

Zellman, Gail L. and David O. Sears (1971), "Childhood origins of tolerance for dissent", *Journal of Social Issues*, 27 (2): 109-136.

Appendices

A. We adopted this categorization of the 83 countries from Huntington's world civilizations thesis. Because most items in the tolerance battery were not asked in the Japanese survey, we discarded this country from our model although Huntington named it as a separate civilization.

B. We achieved .71 overall KMO and over 0.66 individual KMO scores (results not shown), which imply that, the original variables are sufficiently correlated with some components (Field 2000). In addition to that, a Barlet's test of sphericity score, which was lower than 0.05 also implied that the data comes from a multivariate normal distribution with zero covariance, in other words variances are equal across groups (Snedecor and Cochran, 1989).

C. Before we run an FA we looked at the correlation score between these two potential indices. The correlation score between these two indices was 0.14 (results not shown). Owing the low correlation between the indices and following Kim and Mueller's as well as Bryant and Yarnold's advices, we preferred using varimax orthogonal rotation. Rotations are used to achieve more pronounce patterns of loadings and reveal a simpler structure (Kim and Mueller, 1978; Bryant and Yarnold, 1995).

Tables

Table.5: Marginal effects for political and social tolerance by world civilizations (Table continued on next page)

	Confucian		Hinduistic		Islamic		Western	
	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>
Education level								
1	0.11 (0.00)***	0.28 (0.00)***	0.27 (0.01)***	0.16 (0.01)***	0.17 (0.00)***	0.52 (0.00)***	0.04 (0.00)***	0.05 (0.00)***
2	0.10 (0.00)***	0.30 (0.00)***	0.25 (0.01)***	0.17 (0.01)***	0.16 (0.00)***	0.51 (0.00)***	0.03 (0.00)***	0.05 (0.00)***
3	0.09 (0.00)***	0.31 (0.00)***	0.24 (0.01)***	0.18 (0.00)***	0.15 (0.00)***	0.50 (0.00)***	0.03 (0.00)***	0.05 (0.00)***
4	0.09 (0.00)***	0.33 (0.00)***	0.23 (0.00)***	0.19 (0.00)***	0.14 (0.00)***	0.49 (0.00)***	0.02 (0.00)***	0.05 (0.00)***
5	0.08 (0.00)***	0.34 (0.00)***	0.22 (0.00)***	0.20 (0.00)***	0.14 (0.00)***	0.48 (0.00)***	0.02 (0.00)***	0.04 (0.00)***
6	0.07 (0.00)***	0.36 (0.00)***	0.21 (0.00)***	0.21 (0.00)***	0.13 (0.00)***	0.48 (0.00)***	0.01 (0.00)***	0.04 (0.00)***
7	0.07 (0.00)***	0.37 (0.00)***	0.20 (0.00)***	0.22 (0.01)***	0.12 (0.00)***	0.47 (0.00)***	0.01 (0.00)***	0.04 (0.00)***
8	0.06 (0.00)***	0.39 (0.00)***	0.19 (0.01)***	0.23 (0.01)***	0.12 (0.00)***	0.46 (0.00)***	0.01 (0.00)***	0.04 (0.00)***
Democratic Support								
1	0.09 (0.00)***	0.46 (0.01)***	0.26 (0.03)***	0.24 (0.02)***	0.17 (0.00)***	0.44 (0.00)***	0.05 (0.00)***	0.08 (0.00)***
2	0.08 (0.00)***	0.41 (0.00)***	0.25 (0.01)***	0.22 (0.01)***	0.16 (0.00)***	0.46 (0.00)***	0.03 (0.00)***	0.06 (0.00)***
3	0.08 (0.00)***	0.35 (0.00)***	0.23 (0.01)***	0.21 (0.00)***	0.14 (0.00)***	0.48 (0.00)***	0.02 (0.00)***	0.05 (0.00)***
4	0.08 (0.00)***	0.30 (0.00)***	0.21 (0.01)***	0.19 (0.00)***	0.13 (0.00)***	0.50 (0.00)***	0.01 (0.00)***	0.04 (0.00)***
Interpersonal trust								
1	0.06 (0.00)***	0.31 (0.00)***	0.24 (0.01)***	0.15 (0.01)***	0.13 (0.00)***	0.42 (0.00)***	0.01 (0.00)***	0.04 (0.00)***
2	0.04 (0.00)***	0.27 (0.01)***	0.28 (0.03)***	0.09 (0.01)***	0.12 (0.00)***	0.34 (0.00)***	0.00 (0.00)***	0.03 (0.00)***
Pseudo R ²	0.0063	0.0072	0.0032	0.0072	0.0023	0.0036	0.0301	0.0047

Note: Entries are margins with standard error values in parentheses.

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.

Number of observations: 163.175.

Significance levels: *p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Table 5 continued. Marginal effects for political and social tolerance by world civilizations

	Slavic/Orthodox		Latin American		African		Overall	
	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>	<i>Political Tolerance</i>	<i>Social Tolerance</i>
Education level								
1	0.08 (0.00)***	0.44 (0.00)***	0.05 (0.01)***	0.10 (0.01)***	0.07 (0.00)***	0.18 (0.00)***	0.10 (0.00)***	0.31 (0.00)***
2	0.08 (0.00)***	0.43 (0.00)***	0.04 (0.01)***	0.10 (0.01)***	0.07 (0.00)***	0.17 (0.00)***	0.09 (0.00)***	0.30 (0.00)***
3	0.08 (0.00)***	0.42 (0.00)***	0.04 (0.01)***	0.09 (0.00)***	0.07 (0.00)***	0.17 (0.00)***	0.09 (0.00)***	0.29 (0.00)***
4	0.07 (0.00)***	0.42 (0.00)***	0.04 (0.00)***	0.09 (0.00)***	0.07 (0.00)***	0.17 (0.00)***	0.08 (0.00)***	0.28 (0.00)***
5	0.07 (0.00)***	0.41 (0.00)***	0.03 (0.00)***	0.09 (0.00)***	0.07 (0.00)***	0.17 (0.00)***	0.08 (0.00)***	
6	0.07 (0.00)***	0.41 (0.00)***	0.03 (0.00)***	0.09 (0.00)***	0.06 (0.00)***	0.16 (0.00)***	0.07 (0.00)***	0.28 (0.00)***
7	0.07 (0.00)***	0.40 (0.00)***	0.03 (0.00)***	0.09 (0.01)***	0.06 (0.00)***	0.16 (0.00)***	0.07 (0.00)***	0.28 (0.00)***
8	0.06 (0.00)***	0.40 (0.00)***	0.03 (0.01)***	0.08 (0.01)***	0.06 (0.00)***	0.16 (0.00)***	0.06 (0.00)***	0.28 (0.00)***
Democratic Support								
1	0.08 (0.00)***	0.44 (0.01)***	0.07 (0.00)***	0.10 (0.02)***	0.08 (0.00)***	0.11 (0.00)***	0.10 (0.00)***	0.31 (0.00)***
2	0.08 (0.00)***	0.43 (0.00)***	0.05 (0.00)***	0.09 (0.01)***	0.08 (0.00)***	0.13 (0.00)***	0.09 (0.00)***	0.30 (0.00)***
3	0.07 (0.00)***	0.41 (0.00)***	0.04 (0.00)***	0.09 (0.00)***	0.07 (0.00)***	0.15 (0.00)***	0.08 (0.00)***	0.29 (0.00)***
4	0.07 (0.00)***	0.40 (0.00)***	0.03 (0.00)***	0.09 (0.00)***	0.07 (0.00)***	0.18 (0.00)***	0.07 (0.00)***	0.28 (0.00)***
Interpersonal trust								
1	0.06 (0.00)***	0.39 (0.00)***	0.04 (0.01)***	0.06 (0.01)***	0.08 (0.00)***	0.16 (0.00)***	0.06 (0.00)***	0.23 (0.00)***
2	0.04 (0.00)***	0.36 (0.01)***	0.04 (0.03)***	0.04 (0.01)***	0.11 (0.00)***	0.14 (0.00)***	0.04 (0.00)***	0.16 (0.00)***
Pseudo R ²	0.0063	0.0072	0.0032	0.0072	0.0023	0.0036	0.0301	0.0047

Note: Entries are margins with standard error values in parentheses.

Data: World Values Survey, rounds: 1990/1996/2001/2007/2011.

Number of observations: 163.175.

Significance levels: *p<.05, **p<.01, ***p<.001.

Figures

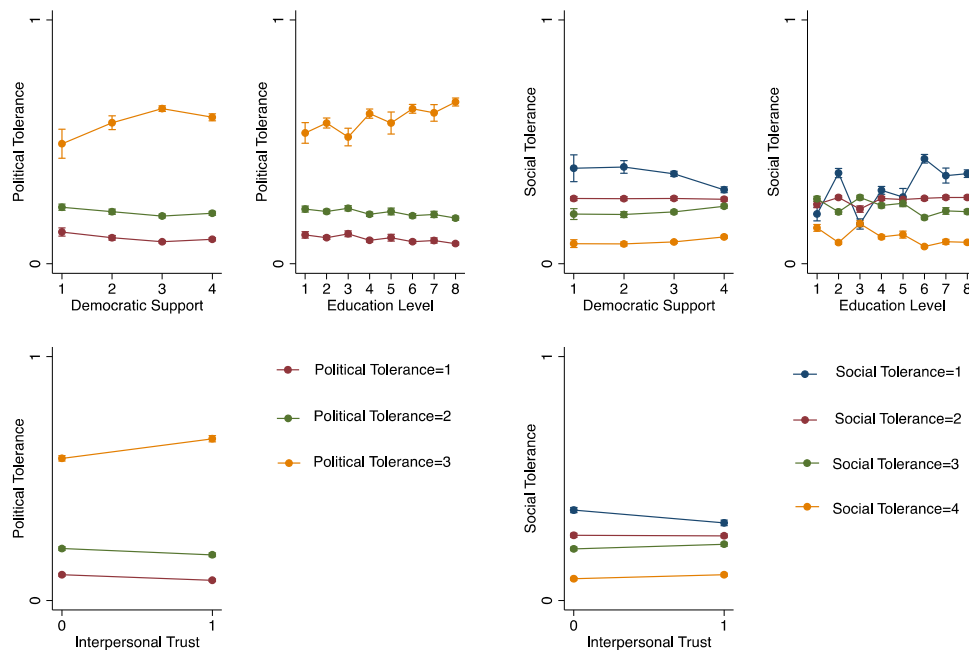

Figure 2. Predictive Margins for Political and Social Tolerance in Confucian Civilization

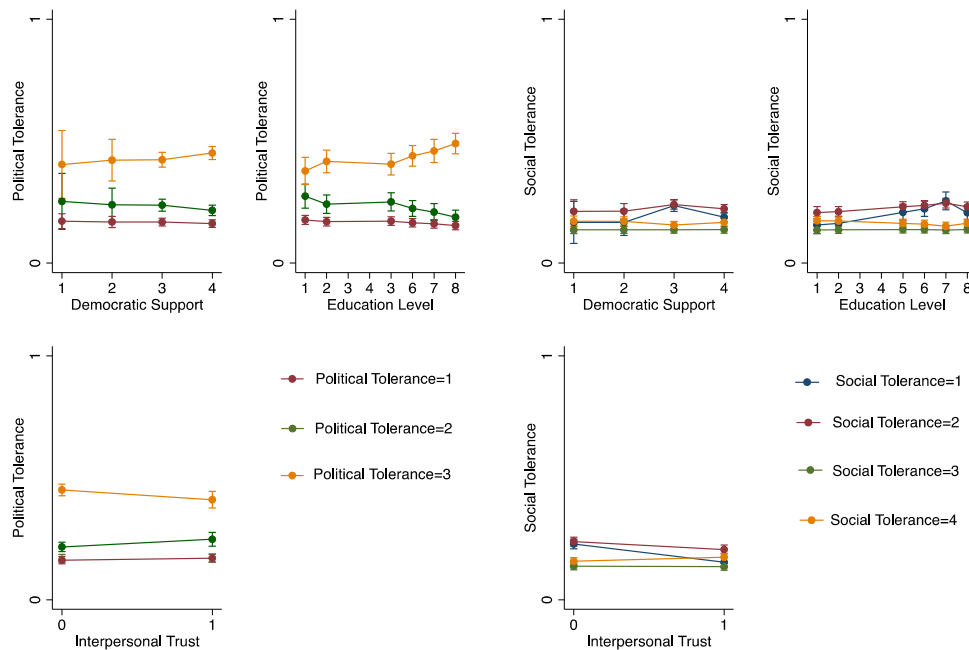

Figure 3. Predictive Margins for Political and Social Tolerance in Hinduistic Civilization

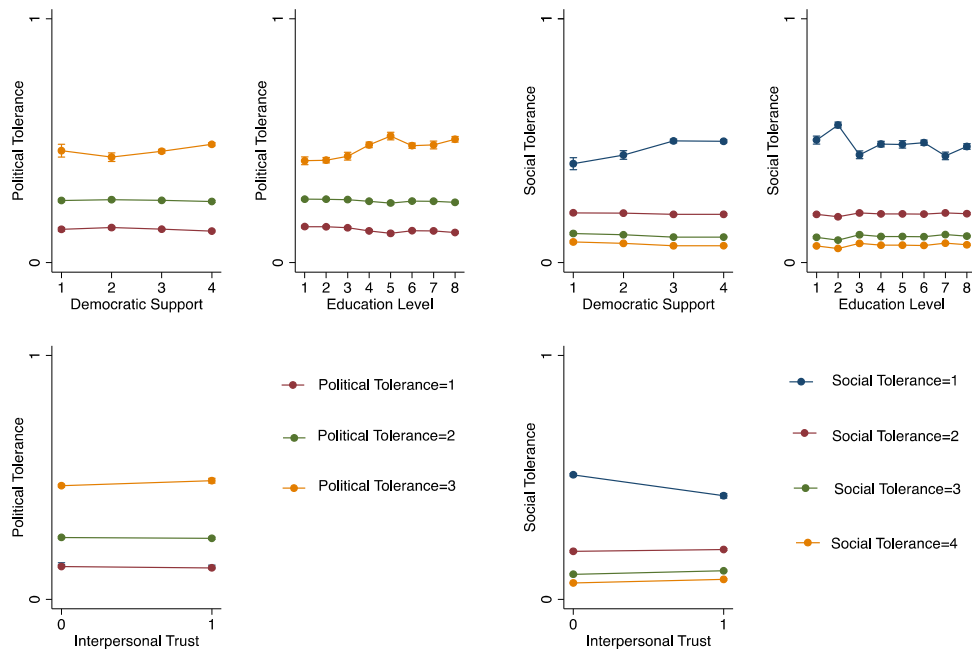

Figure 4. Predictive Margins for Political and Social Tolerance for Islamic Civilization

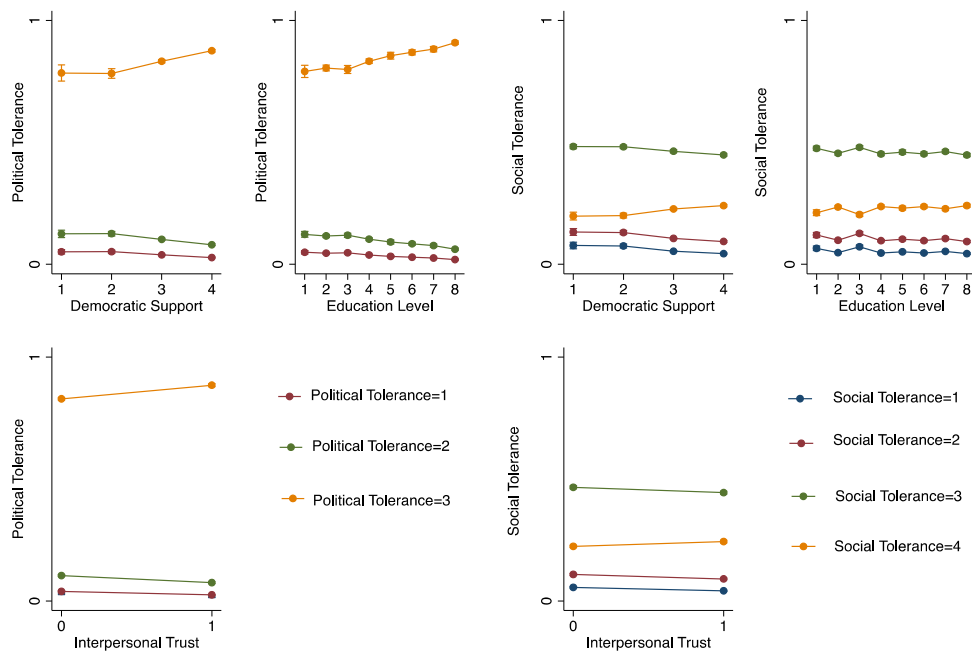

Figure 5. Predictive Margins for Political and Social Tolerance in Western Civilization

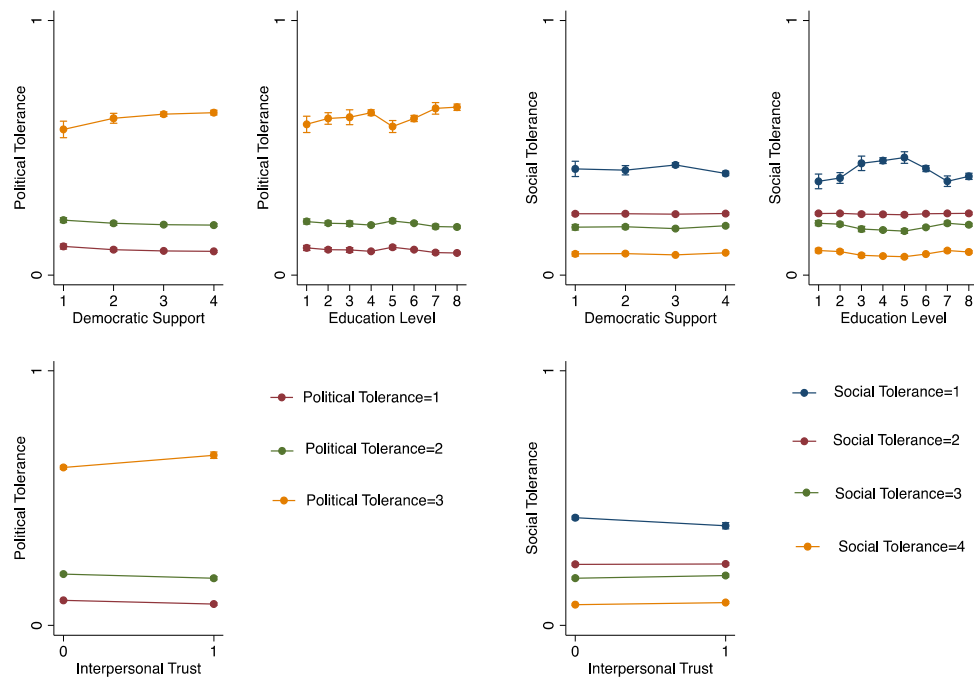

Figure 6. Predictive Margins for Political and Social Tolerance in Slavic/Orthodox Civilization

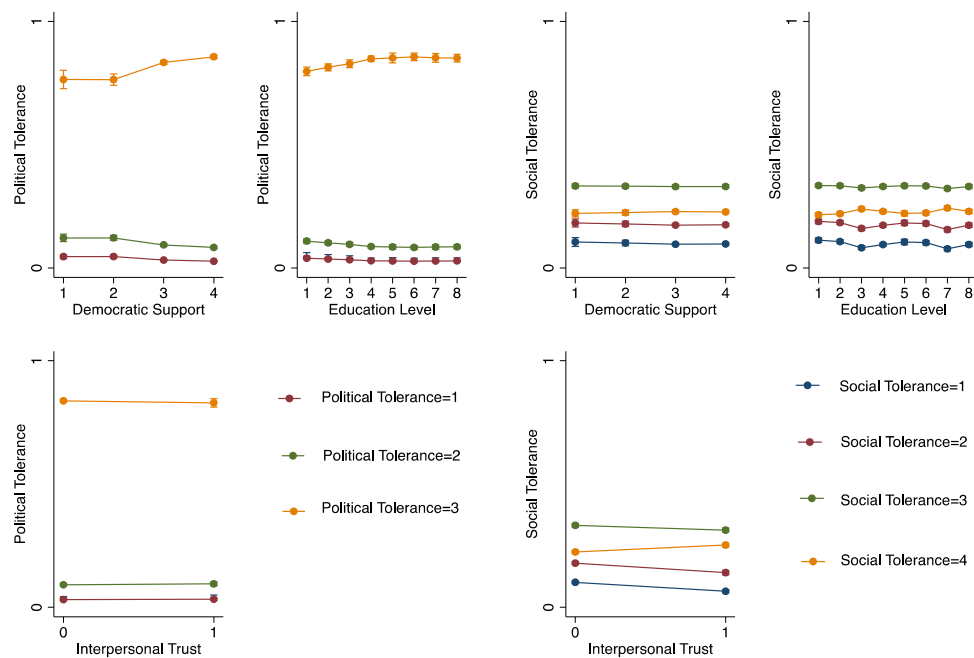

Figure 7. Predictive Margins for Political and Social Tolerance for Latin American Civilization

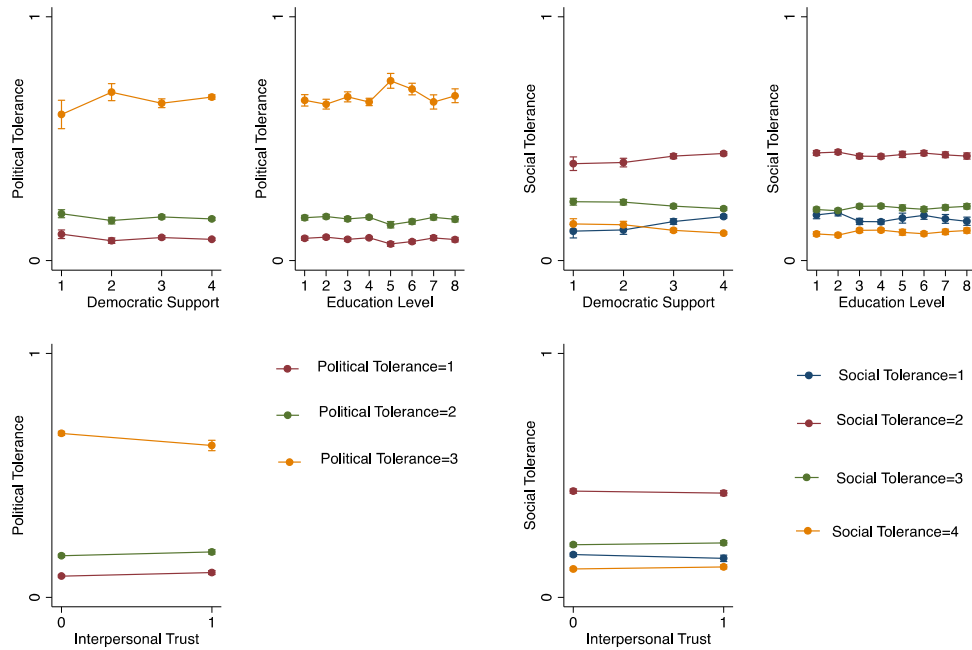

Figure 8. Predictive Margins for Political and Social Tolerance in African Civilization

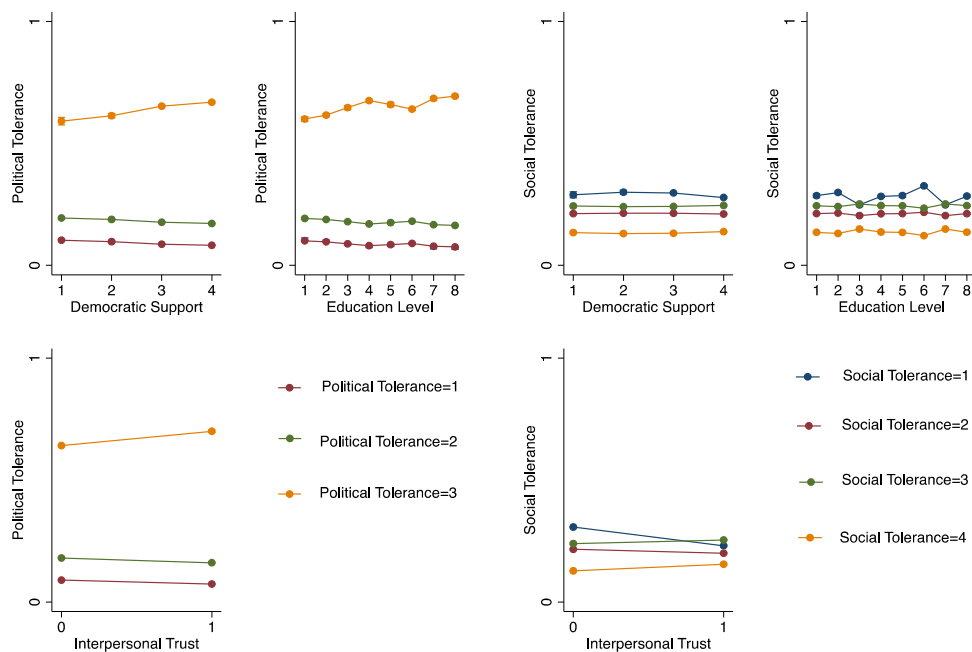

Figure 9. Predictive Margins for Political and Social Tolerance for All Civilizations

ULUS KALIPYARGILARININ İÇERİKLERİ: SOSYAL-YAPISAL DEĞİŞKENLER VE KİMLİKLENMENİN KALIPYARGI İÇERİKLERİYLE İLİŞKİSİ

CONTENTS OF NATION STEREOTYPES: RELATIONSHIPS OF STEREOTYPE CONTENTS WITH SOCIAL-STRUCTURAL PREDICTORS AND IDENTIFICATION

Timuçin AKTAN*, Bilge YALÇINDAĞ, Tugay ÜNAL*** & Muhammed Emre SÜLLÜ******

ÖZ

Çalışmada ulus kalıpyargılarının içerikleri ile sosyal-yapısal değerlendirmeler ve ulusla kimliklenme arasındaki ilişkileri incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla, ön çalışmada 42 katılımcıdan Türkiye'nin gündemindeki en fazla on ulusu belirtip bu ulusları benzerlik, dostluk ve sevilme boyutlarında değerlendirmeleri istenmiştir. Takip eden asıl çalışmada ise üniversite öğrencisi 205 katılımcıdan Türkler de dahil olmak üzere ön çalışmada elde edilmiş 17 ulusu değerlendirmesi istenmiş ve ulusla kimliklenme düzeyleri ölçülmüştür. Bulgular, ulus kalıpyargılarının yetkinlik, sevecenlik ve aşağılama boyutlarını içerdiğini, bu kalıpyargıların yetkinlik ve sevecenlik üzerinden dört kümede toplandığını ve birçok ulusla yönelik kalıpyargının karma içerikli olduğunu

* Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, taktan@nny.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8159-9278>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, bilgeyalcindag@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7867-7845>

*** Lisans öğrencisi, Nuh Naci Yazgan Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, tugayunal12@gmail.com.

**** Lisans Öğrencisi, Nuh Naci Yazgan Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, memre1475.sullu@gmail.com.

* Makale Geliş Tarihi: 16.03.2019

Makale Kabul Tarihi: 22.09.2019

göstermiştir. Yetkinlik kalıpyargısının statüsü, sevecenlik kalıpyargısının ise yarışmacı olmama ile ilişkili olduğu, bununla birlikte katılımcıların sosyal kimliği korumak için kalıpyargısal değerlendirmelerinde stratejik davrandıkları gözlenmiştir. Bu doğrultuda, katılımcıların iç gruptan daha yetkin değerlendirdikleri uluslara sevecenlikte iç gruptan daha düşük puanlar verdiği bulunmuştur. Elde edilen bulgular, kalıpyargı içeriği modeli ve sosyal kimlik kuramı çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulus Kalıpyargıları, Yetkinlik, Sevecenlik, Kimliklenme, Sosyal-yapısal Değişkenler.

ABSTRACT

The aim of the study was to investigate contents of nation stereotypes in relation with social-structural variables and national identification. In the pilot study, 42 participants identified at most 10 nations that are salient in Turkish society, and rated them in terms of similarity, friendship and likeability. In the main study, 205 university students were asked to evaluate 17 nations (including Turks) obtained in the pilot study, and their level of national identification was measured. Results showed that national stereotypes (1) contained competence, warmth and derogation dimensions, (2) they clustered in four categories on competenceXwarmth space, and (3) many of them had mixed contents. Even though status and competence; and competition and (lack of) warmth were related, participants' stereotypical attributions reflected identity concerns, such that nations rated as higher than the ingroup (i.e. Turks) on competence were all rated lower on warmth. Findings were discussed in line with stereotype content model and social identity theory.

Keywords: Nation Stereotypes, Competence, Warmth, Identification, Social-structural Variables.

GİRİŞ

Kalıpyargılar ve önyargılar seksen yılı aşkın bir süredir sosyal psikologların ilgisini çeken bir konu olagelmıştır. Katz ve Braly'nin (1933) ulus kalıpyargılarının içeriklerine yönelik ilk görgül çalışmasıyla başlayan yazın, ayrımcı davranışların

altında yatan bilişsel ve duyuşsal süreçleri anlamamız konusunda önemli katkılarda bulunmuştur (Schneider, 2005). Son yıllarda kalıpyargı literatürüne yön veren Kalıpyargı İçeriği Modeli (KİM; Fiske, Cuddy, Glick ve Xu, 2002) ve onun devamı olan Gruplararası Kalıpyargılar ve Duygulardan Davranışa Haritası (*Behaviors from Intergroup Affect and Stereotypes Map – BIAS Map*; Cuddy, Fiske ve Glick, 2007), kalıpyargıların sosyal-yapısal kaynakları, içerikleri, duyuşsal ve davranışsal sonuçlarını bütünleştiren kuramsal bir çerçeveye oluşturmıştır.

Bu çalışmada KİM'den faydalanarak Türkiye'deki ulus kalıpyargılarının içeriklerini ve bu içeriklerin sosyal-yapısal kaynaklarını incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca, ulus kalıpyargıları ile ulusla kimliklenme arasındaki ilişkileri irdeleyerek, Sosyal Kimlik Kuramı ve KİM arasında bir köprü kurmak hedeflenmiştir. Böylece, ulus kalıpyargılarını betimleyerek gelecekte bu uluslara yönelik algıları inceleyecek çalışmalara zemin hazırlanması da amaçlanmıştır.

1. ULUS KALIPYARGILARI

Kalıpyargı literatürünün başlangıcından bu yana ulus kalıpyargılarına devam eden bir ilgi söz konusudur. Katz ve Braly'nin (1933, 1935) çalışmalarının ardından, Gilbert (1951) ve Karlins, Coffman ve Walters (1969) Princeton Üniversitesi öğrencilerinin etnik ve ulus kalıpyargılarını incelemiştir. Bu çalışmalar, Katz-Braly çalışmalarında ele alınan gruplar hakkında genel bir olumluya kayma olsa da belli olumsuz atıfların halen devam ettiğini göstermiştir. Benzer çalışmalar Avrupa'da da yürütülmüş, Avrupalıların çeşitli uluslara ve etnik gruplara yönelik kalıpyargıların yetkinlik (*competence*) ve ahlaklılık (*morality*) boyutlarını içerdiği bulunmuştur (Poppe ve Linssen, 1999; Phaet ve Poppe, 1997). Ayrıca, bu boyutlardaki iç grup değerlendirmelerinin görece sabit olduğu, ancak dış grup değerlendirmelerinin makro-ekonomik değişimler ve bireylerin bu uluslara yönelik ekonomik güç ve çatışma atıflarıyla paralel olarak değişim gösterdiği gözlenmiştir (Poppe, 2000).

Bu gibi çalışmalar kalıpyargıların değişimi hakkında bize bilgi sağlamasının yanı sıra, ülkeler arasındaki ilişkilerin daha iyiye gitmesi ve ticaretin güçlenmesi için öncüller hakkında da fikir vermektedir. Örneğin, ulus kalıpyargılarının ülkelerin ürettiği ürünlerle ilgili kalite algılarını biçimlendirdiği bilinmektedir (Xu, Leung ve Yan, 2013). Türkiye'nin dış ülkelerle ticari ve kültürel ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflediği düşünüldüğünde (Güçlü, 2017), ulus kalıpyargılarını çalışmak daha da önem kazanmaktadır.

Ülkemizde de sınırlı sayıda çalışma ulus kalıpyargılarını incelemiştir. Örneğin, Harlak (2000) Ege bölgesinde yabancılarla teması olan ve olmayan turistik beldelerde yaşayan köylüleri karşılaştırdığında, temasın daha olumlu kalıpyargılarla sonuçlandığını, Türklerin kendilerine Avrupalıları daha benzer

gördüklerini; İsraililer ve İranlılar gibi belli ulusların düşman kategorisine koyulduğunu bulmuştur. Bir diğer çalışmada, Sağlam (2005) üniversite öğrencilerine 2002 dünya kupasındaki olası karşılaşmalarda hangi ülkenin kazanmasını tercih edeceklerini sormuştur. Katılımcıların tercihleri incelendiğinde ekonomik gücü düşük ülkelerin (Japonya hariç) daha fazla tercih edildiği ve toplumda düşman olarak görülen Amerikalılar ve İsraililer gibi ülkelerin kazanmasının tercih edilmediği görülmüştür. Bir diğer çalışmada, Işık (2012) üniversite öğrencilerinin genel olarak Almanlara yönelik olumlu kalıpyargılara sahip olduğunu bildirmiştir.

Az sayıdaki çalışma Türkiye'deki ulus kalıpyargıları hakkında fikir sağlıyor olsa da bu çalışmaların yöntemlerindeki farklılaşmalar çalışmaların sonuçlarını karşılaştırmayı güçleştirmektedir. Ayrıca, Harlak'ın (2000) çalışması dışındaki çalışmalarda kalıpyargı içeriklerinin kuramsal bir çerçevede ele alınmaması, bu kalıpyargıların olası kaynakları ve davranışsal sonuçları hakkında kestirim yapmayı güçleştirmektedir. Söz konusu sınırlılıkları aşmanın bir yolu, ulus kalıpyargıları bütünleştirici bir kuramsal çerçevede ele almaktır. Fiske ve arkadaşlarının (2002) önerdikleri KİM böyle bir çerçeve sunmaktadır.

2. KALIPYARGI İÇERİĞİ MODELİ ÇERÇEVESİNDE ULUS KALIPYARGILARI

KİM, çeşitli gruplara yönelik kalıpyargıların içeriklerini sistematik bir şekilde incelemek amacıyla, kişilerarası algıları biçimlendirdiği iyi bilinen yetkinlik (*competence*) ve sevecenlik (*warmth*) boyutlarını gruplararası algılara uyarlamıştır (farklı isimlendirmeler için bkz. Fiske, Cuddy ve Glick, 2007; Wojciszke, 2005). Bu bağlamda, yetkinlik bir grubun belli bir amaca ulaşmak için var olan kapasitelerine (örn., zekâ ve sıkı çalışma), sevecenlik ise grubun bu amacının diğerlerinin çıktıkları üzerindeki etkisi ya da grubun niyetine karşılık gelmektedir (örn., arkadaş canlısı olma ve iyi ahlaklılık).

KİM'de, yetkinlik ve sevecenlik değerlendirmelerinin, sosyal-yapısal değişkenler olarak adlandırılan grup statüsü ve grubun yarışmacılığı tarafından biçimlendirdiği belirtilmektedir. Fiske ve arkadaşlarına (2002) göre bir grubun ne kadar yetkin algılanacağını belirleyicisi, o grubun ne kadar statü sahibi olduğu ile ilgilidir. Bu durumun olası bir kaynağı, bireylerin meritokratik bir sistem içerisinde yaşadıklarına inanmaları ve bu sistemi meşrulaştırma eğilimleridir (Oldmeadow ve Fiske, 2007). Sevecenliğin kaynağı ise gruplar arasındaki karşılıklı iş birliği/çatışma ilişkisidir. KİM'e göre, iç grubun sahip olduğu kaynakları ele geçirmeye yönelik gerçekçi tehdit (*realistic threat*) ya da iç grubun değer sistemini ve yaşam tarzını değiştirmeye yönelik sembolik tehdit (*symbolic threat*; Stephan, Ybarra ve Morrison, 2009; ayrıca bkz. Aktan ve Sakallı-Uğurlu,

2013; Kervyn, Fiske ve Yzerbyt, 2015) oluşturan gruplara sevecenlik atfedilmemektedir.

Fiske ve arkadaşları (2002), yetkinlik ve sevecenliğin ortogonal boyutlar olduğunu ve toplumda saygı duyulan iç grupların ve müttefiklerin yüksek yetkin ve yüksek sevecen olarak (YY/YS) algılandığını ve bu gruplara hayranlık (*admiration*) duyulduğunu belirtmiştir. Toplumda düşük statüde oldukları için saygı duyulmayan ve iç grupla yarışma içinde oldukları için seilmeyen grupların ise düşük yetkin ve düşük sevecen olarak (DY/DS) olarak algılanıp bu gruplara karşı hor görme (*contempt*) duygusunun hissedileceğini savunmuştur. KİM'in en önemli iddiası ise, birçok gruba yönelik kalıpyargıların içeriklerinin karma olduğudur. KİM çerçevesinde, statü sahibi olduğu için saygı duyulan ancak yarışmacı olduğu için seilmeyen yüksek yetkin ve düşük sevecen (YY/DS) gruplara karşı haset etme (*envy*); statüsü düşük olduğu için saygı duyulmayan ama iç grupla yarışmacılığa girmediği için sevilen düşük yetkin ve yüksek sevecen (DY/YS) gruplara ise acıma (*pity*) duygularının beslendiği belirtilmektedir. Fiske ve arkadaşları (2002), toplumdaki birçok gruba yönelik kalıpyargının karma içerikli olarak gözlenmesini, bu gibi inançların var olan sistemi meşrulaştırıcı inançlar olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Takip eden çalışmalarda da birçok kalıpyargının karma içerikli olduğu (Cuddy ve ark., 2009; Eckes, 2002) ve karma içerikli kalıpyargıların gözlenme sıklığının ülkelerin gelir dağılımındaki eşitsizlikle birlikte arttığı gözlenmiştir (Durante ve ark., 2013).

Karma içerikli kalıpyargılar iddiasının altında yatan fikir, bireylerin içinde yaşadıkları sosyal sistemi meşrulaştırmak için kalıpyargıları dengeleyici bir biçimde kullandıklarıdır; şöyle ki yetkin olarak algılanan gruplara sevecenlik, sevecen olarak algılanan gruplara ise yetkinliğin atfedilmediği belirtilmektedir. Judd, James-Hawkins, Yzerbyt ve Kashima (2005) sahte gruplar kullanarak yürüttükleri çalışmada yetkin olarak sunulan grupların düşük sevecenlikte; sevecen olarak sunulan grupların ise düşük yetkinlikte algılandığını göstermiştir. Araştırmacılar, belli bir boyutta avantajlı olarak sunulan grubun bir diğer boyutta dezavantajlı olarak algılanmasını telafi etme etkisi (*compensation effect*) olarak adlandırmıştır. Takip eden çalışmalar, bireylerin benlik sunumunda (Kervyn, Judd ve Yzerbyt, 2009) ve kendi ulusunu diğer uluslarla karşılaştırmasında da (Yzerbyt, Provost ve Corneille, 2005) telafi etme etkisinin gözlemlendiğini ortaya koymuştur. Böylece, yüksek yetkinlikte (sevecenlikte) bir ulusla kıyasladıklarında bireylerin kendi uluslarını daha sevecen (yetkin) algıladıkları gösterilmiştir.

Karma içerikli kalıpyargıların kaynağı ile ilgili alternatif bir açıklama Sosyal Kimlik Kuramı çerçevesinde sunulmuştur. Bu çerçevedeki tartışmalar, üyelerin iç grubu kayırma (*ingroup favoritism*) davranışını sosyal gerçeklikle çelişmeden stratejik bir şekilde sergilediklerini önermektedir (Doosje, Spears ve Koomen,

1995; Ellemers, Barreto ve Spears, 1999; Ellemers, Van Rijswijk, Roefs ve Simons, 1997). Buradaki sosyal gerçeklik, toplumda geniş kabulü olduğuna inanılan fikirler (örn., Almanlar disiplinlidir) ve/veya nesnel bir gerçeklik üzerinden kurgulanan inançlara (örn., Almanların ekonomisi güçlüdür) karşılık gelmektedir (Poppe ve Linssen, 1999). Genellikle, grupların statüsüyle belirlenen bu gibi inançlar, düşük statüdeki grupları statü farkını göz ardı etmeden kimliklerini olumlamaya yönlendirmektedir. Böylece, düşük statülü grup üyeleri, dış grubun yüksek statüsünü kabul edip kendi iç gruplarını statü ile ilişkisiz bir boyutta (örn., sevecenlik) kayırma eğilimi göstermektedir (Ellemers ve ark., 1999). Bu doğrultuda, Poppe ve Linssen (1999), Avrupa ülkelerindeki ulus kalıpyargılarının ülkelerin ekonomik statülerini yansıtacak şekilde karma içerikli olduğunu bulmuştur.

3. KALIPYARGI İÇERİKLERİNİN BİREYSEL DEĞİŞKENLER VE İÇ GRUP YANLILIĞI İLE İLİŞKİSİ

KİM'de, grup kimliği gibi birey düzeyindeki değişkenlerin etkisi göz ardı edilmiş ve bireysel değişkenlerin olası etkisini kontrol etmek için katılımcılardan kendilerine sunulan grupları “toplumun gözünde” nasıl görüldüklerine göre değerlendirmeleri istenmiştir (Fiske ve ark., 2002). Böylece, iç grup yanlılığı gibi birey düzeyindeki değişkenlerin karıştırıcı etkisini kontrol etmeyi amaçlamışlardır. Ancak, yetkinlik ve sevecenlik birer değerlendirme boyutu olduğu için, bu değerlendirmeler üzerinde bireysel değişkenlerin etkili olması beklenebilir (Aktan ve Sakallı-Uğurlu, 2013). Bu doğrultuda, Aktan ve Bilim (2016) kadın gruplarına yönelik kalıpyargıların içeriklerini inceledikleri çalışmalarında katılımcılardan “toplumun gözünde” ya da “kendi bireysel fikirlerine göre” değerlendirme yapmalarını istediklerinde, bireysel değerlendirmelerin daha olumlu olduğunu gözlemişlerdir. Ayrıca, katılımcıların düşmanca cinsiyetçilik düzeyi ile kadın gruplarına atfettikleri yarışmacılık arasında pozitif yönde bir korelasyon gözlemişlerdir (Çalışma 1). Benzer şekilde, Oldmeadow ve Fiske (2007) toplumdaki belli grupların yüksek statüde olmasının doğal bir gereklilik olduğunu dile getiren Sosyal Baskınlık Eğiliminin (*Social Dominance Orientation*; Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994) ve insanların dünyanın adil bir yer olduğuna ve hak ettiklerini genellikle elde ettiğine inanmasını vurgulayan Adil Dünya İnancının (*Just World Belief*; Lerner, 1977) statü-yetkinlik arasındaki ilişkiyi düzenlediğini (*moderation*) bulmuştur. Araştırmacıların bulguları, söz konusu ideolojik inançlara yüksek düzeyde sahip olan katılımcıların statü sahibi olduğuna inandıkları gruplara daha fazla yetkinlik atfettiklerini göstermiştir. Genel olarak bakıldığında, farklı çalışmalardan elde edilen bulgular, birey düzeyindeki değişkenlerin kalıpyargı içerikleri ve sosyal-yapısal değerlendirmeler üzerinde etkisi olduğunu düşündürmektedir.

Birey düzeyindeki değişkenlerin kalıpyargısal değerlendirmelerle ilişkili olabileceğine dair bir dizi bulgu telafi etme etkisi üzerine yapılan çalışmalarda elde edilmiştir. Bu doğrultuda Judd ve arkadaşları (2005) düşük statüdeki iç grubuyla yüksek düzeyde kimliklenen üyelerin sevecenlik boyutunda iç ve dış grup farkını abarttıklarını bulmuştur. Benzer şekilde, Yzerbyt ve arkadaşları (2005) Belçikalı ve Fransız katılımcıların uluslarıyla kimliklenme düzeyleri arttıkça diğer ulusla devazantajlı oldukları boyuttaki farklılaşmayı (Fransızlar için sevecenlik; Belçikalılar için yetkinlik) azalttıklarını bulmuştur. Ulusla kimliklenmenin, iç gruba duyuşsal (*affective*) ve bilişsel (*cognitive*) bir yatırımla ilişkili olduğu düşünüldüğünde (Leach ve ark., 2008), yüksek düzeyde kimliklenen bireylerinin iç gruplarını kayıracak şekilde kalıpyargısal değerlendirmeler yapması beklendik bir durumdur (Ellemers ve ark., 1999; Poppe ve Linssen, 1999).

4. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmada ulus kalıpyargıları KİM çerçevesinde incelenmiş ve kalıpyargısal değerlendirmeler ile birey düzeyinde bir değişken olan ulusla kimliklenmenin ilişkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, uluslara yönelik kalıpyargı içeriklerinin yetkinlik ve sevecenlik boyutlarını içermesi (Hipotez 1); uluslara yönelik sosyal-yapısal değerlendirmelerin statü ve yarışmacılık boyutlarında ayrışması (Hipotez 2); ulus kalıpyargılarının YY/YS, YY/DS, DY/YS ve DY/DS olmak üzere dört kümede toplanması (Hipotez 3); katılımcıların bu kümelerdeki uluslara yönelik kalıpyargısal değerlendirmelerinin iç grubu kayırma motivasyonu ile biçimlenmesi ve iç grubun (ve müttefiklerin) özellikle sevecenlik boyutunda kayırılması (Hipotez 4); uluslara yönelik statü ve yetkinlik atıfları ile yarışmacılık ve sevecenlik atıfları arasında korelasyonlar gözlenmesi (Hipotez 5); katılımcıların kalıpyargısal değerlendirmelerinin ulusla kimliklenme ile ilişkili olması (Hipotez 6) beklenmiştir.

5. ÖN ÇALIŞMA

Ön çalışmada, katılımcıların Türkiye gündeminde olduğunu düşündükleri ulusları belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla, asıl çalışmadaki örnekleme benzeyen daha küçük bir örneklemden veri toplanmıştır.

Yöntem

Katılımcılar

Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Psikoloji Bölümünde eğitim gören 42 katılımcı ile yürütülmüştür (36 kadın, 6 erkek). Katılımcıların yaşları 18 ile 25 arasında değişmiştir ($\bar{X} = 20.83, SS = 1.29$). Katılımcıların 41'i (%97.6) etnik kökenini Türk, diğer bir katılımcı ise Kürt olarak belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları ve İşlem

Katılımcılardan Ulus Belirleme Formu ile Demografik Bilgi Formunu doldurmaları istenmiştir. Ulus Belirleme Formunda, katılımcılardan Türkiye'nin gündeminde olduğunu düşündükleri en fazla on ulusu yazmaları istenmiştir. Ayrıca, Harlak'ın (2000) çalışmasındakine benzer bir şekilde, katılımcılardan bu ulusları Türklere benzerlik (dört madde; örn., "... yaşam tarzı açısından Türklere ne kadar benzerdir?"), Türklerle dostluk-düşmanlık (bir madde; "...Türklerin ne kadar dostudur/düşmanıdır") ve Türkler tarafından sevilme-sevilmeme (bir madde; "Türkler ... ne kadar sevmektedir?") boyutlarında değerlendirmeleri de istenmiştir. Böylece, katılımcıların tek türden algılanan ulusları (örn. sadece düşman olarak algılanan ulusları) raporlamayıp daha fazla çeşitlilikteki ulusun asıl çalışmada resmedilip edilmediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Katılımcıların değerlendirmeleri 5'li Likert tipi skala üzerinden alınmıştır. Son olarak, katılımcıların cinsiyet, yaş ve etnik köken bilgileri almak için demografik bilgi formu kullanılmıştır. Katılımcılar ölçekleri sınıf ortamında doldurmuşlardır. Ölçeklerin tamamlanması yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür.

Bulgular ve Tartışma

Ön çalışmada yer alan 42 katılımcı iki ile 10 (Mdn= 7) adet arasında ulus ismi üretmiş ve üretilen toplam ulus sayısı 42 olmuştur. Frekansların dağılımı incelendiğinde en yüksek sıklıkla anılan ilk 13 ülkenin belirtilme sıklıklarının 8 ile 40 arasında değiştiği ve bu dağılımın medyanının ise 14 olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların en yüksek sıklıkla rapor ettikleri ulusun ABD'liler olduğu, bu ulusu sırasıyla Suriyeliler, Ruslar, Almanlar, İngilizler, Azerbaycanlılar, Yunanlar, Fransızlar, Çinliler, İsrailliler, İranlılar, Japonlar ve Iraklıların takip ettiği görülmüştür.

Bu ülkelere ek olarak, katılımcıların daha az sıklıkla belirttikleri Ermeniler (iki katılımcı), Türkmenler (iki katılımcı) ve Hollandalılar (bir katılımcı) da dahil edilerek çalışma sorusu açısından ilginç olan ülkelerin de asıl çalışmada resmedilmesi amaçlanmıştır. Böylece, toplam 16 ulusun asıl çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Katılımcıların yüksek sıklıkla rapor ettikleri 13 ülke değerlendirildiğinde, Türklere en benzer görülen milletin Azerbaycanlılar ($\bar{X} = 4.61, SS = 0.59$), en az benzer görülenin ise Ruslar ($\bar{X} = 1.48, SS = 0.57$) olduğu bulunmuştur. Dost değerlendirmesinde en yüksek puanı Azerbaycanlılar ($\bar{X} = 4.86, SS = 0.36$), en düşük puanı ise (düşmanlık puanı) İsrailliler ($\bar{X} = 1.40, SS = 0.70$) almıştır. Son olarak, sevilme-sevilmeme değerlendirmeleri incelendiğinde Azerbaycanlıların ($\bar{X} =$

4.86, $SS = 0.36$) en sevilen, İsraililerin ($\bar{X} = 1.40$, $SS = 0.70$) ise en sevilmeyen ulus olduğu gözlenmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo.1: Ön Çalışmada Üretilen Uluslar ile Asıl Çalışmada Bu Uluslara Yönelik Değerlendirmelerin Ortalamaları

	Ön Çalışma				Asıl Çalışma						
	n	Benzer	Dost	Sevme	n	Yetkin		Sevecen	Aşağılama	Statü	Yarışma
YY/ÇYS* (Küme 1)											
Türk					205	3.78	<	4.55	2.70	3.23	2.05
Azeri	14	4.61	4.86	4.86	97	3.63	<	4.56	1.98	3.02	1.59
Türkmen	2	4.88	5.00	5.00	100	3.68	<	4.40	1.95	2.31	1.56
				Ortalama		3.70 ^a	<	4.50 ^a	2.21 ^a	2.85 ^a	1.73 ^a
ÇYY/YS (Küme 2)											
Çinli	10	1.55	2.10	2.10	100	5.02	>	2.85	2.12	4.89	2.60
Japon	8	1.78	2.75	3.13	103	5.33	>	3.42	1.96	5.08	2.24
				Ortalama		5.18 ^b	>	3.14 ^b	2.04 ^a	4.99 ^b	2.42 ^{a,c}
DY/DS (Küme 3)											
Suriyeli	37	3.18	3.30	2.46	102	1.79	=	2.00	3.94	1.40	4.01
Yunan	14	2.55	1.86	2.36	96	2.89	>	2.30	3.36	2.58	3.23
İranlı	9	2.67	2.67	2.33	92	2.82	>	2.32	3.41	2.80	2.77
Iraklı	8	2.57	2.43	2.14	100	2.33	=	2.14	3.64	2.15	2.77
Ermeni	2	2.50	1.50	1.50	104	2.71	>	1.73	3.84	2.31	3.47
				Ortalama		2.51 ^c	=	2.10 ^c	3.64 ^b	2.25 ^a	3.25 ^{b,c}
YY/DS (Küme 4)											
Amerikalı	40	1.75	1.83	2.60	110	4.69	>	2.10	3.03	5.71	4.73
Rus	33	1.48	2.45	3.09	102	3.81	>	2.12	3.19	4.48	3.69
Alman	32	1.94	2.66	2.38	103	4.73	>	2.21	2.84	4.71	3.61
İngiliz	19	1.59	2.16	2.63	98	4.48	>	2.20	2.91	4.95	3.79
Fransız	12	1.92	1.92	2.00	96	4.00	>	2.53	2.87	4.45	3.19
İsraili	10	1.53	1.4	1.4	97	3.69	>	1.38	3.92	4.08	4.27
Holandalı	1	2	3	3	93	3.78	>	2.39	2.91	3.88	2.66
				Ortalama		4.17 ^a	>	2.13 ^c	3.09 ^c	4.61 ^b	3.71 ^b

* Kümeler asıl çalışmada oluşturulmuştur

Not: “<” ve “>” işaretleri $p < .003$ düzeyinde anlamlı farklılaşmaları göstermektedir. Kolonlarda italik olarak gösterilen ortalamalar, Türkler (iç grup) ortalamasından $p < .003$ düzeyindeki farklılaşmaları göstermektedir. Aynı kolondaki iki küme ortalamasının farklı harflerle gösterilmesi, iki ortalama arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı farklılaşma olduğunu göstermektedir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların Azerileri ve Türkmenleri iç gruba en fazla benzer gördükleri, buna karşın İsraililer ve Çinlileri en az benzer algıladıkları gözlenmiştir. En dost görülen uluslar ise yine Azeriler ve Türkmenler iken, düşman olarak görülenlerin sırasıyla İsraililer, Ermeniler ve Yunanlılar olduğu gözlenmiştir. Katılımcılar, Türkler tarafından en sevilen ulusların da Azeri ve Türkmenler olduğuna inandıklarını, buna karşın en

sevilmeyenlerin ise İsraililer ve Ermeniler olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Sonuç olarak, elde edilen bulguların Harlak'ın (2000) çalışmasıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

6. ASIL ÇALIŞMA

Asıl çalışmada, ön çalışmada belirlenen 16 ulusa (dış grup) ek olarak Türklere (iç grup) yönelik kalıpyargı içerikleri ve bu içeriklerin sosyal-yapısal değişkenlerle ilişkisi ele alınmıştır. Ayrıca birey düzeyinde bir değişken olan ulusla kimliklenme ile toplam 17 ulusa yönelik kalıpyargısal değerlendirmelerin ilişkisi incelenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Çeşitli bölümlerde okuyan 205 üniversite öğrencisi (165 kadın, 40 erkek) çalışmaya katılmıştır ($\bar{X}_{yaş} = 20.40, SS = 1.31$). Katılımcıların %94.1'i etnik kökeninin Türk (%5 Arap, Çerkes, Avşar, Kürt ve Göçmen; %1 diğer ve cevapsız); %67.8'si bölümünün psikoloji; %58'i ise memleketinin Kayseri olduğunu belirtmiştir. En yüksek sıklıkla belirtilen politik görüşler Laiklik (%11.7), Milli Görüş (%11.2), Müslüman Demokrat (%10.7), Muhafazakar Demokrat (%9.27), Sosyal Demokrat (%8.29), Ülkücü (%8.29), Kemalist (%7.80), Milliyetçi Muhafazakar (%7.32) ve Diğer görüşler (%16.10; örn. Siyasal İslamcı ve Komünist) olmuştur. Katılımcıların % 9.27'si siyasi görüşünü belirtmemiştir. Katılımcılar, kendilerini politik görüş boyutunda (sol-sağ) merkeze (4 puan) yakın olarak değerlendirmiştir ($\bar{X} = 4.39, SS = 1.30$). Katılımcıların anne-baba eğitim düzeyi incelendiğinde, en yüksek sıklıkla gözlenen baba eğitiminin üniversite (%37.4), anne eğitiminin ise lise (%36.1), baba mesleği olarak belirtilen meslek gruplarının sırasıyla esnaf (%32.2), memur (%23.4) ve emekli (%18) olduğu, anne mesleği olarak belirtilen meslek gruplarının ise sırasıyla ev hanımı (%69.3), memur (%16.1) ve emekli (%4.9) olduğu gözlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Kalıpyargı İçeriği Ölçeği. Yetkinlik ve sevecenlik boyutlarının ölçmek için Fiske ve arkadaşları (2002) ile Wade ve Brewer (2006) tarafından kullanılan ve Aktan (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan sıfatlardan yararlanılmıştır. Yetkinliği ölçmek için başarılı, beceriksiz, tembel, kararlı, çalışkan, akılsız; sevecenliği ölçmek için sıcakkanlı, bencil, vefakâr, itici, kavgacı ve güvenilir sıfatları kullanılmıştır. Katılımcılar değerlendirmelerini 6'lı Likert tipi skalada yapmışlardır (1 = Kesinlikle katılmıyorum; 6 = Kesinlikle katılıyorum). Çalışmada kimliklenme ile kalıpyargı içerikleri arasındaki ilişkiler inceleneyeceğinden, katılımcıların ulusları toplumun gözünde değerlendirmeleri

istenmemiş, kendi görüşlerini bildirmeleri yönünde yönerge verilmiştir. Böylece, katılımcılardan ön çalışmada belirlenen 16 ulus (dış grup) ile birlikte Türkleri (iç grup) yetkinlik ve sevecenlik boyutlarında değerlendirmeleri istenmiştir. Kalıpyargı içeriği ölçeklerinin psikometrik özellikleri çalışmanın hipotezleri ile ilişkili olarak bulgular bölümünde sunulmuştur.

Sosyal-Yapısal Değişkenler Ölçeği. Uluslara yönelik statü ve yarışmacılık değerlendirmelerini incelemek için Fiske ve arkadaşları (2002) ile Kervyn ve arkadaşlarının (2015) geliştirdikleri ölçek maddeleri kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu Aktan ve Bilim (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçekteki iki madde statüyü (“Diğer uluslar arasında, ... ne kadar yüksek bir statüye/prestije sahiptir?” ve “... ne kadar güçlü bir ekonomiye sahiptir?”), iki madde yarışmacılık değişkeninin gerçekçi tehdit boyutunu (“... Türkiye'deki ekonomik kaynaklarının azalmasına ne ölçüde sebep olmaktadır?” ve “... Türkiye'nin sahip olduğu toprakları ne derece kendi kontrolleri altına almaya çalışmaktadır?”) ve iki madde de sembolik tehdit boyutunu (“... Türkiye'deki yaşam tarzına ne kadar zarar vermektedir?” ve “... Türkiye'nin kültürel değerlerine ne kadar zarar vermektedir?”) ölçmeyi amaçlamıştır. Böylelikle, katılımcılar, ön çalışmada belirlenen 16 ulusu statü ve yarışmacılık üzerinden değerlendirmiştir.

Çalışmada Türklerin statüsü diğer ülkeler için kullanılan iki maddeyle ölçülmüştür. Yarışmacılık maddelerinin ise cümle yapıları değiştirilerek (örn., gerçekçi tehdit için “Türkler diğer ulusların sahip olduğu toprakları ne derece kendi kontrolleri altına almaya çalışmaktadır?” ve sembolik tehdit için “Türkler diğer ulusların kültürel değerlerine ne kadar zarar vermektedir?”), katılımcıların gözünde Türklerin diğer uluslar için ne derece gerçekçi ve sembolik tehdit oluşturduğunu ölçmek amaçlanmıştır. Katılımcıların değerlendirmeleri 6'lı Likert tipi skalada alınmıştır (1 = Kesinlikle katılmıyorum; 6 = Kesinlikle katılıyorum). Ölçeğin psikometrik özellikleri bulgular bölümünde sunulmuştur.

Ulusla Kimliklenme Ölçeği. Leach ve arkadaşlarının (2008) geliştirdiği 14 maddelik kimliklenme ölçeği katılımcıların, bir içgrup olarak, mensubu oldukları ulusla ilişkilenebilecek düzeylerini belirlemek için Yalçındağ'ın (2015) Türkçeye uyarladığı şekliyle kullanılmıştır. Ölçekte, bireyin kendisini grubun ortalama bir üyesi gibi algılaması ile ilgili olan kendini kalıpyargılaştırma (*individual self-stereotyping*; örn. “Ortalama yurdum insanı ile çok ortak şeyim vardır.”); bireyin iç grubunu birbirine benzer üyelerden oluştuğuna, grubun homojen olduğuna dair algısını dile getiren iç grup homojenliği (*in-group homogeneity*; örn. “Türkiye vatandaşlarının pek çok ortak noktaları vardır.”); bireyin grubun üyesi olmaktan memnuniyet duyması ve grubu olumlu algılamasına karşılık gelen doyum (*satisfaction*; örn. “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktan memnunum.”); bireyin gruba bağlılığı ve grupla işbirliği içinde olması, grup etkinliklerine

yaklaşmasıyla ilgili olan dayanışma (*solidarity*; örn. “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktan memnunuz.”) ve grup üyeliğinin bireyin benliğinin merkezi bir parçası olmasına karşılık gelen merkezilik (*centrality*; örn. “ Bu ülkenin bir vatandaşı olmam kimliğimin önemli bir parçasıdır.”) boyutlarını ölçen maddeler bulunmaktadır. Bu boyutlarda alınan puanların artması bireyin kimliklenmesinin artması anlamına gelmektedir. Ölçek maddeleri katılımcılara Likert tipi 7'li skalayla sunulmuştur (1= hiç katılmıyorum, 7 = kesinlikle katılıyorum).

Çalışma kimliklenmenin alt boyutlarına odaklanmadığı ve ulusla kimliklenme genel olarak incelendiği için ölçek bir bütün olarak kullanılmış ve analizler ölçek toplam puanı üzerinden analizler yürütülmüştür. Ölçek içerisindeki diğer maddelerle anlamlı korelasyonu da olmayan 8. maddenin (örn. Bu ülkenin bir vatandaşı olmam hakkında sık sık düşünürüm.) çıkartılmasıyla, ölçeğin güvenilirliğinin .93 olduğu bulunmuştur ($\bar{X} = 5.59, SS = 1.12$).

Demografik Bilgi Formu. Yaş, cinsiyet, etnik kimlik, anne-baba eğitimi, anne-baba mesleği ve politik görüşleri belirlemek için demografik bilgi formu kullanılmıştır. Katılımcıların politik görüşlerini ölçerken kendilerini 7'li Likert tipi ölçek üzerinden Radikal Sol ile Radikal Sağ arasında (4= Merkez) bir noktaya yerleştirmeleri istenmiştir. Ayrıca, katılımcılardan kendilerine en yakın buldukları siyasal kimliği sunulan 14 kimlik arasından (örn. Milliyetçi Muhafazakâr) seçmeleri ya da diğer seçeneğini işaretleyip belirtmeleri istenmiştir.

İşlem

Her katılımcı ön çalışmada belirlenen 17 ulustan 11 tanesi hakkında değerlendirme yapmıştır. Bütün katılımcılar önce Türkleri, ardından geri kalan 16 ulustan seçkisiz olarak seçilmiş 10 tanesini değerlendirmiştir. Katılımcılar ölçekleri onar kişilik gruplar halinde sınıf ortamında doldurmuştur. Ölçeklerin tamamlanması yaklaşık 40-45 dakika sürmüştür.

Bulgular

Kalıpyargı İçeriklerine Yönelik Temel Bileşenler Analizi Sonuçları

Ulus kalıpyargılarının içeriklerinin yetkinlik ve sevecenlik üzerinde şekillendiği ile ilgili birinci hipotezle ilişkili olarak temel bileşenler analizleri yürütülmüştür. Katılımcıların farklı ülkeler için yaptıkları kalıpyargı değerlendirmeleri birleştirilerek yürütülen temel bileşenler analizinde özdeğeri 1'den büyük olan üç faktör toplam varyansın %70.05'ini açıklamıştır. Varimax döndürmesi ile faktörler incelendiğinde özdeğeri 3.32 olan birinci faktörün altında olumsuz sıfatların (örn., “akılsız”, “beceriksiz” ve “itici”), özdeğeri 2.78 olan ikinci faktörün altında olumlu yetkinlik sıfatlarının (örn., “çalışkan”, “başarılı” ve “kararlı”) ve özdeğeri 2.43 olan üçüncü faktör altında ise olumlu sevecenlik

sıfatlarının (örn., “güvenilir”, “sıcakkanlı” ve “vefakâr”) toplandığı gözlenmiştir. KİM dikkate alınarak elde edilen faktörler yetkinlik, sevecenlik ve aşağılama (*derogation*) boyutları olarak adlandırılmıştır. Alt ölçeklerin güvenilirlikleri incelendiğinde yetkinlik ölçeği için alfa değerinin .88, sevecenlik için .81 ve aşağılama için ise .83 olduğu görülmüştür.

Uluslar için ayrı ayrı faktör analizleri yürütüldüğünde, 17 ulusun 14'ü için (%82.35) üç faktörlü, geri kalan üç millet için ise dört faktörlü bir yapının oluştuğunu gözlenmiştir. Analiz üç faktöre zorlandığında, açıklanan varyansların %52.15 ile %72.27 arasında ranjlandığı ($Mdn = \%65.68$) ve 11 ulus için, faktörlerin olumlu yetkinlik, olumlu sevecenlik sıfatları ve olumsuz sıfatlar şeklinde oluştuğu bulgusu elde edilmiştir. Üç ulus (Çinliler, İsrailliler ve Ruslar) için olumsuz ve olumlu yetkinlik sıfatlarının tek faktörde toplandığı ve üç ulus için ise (Iraklılar, Suriyeliler ve Japonlar) için ise sıfatların karışık bir şekilde dağıldığı gözlenmiştir. Yetkinlik için güvenilirlik katsayılarının .66 ile .88 arasında ($Mdn = .82$), sevecenlik için .37 ile .87 arasında ($Mdn = .84$) ve aşağılama için ise .55 ile .88 arasında ($Mdn = .75$) değiştiği bulunmuştur.

Sosyal-Yapısal Değişkenlere Yönelik Temel Bileşenler Analizi Sonuçları

Çalışmanın ikinci hipotezi ile ilişkili olarak, katılımcıların farklı uluslar için yaptıkları sosyal-yapısal değerlendirmeler birleştirilerek yürütülen varimax döndürmeli temel bileşenler sonucunda özdeğeri 1'den büyük olan iki faktör toplam varyansın %88.95'ini açıklamıştır. Özdeğeri 3.45 olan birinci faktör altında statü maddeleri, özdeğeri 1.89 olan ikinci faktör altında ise yarışmacılık maddeleri toplanmıştır.

Uluslar için ayrı ayrı yürütülen analiz sonuçlarında ise özdeğeri 1'den büyük iki faktörün toplam varyansın %69.30 ile %85.67'lik bir kısmını açıkladığı ($Mdn = 80.36$), ilk faktör altında yarışmacılık, ikinci faktörün altında ise statü maddelerinin toplandığı görülmüştür.

Statü ölçeği sadece iki maddeden oluştuğu için güvenilirliği Spearman-Brown düzeltmeli iki yarıya bölme yöntemi (SB) ile incelenmiştir. Bütün uluslar için birlikte incelendiğinde, statü ($SB = .91$) ve yarışmacılık ($\alpha = .95$) alt ölçeklerinin güvenilirliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Ülkeler için ayrı ayrı incelendiğinde, statü alt ölçeğinin güvenilirliğinin .45 ile .94 ($Mdn = .85$), yarışmacılığının ise .73 ile .93 ($Mdn = .89$) arasında ranjlandığı görülmüştür.

Kümeleme Analizi Bulguları

Çalışmamızın üçüncü hipotezi ile ilişkili olarak, katılımcıların kalıpyargı içeriği değerlendirmeleri kümeleme analizleri ile incelenmiştir. Kalıpyargı

kümelerini incelemek için öncelikle hiyerarşik kümeleme analizi (*hierarchical cluster analysis*) ardından, K-ortalama kümeleme analizi (*K-means cluster analysis*) kullanılmıştır. Hiyerarşik kümeleme analizi, birbirine benzer üyelerin bir araya getirilmesi ile her bir üyenin tek bir küme olduğu düzeyden bütün üyelerin tek bir kümede toplandığı düzeye kadar adım adım ilerleyen bir analizdir. Analiz sonucunda elde edilen Dendrogram grafiği ile kümeler arasındaki farklılaşma miktarı görülebilmektedir. Ancak, hiyerarşik kümeleme analizinde kümelemenin kaç kümelik çözümlemeye sonlandırılacağını belirlemek için kullanılabilecek genel kabul gören bir istatistiksel test bulunmamaktadır. Hiyerarşik kümeleme analizinde karar verilen küme sayısını doğrulamak için kullanılabilecek bir yöntem K-ortalama kümeleme analizidir. Bu analizde, önceden belirlenen küme sayısına göre üyeler kümelenecek ve kümeler arası varyans maksimum, küme içi varyans ise minimum olduğunda analiz sonlanmaktadır. Böylece, hiyerarşik kümeleme analizi ve K-ortalama kümeleme analizinde elde edilen kümelerin üyeleri karşılaştırılarak veri içerisindeki olası küme sayısını belirlenebilmektedir (Everit, Landau, Leese ve Stahl, 2011).

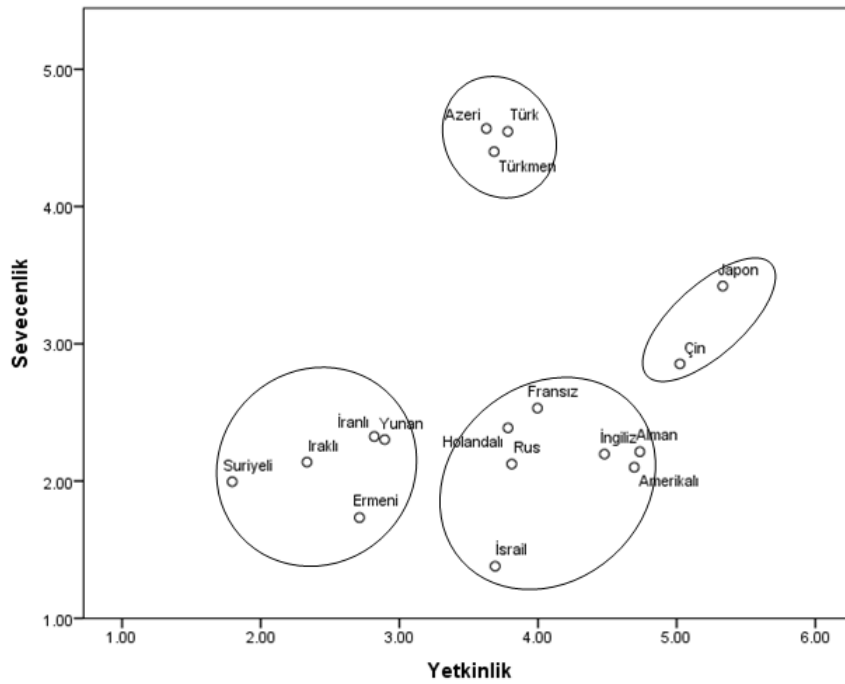
Kalıpyargılarının içeriklerine yönelik yürüttüğümüz temel bileşenler analizleri ulus kalıpyargılarının yetkinlik, sevecenlik ve aşağılama boyutları üzerinde resmedilebileceğini göstermiştir. Ancak, çalışmamızda KİM çerçevesinde tanımlanan kalıpyargı kümelerini incelemek amaçlandığı için kümeleme analizleri sadece yetkinlik ve sevecenlik boyutları üzerinden yürütülmüş, her iki boyuttaki olumsuz sıfatlardan oluşan aşağılama boyutu analizlere dahil edilmemiştir.

Yetkinlik ve sevecenlik üzerinden yürütülen hiyerarşik kümeleme analizinde birçok kümeleme yöntemi denenmiş ve elde edilen kümeleme çözümlemelerinin veri setine uyumunu (*goodness of fit*) incelemek için cophenetic korelasyon katsayıları (CCC) hesaplanmıştır. En yüksek CCC katsayısının ağırlıklandırılmamış centroid methodu (*unweighted centroid method*) ile elde edildiği ($c = .72$) ve hesaplanan katsayının yeterli bir uyum düzeyi olarak kabul edilen .80'e (Merigot, Durbec ve Gaertne, 2010) yakın olduğu görülmüştür.

Hiyerarşik kümeleme analizi sonucunda elde edilen dendrogram incelendiğinde, ulusların dört kümede toplandıkları gözlenmiştir. Dört kümelik çözümlemeyi geçerlemek için yürütülen K-ortalama kümeleme analizinde ulusların kümelerde aynı şekilde toplandıkları görülmüştür. Ayrıca, dört kümeli çözümlemenin geçerliliğini incelemek için Sarstedt ve Mooi'nin (2014) önerdiği varyans oran kriteri farkları (ω_k) hesaplanmıştır. Farklar incelendiğinde, en düşük fark değerinin 11 küme için, bir sonrakinin dört küme için elde edildiği gözlenmiştir (sırasıyla, $\omega_{11} = -98.15$ ve $\omega_4 = -37.04$). Her ne kadar 11 kümeli çözümleme daha fazla varyans açıklamış olsa da basitlik (*parsimony*) ilkesi

uyarınca dört kümeli çözümleme ile devam edilmiştir. Üç ve beş kümeli çözümlemeler için varyans farkları incelendiğinde de dört kümeli çözümlemenin hâlâ en iyi seçim olduğu görülmüştür ($\omega_3 = 1.43$ ve $\omega_5 = 36.68$). Kümeler incelendiğinde, birinci kümede Türkler, Türkmenler ve Azerilerin, ikincide Çinli ve Japonların, üçüncüde Suriyeli, Yunan, İranlı, Iraklı ve Ermenilerin, dördüncü kümede ise Amerikalı, Rus, Alman, İngiliz, Fransız, İsrail ve Hollandalıların yer aldığı görülmüştür (bkz. Şekil 1).

Şekil.1: Ülkelerin Yetkinlik X Sevecenlik Düzleminde Dağılımları

Uluslar kümeleme analizinin önerdiği şekilde gruplandırılmış, her bir ulusun ve kümenin yetkinlik, sevecenlik, aşağılama, statü ve yarışma puanları oluşturulmuştur (bkz. Tablo 1). KİM'de belirtildiği üzere, katılımcıların yetkinlik ve sevecenlik değerlendirmeleri kümeler arası ve küme içinde (ülkeler düzeyinde) karşılaştırılarak küme isimlerine karar vermek amaçlanmıştır.

Küme ortalamaları karşılaştırıldığında, üçüncü küme dışındaki bütün kümelerde, küme ortalamasındaki yetkinlik ve sevecenliğin anlamlı şekilde farklılaştığı, birinci kümenin yetkinden çok sevecen, ikinci ve dördüncü kümenin ise sevecenden çok yetkin algılandığı bulunmuştur (bütün t 'ler > 10.63 , $p < .05$; üçüncü küme için $t(4) = 2.08$, $p = .11$). Ayrıca, küme ortalamaları üzerinden yürütülen varyans analizleri, dört kümenin yetkinlik ve sevecenlik boyutlarında birbirlerinden anlamlı şekilde farklılaştığını göstermiştir (sırasıyla, $F(3,16) = 26.60$, $p < .001$ ve $F(3,16) = 50.47$, $p < .001$). İkili karşılaştırmalar, birinci ve dördüncü küme arasındaki fark dışında, yetkinlik açısından diğer kümeler arası

farklılaşmaların anlamlı olduğunu göstermiştir (bütün t 'ler > 1.18 , $p < .01$; Küme 1 - 4 için $t(8) = .60$, $p = .11$). Böylece, en yetkin algılanan kümenin ikinci küme olduğu, bu kümeyi takip eden birinci ve dördüncü kümenin yetkinliğinin benzer algılandığı ve en az yetkin algılanan kümenin üçüncü küme olduğu görülmüştür. Sevecenlik boyutunda ise üçüncü ve dördüncü küme arasındaki fark dışında bütün kümeler arasındaki farklılaşmaların anlamlı olduğu bulunmuştur (bütün t 'ler > 1.55 , $p < .01$; Küme 3 ve 4 farkı için $t(10) = .06$, $p = .85$). Böylece, en sevecen algılanan kümenin birinci küme olduğu, bu kümeyi ikinci kümenin takip ettiği ve en az sevecen algılanan üçüncü ve dördüncü kümenin sevecenlik açısından farklılaşmadıkları görülmüştür.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, üçüncü küme dışındaki elde edilen bütün kümelerin karma içerikli olduğu görülmüştür. Söz konusu karma içerikli kümeler yetkinlik ve sevecenlik düzeyleri açısından birbirinden farklılaştığı için Cuddy ve arkadaşları (2009) takip edilerek bu farkları resmedecek şekilde küme adlandırması yapılmıştır. Böylece, birinci kümenin Yüksek Yetkin / Çok Yüksek Sevecen (YY/ÇYS), ikinci kümenin Çok Yüksek Yetkin / Yüksek Sevecen (ÇYY/YS), üçüncü kümenin Düşük Yetkin / Düşük Sevecen (DY/DS) ve dördüncü kümenin ise Yüksek Yetkin / Düşük Sevecen (YY/DS) küme şeklinde adlandırılmasına karar verilmiştir.

Ulusları kendi içinde karşılaştırmak için Bonferroni ($p = .003$) düzeltmesi ile t testleri yürütülmüştür. Analiz sonuçları, Suriyeliler ve Iraklılar dışındaki uluslara yönelik yetkinlik ve sevecenlik farklılaşmalarının anlamlı olduğunu göstermiştir (bütün t 'ler > 4.73 , $p < .001$; Suriyeliler için $t(101) = 2.49$, $p = .014$ ve Iraklılar için $t(99) = 1.84$, $p = .069$). Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, YY/ÇYS kümesindeki ulusların yetkinden çok sevecen, ÇYY/YS kümesindekilerin sevecenden çok yetkin, DY/DS kümesindekilerin sevecenden çok yetkin (Suriyeliler ve Iraklılar hariç) ve YY/DS kümesindeki ulusların ise sevecenden çok yetkin olarak değerlendirildiklerini göstermiştir.

Katılımcıların olumsuz sıfatlar üzerinden yaptıkları aşağılama değerlendirmeleri incelendiğinde, aşağılama puanı en düşük olan kümelerin YY/ÇYS ve ÇYY/YS kümeleri olduğu, bunu sırasıyla YY/DS ve DY/DS kümelerinin takip ettiği görülmüştür ($F(3, 13) = 16.62$, $p < .001$). Katılımcıların statü değerlendirmeleri incelendiğinde, en yüksek statüde algılanan kümelerin ÇYY/YS ve YY/DS olduğu, YY/ÇYS ve DY/DS kümelerinin benzer statüde algılandığı görülmüştür ($F(3, 13) = 24.56$, $p < .001$). Katılımcıların kalıpyargı kümelerine yönelik yarışmacılık değerlendirmeleri karşılaştırılırken ölçüm tipi farklı olduğu için Türkler analizlerden çıkarılmıştır. Böylece, Türkler için en fazla tehdit olarak algılanan kümelerin YY/DS ve DY/DS kümeleri olduğu, ÇYY/YS kümesinin ortalama bir değerde yer aldığı ve YY/ÇYS kümesindeki müttefik

ulusların en az tehdidi oluşturduğuna inanıldığı görülmüştür ($F(3, 12) = 8.47, p < .01$).

Ulus Karşılaştırmaları

Bütün katılımcılar Türkleri (iç grup) değerlendirdikleri için diğer uluslara yönelik yaptıkları kalıpyargısal ve sosyal-yapısal değerlendirmeleri ile Türklere yönelik değerlendirmeleri karşılaştırılmıştır (bkz. Tablo 1). Böylece, dördüncü hipotezde belirtildiği şekilde katılımcıların kalıpyargısal değerlendirmelerini iç grup yanlılığının ne derece şekillendirdiğini incelemek amaçlanmıştır. Ancak, bu karşılaştırmalar, Türklerin yarışmacılığı farklı bir formatta ölçüldüğü için yarışmacılık ölçümlerinde yürütülememiştir.

Bonferroni düzeltmesiyle yürütülen ikili karşılaştırmalar, katılımcıların YY/ÇYS kümesindeki müttefik ulusları Türklerle benzer şekilde yetkin ve sevecen algıladığını (bütün $t < 1.47, p > .05$), aşağılama boyutunda Türklerden daha olumlu değerlendirdiklerini (bütün t 'ler $> 7.71, p < .001$) ve müttefik uluslardan sadece Türkmenleri daha düşük statüde gördüklerini göstermiştir ($t(99) = 9.29, p < .001$).

ÇYY/YS kümesindeki uluslarla yürütülen karşılaştırmalarda Türklerin daha az yetkin, daha fazla sevecen algılandığı, bu ulusların aşağılama boyutunda daha olumsuz değerlendirildikleri ve bu uluslara daha fazla statü atfedildiği görülmüştür (bütün t 'ler $> 6.43, p < .001$). DY/DS kümesindeki uluslar ise Türklerden daha az yetkin, daha az sevecen görülmüş, aşağılama boyutunda daha olumsuz değerlendirilmiş ve bu uluslara (İranlılar hariç) daha düşük statü atfedilmiştir (bütün t 'ler $> 2.67, p < .001$).

Son olarak, YY/DS kümesindeki uluslar ile karşılaştırmalar incelendiğinde, Amerikalılar, Almanlar, İngilizler dışındaki ulusların yetkinliğinin Türklere benzer algılandığı (bütün t 'ler $< 2.25, p > .023$); bütün ulusların Türklerden daha az sevecen değerlendirildiği (bütün t 'ler $> 13.00, p < .001$); Ruslarla İsrailliler dışındaki ulusların aşağılama boyutunda Türklerle farklılaştırılmadıkları (bütün t 'ler $< 1.80, p > .075$) ve bu kümedeki bütün uluslara Türklerden daha yüksek bir statü atfedildiği görülmüştür (bütün t 'ler $> 3.71, p < .001$).

Kalıpyargı İçerikleri ve Sosyal-Yapısal Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Çalışmanın beşinci hipotezi ile ilişkili olarak, sosyal-yapısal değişkenler üzerinden yapılan değerlendirmeler ile kalıpyargı içeriklerinin ilişkisi korelasyon analizleri ile incelenmiştir. Araştırma dış gruplara yönelik algılara odaklandığı için, katılımcıların YY/ÇYS kümesindeki müttefik uluslara yönelik değerlendirmeleri korelasyon analizlerinde kullanılmamıştır. Geri kalan 14 ulusa yönelik kalıpyargı içerikleri ile sosyal-yapısal değişkenler arasındaki ilişkiler hem

ülkelerin ortalamaları (örn. Fransızların toplam yetkinlik puanı) hem de ülkelere yönelik bireysel ölçümler (örn. Fransızları değerlendiren 96 kişinin atfettiği yetkinlik puanı) düzeylerinde incelenmiştir.

Ülke düzeyinde elde edilen ortalamalar arasındaki korelasyonlar incelendiğinde, yetkinlik ile sevecenlik arasında pozitif yönde güçlü bir korelasyon gözlenmiştir. Bununla birlikte, statü ile yetkinlik arasında pozitif yönde, yarışmacılık ile sevecenlik arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür (bkz. Tablo 2). Ayrıca, yarışmacılık ile yetkinlik ve statü ile sevecenlik arasındaki ilişkilerin anlamlı olmadığı gözlenmiştir. Aşağılama boyutu ile sosyal-yapısal değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise gruplara yönelik olumsuz atıfların statü ile azaldığı, grupların yarışmacılıkları ile ise arttığı gözlenmiştir.

Tablo.2: Sosyal-Yapısal Değişkenler ile Kalıpyargı İçerikleri Arasındaki İlişkiler

Düzyey	Yetkinlik	Sevecenlik	Aşağılama
Ülke			
Statü	.95***	.37	-.73**
Yarışma	-.09	-.72**	.50 ^t
Birey			
Statü	.59	.10	-.18
Statü (GA)	.54 / .63	.02 / .18	-.27 / -.09
Yarışma	.05	-.25	.31
Yarışma GA	-.06 / .14	-.30 / -.20	.24 / .39

GA: 10000 örneklem üzerinden bootstrapping yöntemi (BCA) ile hesaplanan %95 güven aralığı.

^t p < .10, * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Bireysel değerlendirmeler üzerinden korelasyonları incelemek için, her bir ülkeye yönelik kalıpyargı içeriği ve sosyal-yapısal değişken arasındaki korelasyonlar hesaplanıp elde edilen korelasyon katsayıları Fisher'ın z puanına dönüştürülmüştür (Fiske ve ark., 2002). Daha sonra, z puanlarının ortalaması hesaplanmıştır. Elde edilen ortalamaların anlamlılıklarını incelemek için ise bias-corrected ve accelerated (BCa) bootstrapping yöntemi kullanılarak 10000 örneklem üzerinden %95 güven aralıkları hesaplanmıştır. Tablo 2'de z puanlar üzerinden elde edilen değerler tekrar Pearson'ın korelasyon katsayısına (r) dönüştürülerek sunulmuştur. Buna göre, statü ile yetkinlik ve sevecenlik arasında pozitif, aşağılama boyutu arasında ise negatif yönde korelasyonlar elde edilmiştir. Yarışmacılık ile sevecenlik arasında negatif, aşağılama arasında ise pozitif yönde korelasyonlar bulunmuştur.

Ulusla Kimliklenme ile Kalıpyargısal Değerlendirmeler Arasındaki İlişkiler

Birey düzeyinde ölçülmüş olan ulusla kimliklenmenin, yine birey düzeyinde ölçülmüş olan ulus değerlendirmeleri ile ilişkileri incelenmiştir (bkz. Tablo 3). Böylece, çalışmanın altıncı hipotezi ile ilişkili olarak ulusla kimliklenmenin kalıpyargısal değerlendirmeler ile ilişkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

İç grup/müttefik uluslar ile kimliklenme arasındaki ilişkiler ülke bazında incelendiğinde, ulusla kimliklenme ile birlikte iç gruplara yönelik yetkinlik, sevecenlik ve statü değerlendirmelerinin arttığı, aşağılama ve yarışmacılık değerlendirmelerinin ise azaldığı gözlenmiştir. Söz konusu korelasyon örüntüsü Türkler ve Azeriler için yapılan değerlendirmelerde genellikle anlamlıyken, Türkmenlere yönelik değerlendirmelerde anlamlı olmadığı göze çarpmıştır.

Tablo.3: Katılımcıların Ulusla Kimliklenme Düzeyleri ile Dış Gruba Yönelik Kalıpyargısal Değerlendirmeleri Arasındaki İlişkiler

Kimliklenme	n	Yetkinlik	Sevecenlik	Aşağılama	Statü	Yarışma
İç Gruplar						
Türk	205	.42***	.45***	-.50***	.47***	-.12
Azeri	97	.34***	.20*	-.17	.32***	-.12
Türkmen	100	.16	.03	-.14	.24*	.19 ^t
Dış Gruplar						
Çinli	100	.06	-.04	-.07	.05	.10
Japon	103	.02	-.06	.00	-.03	.14
Suriyeli	102	-.03	-.04	.07	.04	.15
Yunan	96	-.02	-.29**	.16	-.04	.09
İranlı	92	-.02	-.09	.07	-.01	.05
Iraklı	100	.00	-.13	.15	-.02	.08
Ermeni	104	-.04	-.09	-.05	-.04	-.07
Amerikalı	110	.15	-.13	.02	-.16 ^t	.17 ^t
Rus	102	-.11	-.07	.10	-.08	.15
Alman	103	-.06	-.10	.14	-.14	.23*
İngiliz	98	-.05	-.06	.05	-.04	.14
Fransız	96	.08	-.19 ^t	.13	.05	.25*
İsraili	97	-.21*	-.34***	.30***	-.22*	.11
Hollandalı	93	-.33***	-.29**	.23*	-.27**	.27**
Ortalama		-.04	-.14	.09	-.07	.13
BCa CI (%95)		-.10 / .01	-.19 / -.09	.04 / .15	-.12 / -.02	.08 / .18

^t p < .10, * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Not: Ortalama olarak sunulan korelasyon katsayıları Fisher'in z'sinden Pearson'ın r'sine dönüştürülmüştür.

BCa CI (%95): 10000 örneklem üzerinden bootstrapping yöntemi ile hesaplanan %95 güven aralığı

Dış grup olan uluslara yönelik değerlendirmelere ülke bazında bakıldığında ise ulusla kimliklenmenin sevecenlik, yetkinlik ve statüyle genelde negatif; aşağılama ve yarışmacılık ile ise genelde pozitif yönde korelasyonları olduğu görülmüştür. Bu korelasyonların çoğu anlamlı olmamakla birlikte, kimliklenmenin yetkinlik ve statüyle olan korelasyonlarının genellikle .00'a çok yakın olduğu ve özellikle İsraililere ve Hollandalılara yönelik değerlendirmeler ile kimliklenmenin korelasyonlarının anlamlı olduğu dikkat çekmiştir.

Dış grup olan uluslara yönelik korelasyonların ortalamasını incelemek için de Fisher'ın z puanına dönüştürme yapıp 10000 örneklem üzerinden Bias Corrected ve Accelerated bootstrapping yöntemi kullanılarak güven aralıkları hesaplanmıştır. Korelasyon ortalamaları, milliyetçiliğin sevecenlik ve statü ile negatif; aşağılama ve yarışmacılıkla pozitif yönde korelasyonu olduğunu göstermiştir.

7. TARTIŞMA

Uluslara yönelik kalıpyargı içeriklerini incelemek, bu uluslar ile gerek politik gerekse ticari ilişkilere yönelik algıları belirlemek açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, ulus kalıpyargılarına odaklanılarak, toplumsal kalıpyargıların değişimini ve bu inançların birey düzeyindeki değişkenlerle ilişkileri incelemek mümkündür. Bu nedenle, çalışmamızda farklı uluslara yönelik kalıpyargıların içeriklerine odaklanılarak bu içeriklerin sosyal-yapısal değişkenler ve ulusla kimliklenme düzeyiyle arasındaki ilişkileri ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmamızdan elde ettiğimiz bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, uluslara yönelik kalıpyargı içeriklerinin yetkinlik ve sevecenlik boyutlarında resmedilebileceği (Hipotez 1); uluslara yönelik sosyal-yapısal değerlendirmelerde statü ve yarışmacılık boyutlarının ayrıştığı (Hipotez 2); bu çalışmada ele alınan ulusların KİM'de belirtilen kalıpyargı kümelerine benzer bir şekilde kümelendiği (Hipotez 3); katılımcıların kalıpyargısal değerlendirmelerinin iç grup yanlılığı motivasyonu ile ilişkili olduğu (Hipotez 4); statü ile yetkinlik arasında pozitif, yarışmacılık ile sevecenlik arasında negatif korelasyonlar gözlemlendiği (Hipotez 5); ulusla kimliklenmenin kalıpyargısal değerlendirmeleri biçimlendirdiği (Hipotez 6) gözlenmiştir. Ancak, çalışmamızdan elde ettiğimiz bulgular söz konusu hipotezlerimizi kısmen ya da tamamen desteklemekle birlikte, gelecek çalışmalarda incelenmesi gereken birçok soruyu da ortaya çıkarmıştır.

Ulus Kalıpyargılarının İçerikleri ve Sosyal-Yapısal Belirleyicileri

Çalışmamızdaki faktör analizi sonuçları ulus kalıpyargılarının KİM'de önerildiği şekilde yetkinlik ve sevecenlik boyutlarını içerdiğini göstermiştir. Ayrıca, Aktan ve Sakallı-Uğurlu (2013) önerileri doğrultusunda yetkinlik ve

sevecenlikle ilgili olumsuz sıfatlar kullanıldığında, olumsuz yetkinlik ve sevecenliğin aşağılama olarak adlandırılabilir tek bir boyuta indirgenebileceği görülmüştür. Bu durum, yetkinlik ve sevecenlik boyutlarının olumsuz uça ayrışmadıklarını düşündürmektedir (Aktan ve Bilim, 2016). Söz konusu bulgu, sosyal kimlik kuramcılarının belirttiği gibi dış grubu aşağılama ile dış grubu kayırmamanın farklı olgular olduğu iddiasını desteklemektedir (Hewstone, Rubin ve Willis, 2002).

Sosyal-yapısal değişkenler ile kalıpyargı içerikleri arasındaki ilişkilere bakıldığında, ülke düzeyinde statünün yetkinlikle pozitif, aşağılama ile negatif yönde; yarışmacılığın ise sevecenlikle negatif, aşağılama ile ise (sınırdan anlamlı) pozitif yönde ilişkisi olduğu görülmüştür. Genel olarak değerlendirildiğinde, elde edilen korelasyon örüntüsü bireylerin yüksek statüde gördükleri uluslara yetkinliği atfettikleri ve onlara daha az olumsuz özellikler atfetme eğilimine girdiklerini, iç gruba gerçekçi ya da sembolik tehdit oluşturduğuna inandıkları uluslara ise sevecenliği atfetmeyip aşağılama boyutunda daha olumsuz değerlendirdiklerine işaret etmektedir (Fiske ve ark., 2002). Birey düzeyindeki korelasyonlara bakıldığında da benzer bir örüntünün olduğu, yalnızca statü ile sevecenlik arasında pozitif yönde beklenmedik bir korelasyonun ortaya çıktığı görülmüştür. Her ne kadar KİM bağlamındaki çalışmalarda statü-sevecenlik arasında gözlenebilen korelasyon ölçme hatasına atfediliyor olsa da (Örn. Cuddy ve ark., 2009; Fiske ve ark., 2002), literatürde bir gruba atfedilen yetkinliğin (ve bununla ilişkili olarak statünün) sevecenliği biçimlendirebildiği yönünde öneriler de bulunmaktadır (Brambilla, Sacchi, Castellini ve Riva, 2010; Roland ve Koch, 2017). Bu ilişkinin daha fazla gruba yönelik kalıpyargı içeriklerinin incelendiği bir çalışmada test edilmesi, statü-sevecenlik ilişkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kalıpyargı İçeriklerini/Kümeleri ile İç Grup Yanlılığı ve Kimliklenmenin ilişkisi

Çalışmamızda elde edilen kalıpyargı kümeleri genel olarak değerlendirildiğinde, birçok ulusa yönelik kalıpyargının karma içerikli olduğu dikkat çekmektedir. Karma içerikli kalıpyargıların sık gözlenmesinin nedeni, bireylerin içinde yaşadıkları sosyal sistemi meşru görme motivasyonlarına atfedilmektedir (Jost, Banaji ve Nosek, 2004; Jost, Kivetz, Rubini, Guermandi ve Mosso, 2005). Ancak, karma içerikli kalıpyargıların alternatif bir kaynağı sistemi meşrulaştırma güdüsü değil, sosyal kimliği olumlama olabilir (Aktan ve Sakılı-Uğurlu, 2013). Örneğin, Ellemers ve arkadaşları (1997) belirttiği gibi düşük statüdeki gruplar, yüksek statüdeki dış grubu değerlendirirken bir sosyal yaratıcılık stratejisi olarak iç gruplarını statü ile ilişkili olmayan bir boyutta (sosyallik/sevecenlik) kayırmabilmektedir.

Bu çalışmada, katılımcıların Çinliler ve Japonları ÇYY/YS kümesine; Amerikalılar, Ruslar ve İngilizler gibi ulusları ise YY/DS kümesindeki yerleştirmeleri, dünyanın en büyük ekonomilerini temsil eden uluslara karşı yetkinlik boyutunda bir dış grup yanlılığı sergilendiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Türk, Türkmen ve Azerileri YY/ÇYS kümesine yerleştirerek, iç gruplarını sevecenlik boyutunda sosyal yaratıcılık stratejisi açıklamasına uygun şekilde kayırdıkları görülmektedir (Ellemers ve ark., 1997). Bu örüntüye uymayan önemli bir nokta, katılımcıların YY/DS kümesi ile iç gruplarının yer aldığı YY/ÇYS kümesini benzer düzeyde yetkin olarak değerlendirmiş olmalarıdır.

Bu örüntüyü daha iyi anlamak için ülke düzeyinde Türklerin yetkinliği ile YY/DS ülkelerinin yetkinliği karşılaştırıldığında, katılımcıların Amerikalılar, Almanlar ve İngilizleri Türklerden daha yetkin; Ruslar, Fransızlar, İsrailliler ve Hollandalıları ise Türklere benzer düzeyde yetkinlikte algıladıkları görülmüştür. Özellikle, ulusla kimliklenme ile İsraillilere ve Hollandalılara yönelik yetkinlik atıfları arasında görece güçlü, negatif yönde, Türklerin yetkinliğine yönelik ise pozitif yönde güçlü bir korelasyonlar gözlemlendiği düşünüldüğünde katılımcıların iç grup yanlılığı yaparak bu ulusları ve Türkleri benzer yetkinlikte görme eğiliminde girdikleri savunulabilir. Bu eğilimin bir nedeni, İsraillilere tarihsel ve kültürel olarak düşmanlık duyuluyor olması (Harlak, 2000; Sağlam, 2005) ve çalışmanın verileri toplanırken (2018 Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi) devam eden politik tartışmalardan dolayı Hollandalıların medyada düşman bir grup olarak sunulması olabilir.

Çalışmadaki bir diğer önemli bir nokta, YY/DS (ve ÇYY/YS) kümesindeki bütün ulusların statüsünün Türklerden yüksek olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Elde ettiğimiz bu örüntü ile ilişkili olarak, Poppe ve Linssen (1999) de sosyal gerçekliğin yetkinlik boyutundaki yansımasının, iç ve dış grubu benzer yetkinlikte ya da dış grubu daha yetkin olarak değerlendirme şeklinde olabileceğini belirtmiştir. Son olarak, gözlediğimiz karma içerikli kalıpyargıların sosyal yaratıcılık stratejisi ile ilişkili olduğuna işaret eden bir diğer önemli bulgu, Türklerin hem ÇYY/YS hem de YY/DS kümesindeki ulusların hepsinden daha sevecen olarak değerlendirilmiş olması ve ulusla kimliklenme düzeyi ile Türklere yönelik sevecenlik atfı arasında pozitif, dış gruplara sevecenlik atfı arasında ise negatif yönde korelasyonlar gözlenmesidir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların, söz konusu ulusların Türklerden daha düşük yetkinlikte ve statüde olduğunu belirtmeyerek, bu ulusların ekonomik güçleri ile ilgili sosyal gerçeklikle çelişmeden kendi iç gruplarını (ve müttefiklerini) sevecenlik boyutu üzerinden kayırdığı savunulabilir (Ellemers ve ark., 1997).

DY/DS kümesindeki ülkelere yönelik değerlendirmeler incelendiğinde, ÇYY/YS ve YY/DS kümesindeki uluslara göre ekonomik gücü daha zayıf olan

ulusların bu kümeye yerleştirildiği görülmektedir. Türklere yönelik değerlendirmelerle karşılaştırdığımızda, bu kümedeki bütün ulusların Türklerden daha az yetkin ve sevecen görüldüğü, aşağılama boyutunda daha olumsuz değerlendirildiği ve daha düşük statüde (İranlılar hariç) algılandığı dikkat çekmiştir. Harlak'ın (2000) çalışmasında da Yunanlar ve Ermeniler en sevilmeyen uluslar olarak listelenmiş, Suriyeliler, İranlılar, Iraklıların da aynı listede yer almıştır. Bu bağlamda, ilgili ulusların Fiske ve arkadaşlarının (2002) belirttiği gibi toplumda saygın olarak görülmeyen ve sevilmeyen gruplar olduğu savunulabilir.

Ulusla kimliklenme düzeyi ile kalıpyargısal değerlendirmeler arasındaki ilişkilere odaklanıldığında, YY/ÇYS algılanan iç grup ve müttefik uluslara yönelik yetkinlik, sevecenlik ve statü değerlendirmeleri ile pozitif, aşağılama ve yarışmacılık değerlendirmeleri ile ise negatif yönde korelasyonlar gözlenmiştir. Dış gruplara yönelik değerlendirmelerde ise bu korelasyon örüntüsünün tersi yönünde ilişkiler ortaya çıkmıştır. Her ne kadar ülke bazındaki korelasyonların çoğu istatistiksel olarak anlamlı değilse de ortalama korelasyonlar birey düzeyindeki ulusla kimliklenmenin kalıpyargısal değerlendirmeleri biçimlendirdiğine işaret etmiştir. Buradaki ilginç nokta, korelasyon ortalamalarında kimliklenmenin yetkinlikle ilişkisinin anlamlı olmaması, statü ile anlamlı ilişkisinin ise sıfıra son derece yakın olmasıdır. Buna karşın, en güçlü korelasyonlar kimliklenme ile sevecenlik ve yarışmacılık arasında gözlenmiştir. Bu durum, birey düzeyindeki iç grubu kayırma ya da dış grubu kayırmama ile ilgili yanlışlıkların özellikle sevecenlik ile ilişkili değerlendirmelerde etkili olduğu savını güçlendirmektedir (Aktan ve Sakallı-Uğurlu, 2013; Ellemers ve ark., 1997). Gelecek çalışmalarda düşmanlık atfedilen ve atfedilmeyen yüksek statüdeki dış gruplar çeşitlendirilerek statü gibi bir sosyal gerçeklik karşısında bireysel yanlışlıkların kalıpyargısal değerlendirmeleri nasıl şekillendirdiğinin incelenmesi faydalı olacaktır. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, KİM ile paralel şekilde ulus kalıpyargılarının yetkinlik ve sevecenlik boyutlarını içerdiği, bu boyutlardaki değerlendirmelerin sosyal-yapısal değişkenlerle ilişkili olduğu ve birçok ulusa yönelik kalıpyargıların karma içerikli kümelerde toplandığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, çalışmamızdan elde edilen bulgular, kalıpyargısal değerlendirmelerin sosyal kimlik ile ilişkili güdülerle (iç grubu kayırma ve kimliklenme) ilişkili olduğunu da göstermiştir. Ancak, çalışmamızda tamamen korelatif bir yaklaşım benimsediğimiz ve yorgunluk gibi karıştırıcı değişkenleri kontrol edebilmek için katılımcıların sadece belli ulusları değerlendirmeleri istenmiş olduğu için sosyal kimlik ile ilgili güdülerin statü-yetkinlik ve yarışmacılık-sevecenlik ilişkilerini nasıl biçimlendirdiği incelenememiştir. Ayrıca, çalışmamızda elde edilen kalıpyargı kümeler değerlendirildiğinde Düşük Yetkin / Yüksek Sevecen kümesinin oluşmadığı görülmüştür. Gelecek çalışmalarda, Bosnalılar, Filistinliler ve Somalililer gibi uluslararası statüsü görece düşük olan

ancak iç grup ile yarışma içersinde algılanmayan grupların eklenmesi ile DY/YS kümesi daha iyi resmedilebilir.

KAYNAKÇA

Aktan, Timuçin (2012), Compensatory nature of mixed stereotypes: An investigation of underlying mechanisms in the framework of stereotype content model (Yayımlanmamış doktora tezi) (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi).

Aktan, Timuçin ve Gülçin Bilim (2016), “Kadınlara yönelik kalıpyargıların içerikleri: Kalıpyargı içeriği modeli: Bir inceleme”, Nesne Dergisi, 8 (4): 147-182.

Aktan, Timuçin ve Nuray Sakallı-Uğurlu (2013), “Kalıpyargı içeriği modeline sosyal bağlamsal bir yaklaşım: Bağlam içinde kalıpyargı içerikleri”, Türk Psikoloji Yazıları, 16: 15-31.

Brambilla, Marco, Simona Sacchi, Federica Castellini ve Paola Riva (2010), “The effects of status on perceived warmth and competence: Malleability of the relationship between status and stereotype content”, Social Psychology, 41(2): 82–87.

Cuddy, Amy J. C., Susan T. Fiske ve Peter Glick (2007), “The BIAS map: behaviors from intergroup affect and stereotypes”, Journal of Personality and Social Psychology, 92: 631-648.

Cuddy, Amy J. C., Susan T. Fiske, Virginia S. Y. Kwan, Peter Glick, Stephanie Demoulin, Jacques-Philippe Leyens, ... ve Rene Ziegler (2009), “Stereotype content model across cultures: Towards universal similarities and some differences”, British Journal of Social Psychology, 48: 1-33.

Doosje, Bertjan, Russell Spears ve Willem Koomen (1995), “When bad isn’t all bad: Strategic use of sample information in generalization and stereotyping”, Journal of Personality and Social Psychology, 69: 642-655.

Durante, Frederica, Susan T. Fiske, Nicholas Kervyn, Amy J. C. Cuddy, Adabowale Akande, Bolanle E. Adetoun, ... ve Chiara C. Storari (2013), “Nations’ income inequality predicts ambivalence in stereotype content: How societies mind the gap”, British Journal of Social Psychology, 52: 726–746.

Eckes, Thomas (2002), “Paternalistic and envious gender stereotypes: testing predictions from the stereotype content model”, Sex Roles, 47: 99-114.

Ellemers, Naomi, Manuela Barreto ve Russell Spears (1999), "Commitment and strategic responses to social context", Naomi Ellemers, Russell Spears ve Bertjan Doosje, (Der.), Social Identity: Context, Commitment, Content (Cilt: 1) (Oxford: Blackwell): 127-147.

Ellemers, Naomi, Wendy Van Rijswijk, Marlene Roefs ve Catrien Simons (1997), "Bias in Intergroup Perceptions: Balancing Group Identity with Social Reality", Personality and Social Psychology Bulletin, 23: 186-198.

Everit, Brian S., Sabine Landau, Morven Leese ve Daniel Stahl (2011), Cluster Analysis (5th Edition) (London: Willey).

Fiske, Susan T., Amy J. C. Cuddy ve Peter Glick (2007), "Universal dimensions of social cognition: warmth and competence", Trends in Cognitive Sciences, 11 (2): 77-83.

Fiske, Susan T., Amy J. C. Cuddy, Peter Glick, P. ve Jun Xu (2002), "A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition", Journal of Personality and Social Psychology, 82: 878-902.

Gilbert, Gay M. (1951), "Stereotype persistence and change among college students", The Journal of Abnormal and Social Psychology, 46 (2): 245-254.

Güçlü, Yılmaz (2017), "Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-dis-ekonomik-iliskileri.tr.mfa (20.02.2019).

Harlak, Hacer (2000), Önyargılar: Psikososyal bir inceleme (İstanbul: Sistem Yayıncılık).

Hewstone, Miles, Mark Rubin ve Hazel Willis (2002), "Intergroup bias", Annual Review of Psychology, 53: 575-604.

Işık, Şehnaz (2012), "Kültürlerarası iletişim bağlamında cumhuriyet üniversitesindeki gençlerin Almanlara yönelik kalıp yargıları", CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 36 (2): 159-191.

Jost, John T., Mahzarin R. Banaji ve Brian A. Nosek (2004), "A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo", Political Psychology, 25: 881-919.

Jost, John T., Yifat Kivetz, Monica Rubini, Grazia Guermandi, Cristina Mosso (2005), "System-justifying functions of complementary regional and ethnic stereotypes: Cross-national evidence", Social Justice Research, 18: 305-333.

Judd, Charles M., Laurie James-Hawkins, Vincent Y. Yzerbyt ve Yoshihisa Kashima (2005), "Fundamental dimensions of social judgment: Understanding the relations between judgments of competence and warmth", *Journal of Personality and Social Psychology*, 89: 899-913.

Karlins Marvin, Thomas L. Coffman ve Gary Walters (1969), "On the fading of social stereotypes: Studies in three generations of college students", *Journal of Personality and Social Psychology*, 13 (1): 1-16.

Katz, Daniel ve Kenneth Braly (1933), "Racial stereotypes of one hundred college students", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28: 280-290.

Katz, Daniel ve Kenneth Braly (1935), "Racial prejudice and racial stereotypes", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 30: 175-193.

Kervyn, Nicholas, Susan T. Fiske ve Vincent Yzerbyt (2015), "Forecasting the primary dimension of social perception: Symbolic and realistic threats together predict warmth in the Stereotype Content Model", *Social Psychology*, 46 (1): 36-45.

Kervyn, Nicholas, Charles M. Judd ve Vincent Y. Yzerbyt (2009), "You want to appear competent? Be mean! You want to appear sociable? Be lazy! Group differentiation and the compensation effect", *Journal of Experimental Social Psychology*, 45: 363-367.

Leach, Colin W., Martijn van Zomeren, Sven Zebel, Michael L. W. Vliek, Sjoerd F. Pennekamp, Bertjan Doosje, Jaap W. Ouwerkerk ve Russell Spears (2008), "Group-level selfdefinition and self-investment: A hierarchical (multicomponent) model of in-group identification", *Journal of Personality and Social Psychology*, 95: 144-165.

Lerner, Melvin J. (1977), "The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms", *Journal of Personality*, 45: 1-52.

Merigot, Bastien, Jean-Pierre Durbec ve Jean-Claude Gaertne (2010), "On goodness-of-fit measure for dendrogram-based analyses", *Ecology*, 91 (6): 1850-1859.

Oldmeadow, Julian ve Susan T. Fiske (2007), "System-justifying ideologies moderate status = competence stereotypes: Roles for belief in a just world and social dominance orientation", *European Journal of Social Psychology*, 37: 1135-1148.

Phalet, Karen ve Edwin Poppe (1997), "Competence and morality dimensions of national and ethnic stereotypes: a study in six eastern-European countries", *European Journal of Social Psychology*, 27: 703-723.

Poppe, Edwin (2000), “Changes in national and ethnic stereotypes in Central and Eastern Europe”, Jessica ter Wal ve Maykel Verkuyten (Der.), *Comparative Perspectives on Racism* (Aldershot: Ashgate): 191-209.

Poppe, Edwin ve Hub Linssen (1999), “In-group favouritism and the reflection of realistic dimensions of difference between national states in Central and Eastern European nationality stereotypes”, *British Journal of Social Psychology*, 38: 85-102.

Pratto, Felicia, Jim Sidanius, Lisa M. Stallworth ve Bertram F. Malle (1994), “Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 67: 741–763.

Roland, Imhoff ve Alex Koch (2017), “How orthogonal are the big two of social perception? On the curvilinear relation between agency and communion”, *Perspectives on Psychological Science*, 12 (1): 122 –137.

Sağlam, Serdar (2005), “Üniversite Öğrencilerinin 2002 Dünya Kupasına Katılan Ülkelere Yönelik Tutum ve Önyargıları”, *Sosyoloji Konferansları*, Otuzbirinci Kitap- Prof. Dr. Orhan Türkdoğan’a Armağan (İstanbul: İ.Ü.İ.F Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi).

Sarstedt, Marco ve Eric Mooi (2014), *A concise guide to market research. The process, data, and methods using IBM SPSS Statistics* (Berlin: Springer).

Schneider, David J. (2005), *The psychology of stereotyping* (New York: Guilford).

Stephan, Walter G., Oscar Ybarra ve Kimberly R. Morrison (2009), “Intergroup threat theory”, Todd D. Nelson, (Der.), *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination* (New York: Taylor & Francis): 43-60.

Wade, M. Leslie ve Marilynn B. Brewer (2006), “The structure of female subgroups: an exploration of ambivalent stereotypes”, *Sex Roles*, 54: 753-765.

Wojciszke, Bogdan (2005), “Affective concomitants of information on morality and competence”, *European Psychologist*, 10: 60-70

Xu, Huimin, Ada Leung ve Ruoh-Nan T. Yan (2013), “It is nice to be important, but it is more important to be nice: Country-of origin’s perceived warmth in product failures”, *Journal of Consumer Behaviour*, 12: 285–292.

Yalçındağ, Bilge (2015), *Searching for the content and scope of morality with a framework of moral foundations theory* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi).

Yzerbyt, Vincent, Valerie Provost ve Olivier Corneille (2005), “Not competent but warm . . . really? Compensatory stereotypes in the french-speaking world”, *Group Processes & Intergroup Relations*, 8 (3): 291–308.

“GÜNDELİK DİRENİŞ” VE DİRENİŞİN KOORDİNATLARI

“EVERYDAY RESISTANCE” AND COORDINATES OF RESISTANCE

Utku ÖZMAKAS*

ÖZ

İktidarı anlama yönündeki her çabanın yolu ister istemez “direniş” kavramından geçer. Dolayısıyla iktidara yönelik yeni kavrayışlar, direnişe ilişkin yeni yaklaşımların önünü açar. İktidar kavramına yönelik Michel Foucault’nun açtığı yeni yol da, direnişi düşünmek için yeni imkânlar sunmuştur. Gelgelelim, direnişin kapsamının bir hayli genişlemesi, kavramın neliğine ilişkin sağlıklı bir tartışma yürütmeyi de birkaç açıdan zorlaştırır. Direniş kavramına ilişkin literatürün gün geçtikçe artması, yeni kavramların ve sahaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artık “direniş çalışmaları” diye anılan bu yeni sahanın en önemli kavramlarından biri “gündelik direniş”tir. Bu kavram, farklı sosyal bilimciler tarafından çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır; ancak tanımı üzerinde bir uzlaşa sağlanamamıştır. Bu makalenin ilk amacı Foucault’nun açtığı yolu izleyerek “gündelik direniş” kavramını ortaya atan James C. Scott’ın çalışmalarını eleştirel bir gözle ele almaktır. Bunun için öncelikle düşünürün temel çalışmalarının tarihsel çerçevesi incelenecek; daha sonra da kamusal senaryo ve gizli senaryo gibi temel kavramları açıklanacaktır. Ardından Scott’ın kavramsal tertibatını

* Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, utku.ozmakas@usak.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9671-4523>.

* Makale Geliş Tarihi: 06.05.2019
Makale Kabul Tarihi: 12.07.2019

izleyen düşünürlerin katkıları değerlendirilerek “direnişin koordinatları” tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gündelik Direniş, James C. Scott, Kamusal Senaryo, Gizli Senaryo, Direnişin Koordinatları.

ABSTRACT

Every attempt to understand the concept of “power” inevitably is related to the concept of “resistance”. Therefore, new understandings about the power pave the way for new approaches to resistance. Michel Foucault’s thoughts about the concept of power offer new opportunities to an understanding of resistance. However, this expansion of the scope of the resistance makes it difficult to conduct a discussion about it on a sound basis. This expansion has led to the emergence of new concepts and fields. Now, we called “resistance studies” to this new area and one of the most important concepts of this area is “everyday resistance”. This concept is used by different social scientists in different meanings, but there is no consensus on its definition. The first aim of this article is to evaluate the works of James C. Scott, who follows Foucault’s theoretical attempt and who introduced the concept of “everyday resistance”. For this purpose, the historical trajectory of his main works will be examined. Then, the basic concepts such as public transcript and hidden transcript will be explained. Following part, the thinkers who follow Scott’s conceptual model will be evaluated and the coordinates of resistance will be determined. Thus, we aim to take a step closer to defining the concept of “everyday resistance” in conclusion.

Keywords: Everyday Resistance, James C. Scott, Public Transcript, Hidden Transcript, Coordinates of Resistance.

GİRİŞ

Son yıllarda “direniş” kavramı etrafında oldukça kapsamlı bir literatürün biriktiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, artık “direniş çalışmaları” diye bir

alandan dahi söz edilmeye başlandı.¹ Gelgelelim, çalışmaların sayısının artması ve farklı alanlara yayılmasına rağmen en temel soru yanıt aramaya devam ediyor. Aktivistler, araştırmacılar ve akademisyenler “direniş” adı altında andıkları çeşitli pratiklere bakarak bir tanıma varmaya çalışsa da, henüz üzerinde uzlaşmış bir tanım olduğunu söylemek oldukça güç. Söz konusu çeşitlilik, bir yandan kavramın ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu, öte yandan da nesneyi berrak bir şekilde ele almanın güçlüğü gösteriyor. Konu üzerinde akademik bir tartışma yürütmek hem teorik hem de pratik açıdan gün geçtikçe zorlaşıyor. Yine de konunun yakıcılığı kavramı elden bırakmaya müsaade etmiyor.

“Direniş” dendiğinde hiç şüphesiz ki akla öncelikle bir dizi fiziksel muhalefet eylemi gelir. Zaten bu alandaki çalışmaların büyük bir çoğunluğu da direnmekten belli bir siyasal ve/veya toplumsal konjonktürde iktidara yönelen kitlesel ve fiziksel muhalefet eylemlerini anlamaktadır. Bu bağlamda da miting, yürüyüş, imza kampanyası, açık mektup yayınlamak, oturma eylemi, grev, protesto, ayaklanma, isyan, silahlı mücadele, sivil itaatsizlik gibi çok farklı eylem biçimi direniş başlığı altında değerlendirilmektedir. Gelgelelim, bilhassa Michel Foucault’nun “iktidar sorunu”nu “kurum ve devlet sorunu” dışında düşünme çağrısıyla birlikte artık direniş kavramının da mahiyetinin değiştiğini söylemek gerekir. Eskiden “direniş” ağırlıklı olarak devlete ve kurumlarına yönelik kolektif ve planlı eylemler şeklinde algılanırken, bugün çok daha gündelik görünen eylemler bu kavramın çatısı altında incelenmektedir. Şüphesiz ki, bu eğilimde iktidar kavramına ilişkin çok daha geniş kapsamlı Foucaultcu yaklaşımın payı vardır.

Bilindiği üzere Foucault (2007b: 161), “İktidar mekanizmalarının basit hukuksal, yasal aygıttan çok daha geniş olduğu[nu] ve iktidarın çok daha fazla sayıdaki tahakküm prosedürleriyle uygulandığı”nı iddia eder. Ona göre iktidarı devlet, dolayısıyla hukuk ile özdeşleştiren eski formül geçerliliğini yitirmiştir. İktidar, “rıza”, “meşruiyet” ve “toplumsal sözleşme” gibi kavramların elinden kaçmayı, belki daha uygun bir ifadeyle ötesine geçmeyi başaracak denli incelmış, toplumsal ilişkilerin kılcal damarlarında üreyecek kadar da çeşitlenmiştir. Bu nedenle “hukuksal söylemsel iktidar” anlayışının terk edilmesi gerekir.

Foucault kavramın hem bir hukuk meselesine hem de bir kurum sorununa indirgenmesini eleştirirken, öte yandan da tözsel bir yaklaşımla ele alınmasına itiraz eder: “İktidar” diye bir şeyin belirli bir yere yerleşmiş olduğu –ya da bir noktadan yayıldığı– fikri bence yanlış temellendirilmiş bir analize, her koşulda

¹ Örneğin günümüzde *Journal of Resistance Studies* diye bir dergi yayımlanıyor. Aynı zamanda Rowman & Littlefield gibi büyük bir sosyal bilimci yayıncısının kataloğunda “Resistance Studies” başlıklı bir kitap dizisi var. Kavram ve fiili uygulamalar felsefeden sosyolojiye, siyasetbilimden antropolojiye kadar çok geniş bir yelpazede tartışılıyor. Michael Brown bu ilginin “devrim” fikrinin çekiciliğini kaybetmiş olmasıyla ilişkili olduğunu iddia ediyor (1996: 729).

birçok fenomeni açıklayamayan bir analize dayanıyor. Oysa gerçekte iktidar, ilişkiler demek; az çok örgütlenmiş, piramit gibi, koordine edilmiş bir ilişkiler yumağı demektir” (2005: 124). Bu açıdan bakıldığında iktidar, hukukta somutlaşan, merkezi bir pozisyona sahip olan bir güç uygulama kapasitesinden ibaret değildir. Dolayısıyla ilişkisel bir şekilde ele alınmalıdır. Bu minvalde iktidar, “egemen” ya da “kral” figüründe somutlaşan, yalnızca bastırma amacıyla hareket eden, meşruiyetini sözleşmeden veya hukuktan alan bir “kişi” değildir.

İktidar her yerde hazır ve nazırdır: Ama bu, her şeyi yenilmez birliğin çatısı altında kümeleştirme ayrıcalığına sahip olmasından değil, her an, her noktada, daha doğrusu bir noktayla başka bir nokta arasındaki her bağıntıda ürüyor olmasından kaynaklanır. İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir (2007a: 72).

“İktidar”ın ilişkisel bir tarzda anlaşılması, haliyle “direniş” kavramının da gözden geçirilmesine yol açar. Foucault (2007a: 73-4)’ya göre “İktidarın olduğu yerde direnme vardır, ancak –ya da daha doğrusu bu yüzden– direnme hiçbir zaman iktidara göre dışsal bir konumda değildir”. Bu durumda direniş de ilişkisel olarak anlaşılmalı, iktidar karşıtı güçlerin kendine ait saf bir sahada kümелendiği fikrinden vazgeçilmelidir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak “direniş” kavramı yalnızca yürüyüş, ayaklanma, isyan ya da silahlı mücadele gibi büyük çaplı eylemlerle özdeşleştirilemez. Bu eylem tarzlarının kendi içerisinde de iktidar bağıntılarının üremesi mümkündür. Dahası, bazı konjonktürlerde bu eylem tarzları direnişi güçlendirmek şöyle dursun, tam aksine iktidar karşıtı güçlerin kolayca yok edilmesine yol açabilir. Örneğin, ezen ile ezilen arasındaki güç asimetrisinin çok yüksek olduğu konjonktürlerde yukarıda adını andığımız türden direniş eylemlerinin kuvveden fiile geçmesi oldukça zordur ve direniş hareketine zarar verebilir.

Gelgelelim, Foucault iktidar/direniş ikiliğinin daha çok ilk yanıyla ilgilenmiştir. Direnişten, tutum isyanlarından, ayaklanmalardan söz etse de, makro ile mikro direniş arasında nasıl ayırım yapılabileceği sorusuna yanıt vermemiştir (Kelly, 2009: 110). İşte, bu çalışmada ele alacağımız James C. Scott’ın teorik seti tam da bu noktada siyaset felsefesi ve bilimi için yepyeni kapıları aralar; bir bakıma Foucault’nun çalışmasının eksik kalan yanını tamamlar. Scott, protesto, grev, isyan ve sivil itaatsizlik gibi direniş biçimleri üzerine muazzam bir literatür biriktirilmiş olmasına karşın, politik eylem alanında genellikle göz ardı edilmiş bambaşka bir cephe olduğuna dikkati çeker. Scott’ın temel sorusu basit ama yerli yerindedir: Kimi insanlar şiddetli bir baskı veya acımasız bir tahakküm karşısında isyan, ayaklanma, devrim gibi kamusal ve büyük çaplı eylemlere kalkışırken, kimileri neden imza kampanyası, barışçıl yürüyüş, boykot gibi daha küçük eylemlerle yetinir? (Scott, 1989: 33). Bu sorudan

hareketle direniş kavramının sınırlarını tartışmaya açan düşünür, kolektif ya da kamusal niteliğe sahip olmayan, son derece gündelik görünen, ilk bakışta politikanın geleneksel tanımına uygun düşmeyen ama “aşağıdan” gelenlerin iktidarın “tekerine çomak sokma”sını sağlayan politik eylemleri ele alır ve bunları “gündelik direniş” biçimleri olarak tanımlar. Ona göre bu türden direnişler iki nedenle göz ardı edilmektedir: Bunlar öncelikle politikanın; sonra da direnişin alışlageldik tanımlarına uygun düşmemektedir. Oysaki politikanın sahasında sadece “büyük” failler ve eylemler yoktur. Öyleyse bu “küçük”, “gündelik” ya da ilk bakışta doğrudan görünmeyen direniş biçimlerini nasıl anlayabiliriz?

1. SCOTT VE “GÜNDELİK DİRENİŞ”

Scott, “gündelik direniş”i 1985’te yayınlanan *Weapons of the Weak* kitabında detaylı bir şekilde ele alır. Aslına bakılırsa 1978-1980 yılları arasında bir köyde² yaptığı arşiv ve saha çalışmasına dayanan bu kitabı, teorik tartışma bakımından önceki kitabı *Moral Economy of the Peasant*’ın (1976) devamı sayılabilir. Güneydoğu Asya’daki köylü isyanlarını ele aldığı bu kitap, düşünürün baskı ve tahakküme ilişkin genelgeçer yaklaşımı sorgulaması bakımından bir işaret fişegi niteliğindedir.

Moral Economy of the Peasant’ta “ahlaki ekonomi” kavramından hareket eden düşünür, köylü sınıfının üretimdeki temel kaygısının artı-değer üretmek olmadığını, aksine daha ziyade hayatta kalmanın öncelikli olduğunu vurgular. Ona göre köylülerin davranışlarını şekillendiren ekonomik ilke, modern kapitalistlerinkiyle karşılaştırıldığında “ahlaki” ve ilk bakışta kısmen “irrasyonel” bir boyut içermektedir. Köylüler, hasattan doğan artı-değeri yeniden sermayeye dönüştürmek yerine köye dağıtmakta; böylelikle üretimi arttırmaya değil, toplumsal düzeni korumaya odaklanmaktadır. Köylüleri hasat fazlasını paylaşmaya yönlendiren bu “mecburi hayırseverlik”, modern kapitalizm için kabul edilmesi mümkün olmayan bir risk içermektedir. Bu nedenle modern devlet, zorunlu vergi uygulamalarıyla yalnızca artı-değer üretmeyi büyük oranda reddeden alternatif bir üretim sisteminin değil, aynı zamanda bu alternatifin diri tuttuğu kamusal birliktelik ve dayanışma duygusunun da altını oymaktadır. Scott’ın bu çalışması ve ona gelen itirazlar, onu köylülerin rasyonel ve irrasyonel sayılan davranışları üzerine düşünmeye sevk eder.

² Scott, kitapta “Sedaka” olarak adlandırdığı Malay köyünün gerçek adını vermez; ancak ilişkileri detaylı şekilde tasvir eder, köyden bazı fotoğraflar paylaşır. Mathew C. Gutmann ise buraya “mahcup” bir soru işareti koyar: Scott’ın Malay kültürüne yönelik betimlemesinin isabetli olup olmadığının “ilginç ama konu dışı bir soru” (1993: 87) olduğunu dile getirir. Ne var ki, bizzat Gutmann’ın sorusu da şüphelidir; çünkü eleştirmen, Malay kültürünün nasıl “isabetli” bir şekilde betimlenebileceğine dair hiçbir öneri sunmadığı gibi, Scott’ın betimlemesindeki hatalara dair somut bir örnek de göstermez.

Dünyanın büyük çoğunluğunun köylülerden oluşması nedeniyle, hayatımın geri kalanını onlar üzerine çalışarak geçirmeye ikna oldum. Buna dönük olarak da hakikaten aptalca şeyler yazmaktan kaçınmanın tek yolu, bir yeri avucunuzun içi gibi bilmek, böylece yaptığınız genellemeleri gerçek bir mekânda sınamaktır. Genellemeleri, gerçek insanlara karşı sınamadan hiçbir zaman anlayamamışımdır (Scott, 2016: 32-33).

Ne var ki, *Moral Economy of the Peasant* sanıldığıının aksine hakiki bir saha çalışmasına dayanmaz. Daha ziyade bir arşiv çalışmasıdır; yani kendisinin ifadesiyle gerçek bir mekânın sınamasından geçmemiştir. Bu nedenle düşünür, söz konusu kitapta edindiği içgörülerini bir sonraki çalışmasında bir saha çalışmasıyla genişletmek ister:

Bu kitabı [*Moral Economy of the Peasant*] yayınladıktan sonra, insanlar bana alan çalışmamı nerede yürüttüğümü sordular ve işin aslı, herhangi bir alan çalışması yapmamıştım. Böylece bana sorulan sorulardan bile utanır olmuştum. O zaman kariyerimi köylüler üzerine çalışmaya vakfetmeye karar vermiş olmam nedeniyle, bir köye gidip iki ya da daha fazla yılımı orada geçirmem gerektiğini, böylece, büyük bir genelleme yaptığım zaman, bilgisine sahip olduğum ve yaptığım genellemeyi üzerinde sınayabileceğim gerçek bir yere sahip olabileceğimi düşündüm. Buradan hareketle iki yılımı bir Malay köyünde geçirdim ve sonuç da bildiğiniz üzere *Weapons of the Weak* kitabım oldu (Scott, 2016: 94).

Weapons of the Weak'te köylü direnişlerinin mahiyetini sahadaki deneyimlerine dayanarak anlamaya çalışan yazarın hedefi, “köylülerin ‘sahne arkası’ndaki yorum ve sohbetlerine, atasözlerine, türkülerine, tarihlerine, efsanelerine, şakalarına, dillerine, ritüellerine ve dinlerine” bakarak “köylülerin seçkinler tarafından üretilen toplumsal düzeni aslında ne ölçüde ve hangi yollarla” benimseyip benimsemediklerini tespit etmektir (Scott, 1985: 41). Bu nedenle köydeki sınıfsal ilişkilerin ve odaklanılacak kişilerin hikâyelerine uzun uzadıya bölümler ayırır kitapta. Scott, okurun söz konusu direniş eylemlerini tam anlamıyla kavrayabilmesi için olayların ve davranışların arkaplanına dair bilgiye sahip olması gerektiğini düşündüğünden köydeki ritüellerden toprak sahiplerinin tavırlarına kadar pek çok gündelik detayı ve tutumu nakleder. Özellikle de, Malezya’daki toplumsal ve tarım alanındaki teknolojik dönüşümlerin köylülerin ilişkilere yaklaşımı (“bilinci”) üzerinde nasıl bir değişikliğe yol açtığını aktarmaya çalışır. Amacı, yoksul köylülerin bazı tutum ve sözlerinin ilk bakışta öyle görünmese de toprak sahiplerine ve yaşanan değişimlere “kafa tutmaya” yönelik olduğunu gözler önüne sermektir. Dahası, bu “kafa tutma”, yalnızca toprak, iş ve mülkiyetle ilişkili değildir, aynı zamanda toplumsal alışkanlıkları ve siyasal itibarı korumayı da içerir.

Bu tutum ve sözler ilk bakışta hiç de politik bir amaca sahipmiş gibi görünmez; hatta yakından bakılmadığında bir çatışma ya da muhalefet eğilimi olduğu bile düşünülmeyebilir, ancak üstlerindeki örtü kaldırıldığında başka bir manzarayla karşılaşılır. Scott, bu noktada bir davranışın siyasal bir direniş olarak yorumlanması için kamusal bir varlığa ve kamusal bir hedefe sahip olması gerektiğini iddia eden Charles Tilly gibi düşünürlerden tamamen ayrılır. Ona göre muhalefet etme niyeti yokmuş gibi düşünülen bazı gündelik eylemler, baskıcı ve/veya hegemonik yapıyı yavaşlatma, hatta bazen de geriletme kapasitesine sahiptir. Geleneksel siyaset felsefesi ve bilimi yaklaşımlarının siyasal kapasitesine kör kaldığı bu davranışları incelemesinin nedeni, “köylü direnişinin gündelik formları diyebileceğimiz şeye vurgu yapmak”tır (Scott, 1985: 29). Ona göre köylüler ile seçkinler/toprak sahipleri arasında, büyük ve kamusal mücadelelere kıyasla çok daha “alelade” görünen, ancak sürekli bir mücadele vardır.

Görelî olarak zayıf köylüler, güç asimetrisinin çok yoğun olduğu, doğrudan çatışma kapasitelerinin olmadığı ve anonimliklerini korumak mecburiyetinde oldukları bu mücadelelerde cephanelerinde yer alan *başka* silahlara başvururlar: Ayak sürüme, örtbas etme, rol yapma, bilmezden gelme, anonim tehdit, sabotaj, kaçak avlanma, ve benzeri... Scott’ın “zayıfın silahları” diye adlandırdığı bu gündelik direniş biçimleri, “ya çok az koordinasyon ve planlama gerektirir ya da hiç gerektirmez; çoğu zaman bireysel bir kendi kendine yardım biçimindedirler ve genel olarak otoriteyle ya da seçkinlerin normlarıyla her türden doğrudan simgesel çatışmadan kaçınırlar” (Scott, 1985, 29). Kamusal yüzleşme ya da doğrudan çatışmanın olanaksız olduğu durumlarda devreye giren bu “düşük profilli direnişler” yoksul köylüleri stratejik açıdan epey avantajlı bir konuma geçirir. Seçkinlerin kurduğu sahneyi “doğrudan” bozmayan bu eylemler, çoğu zaman tam da “sessizlikleri” sayesinde etkili olur. Ayrıca, anonimliğin korunması direnişçiye eylemin süreğenliği açısından bir avantaj tanımaktadır. Kamusal bir mücadelenin olası risklerini bertaraf eden gündelik direniş eylemlerinin anlamını kavrayabilmek içinse *bağlamı* ele almak gerekir. Aksi takdirde bu eylemler köylülerin kendi varlıklarını ve çıkarlarını sürdürmeye yönelik basit girişimler gibi görünür.³

³ Konunun biraz dışına çıkmak pahasına bir spekülasyonda bulunabiliriz: Aslında Scott, köylülerin eylemlerini bu şekilde değerlendirerek *Moral Economy of the Peasant* kitabına yönelik eleştirilere bir yanıt da vermiş oluyordu. Edward Thompson’dan ödünç aldığı “ahlaki ekonomi” kavramı, kırsal çalışmalar alanında ciddi bir tepki yaratmış ve Samuel L. Popkin *Rational Peasant* (1979) başlığını taşıyan kitabında Scott’la köylü davranışındaki rasyonalite düzeyi üzerine bir polemige girmişti. Tüm bu tartışma doğrudan “direniş” kavramına odaklanmasa da, Scott’ın bu eylemleri yalnızca kendi varlığını sürdürmek için sergilenen basit girişimler olarak düşünmeyi reddetmesi aslında köylülerin yalnızca çıkarlarına odaklanmış kişiler olarak resmedilmesine itiraz etmesiyle bağlantılı olarak düşünülebilir.

O halde söz konusu mücadeleyi ve ilk bakışta göze kolayca direnişmiş gibi görünmeyen bu ayak direme girişimlerini *Weapons of the Weak* bağlamında kısaca ele alalım. Bu kitabın temel *bağlamı* şüphesiz ki, Malezya’da 1970’li yıllar boyunca toprak sahiplerinin ve seçkinlerin tekelleşmesinin devlet eliyle desteklenmesidir. Özellikle tarım aletlerindeki makineleşme süreci ve çifte mahsul almaya yönelik uygulamalar, yani üretim ilişkilerindeki sermaye lehine değişiklikler yoksul köylüler üzerindeki baskının artmasına yol açmıştır. Toprak sahipleri bu sürecin bir parçası olarak daha fazla kâr elde etmek maksadıyla arazi kiralalarını arttırmış, mülkiyet ve paylaşım sisteminde kendi lehlerine köklü değişiklikler yapmaya kalkışmış, bazen köylüleri topraklarından zorla çıkarmış ve tarımdaki otomasyon sisteminin etkisinin artmasıyla ücretli işçi sayısını azaltmışlardır. Ekonomik güç dengesinin iyiden iyiye bozulduğu bu durum doğal olarak toplumsal yaşamda da bazı kaçınılmaz değişikliklere yol açmıştır. Örneğin, zenginler eskiden “ev sahipliği”ni üstlendikleri bazı toplumsal pratikleri (hasat sonrası zekâttan borç vermeye kadar) ya azaltmış ya da tamamen terk etmiştir. Bunlar da yoksul ile zengin arasındaki “tanınma” ilişkisini iyiden iyiye sorunlu bir hale getirmiştir. Örneğin, tarımda otomasyonun artması zaten genellikle gündelik işlerde çalışan yoksul köylülerin aldığı ücretlerin ve çalışan sayısının azalmasıyla kalmamış; aynı zamanda büyük toprak sahiplerinin zaman zaman yoksullara yaptığı sosyal yardımların da ortadan kalkmasına yol açmıştır.⁴ Maddi koşullardaki değişimler, aynı zamanda kültürel anlamların da aşınmasına ya da yitirilmesine neden olmuştur. Bu bakımdan Scott’a göre “gündelik direnişler” yalnızca ekonomik koşulların değişmesine verilmiş bir tepkiden ibaret değildir; aynı zamanda kısmen kültürel alışkanlıkların ve onların yoksulların lehine olan yanlarının korunmasını da hedefler. Dolayısıyla direnişin iki farklı düzeyde yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

Scott, sonuç olarak seçkinlerin hegemonyalarını yoksul köylüler üstünde sorunsuzca kuramadığını ve köylülerin dayatılan toplumsal düzene –Tilly’nin bahsettiği türden kamusal ayaklanmalar yoluyla olmasa da– “karşı çıktıklarını” iddia eder. Ona göre seçkinler ve toprak sahipleri, köylülerin davranışlarını belirlediklerini sandığında, ezilenler yukarıda andığımız ayak sürüme, bilmezden gelme, rol yapma, dedikodu gibi geleneksel siyaset teorisinin eleğinden kaçan eylemler aracılığıyla bu tahakküme *direnir*. “Şayet seçkinler tarafından dayatılan uyumun aldatici görüşünün ötesine geçebilirsek, ardında sayısız, anonim direniş eylemi buluruz. Hatta, simgesel ve ritüel boyun eğme görüntüsünün ardında da sayısız ideolojik direnişle karşılaşırız” (Scott, 1985: 304). Scott’a göre bu

⁴ Aslına bakılırsa Sedaka bağlamında bu ilişkilerin çözülmesi tuhaf bir paradoksu gündeme getirir: “Eski” sosyal hiyerarşinin yerleşik araçları olan kimi tutumların erozyona uğraması bir yandan hiyerarşi ilişkisini ortadan kaldırma potansiyeli taşır, öte yandan da seçkin ve zengin sınıfın daha da güçlenmesine kapı aralar. Scott, bu paradoksa kısaca değinir (1985: 312).

direnışlerin anlamını kavrayabilmek için “hegemonya” ve “yanlış bilinç” kavramlarını yeniden ele almak gerekir.

Bilindiği üzere, Antonio Gramsci’ye borçlu olduğumuz “hegemonya” kavramı, kabaca egemen sınıfların ideolojik tahakküm kurma ve bunu idame ettirme sürecine gönderme yapar. Scott (1985: 315)’a göre Gramsci’nin bu kavramı kullanmaktaki amacı “yanlış bilincin kurumsal temelini açıklamak”tır. Ne var ki Scott (1985: 316), egemen sınıfların madunlar üzerinde hegemonya kurma süreci düşünöldüğü kadar *berrak* olmadığını ileri sürer: “Bu hegemonyanın tam olarak nasıl ve ne kadar gönöüllü kurulduğunun açık olması pek muhtemel değildir; üstelik de Gramsci’nin yakın okumasında bile. Gramsci, hegemonyanın bazen egemen grubun üstönlüğü ve meşruluğuna yönelik aktif bir inançla, bazen de (...) toplumsal düzenin temel niteliklerine yönelik pasif bir kabullenişle ilişkili olduğunu ima eder”. Scott (1985: 317), “hegemonya kavramının ve bu kavramla ilişkili yanlış bilinç, mistifikasyon ve devletin ideolojik aygıtları kavramlarının, yalnızca Sedaka’daki sınıf ilişkilerinin anlamlandırılmasına ket vurmakla kalmadığını, aynı zamanda çoğu durumdaki sınıf çatışmasını anlama hususunda bizi ciddi biçimde yanlış yönlendirdiğini” iddia eder.⁵ Bu nedenle seçkinlerin yoksul köylöler üzerindeki hegemonyasının Gramsci’nin kavramsallaştırdığının çok farklı suretlerde köylölere nüfuz ettiğini ileri sürer.

Hegemonyanın nasıl kurulduğuna ilişkin kavrayışın sorunlu olması, ister istemez direnişin nasıl kavrandığına da yansıyacaktır. Bunun doğal sonucuysa köylölölerin daha dar ama görelö olarak daha güvenli bir sahada sahnelediği ve “gündelik direniş” çatısı altında düşünölebilecek eylemlerin siyasal kapasitesinin göz ardı edilmesidir. Oysaki Scott’a göre Sedaka’daki ideolojik mücadele “tam da eski tarım sisteminin normatif çerçevesi içinde yaşanmaktadır. Başka bir deyişle, mücadele, çoğu gözlemcinin mevcut hegemonya diye adlandıracağı şeyin içindedir bizzat” (Scott, 1985: 336). Hem toprak sahipleri hem de yoksul köylölöler, konuşmalarında ve davranışlarında sık sık başvurdukları mevcut değerler üzerinden süreğen bir çatışma yaşamakta, simgesel düzeyde verilen mücadele yer yer hegemonik sistemin araçlarına müracaat edilerek gerçekteştirilmektedir. Bu

⁵ Scott’a göre bu yanlış anlamanın beş temel nedeni vardır. Burada söz konusu nedenleri tartışmak “hegemonya” kavramına ilişkin ayrı bir yazı konusu olacak denli kapsamlı başka bir tartışmanın kapısını aralamayı gerektirir. Ne var ki, konumuz açısından bir noktayı işaret ederek geçmemiz daha uygun olur: Scott, daha sonra *Tahakküm ve Direniş Sanatları*’nda da sürdürdüğü “hegemonya” kavrayışının ve dolayısıyla eleştirisi (1995: 117-141) kısmen sorunludur. Scott, bunu 2012 yılındaki bir söyleşisinde şöyle ifade eder: “Hegemonya ve Gramsci meselesine gelince; *Weapons of the Weak* kitabımda, ki çok şükür bu noktaya fazla kişi işaret etmedi (kendini suçlayabilen bir insanım!), Gramsci’nin hegemonya kavramını hatalı bir biçimde kullandım. (...) *Weapons of the Weak*’te meşgul olduğum durum bir tahakküm durumuydu, hegemonya değil.” (2016: 118). Ne var ki, Scott’ı çok daha önceden bu konuda birisi eleştirmiştir: Timothy Mitchell, “Everyday Metaphors of Power” başlıklı makalesinde Scott’ın “hegemonya” kavramını kullanma biçiminin pek çok açıdan sorunlu olduğunu işaret eder (1990: 549, 553-559).

nedenle “yoksullar tarafından dillendirilen hemen her şey, yerel seçkinlerin *sözde* değerleri –ve hegemonyası– içerisinde kolayca vuku bulmaktadır” (Scott, 1985: 336).

Scott’a göre yoksul köylülerin karşı-hegemonik bir mücadele vermesi, Malezya’da tarım alanında yaşanan değişim ve dönüşümlerin entelektüel bir eleştirisine soyunması akla pek yatkın değildir: “Hem Üçüncü Dünya’da hem de Batı’da, kurumsal becerilerin ve imkânların neredeyse tekeline eline geçirmiş seçkinler, entelijansiya ve orta sınıflar için resmi politik etkinlikler belki bir norm olabilir. Gelgelelim, köylü direnişinin genellikle aynı biçimi alabileceğini ya da almasını beklemek naiflik olacaktır” (Scott, 1985: 299). Dolayısıyla hegemonya karşıtı mücadele için zemine inmek, resmi politikanın arkasından dolanan eylemleri incelemek, gündelik deneyimin anlamlı maddi pratiklerine bakmak gerekir. Bu pratiklerin son kertede devrim yapmak gibi bir amacı yoksa da, alay etme, ayak sürüme, küçük itaatsizlikler, rol yapma gibi “zayıfın silahları” daima işbaşındadır. Sadece bunları anlamamız için gereken kavramsal avandanlık, hegemonya ile direnişin aslında tam da aynı “sahne” yaşandığını anlamamıza engel olmaktadır. Dışarıdan bakıldığında “uyum”, “boyun eğme” veya “rıza” gibi görünen pratikler ve davranışlar, *aşağıdan* bakıldığında bambaşka anlamlara sahiptir. Scott, köylülerin tam da seçkinlere boyun eğiyormuş gibi görünürken, nasıl olup da direndikleri sorusunun peşine düşer.

2. “DİRENİŞ SANATLARI” VE ALTPOLİTİKA

Düşünür, bu soruyu yanıtlamak üzere *Tahakküm ve Direniş Sanatları*’nı kaleme alır. İlk bakışta bu kitabında *Weapons of the Weak*’in barındırdığı tartışmalardan yalnızca birine odaklanmış gibi görünür: Köylüler kendi aralarında ve seçkinlerin yanında neden başka başka konuşur? Bu tutum değişikliği riyakârlıkla açıklanamayacak kadar giriftir; çünkü seçkinlerin yanından konuşurken seçtikleri sözcükler ilginç bir biçimde sıklıkla çifte anlamlar, muğlaklıklar içerir. İhtiyatlı olmak, sonradan ortaya çıkabilecek sorun ve ihtilaflara yönelik bir kalkan olarak kullanılır. Bu da söz konusu davranışların ya da sözcük tercihlerinin anlık çıkarlar ya da durumun gerektirdiği “kıvrak” manevralardan ibaret olmadığını gösterir. O halde tam da aynı sahnede gerçekleşen bu hareketler seçkinler ve köylüler tarafından nasıl iki farklı anlamda yorumlanmaktadır? Dahası, köylülerin ya da tabi grupların eylemleri yorumlama biçimleri perde arkasında nasıl bir muhalefet sahasına alan açmaktadır?⁶

⁶ Scott, bu kitabında bağlamını köylü hareketlerinin dışına çıkararak daha geniş bir çerçeveyi ele alır. Bu bakımdan önceki çalışmalarının aksine burada “tabi olanlar” derken yalnızca köylüleri kast etmemektedir.

Scott, bu sorulara yanıt verebilmek için ortaya yeni bir kavram seti koyar ve bu setin en temel iki unsuru da “kamusal senaryo” [*public transcript*] ve “gizli senaryo” [*hidden transcript*] kavramlarıdır.⁷ Scott, “kamusal senaryo” derken “aşağıdakiler ile hâkim olanlar arasındaki açık ilişkiyi tanımlamanın kısa bir yolu”nu kasteder (Scott, 1995: 24). Yani ezen ile ezilen arasındaki ilişkinin dış görünüşü, egemen söylem tarafından hikâye edilme biçimidir. Kamusal senaryo, ilk bakışta tahakkümün üstünü örten bir hikâye anlatır; ancak iyi bilindiği üzere hiçbir hikâye bir ilişkinin tamamını anlatma kapasitesine sahip değildir; çünkü “kamusal senaryo aşağıdakilerin düşünceleri konusunda sağlam bir kılavuz değildir” (Scott, 1995: 26). Dolayısıyla hikâyeyi bir de *aşağıdan*, yani ezilenlerin zaviyesinden dinlemek gerekir.

Kamusal senaryonun ilişkinin mahiyetini büsbütün anlatmasının önünde bazı engeller vardır. Bunlardan biri, bazı durumlarda hâkim olanların tıpkı aşağıdakiler gibi bu senaryoyu sorgulamaya başlamasıdır. Tabi olanların stratejik ya da taktik riayeti veya uyum davranışları, egemenlerin alttakilerin doğası gereği yapmacık veya hilekâr olduğu yönündeki önyargılarını beslerken, aynı zamanda bu davranışlardan şüphe duyup kamusal senaryoya güvenmemelerine de yol açabilir. Yine de, hiç şüphe yok ki, kamusal senaryo büyük oranda hâkim gruplar tarafından ve doğal olarak bu grupların lehine şekillendirilir.

Aslında “Kamusal senaryo, kabaca, hâkim elitlerin, kendilerini görünmek istedikleri gibi gösteren *oto*-portreleridir. (...) Kamusal senaryo etkileyici olmak, hâkim elitlerin iktidarını olumlamak ve doğallaştırmak, hâkimiyetlerinin kirli çarşaflarını gizlemek ya da örtmece sözlerle bulanıklaştırmak için tasarlanır” (Scott, 1995: 43). Bu bakımdan kamusal senaryo basit bir biçimde egemenlerin ne kadar kudretli olduklarını gözler önüne serdikleri bir geçit töreninden ibaret değildir. Aynı zamanda güç gösterisi yaparak kamu sahnesini denetlemenin bir yoludur da. Kamusal senaryo söz konusu olunca gösteri kolayca gözetimle birleşir. Öte yandan bu çabanın tersine çevrilmesi yoluyla kamusal senaryonun egemenlerin kendilerini nasıl gördüklerine ya da sunmak istediklerine dair bir ipucu olarak yorumlanması da mümkündür.

Kamusal senaryo, büyük oranda egemenlerinin gücünün tasdik edilmesi için korku ögesine başvurur. Sahnedeki en küçük bir muhalefet ögesinin dahi şiddetle cezalandırılacağı iması senaryonun ciddi bir kısmını oluşturur; ancak durum bununla sınırlı değildir. Kamusal senaryoların önemli öğelerinden biri de iktidarın “tatsız” yanlarını örtmek için yapılan kozmetik müdahalelerdir. Scott

⁷ Bu kavramların çevirisi artık yerleşik hale gelmiş olsa da, küçük bir eleştiriyi not edebiliriz: “Kamusal” ve “gizli” çeviri önerileri, Scott’ın ifade etmeye çalıştığı ikiliği tam olarak yansıtmamaktadır; çünkü “gizli senaryolar” da bir grup tarafından paylaşıldığında kamusal bir niteliğe sahip olabilir. Bu nedenle “public transcript” kavramını “alenî senaryo” ya da “açık senaryo” olarak çevirmek çok daha doğru görünmektedir.

bunu açıklamak için Pierre Bourdieu'nün "örtmece" kavramına başvurur: "Örtmece, negatif bir şekilde değerlendirilen ya da daha doğrudan ilan edildiğinde sıkıntı yaratacak bir şeyi gizlemek için kullanılır" (Scott, 1995: 87). Örtmece ögesi, çoğu zaman kamusal senaryonun şiddetini gizlemek için devreye girer. Gündelik dilde de sıklıkla kullanılan bu örtmeceler tamamen iktidarın amaçlarına hizmet eder. Örneğin, "zam yapmak" yerine "fiyat ayarlaması"ndan söz etmek rıza imal etmenin ilk adımıdır. Benzer bir şekilde "işten çıkartma"nın "tasarruf-tedbir paketi" olarak sunulması, sonuçları hem muğlaklaştırır hem de denetim kapasitesini güçlendiren bir boyuta sahiptir. Kamusal senaryonun bir başka önemli özelliği de "oybirliği"dir. Egemenler arasındaki sızdırmazlık görüntüsü, direnişin temelinde yer alan muhalefet duygusunu zayıflatır. Tüm bu öğeler kamusal senaryonun başarılı şekilde sahnelenmesinde önemli bir rol oynar.

Ne var ki, tam da kamusal senaryo sahnedeysen, "sahne arkası"nda başka bir hikâye anlatılabilir. İşte, Scott sahne arkasında olup bitenleri, yani "iktidar sahiplerinin doğrudan gözleminin ötesinde yer alan söylemi nitelemek için *gizli senaryo*" kavramına başvurur (Scott, 1995: 27). Gizli senaryo, kamusal senaryonun türevidir; çünkü ilişkinin teatral zorunlulukları iki senaryonun *temelde* aynı malzemeyle şekillendirilmesini gerektirir. Gizli senaryo "kamusal senaryoda ortaya çıkanları onaylayan, onlarla çelişen ya da onları değiştiren sahne arkası konuşmalardan, jestlerden ve pratiklerden oluşması anlamında onun türevidir" (Scott, 1995: 27). Gelgelelim, türevi olması ona sahnede bir yer verildiği anlamına gelmez. Tam aksine, gizli senaryo egemenler tarafından kamusal sahnede barındırılmasına müsaade edilmeyenleri içerir. Bu bakımdan gizli senaryo, "tahakkümün görünür sahnenin dışına ittiği acı diyalogun bir parçasıdır" (Scott, 1995: 159). Gizli senaryonun doğmasına yol açan dışlama pratikleri çok farklı suretler alabilir: Bazen siyasal itibarın ortadan kaldırılması, hakaret edilmesi, haysiyetin ayaklar altına alınması, kamusal sahnede yok sayma vb. Ancak sonuç şudur: Dışlama ne kadar güçlüyse gizli senaryodaki tepki veya öfke de bir o kadar detaylanıp çoğaltılır. Bu da direniş için maddi temelin güçlenmesi manasına gelir.

Bu noktada bir uyarıda bulunmak gerekir: Kamusal senaryo ile gizli senaryo arasında taban tabana zıt bir ilişki yoktur; ilki –yukarıda değindiğimiz üzere– tam bir tabiyet ve tahakkümü anlatmadığı gibi, ikincisi de salt özgürlükten ibaret değildir. Başka bir deyişle, bir senaryo ister kamusal ister gizli olsun, özel bir şekilde direniş ya da özgürlük sahasını tanımlayamaz. Dahası, alttakilerin gizli senaryoları olduğu gibi, hâkimlerin de gizli senaryoları olabilir. Bu nedenle gizli senaryonun üç temel özelliğini sürekli göz önünde bulundurmamız gerekir:

Birincisi, gizli senaryo belirli bir toplumsal mekâna ve belirli bir oyuncular grubuna özeldir. (...) Gizli senaryonun (...) ikinci ve hayati önem taşıyan bir yanı, yalnızca sözleri değil; bütün bir pratikler dizisini kapsamasıdır. Son olarak, kamusal ve gizli

senaryolar arasındaki sınırın –sağlam bir duvar olmayıp– hâkim olan ile tâbi olan arasındaki sürekli bir mücadelenin alanı olduğu açıktır (Scott, 1995: 39).

İşte, Scott’a göre gündelik direnişlerin vuku bulduğunu saha tam da bu mücadele alanıdır. Kamusal ve gizli senaryo arasındaki mücadelenin şekillendiği üçüncü bir tâbi grup politikasından söz etmek gerekir. Scott buna “altpolitika” [*infrapolitics*] adını verir: “Bu, kamunun görüş alanı içinde gerçekleşen, ama iki anlamlı olmak ya da oyuncuların kimliğini saklamak üzere tasarlanmış bir kılık değiştirme ve anonimlik politikasıdır” (Scott, 1995: 44). Altpolitika, *hakların dilinden* konuşmanın olanaksız ya da anlamsız olduğu mecralarda politika yapmanın bir biçimidir. Direnişçilerin aleni olarak örgütlenmesine müsaade edilmeyen veyahut böylesi bir örgütlenmenin yasal açıdan suç olmamasına rağmen fiili olarak “sorun” olduğu durumlarda, başka bir deyişle direnişçilerin anonim kalmalarının daha güvenli olduğu durumda altpolitika başvurmak yaygın bir alışkanlıktır. Başka bir deyişle, altpolitika “başka hiçbir alternatifi olmayanların siyasetidir” (Scott, 2016: 76). Güç asimetrisinin yoğunlaşmış olması nedeniyle cezalandırılma riskinin artması direnişçileri çok daha karmaşık, incelikli ama etkili bir dizi eyleme yönlendirir. Bunlar, ilk bakışta “direniş” gibi görünmeyen, “kılık değiştirmiş” eylemlerdir.

Scott (1995: 249)’a göre altpolitika “genellikle dikkatimizin yoğunlaştığı daha görünür politik eylemlerin kültürel ve yapısal temelini” teşkil eder. Bu bakımdan gizli senaryoda birikmiş enerjinin gündelik direniş olarak temerküz etmesi aslında çok daha görünür ve kamusal eylemler için bir eşiği işaret eder. Bu, her gündelik direnişin zorunlu olarak kamusal ve büyük çaplı bir direnişe dönüşeceği anlamına gelmez; ancak bunun tam tersi doğrudur. Yani, büyük ve kamusal bir direnişin oluşması için belli türden gündelik direnişlerin gerçekleşmesi gerekir. Bunlar, çok daha büyük eylemlerin deneme sahasını oluşturur.

Bu noktada akla hemen bir eleştiri gelir: Gündelik direnişlerin basitçe egemenlerin büyük bir isyanın patlak vermesini engellemek için müsaade ettiği “sahte” ya da “zayıf” bir direniş biçimi olduğu. Scott (1995: 254-255)’a göre öfkenin birikip patlama noktasına ulaşmadan bu yolla tahliye edildiği şeklindeki psikolojik argümanın hiçbir maddi-tarihsel zemini yoktur; çünkü böylesi bir eleştiri, direnişin sahip olduğu maddi temelleri, hedefleri ve araçları göz ardı eder: “Gizli senaryo yalnızca perde arkasında sızlanmak ve homurdanmak değildir; temellükü asgariye indirmek üzere tasarlanmış ayakları yere basan, dikkat çekmeyen bir sürü savaş hilesi içinde temsil edilir”. Başka bir deyişle, altpolitika sahasındaki eylemler, direnişi baltalamak veyahut onu “sakinleştirmek” bir yana, tam aksine onu diri tutar. Kamusal senaryonun zorlayıcılığına karşı gizli senaryonun desise, hile ve yanıltmalarla dolu dünyası direnişçinin direnme

kapasitesini ve repertuarını zenginleştirir. Ne var ki bu, gizli senaryo ile gündelik direnişin aynı şey olduğu anlamına gelmez; “gizli senaryonun toplumsal yönünü, büyük eşitsizliklere karşı koyan, hâkim olanla ilişkilerde bazı tavır ve direniş biçimlerini zorlamak için çaba gösteren politik bir alan olarak görebiliriz. *Kısacası, gizli senaryoyu pratik direnişin bir ikamesi olarak değil, onun bir koşulu olarak düşünmek daha doğru olacaktır*” (Scott, 1995: 259).

Gündelik ve pratik direnişler, gizli senaryodaki *adalet fantezisinin* ihtiyat kabından sızdığı veya taşıdığı anları işaret eder. Egemenlerin açık üstünlüğüne rağmen, tahakküm ve temellükün yarattığı adaletsizlik duygusunun telafi edilmesini amaçlar. Bu sayede özne çok daha büyük bir adımı atacak gücü toplama imkânına sahip olur. Gündelik direnişi bu bağlamda bir tür “güçlendirme eğitimi” olarak düşünmek mümkündür. Örneğin, çifte mahsul alabilmek için aşırı çalışmaya zorlanan bir köylünün işi yavaşlatması toprak sahibinin gücünü ortadan kaldırmaz ya da konumunu alt üst etmez; ancak direnişçinin benlik algısının korunmasına katkı sunabilir.

Tam da bu noktada Mona Lilja ve Stellan Vinthagen’ın önemli katkısını anarak tartışmayı derinleştirme fırsatı bulabiliriz: Lilja ve Vinthagen, “gündelik direniş” ifadesinin bir tür muğlaklık içerdiğini ileri sürer. Onlara göre günümüzdeki dağınık, parçalı ve küçük ölçekli pek çok direniş biçimi, aleni ya da gizli gündelik direnişlerden çok daha girift ve zengindir. Örneğin, hegemonyaya aleni şekilde meydan okuyan ama aynı zamanda anonimliğini koruyan, bunu yaparken de örgütlü ya da kamusal bir eyleme başvurmeyen direniş biçimleri de vardır. Bu nedenle “gündelik direniş” ifadesi tam anlamıyla yeterli değildir. Lilja ve Vinthagen bu eleştiriden yola çıkarak çok daha geniş bir bağlamı kapsadığı için “dağınık direniş” (*dispersed resistance*) kavramını önerir: “Dağınık direniş, bir (veya birkaç) birey tarafından icra edilebilecek veyahut farklı yerlerde pek çok fail tarafından icra edilen örgütsüz direniş pratikleri olarak görülebilir” (Lilja ve Vinthagen, 2018: 212).

Bu ikilinin Scott’ın kavramlarını genişletmeye yönelik çabasının daha önemli boyutuysa kavramsal bir ayrım önermeleridir. İkili, dağınık ya da gündelik direnişlerin iki türü olduğunu ileri sürer: “Baskı karşıtı direniş” (*counter-repressive resistance*) ve “üretici direniş” (*productive repressive*). Baskı karşıtı direniş, yalnızca egemenlerin gündemini sekteye uğratmaya odaklanmışken, üretici direniş yeni öznellik biçimleri, kurumlar ve pratikler inşa etmeye odaklanır. Bu bakımdan ikili, Scott’ın ayak sürüme, anonim tehdit gibi gündelik direniş örneklerini *baskı karşıtı*, maskeli temellük, muhalif bir altkültürün geliştirilmesi gibi örneklerini ise *üretici direniş* kapsamında değerlendirir (Lilja ve Vinthagen, 2018: 217-221). Lilja ve Vinthagen’ın da üstüne basarak ifade ettiği üzere bu iki direniş türünü birbirinden ayırmak çok kolay değildir. Baskı karşıtı direnişin üretici direnişe yol açacağı

varsayımı kolayca tersine de çevrilebilir. Aynı şekilde baskı karşıtı bir direniş kolayca üretici bir direnişe dönüşebilir. Bu kavramları katı ve sızdırmaz bir ikilik olarak değil, *geçirgen* bir şekilde düşünmek gerekir.

Sonuçta ister baskı karşıtı ister üretici nitelikte olsun, gündelik direniş tahakküm yapılarının sarsılmasında önemli bir yer tutar. Ne var ki, Scott'ın kavramsallaştırmasına bütün açıklayıcı kapasitesine rağmen bazı eleştiriler getirmekten geri duramayız. Bunlardan ilki, kendisinin de kabul ettiği üzere “hegemonya” kavramını kullanma biçimine yöneliktir. Scott, *Weapons of the Weak*'te köylülerin uyum davranışlarına o denli odaklanır ki, hegemonyadan bahsetmenin asgari şartlarından olan “liberal demokratik ortam”ın Malezya’da var olup olmadığını hiç tartışmaz. Köylülerin karşı karşıya kaldığı tahakküm ilişkisinde sanki başka türlü davranmalarına müsaade eden –sözde bile olsa– demokratik bir ortam varmış gibi davranır. Başka bir deyişle Scott, “hegemonya”yı kavramın tek bir boyutuna, yani rıza üretmeye yönelik ideolojik boyutuna indirger.

Bir başka önemli eleştiri ise gizli senaryonun psikolojik yatırımlarına ilişkindir. Scott (1995: 287-288), ısrarlı bir biçimde gizli senaryonun “yalnızca perde arkasında sızlanmak ve homurdanmak” olmadığını dile getirir; ancak gizli senaryonun bizzat kamusal senaryoyu desteklemesinin önünde nasıl bir engel olduğunu açıklayamaz. Şüphesiz, gizli senaryonun gündelik bir direnişe, belki de oradan daha kamusal bir direnişe temel teşkil etmesi mümkündür; ancak Jocelyn A. Hollander ve Rachel L. Einwohner (2004: 549)’ın işaret ettiği üzere, “Direniş hiçbir zaman saf değildir. Yani, bireyler ya da gruplar, iktidara direnirken bile aynı zamanda ilk etapta direnişi gerektiren tahakküm yapılarını destekliyor olabilirler”.⁸ Bu bakımdan gizli senaryoda birikilen potansiyel patlak verdiği anda değilse bile sonradan tahakkümü güçlendirme yönünde kullanılabilir.

Matthew C. Gutmann ise Scott’a hem teorik hem de sahadan bazı eleştiriler yöneltir. Temelde iki başlık altında toplanabilecek bu eleştirilerden ilki, Scott’ın *Weapons of the Weak*’ten itibaren aleni (açık) direnişleri ve bu alanda yapılan çalışmaları önemsizleştirdiğidir (Guttmann, 1993: 76). Scott’ın teorisinin bilhassa Latin Amerika bağlamında geçersiz olduğunu ileri süren eleştirmen, insanların bu bölgede devrimlerin ya da yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesi uğruna her gün hayatlarını tehlikeye attığını ve bunu da gizlenerek yapmadıklarını ifade eder (Guttmann, 1993: 83-87). Scott ise bu eleştiriye gündelik direnişlerin aleni direnişlere dönüşme ve hatta yapısal değişikliklere yol açma kapasitesine sahip olduğunu zaten göz ardı etmediğini dile getirerek yanıt verir (Scott, 1993: 94). Dahası, Scott açısından mesele birilerinin hayatını “gerçek” değişimler

⁸ Scott, bu ihtimale sadece bir dipnotta, yani epey “gönülsüzce” değinir. Bkz. (Scott, 1985: 287-288).

uğruna “alenen” riske atması ya da atmaması değildir; bunun önemine ya da değerine dair bir itirazı yoktur. Scott’ın amacı, aleni direnişleri ve bunlara yönelik çalışmaları önemsizleştirmek değil; kitlesel hareketlerin ya da direnişlerin söz konusu olmadığı durumlarda bile insanların riski en aza indirerek gündelik direniş pratiklerine nasıl ve neden başvurduğunu anlamaktır. Gutmann’ın ikinci eleştirisi ise köylülerin gündelik direnişlerinin aslında statüko lehine pragmatik bir geri çekilmeden, verili toplumsal düzenin kabullenilmesinden başka bir anlama gelmediğidir. Gutmann (1993: 85), bu eleştirisiyle aslında Hollander ve Einwohner’ın eleştirisini Latin Amerika bağlamında örnekler. Guttmann’a göre Scott’ın direniş teorisi “son kertede ve ironik bir biçimde muhafazakârdır. Toplumsal bir değişimi öngörmez ya da açıklamaz. Bunun yerine, toplumsal bilinci aktüel gerçekliğin tepeden tırnağa trajik bir yorumunun kabullenilmesine indirgeme eğilimindedir ve izlediği yol, meydan okuduğu teoriler kadar romantiktir” (Gutmann, 1993: 87). Scott buna bizzat *Tahakküm ve Direniş Sanatları*’ndaki şu satırlarını alıntılararak yanıt verir:

Burada açıklanması gereken toplumsal bir fenomen varsa, hegemonya ve yanlış bilinç teorilerinin açıklamaya çalıştığı şeyin tersidir. Daha sağgörümlü tarihsel bir yorum kaçınılmaz olduğu sonucuna varacağı halde, tabi gruplar nasıl bu kadar sık bir şekilde durumlarının kaçınılmaz olmadığına inanmış ve ona göre davranmışlardır? Açıklama gerektiren şey iktidarın ve esaretin zehirli havası değildir. Biz bunun yerine kendi güçlerini, kurtuluş olanaklarını abartıyor ve karşılarına dikilen iktidarı hafife alıyor gibi görünen tabi grupların *yanlış yorumunu* anlamak istiyoruz. Elitlerin hakimiyetindeki kamusal senaryo tahakkümü doğallaştırma eğilimindeyse, karşıt bir etkinin sık sık tahakkümü doğallıktan uzaklaştırmayı başardığı görülecektir (Scott, 1995: 119-120).

Tüm bu eleştirilere rağmen, Scott’ın değerli çabasıyla açtığı yolu izleyen pek çok akademisyen “gündelik direniş” kavramını tanımlamak için epey uğraşmıştır. Bu çabaları eksiksiz bir biçimde yansıtmak ya da özetlemek mümkün olmadığı için gündelik direnişin belli başlı koordinatlarına değinerek tartışmayı derinleştirmeye ve *kavramı yakalamaya* çalışacağız.

3. “GÜNDELİK DİRENİŞ”İN KOORDİNATLARI

Hangi eylemlerin ya da tutumların gündelik direniş kapsamında sayıldığı ve direnişlerin kuvveden fiile nasıl geçtiğine ilişkin literatür örnekler bakımından oldukça yüklü ve karmaşıktır; ancak söz konusu literatür, mesele kavramı tanımlamaya gelince epey nekeştir. Fiili uygulamalar, farklı akademisyen ve araştırmacıların ele aldıkları bağlamlarda çok büyük bir çeşitlilik gösterir. Örneğin, Scott *Weapons of the Weak*’te dikkati “dedikodu”nun nasıl bir direniş imkânı barındırdığına çeker. Rose Weitz kadınların saç modellerinin belli

durumlarda bir direniş ögesi olabileceğinden söz eder (Weitz 2001).⁹ Lucie E. White ise mahkemede belli bir konuşma biçimini reddetmenin gündelik direniş olarak değerlendirilebileceğini ileri sürer (White 1990). Bu yelpaze dövme yaptırmaktan müzik video kliplerine kadar öylesine genişletilir ki, Michael F. Brown epey eleştirel bir tonla artık “direnişe direnmek” gerektiğinden bahsedecektir (Brown, 1996: 729).

Bu çeşitlilik, özellikle sosyoloji, antropoloji ve siyaset bilim alanlarında baş döndürücü bir hal alır. Kimliğe ya da toplumsal cinsiyete ilişkin belli farkların veya tutumların gündelik direniş ögesi olarak sunulması neredeyse akademik bir alışkanlık halini almıştır. Tabii, söz konusu yaklaşımın eleştirisi de yapılmıştır. Buna karşın kavramı tanımlama girişimleri, sahadaki uygulamaların aktarılıp değerlendirilmesine odaklanan yayınlarla karşılaştırıldığında epeyce zayıftır. Brown’ın yerinde uyarısıyla “direnişin ve onunla ilişkili kavramların hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın kullanılması, bunların analitik kullanışlılığının altını oymaktadır” (Brown, 1996: 730). Bu nedenle kavramın tanımını yapmak büyük bir önem taşımaktadır. Foucault’nun açtığı yolu izleyen Scott, kavramı tanımlamaya en çok yaklaştığı anda şöyle der:

Sınıf direnişi, (toprak sahipleri, büyük çiftlik sahipleri, devlet gibi) üst sınıfların (örneğin kira, vergi, prestij) taleplerini kuvveden fiile geçirmek ya da (örneğin iş, toprak, hayırseverlik, saygı) taleplerini bir adım ileri taşımak için başvurduğu eylemleri reddetmek ya da hafifletmek *niyetiyle* tabi sınıf üyesinin/üyelerinin başvurduğu *her türden* eylemi içerir (Scott, 1985: 290).¹⁰

Scott’ın bu tanımla sonuçlardan çok *niyete* ve *maddi temellere* odaklandığını söyleyebiliriz. Bu tanıma göre gündelik bir direniş eyleminin egemen sınıfın ideolojik temellerine karşı durmakla ya da eylemin sonucunun ne olduğuyla ilgilenmesi gerekmez. Gelgelelim, bu yaklaşım –birazdan ele alacağımız üzere– bizzat Scott’ın da kabul ettiği üzere bazı sorunlar yaratır. Bu durumda gündelik direnişi yalnızca “niyet” ekseninde tanımlamak sorunludur. O halde kavramı yakalamamızı sağlayabilecek başka koordinatları da ele almamız gerekir.

Siyaset bilim, sosyoloji ve antropoloji alanında “direniş” kavramını barındıran yüzlerce makale ve kitabı inceleyen Hollander ve Einwohner, kavrama

⁹ Weitz bu konuda epey dikkatlidir. 1998-2001 yılları arasında kırk dört kadınla yaptığı görüşmeleri içeren saha araştırmasına dayanan makalesi, her saç kesiminin istisnasız bir şekilde “direniş” adı altında değerlendirilemeyeceğini özenle belirtir. Ne var ki, “etkileme” ile “güç kazanma” kavramları arasında bariz bir ayrım da yapmaz.

¹⁰ Scott, burada köylü sınıfının eylemlerini ele aldığı için “sınıf direnişi” ifadesini kullanır. Ona göre köylülerin gündelik direnişleri sınıf mücadelesinin olağan araçları içerisinde sayılmalıdır. Bkz. (Scott, 1985: 39) ve (Scott, 1989: 34). Bu ifadesine rağmen, Gutmann (1993: 81), ilginç bir biçimde Scott’ın teorisini “sınıfsız bir formülasyon” olarak değerlendirir.

gönderme yapan farklı fenomenlerin tanım yapmayı güçleştirdiğini dile getirir. Yine de araştırmacıların son kerte de şu iki nitelik üzerinde anlaştığını ileri sürerler: 1) Direniş bir eylemdir, 2) Direniş daima iktidara muhalefet eder (2004: 538). Bu bağlamda direniş eylemi, direnişçi tarafından iktidara (hedefe) yöneltilen ve üçüncü kişi (gözlemci/araştırmacı) tarafından gözlemlenebilen muhalefet eylemlerini ifade etmektedir. Hollander ve Einwohner, bu üç grubun eylemin niteliği üzerinde anlaşması durumunda sorun olmadığını belirtir; gelgelelim, bazı durumlarda üç tarafın hemfikir olması mümkün değildir. Bu durumda inceledikleri tartışmalarda sıkça yinelenen ve birbirinden kolayca ayrılamayacak iki öğeye bakmak gerekir. Bunlara odaklanmak kavramı yakalamayı bir nebze olsun kolaylaştırabilir: “Tanınma” ve “niyet”.

Gündelik direniş söz konusu olduğunda akla gelen ilk soru şüphesiz ki tanınmaya ilişkindir: Direnişin, direnilen kişi ya da kurumlarca tanınması gerekir mi? Başka bir deyişle, direnilen kişinin (hedefin) direnişten bihaber olması eylemin anlamını yitirmesine yol açar mı? Eğer direniş, direnilen kişi ya da kurumun haberi olmadan sürdürülüyorsa onu neden direniş sayalım? Bunlara niyete ilişkin sorular da eklenebilir: Gündelik bir direnişe kalkışan kişinin niyetinin ne olduğu önemli midir? Bazen başka bir amaçla kalkışılan bir eylem sonunda direnişe dönüştüğünde hedef ile sonuç arasındaki uçurum direnişin ortadan kalkacağı denli genişler mi?

Hiç şüphe yok ki, direnme niyeti barındırmayan ve tesadüfi bir sonuçla egemenin tahakküm niyetine ket vuran eylemler *kolayca* bu kavram kapsamında anılamaz.¹¹ Scott, –yukarıda ifade ettiğimiz üzere– direnişi ele alırken eylemin sonucundan ziyade buna *niyet* edilmiş olmasının önemli olduğunu vurgular. Tabii, niyetin nasıl tespit edilebileceğini dair bir soru işaretinin olduğunu da ifade etmekten geri durmaz ve şunu ileri sürer: “Niyetler, her durumda, doğrudan doğruya eylemden değil, katılımcıların davranışları için yaptıkları açıklamalardan çıkarılır” (1985: 290). Ne var ki, bu açıklamaların güvenilirliği de şüphe uyandırıcı olabilir. Dahası, niyet, Scott’ın varsaydığı kadar berrak olmayabilir. Bir eyleme ilişkin niyetlerimiz çelişkili veyahut bulanık da olabilir. Hatta, bazı durumlarda politik bir amacı bile olmayabilir. Örneğin, Baaz, Lilja ve Vinthagen’ın verdiği

¹¹ Baaz, Lilja ve Vinthagen bu yaklaşıma itiraz ederek bir örnek verir: Dijital dosya paylaşımı yapan kişiler, yalnızca kültürel bir ürüne ücretsiz sahip olmak ister; ancak eylemleri son kerte de uluslararası sermaye gruplarına ekonomik açıdan zarar verir ve entelektüel tekele başkaldırır. Onlara göre “Bazı eylemler, tartışmaya açık olsa da, kendiliğinden, failin niyetinden (...) bağımsız ve *de facto* olarak iktidar ilişkilerine bir yanıt verebilir” (2019: 22). Gündelik direnişini tanımlama ve belirlemede “niyet” koordinatını devre dışı bırakmaya çalışan bu üçlü, alanın kurucu isimlerinden Scott’ın, Gramsci’ye ve Marksist direniş kavrayışına getirdiği tüm eleştirilere rağmen sonunda direnişçinin niyetine bu denli odaklanmasını düşüncesindeki “Marksizm kalıntıları” şeklinde yorumlar.

dijital dosya paylaşımı örneğinde görüldüğü üzere bireysel bir talep niyetten bağımsız olarak ekonomik bir direnişe yol açabilir.

Hollander ve Einwohner ise başka bir bakış açısını savunur: “Direniş yalnızca direnişçilerin kendi davranışları hakkındaki algılarına göre tanımlanmaz; aynı zamanda bu davranışı hedef(ler)in ya da başkasının/başkalarının da tanınması sayesinde tanımlanır” (2004: 548). Bu durumda direnişin tanınma ve niyet bağlamında değerlendirilmesi için ya “hedef” tarafından tanınmasından ya da “üçüncü bir kişi”nin varlığından söz etmek gerekir. Bu, Scott’ın itiraz edeceği bir yaklaşımdır. Ona göre güç asimetrisinin yoğunlaştığı ve anonimliğin direnişçiye belli bir avantaj sağladığı bazı konjonktürlerde hedefin eylemi ya da özneyi “tanınması” direnişe ket vurabilir. Aksine, belli durumlarda hedefin direnişten habersiz olması direnişin varlığını sürdürmesi ve güç kazanması için gerekli olabilir. Stellan Vinthagen ve Anna Johansson da bu yaklaşıma itiraz eder. İkili, gündelik direnişi şöyle tanımlar:

Sonuç olarak, rutin olarak gerçekleştirilen, ancak politik bir çerçeveden dillendirilmemiş ya da (henüz veya söz konusu durumda) resmi olarak örgütlenmemiş direniş eylemlerini gündelik direniş olarak kabul eden bir tanım öneriyoruz. Bu, çoğu zaman direniş olarak tespit edilmekten kaçınan bir etkinlik biçimidir. Toplum için görünmez olabilir, direniş olarak tanınmayabilir (Vinthagen ve Johansson, 2013: 10).

Burada görüldüğü üzere, Vinthagen ve Johansson, Hollander ve Einwohner’ın aksine gözlemcinin ya da hedefin eylemi tanınmasının gündelik direnişin tanımlanmasında hiçbir rolü olmadığını öne sürer. Bunun birçok nedeni vardır: Örneğin hedef, belli durumlarda simgesel ya da söylemsel iktidarını korumak veya rıza kapasitesini arttırmak adına direnişi *bile isteye* tanımayabilir de. Böylesi bir “görmezden gelme”, direnişçinin niyetini ya da fiili durumu ortadan kaldırırsa da söylemsel açıdan direnişin üstünü örtmeyi amaçlayabilir. Bu bakımdan hedefin eylemi ya da özneyi tanınmasını direnişin zorunlu bir uğraşı haline getirmek, teorik olarak egemenin yorumunu eylemin değerlendirilme sürecinin yegâne açıklaması olarak kabul etmeyi gerektirir. Oysaki yorum tekeli hedefin eline vermek, hedefin niyetini direnişçinin niyetinin üstüne koymak manasına gelecektir. Yukarıda ele aldığımız üzere, Scott kamusal senaryonun durumun tek açıklaması olarak benimsenmesinin yol açtığı sorunları işaret etmiştir. Bu teorik itiraza, beklenmedik ve epey naif görünen bir ihtimali daha ekleyebiliriz: Direniş niyetiyle yapılan eylemin hedef tarafından *kasıtsız olarak* anlaşılmaması da mümkündür.

Bu noktada gündelik direniş söz konusu olunca tanınmadan ziyade niyete odaklanmak gerektiği düşüncesi öne çıkabilir. Ne var ki, böylesi bir ikilik yanıltıcıdır. Tüm teorik açmazlarına karşın tanınmayı kolayca ve tümünden eylemi

değerlendirme sürecinin dışına itemeyiz; çünkü tanınmanın söz konusu olmadığı bir eylem bizzat direnişçinin *direnme fantezisinin* bir parçası olabilir. Fiili olarak hiçbir maddi koşulu değiştirmeden yalnızca durumundan rahatsız kişinin avuntusuna, Scott'ın tabiriyle “sızlanma ve homurdanma”ya, kendi durumunu rasyonelleştirme çabasına ve hatta daha da tehlikelisi, direnme niyetinde olduğu tahakküm ilişkisinin payandasına dönüşebilir. Yine de tüm bu “tehlike sinyalleri”, niyet kavramını elden bırakmayı gerektirmez; aksine hem niyet hem tanınma koordinatlarını aynı anda düşünmeyi gerektirir.

Bu durumda en iyi çare, Hollander ve Einwohner'a uyararak, tanınmayı üçüncü kişi koşuluna bağlamak, yani gündelik direnişin hedeften ziyade üçüncü bir odak olarak gözlemci tarafından tanınması sayesinde tespit edilmesi gibi görünebilir. Örneğin, çalışma koşullarını protesto etmek maksadıyla düzenli olarak çay-kahve makinelerinin sabote edilmesi, evrakların geciktirilmesi, iş araçlarının kaybolması, patron hakkında dedikodu yapılması gibi örnekler bağlamında düşünüldüğünde hedefin bundan haberi olmamasına rağmen, direnişin tarafı olmayan gözlemcilerin bunun farkında olması tanınma koşulunu sağlıyormuş gibi görünebilir. Ne var ki, gözlemciyi gündelik direnişin tanımlanmasında zorunlu bir koordinat olarak belirlemek başka sorunlara kapı aralayacaktır. Öncelikle gözlemcinin ilişki üzerinde böylesine bir belirleyiciliği olması, ilişkinin mahiyeti ve tahakkümün ağırlığı hakkında eksiksiz bilgi sahibi olmasını gerektirir. Ayrıca gözlemcinin duruma ilişkin kişisel yargılarının direnişçinin niyeti ve duruma ilişkin yorumuyla örtüşüp örtüşmemesi gibi sorunlar doğacaktır. Bunlar yanıtlanması kolay olmayan ve psikolojik düzeyde ele alınması gereken sorunlara yol açabileceğinden gözlemcinin bir koordinat olarak düşünülmesi pek de mümkün görünmemektedir.

Gündelik direniş eylemi ile öznesi arasında bir ayrım yapmak tanınma sorununu çözme yolunda bir adım atmamızı sağlayabilir: Eylemin tanınması ile öznenin tanınması arasında bir ayrım yapabilir miyiz? Yani hem Scott'ın söz ettiği gibi direnen öznenin anonimliğini korumak hem de direniş eyleminin görünür kılınması mümkün müdür? Aslına bakılırsa böyle bir ayrım, eylemin niteliğini kavramak bakımından son derece faydalıymış gibi görünse de, temel soruna yanıt vermekten uzaktır: Direnişçi, eyleminin ya da kendisinin tanınmasını istiyor mu? Niyet ve tanınma koordinatlarına ilişkin tartışma en temelde bu soruya yanıt vererek yürütülmelidir; aksi takdirde eylem, ihtilaflı görüşlerin dumanında kaybolacaktır.

Gündelik direnişin değerlendirilmesine ilişkin önemli bir başka koordinat da “şiddet”tir. Direniş çalışmaları sahasındaki pek çok tartışma şiddet içerme/içermeme ikiliğine hapsolmuştur. Ağırlıklı olarak şiddet içeren direnişlerin, direnişçiyi hedefine “dönüştürdüğü” eleştirisi yapılmış ve bu nedenle

direnışin şiddet içermemesi gerektiğine kanaat getirilmiştir. Oysaki ezen ile ezilen arasındaki aç farkının göz önünde bulundurulmaması farklı türlerdeki şiddetlerin tektipleştirilmesi sonucunu doğurur.

Stephen D'Arcy'nin işaret ettiği üzere, şiddet içirme/içermeme ikiliği, açıklayıcı olmak bir yana, tabloyu çok daha karmaşık bir hale getirir (2013: 3). Pek çok koordinattan yalnızca bir tanesi olan şiddeti meselenin odağına konumlandırarak tartışmak, kavramı daha en baştan egemenin denetimindeki kamusal senaryonun zaviyesinden ele almak manasına gelir. Şüphesiz, şiddet göz ardı edilemeyecek denli önemli bir parametredir, ancak yegâne ya da temel öge değildir. Dolayısıyla direnişin mahiyetini anlamada kullanılacak koordinat belirteçleri arasında şiddet içirme/içermemeyi temel kabul etmek yerine onu da diğerleriyle *aynı hizada değerlendirmek* gerekir. Başka bir deyişle, şiddet, siyasal bir eylemin gündelik direniş çatısı altında incelenip incelenmeyeceğine dair gerek koşullar arasında sayılamaz. Şiddet, tarihsel açıdan sınırları belirli bir kavram değildir ve neyin şiddet olduğuna ilişkin tanımımız maddi koşullarla birlikte değişmektedir. Bu bağlamda “Tarihin bir döneminde şiddet olarak görülmeyen ama bir başka dönemde şiddet olarak değerlendirilmesi gereken davranış biçimleri”ni göz ardı etmemek gerekir (Bernstein, 2019).

Gündelik direnişin bir başka önemli koordinatı ise “örgütlenme” ya da “koordinasyon düzeyi”dir. Bu koordinata ilişkin ihtilafların ateşi nispeten daha düşüktür. Hem Hollander ile Einwohner hem de Lilja ile Vinthagen, ele aldıkları örnekler bağlamında gündelik direnişlerin örgütlü olmasının gerekli olmadığını dile getirir. Wietz da kadınların saç kesimleri üzerine yaptığı alan araştırmasında gündelik direnişlerin “bireysel” olmasının mümkün olduğuna vurgu yapar. Scott da çalışmalarında “örgütlülük”ün zorunlu bir koşul olmadığına ileri sürer; ancak önemli bir noktaya dikkati çeker. Alanın öncü ismi, “gündelik direniş”in bireysel bir niteliğe sahip olabileceğini söylerken bir “ortak kültür” vurgusu yapar (2016: 82). Örneğin, kaçak avlanma gibi bir gündelik direniş örneğinin iki yüz yıl boyunca başarılı bir şekilde ayakta kalmasını sağlayan köylülerin bu konudaki *pasif rızaları*dır. Bu müşterek rıza olmaksızın bu eylemin anonimliğinin korunması ve sürdürülmesi pek de mümkün değildir.

Scott’a göre bazı davranışlar sırf belli kişiler tarafından alışlageldik direniş tanımımızın içinde yer alıyor diye onu bir sosyal bilim nesnesine dönüştüremeyiz; çünkü son kertede bireysel davranışların altındaki psikolojik yatırımları bilmek olanaksızdır. Dolayısıyla gündelik direniş olarak değerlendirilen bir eylem, bireysel olarak icra edilse bile ortak bir anlam dünyasının parçası olmalıdır; aksi takdirde kişisel öfke patlamalarını ya da kimlikten doğan farklara gündelik direniş demek gibi bir hataya düşeriz.

4. SONUÇ

James C. Scott'ın saha ve arşiv çalışmasının teorik bir çerçeveye buluşması sayesinde bugün siyaset biliminin en önemli kavramlarından biri haline gelen “gündelik direniş”, yalnızca siyaset bilimciler değil bütün sosyal bilimciler için oldukça verimli bir tartışma sahasını işaret etmektedir. Scott'ın bilhassa köylü direnişlerine odaklanarak inşa ettiği teorik çerçevesi, Foucault'nun “iktidarın olduğu her yerde direniş de vardır” formülünü yalnızca sarıhlaştırmekle kalmamakta; aynı zamanda direnişin iktidarı nasıl dönüştürme kapasitesine sahip olduğunu da göstermektedir. Foucault'nun işaret ettiği üzere iktidarın nasıl tek bir yüzü yoksa direnişin de yoktur; iktidar nasıl ilişkisel olarak anlaşılmalıysa, aynı şekilde direniş de ilişkisel olarak anlaşılmalıdır.

Yine de burada basit ama önemli bir uyarıda bulunmak gerekir: Direnişin –bilhassa gündelik direnişler vasıtasıyla– her yerde olduğunu söylemek, ister kültürel ister ekonomik ister siyasal olsun her eylemin direniş olduğu manasına gelmez. Slavoj Žižek'in ironik eleştirisine kulak kabartalım:

Bugünün hegemonik tavrı “direniş”tir. Bütün dağınık marjinal cinsel, etnik, yaşam tarzı ‘çoklukları’ (geyler, zihinsel rahatsızlığı olanlar, mahkûmlar...) gizemli bir merkezî (büyük harfle) İktidar’a “direniyor.” Geyler ve lezbiyenlerden Sağcı hayatta kalma delilerine kadar herkes “direniyor.” O halde neden bugün “direniş” söyleminin norm olduğu mantıksal sonucunu çıkarmayalım ki? Dolayısıyla bu normun egemen ilişkileri gerçekten sorgulayacak olan söylemin ortaya çıkmasının önündeki asli engel olduğunu söylemeyelim ki? (Žižek, 2002: 66).

Žižek'in bu eleştirisi ilk bakışta oldukça haklı görünüyor. Eğer, “direniş” kavramı siyasal, kültürel ya da ekonomik bir tahakküm ilişkisini ortadan kaldırmaya yönelik eylemleri işaret ediyorsa bu bağlamda her eylemi, kültürel farkı, farklı ekonomik tutumu gündelik direniş çatısı altında incelememek gerekir. Tam da bu nedenle gündelik direniş kavramının menzilinin tespit edilmesi kaçınılmaz bir sorun olarak önümüze çıkmaktadır. Foucault'nun açtığı yolu genişleten Scott ve onu izleyen pek çok araştırmacının kavramı tanımlama çabası belli noktalarda eleştirilebilir olsa da, elimizde vakaların tekilliğinden hareket etmeye yönelik önemli bir ipucu bulunmaktadır. Direniş çalışmalarının bugün vardığı nokta, normatif bir tanım yapmanın güçlüğüne göstermektedir; ancak bu, yine de belli pratikleri bu bağlamda tartışmanın olanaksız olduğunu göstermez.

Hangi eylemlerin gündelik direniş çerçevesinde değerlendirilip hangilerinin değerlendirilemeyeceğini tartışabilmek için yapmamız gereken, yukarıda ele aldığımız niyet, tanınma, hedef, gözlemci vb. koordinatları içeren bir *ilişki haritası* çıkarmaktır. Bu harita bağlamında eylemin direnişçi ile hedef arasındaki ideolojik, ekonomik, maddi ve/veya simgesel bir tahakküm içeren

asimetrik güç dengesini özgürlük ve eşitlik yönünde nasıl *büktüğünü* tartışmak gerekir. Scott'ın teorik çerçevesi bu bağlamda önemli bir başlangıç noktasını işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Baaz, Mikael, Lilja, Mona ve Vinthagen, Stellan (2018), *Researching Resistance and Social Change*, (Londra: Rowman & Littlefield).

Bernstein, Richard J. (2019), “Şiddetin Düşünsel Yaşamı”, *Birikim Güncel*, (Çev. Utku Özmakas), <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/9350/richard-j-bernstein-ile-soylesi-siddetin-dusunsel-yasami#.XM6zVi3BJAY>.

Brown, Michael F. (1996), “On Resisting Resistance”, *American Anthropologist*, 98 (4): 729-735.

D’Arcy, Stephen (2013), *Languages of the Unheard*, (Toronto: Between The Lines).

Foucault, Michel (2005). “Michel Foucault’nun Oyunu”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi içinde*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, Michel (2007a). *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, Michel (2007b). “Göz Kamaştırıcı Hayvan: İktidar”, *İktidarın Gözü içinde*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı.

Gutmann, Matthew C. (1993). “Rituals of Resistance: A Critique of the Theory of Everyday Forms of Resistance”, *Latin American Perspectives*, 20 (2): 74-92.

Kelly, Mark G. E. (2009). *The Political Philosophy of Michel Foucault*, (New York: Routledge).

Lilja, Mona ve Vinthagen, Stellan (2018), “Dispersed resistance: unpacking the spectrum and properties of glaring and everyday resistance”, *Journal of Political Power*, 11 (2): 211-229.

Mitchell, Timothy (1990), “Everyday Metaphors of Power”, *Theory and Society*, 19 (5): 545-577.

Popkin, Samuel L. (1979), *The Rational Peasant*, (Berkeley: University of California Press).

Scott, James C. (1976), *Moral Economy of the Peasant*, (New Haven ve Londra: Yale University Press).

Scott, James C. (1985), *Weapons of the Weak, Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven ve Londra: Yale University Press).

Scott, James C. (1989), “Everyday Forms of Resistance”, *Copenhagen Papers*, sayı: 4: 33-62.

Scott, James C. (1993). “Reply”, *Latin American Perspectives*, 20 (2): 93-94.

Scott, James C. (1995), *Tahakküm ve Direniş Sanatları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Alev Türker).

Scott, James C. (2016), *Toplum Gibi Görmek* (İstanbul: Zoom Kitap) (Çev. Soner Torlak).

Vintheim, Stellan ve Johansson, Anna (2013), “‘Everyday Resistance’: Exploration of a Concept and its Theories”, *Resistance Studies Magazine*, 1(1): 1-46.

White, Lucie E. (1990), “Subordination, Rhetorical Survival Skills, and Sunday Shoes: Notes on the Hearing of Mrs. G.”, *Buffalo Law Review*, 38 (1): 1-58.

Žižek, Slavoj (2002), *Welcome to the Desert of the Real!*, (Londra: Verso).

GENÇLERİN TOPLUMSALLAŞMA MEKÂNI OLARAK TRABZON KENT MERKEZİ

TRABZON CITY CENTER AS A SOCIALIZATION PLACE OF THE YOUTH¹

Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN* & Gülmelek DOĞANAY**

ÖZ

Kent, gençler için toplumsal normların öğrenildiği bir kamusal mekân özelliği sergilemektedir. Bu anlamıyla kent, kendisi bir toplumsallaşma süreci olan gençliğin toplumsallaşma mekânı olarak belirmektedir. Kullanıcıları arasındaki etkileşim yoluyla sembolik anlamlarla bezenen kentsel mekân, o mekâna özgü gençliğin de nasıl inşa edildiği konusunda ipuçları vermektedir. Bu çalışma, Trabzonlu gençleri mercek altına almaktadır. Toplumsal baskı, vatan sevgisi, kimlik ve farklılık grupları gibi çeşitli değişkenler dikkate alınarak toplumsallaşma mekânının gençlik deneyimi üzerindeki etkisi ölçülmektedir. Çalışmanın varsayımlarına göre, Trabzon, gençlere milliyetçi, geleneksel ve muhafazakâr bir öznelik sunmaktadır. Bununla birlikte, gençlerin kimliklerini Müslüman, Türk ve Trabzonlu olarak kurdukları ve farklılıklara karşı dışlayıcı bir tutuma sahip oldukları kabul edilmektedir. Çalışmada hem nitel hem de nicel

¹ Bu çalışma 2 Temmuz 2018 tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan "Kentın Aidiyet ve Benlik Mekânı Olarak İnşası: Gençlerin Trabzon Deneyimi ve Trabzonluluk" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.

* Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi ve Aksaray Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı, altuntasne@yahoo.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9580-8800>.

** Sorumlu Yazar: Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, melekalev@ktu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-9310>.

* Makale Geliş Tarihi: 02.02.2019
Makale Kabul Tarihi: 27.08.2019

araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Anketler 395, derinlemesine mülakatlar ise 38 gençle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler ise gençlik ve mekân kavramları çerçevesinde analize tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, Mekân, Gençlik Araştırmaları, Toplumsallaşma, Trabzon.

ABSTRACT

The city is a public space where young people learn social norms. In this sense, the city appears as the socialization place of the youth, which is a process of socialization itself. Urban space, which is embellished with symbolic meanings through interaction between its users, gives clues about how this particular youth is built. This study, which is derived from the PhD thesis, focuses on young people in Trabzon. The effects of socialization place on youth experience are measured by taking into consideration various variables such as social oppression, love of homeland, identity and groups of difference. According to the study, Trabzon offers, for young people, a nationalist, traditional and conservative subjectivity. In addition to this it is accepted that young people build their identity as a Muslim, Turkish and *Trabzonlu* and have an exclusionary attitude towards groups of difference. In the study, both qualitative and quantitative research techniques were used. The questionnaires were conducted with 395 and in-depth interviews with 38 participants. The data obtained from research field, were analyzed and interpreted within the framework of concepts of youth and place.

Keywords: Youth, Place, Youth Studies, Soicalization, Trabzon.

GİRİŞ

Sosyolojik yaklaşımda gençlik hem toplumsallaşma süreci hem de kentte ortaya çıkan bir toplumsal olgu olarak kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle, söz konusu sürecin sahnesi -her ne kadar kırsal alanı deneyimleyen gençlikler olsa da- kentsel mekândır. Doktora tezinden türetilen bu çalışmanın amacı ise, Trabzonlu gençlerin, kendilerine mekân kıldıkları kent, Trabzon'dan yola

çıkarak benliklerini nasıl inşa ettiklerini anlamaya çalışmaktır. Trabzon'un gençlere nasıl bir toplumsallaşma mekânı sunduğu, onların kendi benliklerini inşa eden aktörler oldukları da unutulmadan analiz edilecektir. Goffman (2014)'ın da belirttiği gibi aktör benliğini, oyununu sergilediği sahne (mekân) ve seyircilerle girdiği etkileşim ile birlikte inşa etmektedir. Bir kente, ulusa ya da kültüre ait kimliğin oluşumunda mekânın ve onun göstergeler sisteminin önemli katkısı bulunmaktadır (Randviir, t.y.: 143). Bu anlamda kimlik bireysel ve toplumsal bir kategori olduğu kadar mekâna bağlı bir kategori olarak belirmektedir (Christou, 2006: 42). İnsanın yaşadığı hem gerçek hem hayali hem de sembolik dış dünyası onun özne olarak kendisini inşa etmesini sağlamaktadır (Pile ve Thrift, 1995: 345). Beden ve kendilik duygusu özne nerede yer edinmişse orayla etkileşim halindedir ve öznelik ancak bir mekânda konumlanarak deneyimlenmektedir (Probyn, 2003: 290).

Öyleyse deneyimlenen mekânın kullanıcılarının kimlik inşa süreçlerinde etkili olduğu kabul edilebilir. Trabzon kent merkezi dini ve milli semboller ile doludur. Minibüslerde ve mağaza vitrinlerinde Türk bayrağı, dini ayetler ve Milliyetçi Hareket Partisi'ne ait sembolleri görmek mümkündür. Bununla birlikte kent merkezinde çoğu başörtülü ve elinde alışveriş poşeti ile gezinen yetişkin kadınlar ya çocukları ya da eşleri eşliğinde sokakta görünür olabilmektedir. Bu durum muhafazakâr aile imajının hâkim olduğunu göstermektedir. Kadınlar ancak bir akrabası eşliğinde kamusal alanda görünürdür. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi olan Trabzonlular genellikle sağ partiden milletvekili seçilmişlerdir ve Trabzonlular geçmişten günümüze genellikle (merkez-sağ, İslamcılık, milliyetçilik ve muhafazakârlığı temsil eden Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Doğru Yol Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi) sağ partilere oy vermektedir (Bozok, 2013: 181-182).

Yukarıda bahsi geçen kabuller doğrultusunda, kentin Trabzonlu gençler üzerindeki etkisi bedene yönelik toplumsal baskı, vatan sevgisi, kimlik, öteki ve farklılık grupları gibi çeşitli değişkenler dikkate alınarak ölçülmüştür. Deneyimlenen mekânın söz konusu değişkenler üzerindeki etkisine bakılmıştır. Buradan hareketle, muhafazakâr ve milliyetçi bir toplumsallaşma mekânı özelliği sergileyen Trabzon'un, doğma büyüme Trabzonlu olan ve Trabzon'da yaşayan gençler tarafından nasıl algılandığı ve onların kendi benliklerini ötekisi ile birlikte nasıl inşa ettikleri sorunsallaştırılmaktadır.

Türkiye'de gençlik alanında yapılan araştırmalar daha çok metropolde yaşayan eğitimli gençleri kapsamaktadır. Kentleşme ve göç hareketlerinin gençlik üzerindeki etkisi, genç sapkınlığı, gençlerin kariyer hedefleri, boş zaman aktiviteleri, aile ilişkileri, toplumsal, duygusal, ekonomik ve eğitimsel sorunlarının ele alındığı nitel araştırmalar ile Türkiye'de gençlik hareketlerinin

ele alındığı çalışmalar gençlik araştırmaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 1990'larla birlikte küreselleşmenin etkisi altındaki kentsel alanlarda yaşayan yeni yaş grupları ve kimlikler üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Sokak çocukları, gençlik alt kültürleri ve kimlikleri dönemin çalışma konularını oluşturmaktadır. Gençlerin varsayıldığı gibi toplumsal meselelerle ilgilenmeyen apolitik bir grup olmadığı, onların siyasal tutumları, tercihleri, şiddete olan yaklaşımları, aidiyetleri üzerine yapılan araştırmalar da bulunmaktadır. Dijital teknoloji kullanımı, internet ve internetin toplumsal hareketlerin mobilizasyonundaki etkileri ile gençlik arasındaki ilişkinin ele alındığı araştırmalar da literatürde yer almaya başlamıştır.

Bu çalışmada mekân ve gençlik ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Literatürde söz konusu ilişki üzerinde duran araştırmalar oldukça azdır. İsmail Doğan (1994)'ın *Bir Alt Kültür Olarak Ankara Yüksel Caddesi Gençliği*, Deniz Yonucu (2005)'nin *From the Place of the "Dangerous Classes" to the Place of Danger: Emergence of New Youth Subjectivities in Zeytinburnu* başlıklı yüksek lisans tezi ve Hakan Yücel (2006)'in *Une identité générationnelle-territorial? Les jeunes d'origine alévie du quartier Gazi d'Istanbul* başlıklı doktora tezi az sayıdaki mekân ve gençlik arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalardandır. Ancak söz konusu çalışmalar metropol kentin gecekondü mahallelerinde yaşayan gençlere odaklanmaktadır. Metropol kent özelliği sergilemeyen, taşra ile kent olma arasında sıkışıp kalmış kentlerdeki gençlerin mekânla kurdukları ilişkiyi ele alan çalışmalar ise bulunmamaktadır. Bu anlamda Trabzon'da yaşayan gençlerin mekân deneyimi üzerinden oluşturdukları ortak kimliği analiz edilen bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında toplumsal olguların öznelliklerini yorumlamaya çalışan nitel (mülakat) ve toplumsal olguları istatistiki araçlar kullanarak açıklamaya çalışan nicel (anket) yöntemler birlikte kullanılmışlardır. Anket formu 15-24 yaş arasındaki farklı gruplardan toplamda 395 gençle gerçekleştirilmiştir. Anket uygulanan katılımcılar tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Anketler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Cevaplanan 395 anket formu SPSS programına girilmiş ve tanımlayıcı istatistikler elde edilerek analize tabi tutulmuşlardır. Derinlemesine mülakatlar, kartopu yöntemiyle ulaşılan 15-28 yaş arasındaki toplamda 38 genç ile gerçekleştirilmiştir. Tüm görüşmeler katılımcıların izinleri alındıktan sonra ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve raporlanabilmesi sağlanmıştır. Söz konusu ses kayıtları katılımcıların ifadeleri hiç değiştirilmeden çözümlenerek yazıya dökülmüştür. Hem betimsel hem de sistematik analiz tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler yorumlanmıştır. Çalışmanın araştırma sahasını (aynı zamanda gençlerin toplumsallaşma mekânını) Trabzon kent merkezi oluşturmaktadır. Dışarıdan bakıldığında Trabzon, onu deneyimleyenleri açısından kuvvetli bir aidiyet mekânı özelliği

sergilemektedir. İçine girildiğinde ise, Trabzonlulara has bir mikromilliyetçiliğin varlığı daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu nedenle araştırma sahası olarak Trabzon seçilmiştir.

Çalışma beş başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak gençlik ve mekân kavramlarının kısaca özetlendiği teorik çerçeveye ve ardından araştırmanın metodolojisine yer verilecektir. Araştırmanın sorunsalı ve hipotezlerinin tartışıldığı diğer bölümlerde ise, Trabzonlu gençlerin bedenlerine yönelik hissettikleri toplumsal baskıyı nasıl deneyimlediğinden bahsedilecektir. Daha sonra ise gençlerin vatan ve şehitlik ile ilgili düşüncelerine ve farklılıklara karşı olan tutumlarına yer verilecektir.

1. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Gençlik evrensel anlamda 15-24 yaş arasındaki grubu ifade etmektedir (Birleşmiş Milletler, 2003; 2005; 2007). Türkiye İstatistik Kurumu (2014) evrensel kabulle benzer şekilde 15-24 yaş arasını gençlik olarak tanımlarken, Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı evrensel bir gençlik tanımının yapılamayacağını varsayarak Türkiye'deki gençlik yaşının 14-29 olduğunu kabul etmiştir (Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2013: 1). Söz konusu tanımlar daha çok biyolojik ve kronolojiktir. Ancak gençlik toplumdan topluma, mekândan mekâna ve zamandan zamana farklılık gösteren bir kategoridir (Görgün Baran, 2013: 10; Wyn ve White, 1997: 10). Hem dünyanın diğer mekânları ve zamanlarında hem de Türkiye içinde farklı coğrafyalarda ve zamanlarda yaşayan gençlerin farklı özellikler sergiledikleri kabul edilmelidir. Karl Mannheim (1990)'ın kuşak kavramına referansla benzer tarihsel ve toplumsal olayların deneyimlenmesine bağlı olarak gençlik her ne kadar ortak özellikler sergiliyormuş gibi görünse ve ortak bir kuşak bilinci oluştursa da kültürel, sınıfsal, cinsiyet ve diğer farklılıklara göre birbirinden ayrı deneyimlere sahip gençliklerin varlığı söz konusudur (Lüküslü, 2005: 71). Benzer şekilde, Pierre Bourdieu (1984) de homojen bir gençlik kategorisinden bahsetmenin laftan ibaret olduğunu belirtmektedir; çünkü gençlik sosyo-ekonomik sınıfları ile birlikte sınıflar içindeki kültürel özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir. Tüm bu farklılıklara rağmen, François Dubet (1996) de Mannheim gibi gençlerin aynı dönemde doğmuş olmaktan ve benzer şeyleri yaşamış olmaktan kaynaklanan ortaklık hissine ve bir önceki kuşakla farklılıklara sahip olduğunu belirtmektedir. Öyleyse gençlik, hem kendi içerisinde hem de tarihsel süreç içerisinde yüklendiği roller ve oluşturdukları kimlikler bağlamında farklılıklar gösteren heterojen bir toplumsal kategoridir (Lüküslü, 2005: 69; Bayhan, 2011: 433).

Gençlik araştırma konusu olarak modern zamanlarda yeni keşfedilen bir toplumsal kategoridir. Burjuva erkeklerinin eğitime katılmasıyla keşfedilen bu yeni sosyolojik olgu toplumsallaşma süreci olarak kabul edilmektedir (Galland,

1997: 57-58; Demir, 2012: 89; Neyzi, 2001: 102; Lüküslü, 2014: 19; France, 2007). Sosyolojiye göre gençlik, toplumsal normların öğrenildiği bir süreçtir. Bu süreçte gençler kimliklerini de inşa etmektedirler. Ancak gençler toplumsal normların pasif birer alıcısı değildirler; hem toplum tarafından etkilenen hem de toplumu etkileyebilme kapasitesine sahip aktörlerdir (Beşirli, 2013: 26). Modern anlamıyla gençlik zamanının büyük bir kısmını eğitim kurumlarında geçiren, boş zaman aktiviteleri ile ilgilenen, arzu, heyecan, belirsizlik gibi duygusal hezeyanlar yaşayan, toplum için hem bir tehdit hem de gelecek olarak kurgulanan, ideolojik olarak manipüle edilen, toplumsal ve tarihsel bir kategoridir (Dubet, 1996: 25). Tarihsel süreç içerisinde toplumların dönüşümüne bağlı olarak gençliğin bu akademik tanımı da değişime uğramaktadır. Günümüzde gençlik, farklı yaşam tarzlarına ve alt kültürlerle sahip gruplar olarak belirmektedir. Artık gençlik ideal vatandaş olmaktan önce popüler kültür ürünlerinin tüketicisi olarak görülmektedir (Koebel, 2001: 63; Galland, 2010: 6).

Mekân, literatüre coğrafyacılar tarafından kazandırılmış bir kavram olmasıyla birlikte, sosyoloji, antropoloji, çevre psikolojisi, ekonomi, edebiyat, mimarlık gibi farklı disiplinler tarafından da ele alınmaktadır. Söz konusu alanlar öncelikli olarak fenomenolojik yaklaşım çerçevesinde mekânı varlığın önemli bir unsuru olarak kabul etmişler, daha sonra ise kültürel ve eleştirel yaklaşımı benimseyerek mekânın kültür ya da toplumsal ilişkiler tarafından kurgulandığı üzerinde durmuşlardır. Yine benzer şekilde, mekânın toplumsal ilişkiler ile özne-aktörün kimliği ve gündelik hayatını belirlediğini kabul eden yaklaşımlar da bulunmaktadır. Coğrafya alanındaki mekânın matematiksel bir olgu olmaktan ziyade insanla ilişkisi bağlamında ele alınması gerektiğine dair olan bu keşif, fenomenolojik yaklaşım sayesinde gerçekleşmiştir (Soja, 1989: 51). İnsanın varlığının onun içinde bulunduğu dünyadaki mekânına bağlı olduğunu savunan bu yaklaşım, 1970'lerde mekân kavramının literatüre kazandırılmasında etkili olmuştur. Yi-Fu Tuan, Edward Relph, David Seamon, Jeff E. Malpas, Amos Rapoport, Kimberly Dovey ve Gaston Bachelard gibi düşünürler Martin Heidegger ve Maurice Merleau-Ponty'nin fenomenolojisinden etkilenerek mekânı teorileştirmişlerdir (Shields, 1988: 29). Onlara göre, olmak, bir "yerde" olmakla ilişkilidir (Seamon, 2012: 5).

Mekânın dünyadaki varlığın bir kanıtı olduğunu söyleyen fenomenolojik yaklaşıma bir eleştiri olarak, onun toplumsal olarak inşa edildiğini kabul eden eleştirel teoride ise mekân doğal ve verili değildir; toplumsal dönüşüme, aktarıma ve deneyime bağlı olarak örgütlenmekte ve anlamlı hale gelmektedir (Soja, 1989: 79-80). 1980'lerden sonra Marksizm, feminizm ve postyapısalcılığın etkisinde kalan sosyal bilimciler eleştirel bir yaklaşımla toplumun değil, iktidar içeren toplumsal ilişkilerin mekân tarafından desteklendiğini ve yeniden üretildiğini kabul etmektedir (Jackson, 2003: 38; Massey, 2001: 119). Michel

Foucault, Derek Gregory, Henri Lefebvre, Edward Soja, David Harvey, Doreen Massey, Michel de Certeau gibi eleştirel teorisyenlerin mekânların üretimi ile toplumsal ilişkiler ve gündelik pratiklerin inşası arasındaki etkileşim üzerinde durdukları görülmektedir.

Kültürel yaklaşım çerçevesinde mekân üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda mekân deneyiminin ve inşasının kültürden kültüre farklılaştığı kabul edilmeye başlanmıştır (Jackson, 1989: 185). Mekân kültürel grupla birlikte deneyimlenmekte ve oluşturulmaktadır (Relph, 1976: 11-12). Amos Rapoport, David Hummon, James Duncan gibi coğrafyacıların kültürel yaklaşımdan etkilendikleri görülmektedir. Bu teorisyenlere göre kültürel farklara göre mekân tasarlanmaktadır. Söz konusu tasarım, o kültürün üyelerinin yaşam tarzlarını yansıtmakta, onları diğer kültürel gruplardan ayırmakta, cemaat duygusuna bağlı olarak mekâna olan aidiyeti pekiştirmektedir. Bununla birlikte, sembolik anlamlarla bezenen mekân aynı zamanda o kültürel gurubun üyeleri tarafından anlaşılabilen bir metne dönüşebilmektedir.

Çalışmada gençlik ve mekâna ilişkin bilimsel yaklaşımların birbirlerini tamamladıkları kabul edilmekte ve gençlik ile mekân kavramları bu yaklaşımların bir sentezi şeklinde tanımlanmaktadır. Her ne kadar gençlik biyolojik, mekân da geometrik bir kategori gibi görünse de aslında toplumsal birer olgu oldukları üzerine vurgu yapılmaktadır. Bu anlamda, 15-24 yaş arasındaki bireylerin gençlik kategorisinde sayıldığı evrensel tanım kabul edilmekte, aynı zamanda bu yaş aralığının dışında erken ve uzayan gençliklerin de yaşanabileceği varsayılmaktadır. Öyleyse modern zamanlarda keşfedilen bir olgu olarak gençlik, çocukluk ve yetişkinlik arasında yer alan bir geçiş dönemi olmakla birlikte, toplumsal normların öğrenildiği, gençlerin hem yetişkinliğe hazırlandıkları hem de kendi kimliklerini inşa ettikleri bir toplumsallaşma sürecidir. Gençlik yetişkinler tarafından kurgulanan ve ona roller yüklenen bir kurgu olmaktan ziyade, toplumsal normları dönüştürebilme kapasitesine sahip aktörlerden oluşmaktadır. Söz konusu aktörler ise, birbirinden farklı gençlik deneyimlerine sahiptir. Bu nedenle homojen bir gençlik tanımlamak mümkün değildir. Kuşaktan kuşağa farklılık gösteren gençlikler, aynı zamanda kendi içerisinde de kültüre, mekâna, toplumsal cinsiyete, statülere, sınıflara vs. göre farklılaşmaktadır. Bu nedenle tek bir gençlikten değil farklı gençliklerden bahsetmek gerekmektedir.

Gençliğin yanında mekân, çalışma için önemli bir kavram olarak belirmektedir. Coğrafyacılar tarafından literatüre kazandırılan mekânın, insan ilişkileri ve toplumsallıkların analizi ile anlaşılır kılınabileceği kabul edilmektedir. Bu anlamda mekânın, hem üretim tarzına dayalı iktidar ilişkilerinin hem de özne-aktörler arasındaki etkileşimin hâkim olduğu

toplumsallıklar tarafından sürekli yeniden inşa edildiği varsayılmaktadır. Bu tek taraflı bir süreç değildir. Toplumsallıkların ve etkileşimin oluşabilmesi de mekâna bağlıdır. Mekân ve birey ile mekân ve toplumsallıklar arasında karşılıklı birbirini inşa etme süreci söz konusudur. Bu süreç ise, gündelik hayatın mekânına ve kültüre göre farklılaşmaktadır. Mekân aynı zamanda varlıkla da ilişkilidir. Kişiler benliklerini bir mekân dolayısıyla inşa edebilmekte ya da mekâna kendinden bir parça katabilmektedir. Bu anlamda bir yerin mekânsallaştırılması ile bireysel ve kolektif kimliğin inşası arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Çalışmada mekânsallaştırılan kentin gençlere muhafazakâr, milliyetçi ve geleneksel bir kimlik sunduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle kısaca muhafazakârlık, milliyetçilik ve geleneksellik arasındaki ilişki ile bu kavramların işaret ettiği Müslüman ve Türk kimliklerine dair açıklamalar getirmek yerinde olacaktır. Tüm bu kavramlar, iç içe geçtikleri ve birbirlerini tamamladıkları unutulmadan aktarılacaktır.

T. Bora muhafazakârlığın modern bir duyuş/düşünüş olduğunu ifade etmektedir. Muhafazakârlık kapitalist modernleşmenin ortadan kaldırmaya çalıştığı siyasal, kültürel ve toplumsal yapılar ve o yapılara yüklenen anlam ve değerlerin korunması için kapitalist modernleşmeye karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanmanın getirdiği yenileşme hareketine ve toplumsala karşı bir duruş olan muhafazakârlık zaten var olanı korumayı arzu etmektedir (T. Bora, 2012: 53-54, 56-57). Aslında modern zamanların muhafazakârlığı geçmişin değerlerini korumak yerine, içinde yaşadığı değerleri gelecek kuşaklara dayatmaktadır. Başka bir ifadeyle muhafazakârlık için statüko geçmiş değerlerin korunması anlamına gelmemekte, geleceğin yeniliklerine karşı mevcut değerlerin korunmasını ifade etmektedir. Ancak bu değerler içleri boşaltılmış değerlerdir (Tanrı'ya değil inanca inanmak gibi boş bir kalıp hâlini alması gibi). Böylece herhangi bir yeni değer diğerinin yerine kolayca geçebilmektedir (Baker, 2009: 101, 104). Gelenek muhafazakârlık için oldukça önemli bir unsurdur ve gelecek kuşaklar için korunması gerekmektedir. İnsanın doğası gereği güvenlik arayışında olduğunu kabul eden muhafazakârlığa göre yerleşik geleneksel pratikler şüphe giderici oldukları için bireylerde aidiyet, kök salma ve güvenlik hissi uyandırmaktadır. Değişim ise belirsizliktir (Heywood, 2013: 86-87). Muhafazkârlığa göre, toplum hiyerarşiye dayanmaktadır ve bu hiyerarşinin “hem kendisi hem de güvencesi olarak” en tepede devlet vardır. Bu da muhafazakârlığın milliyetçi ideolojiyle kaynaşmasını kolaylaştırmaktadır (Taşkın, 2009: 382). Bununla birlikte, muhafazakârlık istikrarlı bir toplum için (ataerkil) ailenin korunması gerektiğini iddia etmekte; ortak kültür, gelenek, aile, din gibi kaynaklardan beslenmektedir. Uluslar da ortak bir kültür üzerine kurulu

olduğu için, muhafazakârlar ulusa ve vatanseverliğe de önem atfetmektedir (Heywood, 2013: 91-92).

Muhafazakârlık ve geleneksellik refakatinde gelişen milliyetçilik ise siyasi bir ideolojiden öte, toplumsal, ekonomik ve kültürel pratikler ve fikirler bütünüdür (Altınay, 2011: 17). Milliyetçilik ile militarizm arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır, çünkü milliyetçilik hem bir devlet kurmayı hem de ulus olma ortak duygusunu inşa etmeyi hedeflemektedir. Bunu da ancak savaşla gerçekleştirebileceğine inanmaktadır (Nagel, 2011: 74). Bu nedenle milliyetçilik ulusal bir geçmiş ve şimdiki zaman hayal etmektedir. Bu anlamıyla siyasal bir topluluk olan ulus hayal edilmiş bir cemaattir, çünkü ulusun her bir üyesi birbirini görmese, tanımasa dahi hayal edilmiş bir ortak duygunun taşıyıcısıdır. Bu ortak duygu etrafında inşa edilen kardeşlik, sınırlı bir egemenlik alanına sahip olduğu hayal edilen ulusal cemaat uğruna ölmeye razı gelmeyi mümkün kılmaktadır (Anderson, 2004: 20-22).

Bununla birlikte bu ulus inşası aynı zamanda yeni geleneklerin icat edilmesini gerektirmektedir. Milliyetçi kültür içerisinde yeniden icat edilmiş gelenekler tarihsel geçmişle süreklilik oluşturma işlevini yerine getirmekte ve belli değerler ile davranış normlarının ulusa benimsetilmesini sağlamaktadır. Tarihsel geçmişle kurulan bu süreklilik ise yapay ve uydurmadır. Başka bir ifadeyle icat edilmiş gelenekler eski durumları akla getiren ancak yeni durumlara uyarlanmış ve ulusa kendi geçmişini yaratma imkânı tanıyan geleneklerdir (Hobsbawm, 2006: 2-3). Bu bağlamda tarih, moderniteyle birlikte ortaya çıkmış olan milliyetçi söylemin meşruluk aracı olarak belirmektedir (Altınay, 2011: 17). Geleneklerle birlikte milletin kendisi de yapaydır, doğuştan gelen ya da politik kader değildir. Milliyetçilik milletleri yaratmaktadır, çünkü tarihsel geçmişteki kültürleri milletlere dönüştürmektedir (Hobsbawm, 2014: 24). Öyleyse hayali bir cemaat olan ulusun birliğini sağlayacak uydurma geleneklerin varlığı göstermektedir ki geleneksellik sadece ilkel ve tarıma dayalı toplumlara özgü değildir. Modern ulus-devletlerin milliyetçi ideolojisini besleyen gelenekselliklerin de var olduğu kabul edilmelidir.

Milliyetçilik üzerine yapılan bu türden tespitler din ve geleneğin milliyetçilik ile yakın bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Tıpkı Anderson (2004: 20)'un ifade ettiği gibi milliyetçilik liberalizm ve faşizm gibi olgular yerine akrabalık ve din gibi kavramlar çerçevesinde analiz edildiğinde daha anlaşılır olmaktadır. Özellikle din, her ne kadar modern milliyetçilik tarafından baskılansa da çelişkili olarak milletin oluşumunda önemli bir kaynak olarak belirmektedir (Hobsbawm, 2014: 89). Bununla birlikte, milliyetçi söylem bir yandan modern ilerlemeci fikirden beslenirken, diğer yandan da “ezelden beridir değişmeden varolan uluslar” kurgulamakta (Altınay, 2011: 18) ve yeni olanı

korumayı hedeflemektedir. Öyleyse milliyetçilik aynı zamanda muhafazakârdır. T. Bora (2012: 7-8) Türkiye’de milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılığın birbirini tamamladığı ve iç içe geçtiğini kabul etmektedir. Ona göre, tıpkı maddenin katı, sıvı ve gaz hâllerinde olduğu gibi, bu üç ideoloji birbirine dönüşebilir “hâl”lerdir. İçerik, kavram ve imgeleri uydurabilme kapasitesinden ötürü milliyetçilik Türk Sağının katı; her kabın şeklini alabilen ve hareketli bir imge, ritüel, değer kaynağı olarak İslamcılık Türk Sağının sıvı; bir üslup, duruş biçimi, ruh hali olan (ve buharlaşabilen İslamcılık ile ilişkisi bağlamında) muhafazakârlık Türk Sağının gaz hâlidir.

Modernleşme hareketi ile birlikte baş gösteren milliyetçilik fikri, Türk ulusuna dayanan hayali bir cemaatin oluşmasını sağlamıştır. Söz konusu hayali ulus Bağımsızlık Savaşı esnasında Anadolu’da yaşayan tüm Müslüman unsurlara (Türk, Kürt, Çerkes, Arap ve Laz) dayanmaktaydı ve çoğu dil ve soy bakımından Türk olmamalarına rağmen Türklüğü kabul etmişlerdi (Ahmad, 2007: 99; Yıldız, 1997: 137-138). Modern milliyetçilik her ne kadar İslam ve onunla ilişkili gelenekleri reddetse de çelişkili olarak Türkiye’nin kuruluşunda ulus sadece etnik bir grubu değil, ortak kültür, gelenek ve dini paylaşılan bütün halkları kapsamaktaydı. Ancak hemen sonra Müslüman unsurların Türklüğe asimile olması beklenmekteydi: Türk dili ve kültürünü benimseyen herkes farklı bir soydan da olsa Türk sayılabilirdi (Yıldız, 1997: 147). Bununla birlikte, öz kültürü koruma ile yanyana gerçekleşen modernleşme Türkiye’deki milliyetçiliğin aynı zamanda muhafazakârlık eşliğinde ortaya çıktığını göstermektedir (T. Bora, 2012: 71). Burada önemli olan husus din (modernleştirilen İslam) ve çoğu yeniden icat edilmiş geleneklerin Hobsbawm’ın belirttiği gibi Türk milliyetçiliği için de önemli bir kaynak oluşturduğudur. Bu durumun sürekliliği 1980 sonrası Türkiye’inde Türk-İslam senzetezi yaklaşımı ve 2010’ların siyasal iktidarının “imanlı vatandaş” yaratma çabasında görülmektedir. İslam dininin önemli bir kaynak olduğu böyle bir milliyetçi kültürde asli unsur ile gayrimüslim azınlıklar arasındaki ayrım da keskinleşmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu unsurları olarak kabul gören ve devlete sadık olması beklenen Müslüman grupların karşısına ise devletin bekâsı için tehdit unsuru olarak kurgulanan gayrimüslimler yerleştirilmektedir. Hatta gayrimüslim azınlıklar metaforik olarak araçsallaştırılmakta ve hâkim ideoloji karşısında yer alanlar (solcular ya da Kürtler gibi) gayrimüslimlik (Ermenilik ya da Yahudilik) ile ilişkilendirilerek değersizleştirilmektedir (T. Bora, 2012: 33).

Bununla birlikte milliyetçilik kurgularında toplumsal cinsiyet ideolojisi de önemli bir kurucu öge olarak belirlemektedir (Altınay, 2011: 19). Milliyetçilik erkeklik ve kadınlık örüntülerini yeniden inşa etmektedir. Yeni inşa edilen ulus her zaman eril özellikler ile tanımlanmakta, hatta inşasında erkeklere ve

kadınlara birtakım roller biçilirken bu roller eril değerler doğrultusunda tasarlanmaktadır. Bu da kadının milliyetçi ideoloji tarafından baskılanmasına neden olmaktadır. Nagel (2011: 67)'in ifade ettiği gibi kadınlar da erkekler gibi ulusun inşasına katılmaktadır, ancak kadınlara verilen roller erkekler tarafından tasarlanmaktadır, genellikle yardımcı rollerdir ve toplumda hâkim olan cinsiyet rejiminin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Öyleyse hegemonik milliyetçilik ideolojisi ile hegemonik erkeklik ideolojisi iç içedir, çünkü devlet kurumuna her zaman erkekler hâkim olmuştur (Nagel, 2011: 75). Ulusal cemaat, erkeklerin kardeşliği ve birliği üzerine kurulu bir toplumsal sözleşmeye dayandığından kadınlar erkeklerin iktidarına tabi kılınmaktadır (Najmabadi, 2011: 129).

Milliyetçi kültür içerisinde kadınların kocalarını desteklemek, ulusun çocuklarını yetiştirmek ve ulusun namusunu simgelemek gibi geleneksel rollerini yerine getirmesi beklenmektedir ve kadın böyle bir kültür içerisinde bastırılmaktadır. Bu anlamıyla (dinsel ya da ulusal) milliyetçilik muhafazakârdır ve bu aynı zamanda ataerkilliği de beraberinde getirmektedir. Çünkü (toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında da) gelenek daha önce de ifade edildiği gibi ulus inşasında kültürel yenilenmenin bir aracı olarak kabul görmektedir. Geleneksel roller bağlamında kadına ulusun annesi olma rolü verildiğinden onun iffeti de ulus için büyük önem arz etmektedir. Namuslarına herhangi bir leke gelmemesi için milliyetçi ideoloji kadınların bedenleri ve cinsellikleri üzerinde tahakküm kurmaktadır (Nagel, 2011: 81, 83-84). Böyle bir ataerkil gelenek içinde erkekler kadınların ve ulusun sahipleri ve koruyucuları rollerini üstlenirken, kadın da ailenin ve ulusun namusunu temsil etmektedir. Çünkü ulus eril özellikleri; vatan da dişil özellikleri imlediğinden milliyetçi kültürde vatanın bütünlüğü ile kadının iffeti arasında sıkı bir ilişki kurulmaktadır (Najmabadi, 2011: 131-132; Nagel, 2011: 84).

Yukarıda tartışılan kavramlar çerçevesinde analiz edilen Trabzonlu gençlerin toplumsallaşma mekânı dolayısıyla deneyimledikleri gençliğe özgü toplumsallıklar hem nitel hem de nicel araştırma yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Bir sonraki bölüm araştırmanın metodolojisine ayrılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Muhafazakâr ve milliyetçi bir toplumsallaşma mekânı özelliği sergileyen Trabzon'un, doğma büyüme Trabzonlu olan ve Trabzon'da yaşayan gençler tarafından nasıl algılandığı ve onların kendi benliklerini ötekisi ile birlikte nasıl inşa ettikleri sorusuna cevap arayan çalışma Trabzon'nun gençlere milliyetçi, geleneksel ve muhafazakâr bir öznelik sunduğunu kabul etmektedir. Bu argüman aşağıdaki varsayımlar ile desteklenmektedir:

1. Trabzon'da gençler bedenlerinin toplumsal normlar tarafından denetlendiğini -giyim-kuşam, yaşam tarzı ve girilmemesi gereken mekânlar üzerinden- hissetmektedir.
 - a) Erkek bedeni kente hâkim olan dini ve geleneksel ahlak kuralları çerçevesinde; kadın bedeni bunlara ek olarak aynı zamanda ataerkilliğin yeniden üretiminde etkili olan milliyetçilik tarafından kontrol edilmektedir.
2. Gençlerin vatan olarak tanımladıkları mekân, aileleri ve kendi hayatlarının önüne geçmektedir.
 - a) Trabzonlu gençler için uğruna ölünebilecek olan vatan Türkiye'dir. Milliyetçi ve ataerkil değerlerin iç içe geçtiği Trabzon'da genç erkekler vatan için şehit olmayı kutsamaktadır.
 - b) Trabzonlu gençler için vatanı tehdit eden en önemli unsur ise Kürt militanlarıdır.
3. Trabzon'da gençler kimliklerini bir ulus ve din ile yerel aidiyet üzerinden Müslüman, Türk ve Trabzonlu olarak inşa etmektedir.
 - a) Gençler "öteki"sini de benzer şekilde ulus ve din üzerinden kurgulamaktadır.
4. Gençler Trabzon'da farklılıklara karşı dışlayıcı bir tutuma sahiptir.
 - a) Gençlere göre, Trabzon'da farklılık grupları ancak dini ve milli değerlere saygı göstermeleri koşuluyla yaşayabilirler.

Yukarıda bahsi geçen varsayımları kanıtlamak için çalışma kapsamında toplumsal olguların öznelliklerini yorumlamaya çalışan nitel ve toplumsal olguları istatistiki araçlar kullanarak açıklamaya çalışan nicel yöntemler birlikte kullanılmışlardır. Bu çerçevede anket ve mülakat gibi bilimsel araştırma tekniklerinden faydalanılmıştır. Anket formu ve yarı yapılandırılmış mülakat formu 2016 yılının Haziran-Eylül ayları arasında hazırlanmıştır. İki kere olmak üzere 40'ar kişilik pilot gruplara uygulanan anket, son hali verildikten sonra 15-24 yaş arasındaki farklı gruplardan toplamda 395 gençle gerçekleştirilmiştir. Anket uygulanan katılımcılar tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Evrensel anlamda 15-24 yaş arasındaki gruplar genç olarak kabul edildiğinden anket için söz konusu yaş aralığı tercih edilmiştir. Ancak derinlemesine mülakatlarda 24 yaş üzerinde olmasına rağmen toplumsal anlamda genç olduğu kabul edilebilen birkaç gençle de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu durumun uzayan gençlik tanımı çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışma kapsamında ailesiyle yaşayan, ekonomik anlamda ailesinden bağımsız hareket edemeyen ve bağımsız bir yetişkin hayatına sahip olamayan söz konusu 24 yaş üstündeki katılımcılar da genç olarak kabul edilmektedir.

2016 yılının Ekim ayında uygulanmaya başlanan anket çalışması 2017 yılının Şubat ayında tamamlanmıştır. Anketler üniversitede, etüt merkezlerinde,

liselere yakın kafelerde, kuaför ve diğer esnaf dükkânlarında ve sokakta yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Cevaplanan 395 anket formu SPSS programına girilmiş ve tanımlayıcı istatistikler elde edilerek analize tabi tutulmuşlardır. Her bir anket sorusu için cevapların yüzdesinin görünür olduğu frekans tabloları ile çapraz tablolar hazırlanmış ve yorumlanmıştır. Bununla birlikte, bazı ölçeklere Faktör Analizi de uygulanmıştır.

395 katılımcının 191'i (örneklemin %48,4'ü) kadın, 204'ü (örneklemin %51,6'sı) erkektir. Örneklem cinsiyetin yanında iki yaş grubuna ayrılmıştır. Gençliğin evrensel olarak kabul edilen başlangıç yaşı ile lise eğitiminin tamamlanma yaşına kadar olan aralık 15-18; üniversiteye ya da çalışma hayatına başlama yaşı ile evrensel anlamda gençliğin bitişi olarak kabul edilen yaş arası da 19-24 olarak belirlenmiştir. Bu durumda ankete katılan gençlerin 124'ünü (örneklemin %31,4'ü) 15-18 yaş arasındakiler, 271'ini (örneklemin %68,6'sı) 19-24 yaş arasındakiler oluşturmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%65,1'i) il merkezinde, %24,1'i ilçe merkezinde ve %8,4'ü de köyde doğmuştur. Katılımcıların %79,7'si doğma büyüme Trabzonlu olduğunu belirtmiştir. Ankete katılan gençlerin %19'u ilköğretim, %71,4'ü lise ve lise dengi meslek okulu, %4,3'ü iki yıllık yüksekokul mezunu ve %5,3'ü ise üniversite mezunudur. Toplamda katılımcıların %14,4'ü lise öğrencisi, %11,6'sı üniversite sınavına hazırlanmakta, %47,8'i yüksekokul/lisans/lisansüstü öğrencisi olduğunu ve %26,1'i de öğrenci olmadığını belirtmiştir. Lise ve lise dengi meslek okulundan mezun olanların %64,9'u yüksekokul/lisans/lisansüstü öğrencisi iken, %18,4'ü öğrenci olmadığını, %16,3'ü üniversite sınavlarına hazırlandığını belirtmiştir. İlköğretim mezunu olanların %74,7'si lise öğrencisi iken %25,3'ü öğrenci olmadığını ifade etmiştir. Toplamda katılımcıların %73,9'u öğrencidir (öğrencilerin %54'ü kadın, %46'sı erkektir); %6,6'sı öğrenci iken aynı zamanda çalışmaktadır. %17,7 oranında katılımcı çalıştığını, %4,6 oranında katılımcı iş aradığını ve %3,8 oranında katılımcı da ne öğrenci olduğunu ne de çalıştığını ifade etmiştir.

Tablo.1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Oranlar

	Kategori	Sayı	Geçerli
Cinsiyet	Kadın	191	48,40%
	Erkek	204	51,60%
	Toplam	395	100,00%
Yaş	15-18	124	31,40%
	19-24	271	68,60%
	Toplam	395	100,00%
Doğduğu Yer	Köy	33	8,60%
	İlçe	95	24,70%
	İl Merkezi	257	66,80%
	Toplam	385	100,00%
	Cevapsız	10	
	Toplam	395	

Kaç yıldır Trabzon'da yaşıyor	Doğma büyüme buralıyım	315	79,70%
	1 yıldan az	12	3,00%
	1-5 yıldır	37	9,40%
	6-10 yıldır	16	4,10%
	11-15 yıldır	15	3,80%
	Toplam	395	100,00%
Eğitim Durumu	İlköğretim mezunu	75	19,00%
	Lise/lise dengi meslek okulu	282	71,40%
	2 yıllık yüksekokul mezunu	17	4,30%
	Üniversite mezunu	21	5,30%
	Toplam	395	100,00%
Halen Eğitim Gördüğü Kurum	Lise öğrencisiyim	57	14,40%
	Liseyi bitirdim, üniversite	46	11,60%
	Yüksekokul/Lisans/Lisansüstü	189	47,80%
	Öğrenci değilim	103	26,10%
	Toplam	395	100,00%
Çalışma Durumu	Öğrenciyim	265	67,30%
	Öğrenciyim, aynı zamanda	26	6,60%
	Çalışıyorum	70	17,80%
	İş arıyorum	18	4,60%
	Çalışmıyorum	15	3,80%
	Toplam	394	100,00%
	Cevapsız	1	
	Toplam	395	

Derinlemesine mülakatlar ise, kartopu yöntemiyle ulaşılan 15-28 yaş arasındaki toplamda 38 genç ile 2017 yılının Şubat-Mayıs ayları arasında Trabzon'da gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla tanıdıkları aracılığıyla iletişim kurulmuş ve bu sayede herhangi bir güven sorununun yaşanmasının önüne geçilmiştir. Üstelik daha önceden gerçekleştirilen telefon görüşmeleri ile sosyal medya hesaplarının incelenmesi aracılığıyla katılımcıların siyasi, kültürel, ekonomik, yaş, cinsiyet vb. özellikleri hakkında detaylı bilgi edinilmiştir. Böylece onların rahatsız olabileceği konulardan uzak durulması ya da daha uygun bir dille ilgili konulara ilişkin sorular sorulması sağlanmış ve mülakatlar sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Mülakata katılanların 16'sı erkek, 22'si kadındır; en küçüğü 15, en büyüğü 28 yaşındadır; 1'i yüksek lisans, 2'si lisans, 22'si lise, 12'si ilköğretim mezunudur; 19'u ön lisans, lisans ve lisansüstü programlarda öğrenci, 7'si lise, 1'i ortaokul öğrencisi, 7'si çalışan, 1'i ev hanımı, 1'i işsiz ve 2'si üniversite sınavlarına hazırlanmaktadır. Katılımcıların hemen hemen hepsi Ortahisar'a bağlı mahallelerde yaşamaktadır. Sadece iki katılımcı şehir merkezine çok yakın iki ayrı köyde ikamet etmektedir.

Mülakatlar genellikle katılımcıların belirledikleri mekânlarda (kafe, restoran, çay ocağı, tercih edilen üniversite kantini, kayıt stüdyosu, çalıştıkları kuaför salonu gibi) ve araştırmacının ofisinde gerçekleştirilmiştir. Tüm görüşmeler katılımcıların izinleri alındıktan sonra ses kayıt cihazı ile kayıt altına

alınmış ve raporlanabilmesi sağlanmıştır. Toplamda yaklaşık 2145 dakikalık ses kaydı elde edilmiştir. Söz konusu ses kayıtları katılımcıların ifadeleri hiç değiştirilmeden çözümlenerek yazıya dökülmüş ve toplamda 540 sayfalık yazılı doküman elde edilmiştir. Hem betimsel hem de sistematik analiz tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Çalışmanın araştırma sahasını (aynı zamanda gençlerin toplumsallaşma mekânını) Trabzon kent merkezi oluşturmaktadır. Dışarıdan bakıldığında Trabzon, onu deneyimleyenleri açısından kuvvetli bir aidiyet mekânı özelliği sergilemektedir. İçine girildiğinde ise, Trabzonlulara has bir mikromilliyetçiliğin varlığı daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu nedenle araştırma sahası olarak Trabzon seçilmiştir. Özellikle Trabzon'un Ortahisar ve çevresinin de seçilme nedenleri bulunmaktadır. Çünkü kent, gençlerin görünür olduğu bir kamusal mekândır. Gençlerin büyük bir çoğunluğu günümüzde kentte doğmuş ya da çok erken yaşlarda kentte yaşamaya başlamıştır. 2016 yılı Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, Trabzon'un genç nüfus oranı (%16,3) Türkiye ortalamasında (%16,3) seyretmektedir (<https://www.nufusu.com/il/trabzon-nufusu>; Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2017). Karadeniz Teknik ve Avrasya Üniversiteleri'nde eğitim almaya gelen öğrencilerin nüfusu da hesaba katıldığında, Trabzon kent merkezi genç nüfusun yoğun yaşadığı bir bölge olarak belirmektedir. Araştırma sahasının kent merkezi ile sınırlı olması anket ve derinlemesine mülakatlarla elde edilen verilerin Trabzon gençlerinin bütününe temsil etmediğini de göstermektedir. Bununla birlikte, Trabzon kentinde yaşayan gençler ile diğer kentlerdeki gençlerin tam bir karşılaştırılmasının yapılması mümkün olmamıştır. Çünkü literatürde metropol dışı kentlerdeki gençlere ilişkin çalışmalar bulunmamakta ve ülke genelinde de güncel çalışmalara rastlanılamamaktadır.

Diğer taraftan, kente ait tüm ortak sembollerin kent merkezinde yoğunlaşması, Ortahisar ve çevresinin gençlere sunduğu deneyimin üzerinde durulmasını zorunlu kılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde birçok farklılık grubuna ev sahipliği yapmış olan Trabzon bugün daha homojen (Türk, Sünni, muhafazakâr, milliyetçi) bir toplumsal grubun deneyim mekânı haline gelmiş gibi görünmektedir.

3. GENÇ BEDENLERİN TOPLUMSAL KONTROLÜ

Trabzon'un gençlere geleneksel, muhafazakâr ve milliyetçi bir toplumsallaşma deneyimi sunduğunu gösteren ilk bulgu derinlemesine mülakata katılan gençlerin dile getirdiği toplumsal baskıya dairdir. Söz konusu durum gençlerin Trabzon'da karşılaştıkları en önemli sorun alanlarından biridir. Erkeklerin ve kadınların bunu hissediş şekilleri ise farklılaşmaktadır. Daha çok kadınlar tarafından dile getirilen toplumsal baskı, onların bedenlerinin kontrol

edilmesi üzerinden hissedilmektedir. Topluma hâkim olan cinsiyet rejimi kadınlara ve erkeklere özgü davranış kalıpları dayatmaktadır. Bahsi geçen cinsiyet rejiminde egemenlik daha çok kendisini kadınlardan farklılaştırarak kuran erkeklere aittir. Kadın ise kendisini erkekten farklılaştırarak değil (çünkü öteki olan kendisidir), “cahil olmayan”, “bedensel olmayan”, “iffetsiz olmayan” şeklinde aslında başka kadınlarla kıyaslayarak inşa etmektedir (Bora, 2012: 47). İffet ya da namus kavramı bu anlamda kadınların bedenleri üzerinden toplumsal baskıyı daha fazla hissetmelerine neden olmaktadır. Özellikle babanın otoritesine dayalı böyle bir toplumda kadının emeği ile birlikte, cinselliği, doğurganlığı ve bedeni denetlenmektedir (Berktaş, 2000: 24). Bu durumda kadın ya ailenin erkeklerinin haberi dâhilinde/himayesinde erkek arkadaşı ile görüşebilecek ya da erkek arkadaşının varlığını gizleyecektir. Üstelik kadın giydiklerine de dikkat etmek zorundadır. Kadın katılımcılar Trabzon’da erkekler kadar özgür olamadıklarını, daha çok kısıtlandıklarını belirtmişlerdir. Erkek arkadaşı ile bulaşacağı zaman ailesine haber vermesi gerektiğini düşünen ve böylece gizli saklı iş yapmadığını belirten kadın katılımcı, Trabzon’da ancak bu şekilde biraz daha rahat hareket edebildiğini söylemiştir.

Ben babama rahatlıkla söyleyebiliyorum ve gizli saklı iş yapmadığımı düşünerek rahatlıkla Trabzon’da gezebiliyorum. Rahatım ama gene de milletin ağzına laf vermemek için. Çünkü yani Trabzon biraz gerilemiş. Diğer şehirlere göre çok eski kafa. Herkes aynı. 29 yaşında olsun, 26 yaşındaki kişinin mantığıyla 30 yaşındaki aynı, 35 yaşındaki de aynı. Çünkü gelişmemiş bir şehir olduğumuz için şort giyineyim ben şu an şort giyineyim, tanıdık görsün, “işte falancanın kızına bak”. Ama farklı bir yere gittiğin zaman rahatlıkla giyilip o dile getirilmiyorsa demek ki arada çok bir şeylik var... Şimdi en ufak örnek tırnak uzatıyoruz mesela. Tırnaklı kızı erkekler almayacakmış. Bir tırnak yüzünden almayacaksa varsın almasın. Yani ayıp bir şey değil. Çok farklı bir konumdayız. Mesela çok rahatsız oluyorum. Yırtık pantolon, açık seçik giyinmeyi seviyorum ama sırf milletin ne diyeceği için, milletin diyeceğini bırak o bakışları var ya gözüyle zaten adamı yiyorlar. Laf demiyorsa bile diyormuş gibi düşünüyor. O yüzden gerek duymuyorum (...) Bir tatil yerinde plaja gittiğin zaman, denize girdiğin zaman bikini, mayo giyiyorsun, şort giyiyorsun erkekler dönüp bakmıyor. Ama Trabzon’da bunu yaptığın zaman sanki dersin çok affedersin yatakta seni görmüş gibi bakıyor. Yani genelinde Trabzon’da olan bir şey (K3, kadın, 20 yaş, satış danışmanı).

Toplumsal kontrol mekanizmasının hâkim olduğu Trabzon’da genç kadınlar bedenlerini toplumun beklentilerine göre konumlandırmak ve şekillendirmek zorunda kalmaktadırlar. Kadının kıyafetinin ve yaşayış tarzının sınırlandırıldığı böyle bir toplum, genç kadınların kendilerini özgür olarak hissedememelerine neden olmaktadır. Çünkü ait olunan toplumsal grup uygun

davranış biçimlerinin hangileri olduğunu onlara öğretirken her zaman özgürlüğün sınırlarını çizmekte ve kişiyi sınırlandırmaktadır. Özgür bir seçimle içerisine girilmeyen, doğumla belirlenen bu toplumsal grup, bu anlamda özgürlük değil bağımlılık anlamına gelmektedir (Bauman, 2015: 33-34). Söz konusu toplumsal grubun kimlik ve şerefini taşıyan kadınların toplumsal yaşamı da namus kavramı çerçevesinde şekillenmektedir (Ecevitoglu, 2012: 279). Kadınların toplumsal grubun şerefini sarsacak bir utanca sebebiyet veren davranışlarının önceden engellenmesi için de eve kapatılma, örtülme gibi bir takım toplumsal baskılara maruz bırakılması söz konusudur. Bu bağlamda, genç kadınların davranışları anne, baba, kardeşler, akrabalar ve komşular tarafından sürekli denetlenmektedir. Genç kadınlar da bu süreçte kendi bedenleri ve cinsellikleri üzerinde özgürce karar alabilme yetkisine sahip olmadıklarını içselleştirmektedirler (Kandiyoti, 2013: 80-81).

Kamusal alanda dikkat çekici şekilde giyinmemek Trabzonlu genç kadınların özellikle dikkat etmeye çalıştığı toplumsal davranış kalıpları arasındadır. Trabzon'u İzmir gibi daha modern kentlerle kıyaslayan genç katılımcılar o kentlerde yaşayan genç kadınlar kadar da özgür olmadıklarını söylemişlerdir. Üniversite sınavına hazırlanan K4 (kadın, 18 yaş, lise öğrencisi) İzmir'de yaşayan kuzeninin daha serbest olduğunu, gece dışarı çıkabildiğini, erkek arkadaşı ile dolaşabildiğini, istediği kıyafeti giyebildiğini, sigara içebildiğini ancak kendisinin bunları yapma olasılığının olmadığını belirtmiştir. Liseye yeni geçmiş olan katılımcılar ise artık sokakta arkadaşlarıyla oyun oynayamadıklarını belirtmişlerdir, çünkü onlar artık çocuklar gibi dışarıda oyun oynayamayacak kadar büyümüşlerdir.

Yani sokakta yürümek bile sorun bence. Artık o dereceye geldi. Böyle bir makyaj yapalım, süslenelim Meydan'da yürüyemezsin. Yani çok kötü oldu artık açık konuşmak gerekirse. Hani ben bile kiloluyum, bana bakmazlar edası hiç yapmadım. Rahatsızım. Yani ben bile yürürken rahatsız oluyorum sokakta (...) Asla mini etek giyemezsin, şort giyemezsin. Hep öyle bir algı var.

Şöyle söyleyeyim, aynı mahalledeydik, hala daha görüşüyoruz kendisiyle. Aynı mahallede olduğumuz için Trabzon'u geç aynı mahalle olduğunda buluşmak bile sıkıntı. Ben mahallede tanınan bir kıyım. Mahalle kızyım. Herkes de bilir. O da esnaf sonuçta, çalışıyor burada. Komikti biraz, buluşamıyorduk. Trabzon küçük bir yer (K5, kadın, 21 yaş, kuaför çırağı).

Erkek arkadaşıyla birlikte sokakta rahat dolaşamamak ya da sokakta birilerinin sürekli onlara laf atması önemli bir sorun olarak belirtilirken, diğer taraftan yine de Trabzon, kadınlar için oldukça korunaklı bir yer olarak kabul

edilmektedir. K6 (kadın, 17 yaş, lise öğrencisi) Trabzon'un genç kadınlar için "korunaklı" bir yer olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

Yani ya ben çok dışarı çıkmadığım için hani (...) Bir kız olarak ne diyebilirim ki yani güzel hani. Bir insana tabii ki böyle şeyler var terbiyesizler var, hani böyle laf atan o zaman oldu mu hiç bakmıyoruz zaten. Kendim için konuşuyorum ama. Mesela eğer hani bir ağabey bir amca sana biri laf attığında gördüğünde "sen ne yapıyorsun?" diye hemen çıkışabiliyor. Yani koruyorlar. O yönden iyi. O tarzda olunca seviyorum yani. Ve Trabzon'da genç olmak bence güzel ya. Çünkü insanlar birbirine bağlı (...) Yani güvenebiliyorsun insanların az çok.

Genç kadın katılımcılar Trabzonlu erkekler tarafından "korunma" karşılığında, bedenlerinin toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde kontrol edilmesini kabul etmektedir. Onlara göre, "kendisini taşıyabilen" ve "kendisini koruyabilen" bir genç kadın her yerde rahat edebilmektedir. Yerine göre davranmasını bilen bir genç kadın, Trabzon'da girmeyeceği mekânları, selam vermeyeceği insanları belirleyebilmektedir.

Aslında Trabzon'da genç kadın olmak zor değil bence. Çünkü hani mesela büyük şehirlerde bir kendini kollama söz konusu ama burada öyle değil. Yani herkes güvenilir geliyor insana. Mesela İstanbul'a falan da gittim, hani büyükşehirler. Oradaki yaşam buradaki gibi değil. Mesela burada sokağa çık, rahatça dolanırsın. Hani hiç bilmesen, birine sorsan, hiç korkmazsın hani başına bir şey gelecek diye (K7, kadın, 20 yaş, üniversite öğrencisi).

Korunma karşılığında bedenlerinin denetlenmesini tercih eden kadınlar yine de toplumsal baskıyı önemli bir sorun olarak görmektelerdir. Ancak toplumsal baskıyı sadece kadın katılımcılar hissetmemektedir. Erkek katılımcılar da toplumsal baskı nedeniyle, henüz gençken girebilecekleri bar, disko gibi mekânlara giremediklerini belirtmektelerdir. Ya aileleri izin vermemekte ya da gizli gizli gidecek olsalar da tanıdıkları bir büyükle karşılaşma ihtimalleri doğmakta ve ona görünmeden çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Bu tür mekânlara gitmek isteyip de gidemediğini çekinerek anlatan berber çırağı K2 (erkek, 19 yaş) şunları söylemiştir:

Trabzon yetersiz. O konuda çok sosyal alan yok. Yani hani gidip eğlenebileceğin zaten olsa da baskı var üzerinde. Bunu yapsam görür mü biri? Nasıl diyeyim mesela o şey konuya giriyor ama... ya zaten gidemezsin, gittin mi... bu şeyi ben çok merak ederim. Bu Vatan Partisi'nin üst tarafı olsun (rock bardan bahsediyor). Şimdi oraya giderim mesela öyle yerleri merak ediyorum ama...

K8 (erkek, 26 yaş, doktora öğrencisi) de benzer bir durumdan bahsetmektedir:

Trabzon bir genç için sıkıcı bir yer. Üniversite mahallesi, Konaklar veyahut da Kalkınma üniversite mahallesi gibi değil yani birçok yönden yetersiz. Ha burada alkol almak isteyen bir öğrenci çok yakın bir zamana kadar araçla gidebileceği bir yerde ancak alkol alabilirdi. Ve orası da şehirde herkesin kullandığı bir alandı. Hâlbuki üniversite öğrencisi üniversitenin yakınında yalnızca üniversite öğrencilerinin geldiği bir yer ister mantık olarak. Benzer yaş gurubunda olduğu insanlarla takılmak ister. Çünkü öyle bir yerde takılsa kimse kahkahasına efendime söyleyeyim haline, hareketine, tavrına, kıyafetine bakıp onu yargılamaz orada. Ama şehrin böyle daha iç yerlerine girdiği zaman, şehrin yerlileriyle muhatap olduğu zaman davranışlarını, hareketlerini birazcık daha dizginlemek zorunda kalır. Genç olan hiç kimse de eğer eğlenecekse hareketlerini dizginlemek gibi bir tribin içerisine girmek istemez (...) Ya biz mesela lisedeyken puba giderdik. Bir sürü amcamızı, abimizi, tanıdığımızı görürdük, mecbur dönerdik. E bilardo oynamak isterdik, bakardık bir sürü kişi var, oynayamazdık yani.

Yukarıdaki anlatılarda görüldüğü üzere, erkek ve kadın katılımcıların bahsettikleri toplumsal baskı deneyimleri arasında farklar bulunmaktadır. Kadınlar daha çok kadınsılıklarını gizleyerek kamusal alanda bulunmaları ve toplumun namus düzenini bozmayacak şekilde davranışları gerektiğinin altını çizmektedir. Etraftan gelecek her türlü sözlü tacize yönelik önceden tedbirli olmaları hareket alanlarını kısıtlamaktadır. Erkekler için ise, dini ve manevi değerlerin yüceltildiği bir toplumda alkol kullanılan bir mekâna girmek ayıp karşılanmaktadır.

Görüldüğü üzere, Trabzon çoğu gencin bedenlerini kontrol altına almaktadır. Özellikle gençlerin toplumsal baskıyı üzerlerinde hissetmesinde kentteki tüm toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan muhafazakâr, geleneksel ve milliyetçi söylemin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Gençlerin bedeni söz konusu söylem çerçevesinde kontrol edilmektedir. Trabzon dinci ve muhafazakâr bir kenttir. Her Cuma, Cuma namazlarının kılındığı vakitte çoğu dükkân kapalıdır ve kent merkezinde ramazan ayında açık restaurant bulmak güçtür (Bozok, 2013: 198-199). Genç erkekler kendilerini, İslam ve geleneğin (yaşça büyüklere saygı göstermek) belirlediği ahlak kuralları çerçevesinde hareket etmek zorunda hissettikleri için alkol alabilecekleri mekânlara girememektedir.

Kadınların bedenlerinin kontrol edilmesi ise, yine kente hâkim olan bir diğer ideolojiden, milliyetçilikten de kaynaklanmaktadır. Milliyetçilik ataerkil bir yapıyı desteklemektedir. Ulusun onurunu korumakla görevli olan,

milliyetçiliğin asıl faileri erkekler iken, kadın bu ideoloji tarafından baskılanmaktadır (Bozok, 2013: 183-184). Bu durumda Trabzon'daki genç kadınların bedenleri üzerinde toplumsal bir baskı hissetmelerinin yanında çelişkili olarak toplumun erkeklerinden korunma talep etmeleri ile milliyetçi ideolojinin kente hâkim olması örtüşmektedir. Milliyetçi kültür içerisinde kadınların kocalarını desteklemek, ulusun çocuklarını yetiştirmek ve ulusun namusunu simgelemek gibi geleneksel rollerini yerine getirmesi beklenmektedir ve kadın böyle bir kültür içerisinde bastırılmıştır. Bu anlamıyla (dinsel ya da ulusal) milliyetçilik muhafazakârdır ve bu aynı zamanda ataerkilliği de beraberinde getirmektedir. Ulusun annesi olma rolü verilen kadının iffeti de ulus için büyük önem arz etmektedir. Namuslarına herhangi bir leke gelmemesi için milliyetçi ideoloji kadınların bedenleri ve cinsellikleri üzerinde tahakküm kurmaktadır (Nagel, 2011: 81-84). Böyle bir ataerkil gelenek içinde erkekler kadınların ve ulusun sahipleri ve koruyucuları rollerini üstlenirken, kadın da ailenin ve ulusun namusunu temsil etmektedir (Najmabadi, 2011: 131; Nagel, 2011: 84).

Öyleyse milliyetçi ideoloji şeref ve namus kavramlarını kutsarken, kadının namusunun korunması söylemi de vatanın namusunun korunması söylemi ile yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda Trabzonlu genç kadınların bedenleri üzerindeki kontrol, onların iffet kavramı çerçevesinde baskılanmasına yol açmaktadır. Çünkü milliyetçi ideolojide kadın ulusun biyolojik üretiminde önemli bir role sahiptir. Bu nedenle ırkın saflığı ve devamlılığı için kadın bedeni kontrol edilmelidir. Bu anlamda kadınlar sadece bireyler değildir, milli, etnik ve ırksal cemaatlerin mensubudurlar ama kendi topluluklarının eyleyicileri de değildirler (Yuval-Davis, 2010: 78-82). Kentin muhafazakâr, geleneksel ve milliyetçi kültürü gençlerin özgürlüklerini kısıtlamasına rağmen, güvenli bir ortam da sağladığı için (örneğin kadın katılımcılar bedenlerini kontrol etmek karşılığında erkekler tarafından korunma güvencesi elde etmektedir) gençler tarafından gönüllü olarak kabul görmektedir. Bu durum aynı zamanda gençlerin de söz konusu ideolojiler etrafında kimliklerini inşa etmelerine neden olmaktadır.

4. TRABZON GENÇLİĞİ MİLLİYETÇİ Mİ?

Trabzon gençlere, büyük bir çoğunluğunun siyasal kimliğini milliyetçi ideoloji üzerinden inşa ettiği bir kent deneyimi sunmaktadır. Özellikle 2000'li yıllarda milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı tepkilerin kentte daha görünür olduğu gözlemlenmektedir. Ekim 2004'te kent merkezinde bulunan McDonalds bombalanmıştır. Nisan 2005'te F tipi cezaevlerini protesto etmek için bildiri dağıtan Tutuklu ve Hükümlü Aileleri ile Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (TAYAD) üyesi olan gençlere saldırılmıştır. Ağustos 2005'te Maçka'da

yakalanan üç PKK militanı linç edilmiştir. Ocak 2006'da Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelen işçilerin gittiği çay ocağına molotof kokteyli atılmıştır. Şubat 2006'da bir genç, Rahip Andrea Santoro'yu görev yaptığı kilisede öldürmüştür. Ocak 2007'de Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ermeni Gazeteci Hrant Dink yine Trabzonlu bir genç tarafından öldürülmüştür. Trabzonsporlu taraftarlar Hrant Dink'in katil zanlısının giydiği beyaz bere ile Hüseyin Avni Aker stadyumuna girmişlerdir. Ocak 2011'de Muhteşem Yüzyıl dizisi protesto edilmiştir. Nisan 2015'de ise Fenerbahçe futbolcularını havaalanına götüren otobüse Trabzon'da silahla saldırılmıştır (Bakırezer ve Demirer, 2010: 11; Bozok, 2016: 429). Temmuz 2016 tarihinde Maçka'da yol kontrolü yapan polis ekiplerine yönelik gerçekleştirilen saldırının ardından ormanlık alana kaçan teröristleri yakalamak için operasyon başlatılmış, orada yaşayan vatandaşlar da silahlarıyla polise yardım etmek için ormanlık alana girmiştir (www.61saat.com).

Trabzon'da gerçekleştirilen saha araştırmasında, gençlerin milliyetçi tutumlarını ölçen ve İstanbul'da gerçekleştirilen diğer çalışmalarla hemen hemen benzer sonuçlar elde edilmiştir. Gençlerin milliyetçiliği tanımlarken kullandıkları ifadelerin benzerleri bu çalışmada derinlemesine mülakat katılımcılarına yöneltilen "Vatan sizin için neresidir?" sorusuna verilen yanıtlarda görülmüştür. Yanıtların geneline bakıldığında Türk unsuru bir nebze daha ön plana çıkarılmaktadır. Bu anlamıyla, Trabzon'daki gençlerin İstanbul'dakilere nazaran Türk ortak kimliğini daha çok önceledikleri söylenebilir. Bu da onların daha milliyetçi bir görüşe sahip olduklarını göstermektedir. Üstelik İstanbul'da gerçekleştirilen bir araştırmada da Karadeniz'den İstanbul'a giden ve Rumca konuşan Müslüman gençlerin kendilerini Türk milliyetçiliği üzerinden tanımladıkları sonucuna ulaşılmıştır (Deniz, 2014: 251). Gülten Kazgan (2007: 42-43)'ın İstanbul gençliği üzerine yapmış olduğu çalışmasında katılımcıların %60,2'si milliyetçiliği "kişinin ülkesini ve milletini sevmesi" gibi aşırı olmayan bir şekilde; %19,4'ü "kişinin Türk milletini diğer tüm milletlerden üstün görmesidir"; %11,5'i de "Türkiye sınırları dışında yaşayan tüm Türkleri aynı çatı altında toplamaya çalışması, sınırları daha büyük bir Türkiye istemesidir" gibi daha radikal olarak tanımladıkları görülmektedir. İlk seçenek eğitim düzeyi yüksek olan gençler tarafından dile getirilirken, son iki seçenek daha çok eğitim seviyesi düşük olan gençler tarafından ifade edilmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da yaşayan gençlerin aşırıya kaçmayan bir milliyetçilik anlayışına sahip oldukları söylenebilir. Benzer bir sonuç *Eğitimin Değeri ve Gençlik: Eğitimli İstanbul Gençliğinin Değerler Dünyası* başlıklı çalışmada da dile getirilmiştir. Eğitimli İstanbul gençliğinin aşırı bir milliyetçi söyleme ve siyasal tutuma sahip olmadığı görülmektedir. Onlara göre, milliyetçilik daha çok siyasal aktörler tarafından oy kazanmak için araçsallaştırılan bir söylem niteliğindedir (Kaya, 2007: 153).

Bu çalışma kapsamında, derinlemesine mülakat katılımcılarının genellikle vatanlarını Türkiye olarak tanımladıkları görülmektedir. Çok azı (4 kişi) öncelikli olarak Trabzon'un vatanları olduklarını söylemiştir. Birkaçı ise (3 kişi) Türklerin yaşadığı her yerin vatan olduğunu belirtmiştir. Böylece Türkiye sınırlarının dışına da çıkıldığı ve tüm Türki devletlerin vatan olarak kabul edildiği gibi aşırı bir söyleme sahip gençlerin var olduğu da görülmektedir. Ancak çoğunluk için vatan Türkiye'dir. Katılımcılar için vatan, aynı ortak kültürün paylaşıldığı, yansıtıldığı, yaşatıldığı, Türklere ait olan, onları var eden, sınırları çizilmiş, uğruna fazlaca kan dökülerek korunmuş, doğulan, doyulan ve kan bağıyla bağlı olduklarının desteğinin alındığın toprak parçasıdır. Katılımcıların anlatılarında Türkiye öncelense de hemen ardından Trabzon'un da bir memleket olduğu vurgulanmaktadır. Böylece gençlerin kente olan aidiyetlerinin mikromilliyetçi bir tutumla dile getirildiği görülmektedir. Hatta "Bize her yer Trabzon" sözünde olduğu gibi ikisi çoğu durumda iç içe geçmektedir. Türkiye Trabzon'dur, Trabzon ise Türkiye'dir. K10 (erkek, 22 yaş, üniversite öğrencisi) bunu "Trabzon dışına çıkmayı pek hani istemeyiz, rahat edemeyiz diyoruz ama Türkiye'nin neresinde olursak olalım, o vatandır, bizim içimizdedir" sözleriyle ifade etmektedir.

Genellikle insan grupları kendi vatanlarını dünyanın merkezi olarak görme eğilimindedir (Tuan, 2001: 149). Hatta vatan, bir yuva olabilmekte (Christou, 2006: 120), karşılıklı güvene ve ortak bağa dayanan ideal bir aile sunabilmektedir (Bauman, 2015: 53). Derinlemesine mülakat katılımcıları da vatani sevmenin bir zorunluluk olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü geçmişte uğruna dökülen kanlar nedeniyle vatan kutsaldır. Gençler ev olarak tanımladıkları vatanları olmaz ise kimliksiz kalacaklarına, yaşamlarının sona ereceğine inanmaktadır. Her şeyden daha kıymetli olan vatani K9 (erkek, 22 yaş, üniversite öğrencisi) şöyle anlatmaktadır:

Ben mesela bazen öyle içime vatan aşkı doğuyor ki, bazen diyorum ki bu dünyada haşa Allah'tan daha ötede Türkiye, Türk Bayrağı veya vatanımız. Haşa bir anlık duygularla dersin ya. Allah bir vatan iki. Anam babam herkes ölsün. Vatanım kalsın. Ben öleyim, anam babam ölsün. Şu anda anında kesilsin ömrümüz kalmasın ama vatan sağ olsun. Böyle farklı bir duygu yani. Her şeyden öte. Vatan sevgisi biraz fazla.

Yukarıdaki anlatıda K9 kendi vatanını hayatının merkezine koymaktadır. Öyle aşırı bir sevgidir ki vatan olarak tanımladığı mekân bazı durumlarda dini inancının, ailesinin ve kendi hayatının ötesine geçmektedir. Trabzon'da yaşayan gençlere göre, varlığının sonsuza dek devam etmesi gereken vatandır.

Toplumsal ilişkilerin ve kimliklenmenin yer/uzamı olarak vatan, ulusal imgeler ve hayalleri de içermektedir. Kendi vatanını yeryüzünün merkezi olarak

görmek tamamen bir mittir ve bu şekilde yeryüzünde birbiri ile çatışmayan farklı dünyanın merkezi mitleri birlikte yaşayabilmektedir (Tuan, 2001: 150-158). Ortak yuva olan vatanın güvenliği ve bütünlüğü için de “öteki” her zaman bir tehdit unsuru olarak algılanmaktadır. Burada aidiyet yabancılara karşı kendi kimliğini korumayı gerektirmektedir (Christou, 2006: 123). Trabzon’da gençler genellikle PKK militanlarını vatana karşı bir tehdit olarak algılamakta ve onları öteki olarak kurgulamaktadır. Belirsizlik ve güvensizliğin olduğu durumlarda bireyler ortak gruplarına daha kolay bağlanmakta ve ötekini de çok kolay bir şekilde tehlike olarak görebilmekte, onu marjinalleştirebilmektedir (Uyan Semerci vd., 2017: 269).

Trabzon’da erkekliğin nasıl inşa edildiğini araştıran Bozok (2013: 190) Trabzonlu erkeklerle yaptığı derinlemesine mülakatlardan elde ettiği verilerle Kürtlerin şehir merkezinde barınmadığı inancının yaygın olduğu sonucuna varmıştır. Anlatılarda Trabzonlu erkeklerin kente çalışmak için gelen Kürt asıllı vatandaşları şehir merkezine ve merkezde bulunan çay bahçelerine kesinlikle sokmadıklarını söyledikleri görülmektedir. Bu durum elbette gerçeği yansıtmamaktadır, sadece katılımcıların hayali olarak kurguladığı bir şeydir. Çünkü kent merkezine yakın bir noktada Kürt işçilerin iş için toplandıkları görülmektedir. Yine de Trabzonluların yabancı düşmanlığı yaptığı görülmektedir. Etnik azınlıkların kentte olmadığı inancı ve Tek bir Türk ırkının kentte varolduğu hayali Andersoncu anlamda bir hayali cemaatin oluşturulduğunu göstermektedir (Bozok, 2013: 191-192).

Gençlerle yapılan derinlemesine mülakatlarda ise, böyle bir söylemin inşa edilmediği görülmüştür. Onlara göre militan olmayan ve Türk milli değerlerini özümseyen her Kürt Trabzon’da barınabilir, istediği her yere girebilir (ancak bölücü söylemlerden uzak durması kaydıyla). Bu durum gençlerin farklılıklara karşı daha ılımlı olduklarını göstermektedir. Tıpkı Ferhat Kentel (2005: 12)’in 1980 sonrası gençlerinde hâkim olduğunu savunduğu görelilik hissiyatının² gençlerin “öteki”ne karşı daha duyarlı bir tutum sergilemelerine neden olduğunu söylemesi gibi. Ancak Trabzonlu gençlerin daha homojen kimliklerle kendilerini tanımladıkları düşünülürse bu görelilik hissiyatının tam anlamıyla oluştuğunu söylemek de mümkün değildir.

² Ferhat Kentel tarafından kullanıldığı şekliyle görelilik hissiyatı, gençlerin karşıt kimliklerin referanslarını bir arada kullanarak (laiklikle din, devletçilikle liberalizm, özgürlükçülükle otoritarizm, milliyetçilikle evrensellik, politiklik ile apolitiklik gibi), yeni kimlikler inşa edebilmelerini sağlamaktadır. Söz konusu görelilik hissiyatı evrensel ve tek tipleştirici ideolojilerden daha çok birleştirme, birbirine yakınlaştırma kapasitesine sahiptir. Çünkü birey bu sayede ötekini dışlamamakta ve onu kendi içinde taşıyabilmektedir. Böylece farklı kimliklere duyarlı gençler yeni siyaset yapma biçimleri oluşturabilmektedirler. Bkz.: Kentel, Ferhat (2005), “Türkiye’de Genç Olmak: Konformizm ya da Siyasetin Yeniden İnşası”, Birikim, 196: 11-17, s. 16.

Mülakat katılımcıları da çoğunlukla militanlardan³ “terörist” ya da “onlar” şeklinde bahsederken, karşılırları “biz” diye olumladıkları bu vatanın gerçek sahipleri olan Türkleri koymaktadırlar. “Biz” ve “onlar” arasındaki ayırım “duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, işbirliği ve çekişme arasındaki ayırımı temsil” etmektedir. “Onlar” olarak kurgulananın “biz”e hınç duydukları düşünöldüğünden, her an “biz”e zarar verebilirler korkusu belirmektedir (Bauman, 2015: 51). Bu alanda herkes ötekinin saldırılarına karşı tetikte olmalıdır. Trabzonlu gençlerde, yabancı ve tehditkâr olan “onlar”a karşı Türk kimliği duygusal anlamda yüceltilmekte ve toprak parçası uğruna vatansever coşkular yaratılmaktadır. Söz konusu coşkulu hal ise savaşmayı meşru kılmaktadır (Hobsbawm, 2014: 202). Tam da bu esnada şehitliğin kutsandığı görölmektedir. İdeal bir aile olarak görölen iç grubun tüm üyeleri milli bir dayanışma içerisinde ve milleti, vatani için kendisini feda etmeye her zaman hazırdır (Bauman, 2015: 53).

İstanbul gibi metropol kentlerde yapılan araştırmaların aksine, vatan için şehit olmak Trabzon’daki katılımcılar için oldukça kutsal bir mertebedir. Yaraman (2003: 96-97)’ın İstanbul’da gerçekleştirdiği araştırmasında erkeklerin %62’sinin olanak olsaydı askerlikten muaf olmak isteyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Birey olmanın en çok hissedildiği böyle bir kentte hem modern hem de ataerkil değerlerin çözüldüğü görölmektedir. Trabzon’da ise durum tam tersidir. Çoğu erkek katılımcının asker ve şehit olmak için oldukça hevesli olduğu görölmektedir. Çünkü bu şekilde vatani için ölen kahramanlara dönüşebileceklerdir. Askerlik genel olarak erkeklerin katıldığı bir kurumdur. Erkekler bu kurumda eğitilerek “savaşçı” yapılmaktadır. Tamamen erkek egemen değerlerin yüceltildiği askerlik “kahraman erkekler” mitini de kurmaktadır (Sancar, 2009:154). Ordu aynı zamanda yönetsel olarak da genellikle erkeklerin egemenliğinde olan bir kurumdur. Bu nedenle egemen erkeklik ve milliyetçilik oldukça iç içe geçmiş iki ideoloji ve kùltürdür. Özellikle milliyetçiliğin militarist taleplerini karşılayabilen bir erkeklik kùltürü söz konusudur ve şeref, korkaklık, cesaret, vatanseverlik ve görev gibi kavramlar hem milliyetçilik hem de erkeklik ile ilişkili kavramlardır. Üstelik çoğu erkek için askerlik görevini yerine getirememek bir utanç vesilesi olabilmektedir. Aksi halde korkaklıkla suçlanacaklardır (Nagel, 2011: 75-80)⁴.

Vatan ve millet erkekler tarafından korunmalı ve temsil edilmelidir. Kadınlar da bu söylemin yeniden üretimine katılmaktadır. Onlara göre de

³ Derinlemesine mülakat katılımcıları militan ve terörist ifadelerini aynı anda kullanmışlardır. Onlara göre, bir Kürt eğer PKK militanı değilse terörist de değildir. Mülakatlarda gençlerin kullandığı militan kavramı bazı örneklerde PKK sempatanlarını da kapsamaktadır. Yazar bu nedenle militan kavramını kullanmayı tercih etmiştir.

⁴ Kadınlara düşen görev ise ulusun sağlıklı bir şekilde üremesini sağlamak, toplumun ideolojik olarak yeniden üretimine katılmak, ulusal kùltürü gelecek nesillere aktarmaktır.

erkekler askere gitmeli ve borçları olan bu görevi yerine getirmelidir ve K1 (kadın, 25 yaş, üniversite mezunu, çalışmıyor)'un ifadesi ile de “şehit olduklarında vatanı kurtarmış olmaktadır”. Çünkü vatanın varlığı ve devamlılığı onların bedensel varlıklarının son bulması ile sağlanabilmektedir. K5 (kadın, 21 yaş, kuaför çırağı) de kilosundan ötürü askerlikten muaf olan eski erkek arkadaşından bu nedenle ayrıldığını şu sözlerle anlatmaktadır:

Vatan demek benim için can borcu demek. Her erkeğin yapmak isteyeceği, yapacağı bir şey demek. En son erkek arkadaşım da bu yüzden ayrıldım. Kilosu var diye askerlikten muaf oldu. Muaf olmak için yedi kilosu vardı, o yedi kiloyu inat edip vermedi, üzerine on kattı. Ve ben direkt ayrıldım. Benim için vatan bu demek. Her erkeğin bu borcu vermesi demek.

Şehitlik ya da vatan konusundan bahsedildiğinde, katılımcıların konuyu hemen 15 Temmuz darbe girişimine getirdikleri ve bu olaydan örnekler verdikleri görülmektedir. 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen darbe girişimi, terör saldırılarının dışında günümüz gençlerinin Türkiye siyasal tarihinde deneyimledikleri en önemli travmatik olay olarak belirmektedir. Bu travma gençlerde vatanını yitirme korkusu yaratmıştır. Üstelik 15 Temmuz darbe girişimi, mevcut hükümet açısından ulusal kimliğin İslamcı formunun ve imanlı gençliğin oluşturulmasında önemli bir tarihi olay olarak belirmektedir (Lüküslü, 2016: 645). Dolayısıyla söz konusu olayın milli ve manevi duyguları gençler nezdinde pekiştirdiği görülmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların vatan olarak tanımladıkları mekâna atfettikleri anlamın yanında kendisini ve ötekini hangi unsurlar üzerinden kimliklendirdiklerinin analizi de Trabzon'daki gençlerin milliyetçi ve muhafazakâr tutumlarını göstermesi açısından önemlidir. Bundan sonraki bölüm katılımcıların farklılıklara karşı olan tutumlarının analizine ayrılmıştır.

5. FARKLILIKLARA SINIRLI HOŞGÖRÜ

Birey kendi kimliğini öteki aracılığıyla ulus, ırk, cemaat, mezhep, sınıf, siyasal parti gibi ortak aidiyetler üzerinden kurmaktadır (İstanbul Mülkiyeliler Vakfı ve Konrad Adenauer Vakfı, 1999: 77). İstanbul gibi metropollerden farklı olarak, görece daha homojen bir toplum profili çizen Trabzon'da gençlerin kendilerini daha yüksek oranlarla kente hâkim olan Müslüman Türk kimliği üzerinden tanımlamaları olasıdır. Çalışmada kullanılan ankette gençlere kendilerini ait hissettikleri ilk üç kimlik sorulmuştur. İlgili soruya yanıt verenlerin %43,3'ü Türk kimliğini ilk sırada; %36,7'si Müslüman kimliğini ikinci sırada; %17,2'si kadın ve %15,8'i Trabzonlu kimliğini üçüncü sırada belirtmişlerdir. Üçüncü sıradaki bu çeşitlilik cinsiyet farklarından kaynaklanmaktadır. Üçüncü işaretlemelerde kadınların %33,3'ü kadın, erkeklerin de %19,4'ü Trabzonlu olmayı üçüncü kimlikleri olarak ifade ettikleri

görülmektedir (erkeklerin %16,3'ü de erkek olmayı seçmiştir). Öyleyse kadınların toplumsal cinsiyet rollerini erkeklere göre daha çok vurguladıkları görülmektedir.

Tablo.2: İlk Üç Kimlik

Kategori		1. Seçenek		Toplam	2. Seçenek		Toplam	3. Seçenek		Toplam
		Kadın	Erkek		Kadın	Erkek		Kadın	Erkek	
Türk	Sayı (Kişi)	68	100	168	42	53	95	21	10	31
	Cinsiyet %	35,80%	50,50%	43,30%	22,30%	27,00%	24,70%	11,50%	5,10%	8,20%
Müslüman	Sayı (Kişi)	41	50	91	66	75	141	12	13	25
	Cinsiyet %	21,60%	25,30%	23,50%	35,10%	38,30%	36,70%	6,60%	6,60%	6,60%
Kadın	Sayı (Kişi)	16	1	17	42	0	42	61	4	65
	Cinsiyet %	8,40%	0,50%	4,40%	22,30%	0,00%	10,90%	33,30%	2,00%	17,20%
Erkek	Sayı (Kişi)	0	11	11	0	24	24	0	32	32
	Cinsiyet %	0,00%	5,60%	2,80%	0,00%	12,20%	6,30%	0,00%	16,30%	8,40%
T.C. Vatandaşı	Sayı (Kişi)	10	7	17	17	14	31	20	33	53
	Cinsiyet %	5,30%	3,50%	4,40%	9,00%	7,10%	8,10%	10,90%	16,80%	14,00%
İnsan	Sayı (Kişi)	48	19	67	12	9	21	18	23	41
	Cinsiyet %	25,30%	9,60%	17,30%	6,40%	4,60%	5,50%	9,80%	11,70%	10,80%
Dindar	Sayı (Kişi)	1	1	2	1	1	2	4	5	9
	Cinsiyet %	0,50%	0,50%	0,50%	0,50%	0,50%	0,50%	2,20%	2,60%	2,40%
Ateist	Sayı (Kişi)				0	1	1	0	2	2
	Cinsiyet %				0,00%	0,50%	0,30%	0,00%	1,00%	0,50%
Trabzonlu	Sayı (Kişi)	3	5	8	5	8	13	22	38	60
	Cinsiyet %	1,60%	2,50%	2,10%	2,70%	4,10%	3,40%	12,00%	19,40%	15,80%
Trabzonsporlu	Sayı (Kişi)	2	4	6	1	9	10	14	21	35
	Cinsiyet %	1,10%	2,00%	1,50%	0,50%	4,60%	2,60%	7,70%	10,70%	9,20%
Karadenizli	Sayı (Kişi)	1	0	1	2	2	4	11	15	26
	Cinsiyet %	0,50%	0,00%	0,30%	1,10%	1,00%	1,00%	6,00%	7,70%	6,90%
Toplam	Sayı (Kişi)	190	198	388	188	196	384	183	196	379
	Cinsiyet %	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%
Pearson Chi-Square				0,00	Pearson Chi-Square		0,00	Pearson Chi-Square		0,00

Yukarıdaki sonuçlarla benzer şekilde, Trabzon'da gerçekleştirilen bir araştırmada Trabzonlu erkeklerle yapılan derinlemesine mülakatlarda da erkeklerin kendilerini Türk, Müslüman ve Trabzonlu (ya da Karadenizli) şeklinde tanımladıkları görülmektedir. Hatta çoğu durumda Trabzonlu olmak Türk olmaya öncelenmektedir (Bozok, 2013: 178, 184). Türkiye genelinde de gençlerin Trabzonlu gençlerde olduğu gibi Türk kimliğini öncelediği görülmektedir. 2017 yılında tamamlanan ve gençlerin “biz” ve “öteki” inşalarının araştırıldığı çalışmada Türkiye’de gençlerin öncelikli olarak kendilerini Türk kimliği (%23,1) ile tanımladıkları görülmektedir (Uyan Semerci vd., 2017: 226). Söz konusu oranın düşük olması, Türkiye genelinde gençlerin

kendilerini diğer azınlık kimlikleri ile de tanımlamalarından kaynaklanmaktadır. Derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler de anket sonuçlarını destekler niteliktedir. Derinlemesine mülakat katılımcılarına ilk üç kimliği sorulduğunda Müslüman, Türk, Trabzonlu ve Trabzonsporlu olmanın öne çıktığı görülmektedir. Bu kimliklerin yerleri kişiden kişiye değişse de genel hatları ile katılımcıların kendilerini bu dört kimlikle tanımladıkları gözlemlenmektedir. Öyleyse, Trabzonlu gençlerin kimliklerini Türk-Müslüman-Trabzonlu ya da Türk-Müslüman-Kadın/erkek olarak kurdukları görülmektedir⁵.

Gençlerin kimliklerini bir ulus ve din üzerinden kurmaları onların farklılık gruplarını nasıl tanımladıklarıyla da ilişkilidir. Bu aynı zamanda bir öteki inşasıdır. Türkiye’de gençlerin kendilerini tanımladıkları kimliklerden referansla çok farklı toplumsal grupları öteki olarak işaretledikleri görülmektedir. Siyasal ideolojilerine göre özellikle siyasal İslamcılar, milliyetçiler, ulusalcılar ve “kafa tasçılar”la birlikte Kürt milliyetçilerinin ve Yahudilerin öncelikli olarak öteki olarak kurgulandığı görülmektedir. Yaşam tarzlarına göre ise, daha çok LGBTİ (Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Transeksüel/Travesti, İnterseks) bireylerin ve etnik ve mezhepsel olarak Alevilerin, Suriyelilerin, Arapların daha çok ötekileştirildiği görülmektedir. Bu grupların ötekileştirilme gerekçeleri de toplumda daha fazla söze sahip olmaları, samimi olmamaları, kendisine verilenleri hak etmemeleri olarak belirtilmektedir (Uyan Semerci vd., 2017: 161-169)⁶. Konya’da üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmada da feminist, Alevi, eşcinsel, dinsiz, Yahudi, Rum, Ermeni, Kürt ve Çingene kimliklerinin ötekileştirildiği

⁵ Ankette yer alan “Trabzonlu olmak kimliğimin önemli bir parçasıdır” ifadesine cevap verenlerin %54,8’i ifadeye “kesinlikle katıldığını” belirtirken, %19,1’i “katıldığını” ifade etmiştir (Toplamda %73,9). Söz konusu sonuçlar, Trabzonluluğun gençlerin kimlik inşasında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak Türk ve Müslüman olmak ise Trabzonluluğa öncelenmektedir. Trabzonluluğun üçüncül konumunu destekleyen bir diğer sonuç ise katılımcıların ankette yer alan “Trabzonlu ya da Karadenizli olmayan birisiyle evlenmem” ifadesine verdikleri yanıtlarda da görülmektedir. İfadeye cevap verenlerin %10,9’u “kesinlikle katılıyorum”, %5,9’u “katılıyorum”, %14,7’si “ne katılıyorum ne katılmıyorum”, %23,3’ü “katılmıyorum” ve %45,2’si “kesinlikle katılmıyorum” demiştir. Bu durumda Trabzonlu gençlerin Trabzonlu olmayan birisiyle evlenebileceğini düşündüklerini söylemek mümkündür. Toplamda katılımcıların %68,5’i Trabzonlu ya da Karadenizli olmayan birisiyle evlenebileceğini ifade etmiştir.

⁶ Aynı çalışmada gençlere hangi gruplarla ortak yanları olmadığı anket sorusu şeklinde sorulmuştur. Sonuçta sırasıyla eşcinseller, ateistler/dinsizler, başka dinden olanlar, azınlıklar, aşırı dinciler, Geziciler, sosyalistler/komünistler, göçmenler, Aleviler, Kürtler %50 oranının üstünde yakın hissedilmeyen gruplar olarak ifade edilmişlerdir. Bkz.: Uyan Semerci, Pınar vd. (2017), “Biz”liğin Aynasından Yansıyanlar: Türkiye Gençliğinde Kimlikler ve Ötekileştirme (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), s. 242. Din üzerinden farklılıklar ilk sıralarda yer alsalar da ötekinin çok farklı kimlikler üzerinden kurgulandığı görülmektedir. Kozmopolit bir kent olmayan Trabzon’da farklılık gruplarının sayısı oldukça azdır ve kamusal alanda bu farklılıklarla karşılaşma oranı oldukça düşüktür. Bu nedenle Trabzon’da gençler daha çok milli ve dini değerler üzerinden bir kategorileştirme ile ötekini inşa etmektedir.

görülmektedir (Alptekin, 2012: 136)⁷. İstanbul Mülkiyeliler Vakfı ve Konrad Adenauer Vakfı (1999: 84)'nın yaptığı araştırmada dinsizler ve eşcinsellerin daha çok kendisini geleneksel-İslamcı ve milliyetçi olarak tanımlayan gençler tarafından ötekileştirildikleri gözlemlenmiştir.

Trabzon'da ise, katılımcıların ötekini daha çok dinsel ve etnik temel üzerine kurdukları görülmektedir. Katılımcılar bu farklılık grubunun Trabzon'da yaşayabilmesini bu kentin değerlerine saygı duymasına bağlamaktadır. Bu anlamda, gençlerin çokkültürlülüğe tamamen açık olmadıklarını söylemek mümkündür. Çünkü gençler, farklılık gruplarından kamusal alanda ortak yaşama uygun pratikleri yerine getirmelerini beklemektedir. Burada (sınırlı da olsa) hoşgörü prensibinin Trabzonlu gençlerde hâkim olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Farklılık gruplarının özel alanlarında dini ve kültürel pratiklerini yerine getirmeleri bir sorun teşkil etmezken, kamusal alanda bu farklı pratiklerinin görünür olması Trabzonlu genç katılımcıları rahatsız etmektedir. Eğer farklılık gruplarının kültürel özellikleri ortak yaşam ve kolektif değerlerin talepleri ile uyumlu ise bir sorun teşkil etmemektedir (Schnapper, 1998: 258-259). Bu durumda Trabzonluların değerlerini zedeledikleri anda farklılıkların varlığı gençler için bir tehlike olmakta, dolayısıyla engellenmeleri gerekmektedir. Trabzonlu gençlik, tehlikeli olarak imledikleri bu farklılık gruplarıyla da aralarına sosyal mesafe koymaktadır.

Ankette yer alan “Trabzonlular misafirperverdir, din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkese eşit yaklaşırlar” ifadesine cevap verenlerin %40,3'ü bu ifadeye “kesinlikle” katıldığını, %23,6'sı da sadece katıldığını belirtmiştir. Toplamda katılımcıların %63,9'u Trabzonluların din, dil, ırk ayrımı yapmadığını düşünmektedir. Katılımcıların %18,5'i söz konusu ifadeye ya hiç ya da sadece katılmamaktadır). Bu sonuç mevcut durum ile çelişmektedir. Gençler anketteki ilgili soruyu yanıtlarken tam tersi durumun Trabzonlulara yakışmayacağını düşündüğünden Trabzonluların herhangi bir ayrımcılık yapmayacağını ifade etmiş olabilir.

Tablo.3: “Trabzonlular misafirperverdir, din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkese eşit yaklaşırlar”

Kategori	Sayı (Kişi)	Geçerli %
Kesinlikle katılmıyorum	35	9,00%
Katılmıyorum	37	9,50%
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	69	17,70%
Katılıyorum	92	23,60%
Kesinlikle katılıyorum	157	40,30%
Toplam	390	100,00%

⁷ Üniversite öğrencilerinin başka şehirlerden geldiği ve daha farklı gruplarla kamusal alanda karşılaştıkları, en azından bunların farkında oldukları göz ardı edilmemelidir.

Yukarıdaki tablo kentte farklılıklara karşı ayrımcılık yapılmadığını göstermemektedir. Derinlemesine mülakat katılımcıları anket katılımcılarından farklı olarak Trabzon'da genel eğilimin dışlayıcı olduğunu ifade etmiştir. Mülakatların yapılması sırasında araştırmacı da benzer bir sonucu gözlemlemiştir. Diğer taraftan, mülakat katılımcıları kendilerinin farklılıklara açık olduklarını da eklemiştir. Onlara göre, farklılıklar Trabzon'da ve Türkiye'de birlikte yaşayabilmelidir⁸. Ancak Trabzon'da yaşayan gençlerin farklılıkları kabulü biraz sınırlıdır. Katılımcılara göre, bu farklılıklar Trabzon'da varlığını sürdürebilmek için kamusal alanda pek de görünür olmamalıdır. Bu durum ötekinin özne olarak tanınmadığını göstermektedir. Hâlbuki bireyin kendisini özne olarak tamamlayabilmesi farklılıkları tanımasıyla ilişkilidir. Farklılıklar ancak azınlık kaldıkları takdirde onlara hoşgörü ile bakılabilmektedir (Touraine, 2008: 254). Farklılık gruplarının Trabzon'da yaşayabileceğini söyleyen katılımcılar bunun kendilerine ait olan dini ve milli değerlere saygı duyulması koşuluyla gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Bu durum K9 (erkek, 22 yaş, üniversite öğrencisi)'in ifadelerinde çok net görülebilmektedir:

Tek bayraksa tek bayrak arkadaşım bırak bizi karışma. Tek dinse tek karışma. Saygı duyarız, ha duymuyoruz değil. Burada Trabzon'da ateist olan da, bir dünya var ateist arkadaşım var. Bir arkadaşım öldüreceğim onu diyordu dalga geçiyor falan dinle diyordu. Yazıyor face'e böyle Hz. İsa'dır. Diyorum ki oğlum ona niye karışacaksın. Trabzonspor'a sövmesin Allah'a sövmesin yani sosyal medyadan veya bir yerden, ama sevmesin, inanmasın. O onun bileceği iş. O yanacak ben yanmayacağım. Ama e gidip de Meydan'da demesin. "Allah yok" bağırırsan dayağı yer. Ona ben karışmam. Onu yaratana saygı duymuyorsa bana nasıl saygı duyar bu adam (...) (Hristiyan turistler için söylüyor) Ama şunu demeyecek "yok Ayasofya kilisedir" de demeyecek. Ayasofya bir kere cami oldu bitti kardeş, senin devrin kapandı. Ben burayı fethettim. Burası Türk'ün yurdu. Türk'ün yurdundan bir tane ha böyle nokta kadar toprak alamazsın (...) Kiliseye git kardeşim. Ama gidip de mahallede çan fııs fııs çanlan dolanma benim mahalleimde. Çünkü burası benim mahallem. Benim mahalleimden burada kimseyi Hristiyan yapamazsın. Yapmaya çalışırsan dayak yersin. Ama ben "Hristiyanlığımı yaşayacağım, oğluma da yaşatacağım", yaşat. Ama gelip de benim mahalleimde küçük

⁸ Trabzon'da gerçekleştirilen bu çalışmada da çoğu katılımcının siyasal anlamdaki kutuplaşmaların son bulmasını istedikleri görülmüştür. Söz konusu çatışmaların Trabzon'da stadyumda ortadan kalktığını ve bütün Trabzonspor taraftarının bir çatı altında birleşebildiğini belirtmişlerdir. Ancak bu yine farklılıkların görünürlüğüne yok olması, yani herkesin tek tip renklere (bordo-mavi) bürünmesi ile gerçekleşmektedir. Bu anlamıyla Trabzon'da yaşayan gençlerin Türkiye geneli ile kıyaslandığında, farklılıkları tam anlamıyla kabullendiklerini söylemek oldukça güçtür.

çocuğu kandırıp fis fiuf yapıp da o da o yani ona karşıyız (...)
Ben mesela Müslüman Türk'üm. Ama adam Hristiyan ise
Hristiyan yaşayabilir. Beni bozmadığı sürece beni bozmaya
çalışmadığı sürece dursun kenarda köşesinde. O da yaşasın ben
de yaşayayım. Ben de mesela yurtdışında bir yere geldiğimde
kılayım namazımı. Mesela Doğu Türkistan'da çıldırıyorum
Müslümanlara zulüm ediyorlar diye.

Yukarıdaki anlatıda katılımcı misafir olarak gördüğü Hristiyanların kendi mekânında misyoner faaliyetlerde bulunmasından korktuğunu, dolayısıyla onun varlığını bir tehdit olarak gördüğünü ifade etmektedir. Müslüman olmak Türkiye'de çoğu farklılık grubunu birleştirebilen önemli bir kimlik bileşenidir ve genellikle Türk kimliği ile iç içe geçmektedir. Eğitimli İstanbul gençliği üzerine yaptığı çalışmasında Umut Sarp Zeylan (2007: 138) da gençlerin Türkiye'de insanları en fazla bir arada tutan unsurun Müslüman olmak (%40,7) olduğunu belirttiklerini göstermiştir (%29,7 oranında Türk olmak, %26,3 oranında TC vatandaşı olmak seçenekleri işaretlenmiştir). Konya'da Selçuk Üniversitesi'nde gerçekleştirilen araştırmada da ortak değerler, gelenek ve görenekler, tarihsel geçmiş, din ve inançların toplumda birlikteliği sağlayan en önemli değerler olarak belirdiği görülmektedir (Alptekin, 2012: 114). Trabzon'da yaşayan gençlerin de İslam'ı birleştirici bir unsur olarak kabul ettikleri görülmektedir. Yukarıdaki anlatıda bir Müslüman Türk'e ait olan topraklarda gayrimüslimler mekânın asıl kullanıcılarını kendi dinine döndürmediği müddetçe yaşayabilir⁹. Din görüldüğü üzere tek bir etnik gruptan oluşan milletin oluşumunda önemli bir unsur olarak belirmektedir. Kutsal ikonlar üyelerine gerçekliği sunan ortak ritüellerin, pratiklerin ve sembollerin temsili olarak belirmekte ve üyelerin birbirlerine bağlanmasını sağlamaktadır (Hobsbawn, 2014: 93). Bu ortak kutsal ikonlara sahip olmayanlar ise birer yabancıdır.

Bununla birlikte, gençlerin arkadaş olmak istemedikleri kişilerin özelliklerine baktığımızda, gençlerin hiç tereddütsüz olarak yine din ve ırk ayrımı yaptığı görülmektedir. Gençlere anketin sonunda kimlerle arkadaş olmak istemeyecekleri sorulmuştur. İlgili soruya yanıt verenlerin %31,6'sı Ermenilerle arkadaş olmak istemediğini ilk sırada ifade etmiştir. Katılımcıların %23'ü Yahudi, diğer %23'ü ise Ateist kişilerle ikinci sırada arkadaş olmak istemeyeceğini belirtmiştir. Üçüncü sırada işaretleme yapanların %43,8'i ise, eşcinsellerle arkadaş olmak istemediğini belirtmiştir.

⁹ Kültür, öteki kültürün pratiklerini ve değerlerini sapkınlık olarak nitelendirir ve bu nedenle ötekinin kendi dinine döndürülmesi gerektiğine inanır. Öteki kültürden olanların adetlerini ve inançlarını terk etmesini, yerine kendi kültürüne ait adetler ve inançları benimsemesini ister. Bkz.: Bauman, Zygmunt (2015), *Sosyolojik Düşünmek* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Abdullah Yılmaz), s. 178.

Tablo.4: Gençlerin Arkadaş Olmak İstemedikleri Gruplar

Kategori		1. Seçenek	2. Seçenek	3. Seçenek
Gayrimüslim	Sayı (Kişi)	26		
	Geçerli %	7,10%		
Ermeni	Sayı (Kişi)	115	6	
	Geçerli %	31,60%	2,30%	
Rum	Sayı (Kişi)	7	18	1
	Geçerli %	1,90%	6,80%	0,40%
Yahudi	Sayı (Kişi)	48	61	12
	Geçerli %	13,20%	23,00%	5,10%
Çingene	Sayı (Kişi)	32	31	4
	Geçerli %	8,80%	7,90%	1,70%
Kürt	Sayı (Kişi)	14	33	15
	Geçerli %	3,80%	12,50%	6,40%
Alevi	Sayı (Kişi)	11	11	10
	Geçerli %	3,00%	4,20%	4,30%
Ateist	Sayı (Kişi)	25	61	37
	Geçerli %	6,90%	23,00%	15,70%
Eşcinsel	Sayı (Kişi)	23	40	103
	Geçerli %	6,30%	15,10%	43,80%
Feminist	Sayı (Kişi)	1	8	10
	Geçerli %	0,30%	3,00%	4,30%
Marksist	Sayı (Kişi)	2	4	40
	Geçerli %	0,50%	1,50%	17,00%
Diğer	Sayı (Kişi)	60	2	3
	Geçerli %	16,50%	0,80%	1,30%
Toplam	Sayı (Kişi)	364	265	235
	Geçerli %	100,00%	100,00%	100,00%

Din ötekinin belirlenmesinde oldukça etkilidir. Tarihsel arka planı ile birlikte Ermeniler, Yahudiler ve Ateistler İslam dinine inanmadıkları, eşcinseller de bu dine aykırı yaşam tarzına sahip oldukları için Trabzonlu gençler tarafından arasına mesafe koyulan gruplardır. Dinin yanında siyasal aktörlerin söz konusu gruplar hakkında ürettikleri ötekileştirici söylemin de etkili olduğunu söylemek gerekmektedir. Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirilen bir çalışmada da benzer şekilde, sosyo-ekonomik seviyesi orta ve üstünde olan gençlerin en çok Ermeniler, Romanlar, Rumlar ve Kürtler ile aralarına sosyal mesafe koydukları, Laz, Çerkes, Gürcü gibi Müslüman gruplara ise olumlu anlamlar atfettikleri görülmektedir (Sunar ve Bikmen, 2002'den aktaran: Üstel, 2012: 452-453). LGBTİ birey ayrıca ataerkil değerlere karşı bir tehdit olarak da görülmektedir ve

bu nedenle ötekileştirilmektedir. LGBTİ birey olarak Trabzon'da kamusal alanda görünür olmak oldukça güçtür.

Rumlarla arkadaş olmak istemeyenlerin sayısının az olması oldukça ilgi çekicidir. Bu durum son zamanlarda Trabzon'da geçmişte Rum gerçekliğinin kabul edilmesi ile ilgisi olması mümkündür. Ancak Ermeni hala olumsuz bir içeriğe sahiptir. Ermeni kimliği Türkiye'de olumsuz anlamlara sahip bir azınlık grubunu ifade etmektedir ve diğer farklılıklar da bu azınlık gurubu üzerinden değersizleştirilmektedir. Benzer durum Hrant Dink ve Andrea Santoro'nun öldürülmesi olaylarına ilişkin anlatılarda da görülmektedir. İkisi de milli ve manevi değerlere zarar vermiştir. Derinlemesine mülakat katılımcıları o döneme hâkim olan şiddet temelli milliyetçi tutumu eleştirmekte, hatta birçoğu utanç verici bulmaktadır. Bununla birlikte, Dink ve Santoro'nun ceza almaları meşrulaştırılmakta ama bu cezanın ölüm olmaması gerektiği düşünülmektedir. Hrant Dink Ermeni soykırımı mevzusunu deştiginden, Andrea Santoro da misyonerlik faaliyetlerinden ötürü milli ve manevi değerlere zarar vermektedirler. Katılımcılara göre, hukuksal düzlemde çözülmesi gereken bir suçun varlığı söz konusudur.

Diğerlerinin ölümüne baktığımda bence tamamıyla milliyetçi duygularda olduğu (...) Bak şöyle Trabzon'a şöyle zarar veriyormuş, böyle zarar veriyormuş, Müslümanlara karşı dil uzatılıyor, işte insanlar Hristiyan olmaya zorlanıyor gibi şeyler. Çünkü şu öldürülen papazın şeylerini duymuştum ben o zamanlarda hani "Hristiyan ol şu kadar para vereceğim" gibi söylemlerini falan duymuştum. Hani ne kadar doğru bilemem sonra işte kulaktan dolmadır belki. O yüzden ona hani tamam milliyetçi duygularla. Ya insana kutsal bir şey yaptıklarını düşünüyorlar. Din adına savaş ya da Türkiye için, devletim için savaşıyorum, şehitlik gibi böyle (K1, kadın, 25 yaş, üniversite mezunu, çalışmıyor).

Hrant Dink'i 2007 yılındaki ölümüne kadar çoğu Trabzonlu gencin tanımadığını söyleyebilirim. Ben Trabzon Kanuni Anadolu Lisesi'nde okudum. Görece olarak emsallerim, yaşlılarım içerisinde genel kültür seviyesi, siyasete ilgi alakası bağlamında ortalamanın üstünde biri olduğumu düşünüyorum. Ben de dâhil olmak üzere, Hrant Dink'in adını öldükten sonra biz duyduk. Öldürüldüğünde ilk etapta soykırımı kabul edip sürekli olarak dünyanın gündemine sokan, Türk vatandaşı olmasına rağmen, Türkiye'nin ekmeğini yemesine rağmen, uluslararası camiada sürekli olarak soykırım yalanını içerden pompalayan, karaktersiz, yediği ekmeğe ihanet eden bir gazeteci olarak, ölümünden sonra Trabzon sokaklarında bu şekilde konuşuluyordu bu adam. Niye öldürüldü? Böyle bir adamdı. Haa o zaman normal öldürülmesi gibi bir algı birçoğumuzda oluştu. Bununla beraber birçok Trabzonlu kendinden övündü, o dönemi hatırlıyorum. Devletin

yapamadığını yapmak gibi bir şey. Devletin çok yapmak isteyip de devlet olduğu için yapamadığı bir şeyi bir çocuk bütün gençliğini yıkmayı göze alarak yaptı. Bunu ancak bir Trabzonlu yapardı gibi bir hava estirdi... Durumun aslında vahametinin çoğumuz farkında değildik yani. “Hepimiz Ogünüz” o ara bir slogandı. Hepimiz Ogünüz. İsmail Türüt’ün bir şarkısı vardı Fatihalar Yasinler işte ... diye. Ama gençlik nazarında Ogün gibi beyaz bere giymek, onun o zaman beyaz beresi vardı, yer etmişti yani. Ve ilk etapta öldürüldükten sonraki iki üç aylık zamanda da ben de dâhil olmak üzere sanki aslında haklı. Yani öldürülmesi çok da gayrimeşru değil, adam yanlış yapmış yani gibi düşündüm. Yani. Ha sonradan, şimdi böyle mi düşünüyorsun? Şimdi tabii ki böyle düşünmüyorum. Bu adam öyleyse bile öldürülmesi, bir kere öldürülmemeli anlatabildim mi? O adam o bahsedilen davranışların hepsini sergiliyor olsa bile bunu öldürmemelisin yani, buna hakkın yok. Yargıların (...). Adam İsviçre’de soykırım var dedi diye, sadece bu gerekçeyle içeri atıyorlar adamı, demokrasinin beşiği denilen yerde. Sen de bir kanun çıkarırsın, o kanun çerçevesinde bu gibi söylemlerin, gerçi düşünce özgürlüğüne aykırı bir şeydir ama, en azından misilleme o şekilde yaparsın. Önünü kesmeye çalışırsın. Kanuna aykırı bir durum olduğunda da yargıların, öldürmek ne demek yani. Bu işte görüşlerimin yumuşamasından, empati yapmamdan, Hrant Dink’i anlamamdan değil, insani değerlerden (K8, erkek, 26 yaş, doktora öğrencisi).

Yukarıdaki anlatıda katılımcı Hrant Dink’i anladığı için değil, insani olanın öldürmek değil yargılamak olduğunu düşündüğünden artık fikirlerinin değiştiği üzerine ısrarla vurgu yapmaktadır. Olayların yaşandığı dönemde yerel halkta bir övünme duygusu oluşsa da bu duygunun zamanla ortadan kalktığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte, Trabzon’da ya da diğer kentlerde Trabzonlular tarafından gerçekleştirilen bu türden şiddet olaylarının ise, Trabzon dışından kimselerce (dış güçler) teşvik edildiği yönünde ortak bir kanı hâkimdir (Bozok, 2013: 193). Trabzon’da yaşayan gençlerin de anlatılarında Hrant Dink ve Andrea Santoro’nun ölümüne ilişkin benzer bir söylemin tekrar edildiği görülmektedir. İkisinin ölümünden sorumlu olan Trabzonlu iki genç, başkalarının teşviki ve desteği ile bu eylemleri gerçekleştirmişlerdir.

Sonuç olarak, katılımcılar belli başlı stereotipler üzerinden farklılık gruplarını tanımlamakta ve hangi durumlarda bu farklılıkların Trabzon’da yaşayabileceğinin sınırlarını çizmektedir. Katılımcılar Trabzon’da yaşamayı planlayan farklılık gruplarının Trabzon’a özgü değerleri içselleştirerek, topluma “ayak uydurarak” yaşayabileceğinin altını sürekli çizmişlerdir. Farklılıklara sınırlı hoşgörü gösteren Trabzonlu gençlerin milli, manevi ve ailevi değerlere

önem verdikleri görülmektedir. Gençlerin siyasal tutumlarının da söz konusu değerler üzerinden oluştuğu gözlemlenmektedir.

6. SONUÇ

Gençlik bir toplumsallaşma süreci, Trabzon da gençlerin toplumsal normları öğrendikleri ve yetişkinliğe hazırlandıkları toplumsallaşma mekânıdır. Aynı kenti deneyimleyen ve etkileşimde bulunanlar, kenti ortak kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal sembollerle bezemekte, söz konusu semboller de gençleri yetişkinliğe hazırlamaktadır. Hiçbir zaman tamamlanmayacak bir süreç olan gençliğin inşası bu toplumsallaşma mekânına göre şekillenmektedir. Bu çalışmada anket ve derinlemesine mülakat gibi hem nicel hem de nitel araştırma teknikleri uygulanarak gençlerin hayat hikâyeleri ile gündelik hayat pratiklerine ilişkin bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Anket ve derinlemesine mülakat teknikleriyle elde edilen veriler analiz edilmiş ve Trabzonlu gençlerin toplumsallaşma mekânı ile gençlik deneyimlerini inşa süreçleri hakkında birtakım bulgulara ulaşılmıştır.

Bu bağlamda, gençler için bir aidiyet ve kimlik mekânı haline gelen Trabzon'un, onlara milliyetçi, geleneksel ve muhafazakâr bir öznelik sunduğu görülmektedir. Söz konusu öznelik deneyiminin unsurlarından biri kentte hissedilen toplumsal baskıdır. Özellikle kadın katılımcılar tarafından dile getirilen toplumsal baskı, farklı şekillerde erkekler tarafından da hissedilmektedir. Kadınlar daha çok bedenlerinin ataerkil değerlerin yüceltildiği toplum tarafından disipline ve kontrol edilmesinden şikâyetçi olurken, erkekler de dini ve manevi değerlerin yüceltildiği bir toplumda alkol kullanılan mekânlara girememekten yakınmaktadır. Söz konusu toplumsal baskı, yetişkinlerin genç erkek ve kadınların bedensel varlıklarının sınırlarını çizdiğini göstermektedir. Genç bedenlerin hangi mekânlarda ve ne şekilde sergilenebileceğine yetişkinlerin baskın olduğu toplumsal normlar belirlemektedir. Bu normlar, kente hâkim olan muhafazakâr, geleneksel ve milliyetçi değerler üzerinden oluşmaktadır.

Bununla birlikte, toplumsallaşma mekânları özellikle milliyetçi ve muhafazakâr sembollerle gündelik hayatlarını öylesine sarmaktadır ki tıpkı Trabzonsporlu olmak gibi milliyetçi olmak da gençler için bir kadere dönüşebilmektedir. Ancak gençlerin milliyetçi ve muhafazakâr eğilimlerinin diğer Trabzonlulara göre aşırıya kaçmadığını ama metropol kentlerdeki akranlarına göre ise, Trabzon'da yaşayan gençlerin daha milliyetçi olduklarını vurgulamak gerekmektedir. Trabzon'da gençler ülke çıkarlarını bazı durumlarda dini inancının, ailesinin ve bireysel çıkarının önüne yerleştirmektedir. Bununla birlikte, Türk ve Müslüman kimliklerini önceleyen gençlerin farklılıklara karşı ise, sınırlı hoşgörüyü sahip oldukları ve "öteki"ni daha çok etnik ve dinsel temel üzerine kurdukları görülmektedir. Farklılıkların Trabzon'da barınabilmesi, kente

özgü değerlere saygılı olmalarına ve kamusal alanda ortak yaşama uygun pratikleri yerine getirmelerine bağlanmaktadır. Farklılık gruplarının özel alanlarında dini ve kültürel pratiklerini yerine getirmeleri bir sorun teşkil etmezken, kamusal alanda ise bu farklı pratiklerinin görünür olması Trabzonlu genç katılımcıları rahatsız etmektedir. Eğer farklılık gruplarının kültürel özellikleri ortak yaşam ve kolektif değerlerin talepleri ile uyumlu ise, bir sorun teşkil etmemektedir.

Gençler için toplumsallaşma mekânı olan kentin inşasında gençlerin sahip olduğu rollerin de incelenmesi gençlik araştırmaları içerisinde önemli bir yeri dolduracaktır. Bu anlamda çalışma bir yerin mekânsallaştırılması ile gençlik arasındaki ilişkinin analiz edilmesine bir giriş niteliği taşımaktadır. İleride yapılacak olan çalışmaların bu konuya eğilmesi ve sadece gençlerin mekân tarafından değil, mekânın da gençler tarafından nasıl yeniden üretildiğine odaklanması beklenmektedir. Trabzon yine yerin mekânsallaştırılması ile gençlik ilişkisinin belirgin bir şekilde analiz edilebildiği bir kenttir. Söz konusu durum da kaçınılmaz olarak gençlerin mekân aidiyeti üzerine çalışmayı gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (2007), Bir Kimlik Peşinde Türkiye (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Sedat Cem Karadeli).

Alptekin, Duygu (2012), Toplumsal Aidiyet ve Gençlik (Ankara: Nobel Yayınları).

Altınay, Ayşe Gül (2011), “Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, Altınay, Ayşe Gül (Der.), Vatan, Millet, Kadınlar (İstanbul: İletişim Yayınları): 15-32.

Anderson, Benedict (2004), Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması (İstanbul: Metis) (Çev. İskender Savaşır).

Baker, Ulus (2009), “Muhafazakâr Kisve”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık, Cilt 5 (İstanbul: İletişim Yayınları): 101-104.

Bakırezer, Güven ve Yücel Demirel (2010), “Giriş: Trabzon’u Anlamak”, Bakırezer, Güven ve Yücel Demirel (Der.), Trabzon’u Anlamak (İstanbul: İletişim Yayınları): 11-24.

Bauman, Zygmunt (2015), Sosyolojik Düşünmek (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Abdullah Yılmaz).

Bayhan, Vehbi (2011), “Türkiye’de Gençlik: Sorunlar, Değerler ve Değişimler”, Zencirkıran, Mehmet (Der.), Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı (Bursa: Dora Yayınları): 432-453.

Berktaş, Fatmagül (2000), Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın (İstanbul: Metis Yayınları).

Beşirli, Hayati (2013), Gençlik Sosyolojisi: Politik Toplumsallaşma ve Gençlik (Ankara: Siyasal Kitabevi).

Birleşmiş Milletler (2003), World Youth Report 2003: The Global Situation of Young People, <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/worldyouthreport.pdf> (05.04.2016).

Birleşmiş Milletler (2005), World Youth Report 2005: Young People Today and in 2015, <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/wyr05book.pdf> (05.04.2016).

Birleşmiş Milletler (2007), World Youth Report 2007: Young People’s Transition to Adulthood, http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/wyr07_complete.pdf (05.04.2016).

Bora, Aksu (2012), Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası (İstanbul: İletişim Yayınları).

Bora, Tanıl (2012), Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık ve İslamcılık (İstanbul: Birikim Yayınları).

Bourdieu, Pierre (1984), “La “Jeunesse” n’est qu’un mot”, Bourdieu, Pierre (Der.), Questions de sociologie (Paris: Editions de Minuit): 143-154.

Bozok, Mehmet (2013), Construction Local Masculinities: A Case Study From Trabzon, Turkey, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bozok, Mehmet (2016), “Yoksullaşma, Sağcılık, Trabzonspor Taraftarlığı ve Nataşaların Gölgesinde Trabzon Erkekliği”, Biryol, Uğur (Der.), “Karardı Karadeniz” (İstanbul: İletişim Yayınları): 413-444.

Christou, Anastasia (2006), Narratives of Place, Culture and Identity: Second-Generation Greek-Americans Return ‘Home’ (Amsterdam: Amsterdam University Press).

Demir, İlkay (2012), "The Development and Current State of Youth Research in Turkey: An Overview", *Young*, 20 (1): 89-114.

Deniz, A. Çağlar (2014), "Öğrenci İşi": Üniversite Öğrencilerinin Gündelik Hayatı: İstanbul Örneği (İstanbul: İletişim Yayınları).

Doğan, İsmail (1994), *Bir Alt Kültür Olarak Ankara Yüksel Caddesi Gençlik* (Ankara: Ankara Kültür Bakanlığı Yayını).

Dubet, François (1996), "Des jeunesses et des sociologies. Le cas Français", *Sociologie et société*, 28 (1): 23-35.

Ecevitoglu, Pınar (2012), *Namus, Töre ve İktidar: Kadının Çıplak Hayat Olarak Kuruluşu* (Ankara: Dipnot Yayınları).

France, Alan (2007), *Understanding Youth in Late Modernity* (England: Open University Press).

Galland, Olivier (1997), *Sociologie de la jeunesse* (Paris: Armand Colin).

Galland, Olivier (2010), "Introduction. Un nouvelle Classe d'Âge?", *Ethnologie française* (Özel sayı: Nouvelles adolescences), 40: 5-10.

Goffman, Erving (2014), *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Barış Cezar).

Görgün Baran, Aylin (2013), "Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bakış", *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1 (1): 6-25.

Heywood, Andrew (2013), *Siyasi İdeolojiler* (Ankara: Adres Yayınları) (Çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın ve Buğra Kalkan).

Hobsbawm, Erik J. (2006), "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek", Hobsbawm, Erik J. ve Terence Ranger (Der.), *Gelenegin İcadı* (İstanbul: Agora Kitaplığı) (Çev. Mehmet Murat Şahin): 1-18.

Hobsbawm, Erik J. (2014), *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Osman Akınhay).

İstanbul Mülkiyeliler Vakfı ve Konrad Adenauer Vakfı (1999), *Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında*, Ankara.

Jackson, Peter (1989), *Maps of Meaning: An Introduction to Cultural Geography* (London and New York: Routledge).

Jackson, Peter (2003), "Introduction: The Social in Question (Section 1: Rethinking the Social)", Anderson, Kay, Mona Domosh, Steve Pile ve Nigel Thrift (Der.), Handbook of Cultural Geography (London: SAGE Publications): 37-42.

Kandiyoti, Deniz (2013), Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler (İstanbul: Metis Yayınları).

Kaya, Ayhan (2007), "Milliyetçilik, Dinsellik ve Avrupa Birliği", Zeylan, Umut Sarp (Der.), Eğitimin Değeri ve Gençlik: Eğitimli İstanbul Gençliğinin Değerler Dünyası (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 151-158.

Kazgan, Gülten (2007), İstanbul Gençliği: Gençlik Değerleri Araştırması 2004 (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Kentel, Ferhat (2005), "Türkiye’de Genç Olmak: Konformizm ya da Siyasetin Yeniden İnşası", Birikim, 196: 11-17.

Koebel, Michel (2001), "La préoccupation de la jeunesse comme ressource politique", Vulbeau, Alain (Der.), La jeunesse comme ressource: Expérimentations et expérience dans l’espace public (Paris: Editions Erès): 41-63.

Lüküslü, Demet (2005), "Farklı Kitaplardan Farklı Açılardan "Gençlik" Analizleri", Birikim, 196: 69-72.

Lüküslü, Demet (2014), Türkiye’de Gençlik Miti: 1980 Sonrası Türkiye Gençliği (İstanbul: İletişim Yayınları).

Lüküslü, Demet (2016), "Creating a Pious Generation: Youth and Education Policies of the AKP in Turkey", Southeast European and Black Sea Studies, 16 (4): 637-649.

Mannheim, Karl (1990), Le Problème des générations (Paris: Editions Nathan).

Massey, Doreen (2001), Space, Place, and Gender (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Nagel, Joane (2011), "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik" (Çev. Sedef Öztürk), Altınay, Ayşe Gül (Der.), Vatan Millet Kadınlar (İstanbul: İletişim Yayınları): 65-101.

Najmabadi, Afsaneh (2011), "Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak" (Çev. Tansel Güney ve Elçin Gen), Altınay, Ayşe Gül (Der.), Vatan, Millet, Kadınlar (İstanbul: İletişim Yayınları): 129-165.

Neyzi, Leyla (2001), "Object or Subject? The Paradox of Youth in Turkey", *Autrepart*, 18: 101-117.

Pile, Steve ve Nigel Thrift (1995), "Conclusions: Spacing and the Subject", Pile, Steve ve Nigel Thrift (Der.), *Mapping the Subject: Geographies of Cultural Transformation* (London: Routledge): 337-346.

Probyn, Elspeth (2003), "The Spatial Imperative of Subjectivity", Anderson, Kay, Mona Domosh, Steve Pile ve Nigel Thrift (Der.), *Handbook of Cultural Geography* (London: SAGE Publications): 290-299.

Randviir, Anti (t.y.), "Space and Place as Substrates of Culture", 140-154, www.eki.ee/km/place/pdf/KP2_09randviir.pdf (13.06.2017).

Relph, Edward C. (1976), *Place and Placelessness* (London: Pion Limited).

Sancar, Serpil (2009), *Erkeklik: İmkânsız İktidar, Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler* (İstanbul: Metis Yayınları).

Schnapper, Dominique (1998), *La relation à l'autre au coeur de la pensée sociologique* (Paris: Gallimard).

Seamon, David (2012), "Place, Place Identity, and Phenomenology: A Triadic Interpretation Based on J. G. Bennett's Systematics", Bernardo, Fátima ve Hernan Casakin (Der.), *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments* (Oak Park III: Bentham Science Publishers): 3-21.

Shields, Rob (1988), *Images of Spaces and Places: A Comparative Study*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Sussex.

Soja, Edward W. (1989), *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (London/New York: Verso).

T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı (2013), "Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi", Resmi Gazete.

Taşkın, Yüksel (2009), "Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk-İslam Sentezi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, Cilt 5 (İstanbul: İletişim Yayınları): 381-401.

Touraine, Alain (2008), *Başka Türü Düşünmek* (İstanbul: Kırmızı Yayınları) (Çev. Mehmet Moralı).

Tuan, Yi-Fu (2001), *Space and Place: The Perspective of Experience* (Minneapolis/London : University of Minnesota Press).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2014), İstatistiklerle Gençlik, http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=251 (05.04.2016).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2017), İstatistiklerle Gençlik 2016, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24648> (17.01. 2018).

URL, “Trabzon Nüfusu”, <https://www.nufusu.com/il/trabzon-nufusu> (02.01.2018).

URL, www.61saat.com (10.03.2018).

Uyan Semerci, Pınar, Emre Erdoğan ve Elif Sandal Önal (2017), “Biz”liğin Aynasından Yansıyanlar: Türkiye Gençliğinde Kimlikler ve Ötekileştirme (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Üstel, Füsün (2012), “Okul, Gençler ve Ötekiler”, Yentürk, Nurhan, Yörük Kurtaran ve Gülesin Nemutlu (Der.), Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 445-457.

Wyn, Johanna ve Rob White (1997), Rethinking Youth (Australia: Allen&UNWIN).

Yaraman, Ayşegül (2003), Toplumsal Değişme ve Kişilik Özellikleri: Prometheus’tan Narkissos’a (İstanbul: Bağlam Yayınları).

Yıldız, Ahmet (1997), Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938) (İstanbul: İletişim).

Yonucu, Deniz (2005), From the Place of the ‘Dangerous Classes’ to the Place of Danger: Emergence of New Youth Subjectivities in Zeytinburnu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yuval-Davis, Nira (2010), Cinsiyet ve Millet (İstanbul: İletişim Yayınları).

Yücel, Hakan (2006), Une identité générationnelle-territorial? Les jeunes d’origine alévie du quartier Gazi d’Istanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, EHESS.

Zeylan, Umut Sarp (2007), Eğitimin Değeri ve Gençlik: Eğitimli İstanbul Gençliğinin Değerler Dünyası (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

KATILIMCI LİSTESİ

K¹⁰1: Kadın, 25 yaş, üniversite mezunu, çalışmıyor

K2: Erkek, 19 yaş, berber çırağı

K3: Kadın, 20 yaş, satış danışmanı

K4: Kadın, 18 yaş, lise öğrencisi

K5: Kadın, 21 yaş, kuaför çırağı

K6: Kadın, 17 yaş, lise öğrencisi

K7: Kadın, 20 yaş, üniversite öğrencisi

K8: Erkek, 26 yaş, doktora öğrencisi

K9: Erkek, 22 yaş, üniversite öğrencisi

K10: Erkek, 22 yaş, üniversite öğrencisi

¹⁰ K: Katılımcı

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (<http://orcid.org>) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıfı (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sına ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sına, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiiden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiiden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi

İletişim İçin

Adres: Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1423

Web: www.alternatifpolitika.com

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593